

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ДИЧКОВСЬКИЙ СТЕПАН ІВАНОВИЧ

УДК 168.522: 378.147.11 (042.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЗАСОБАМИ
ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник
Уваркіна Олена Василівна
кандидат педагогічних наук, доцент

Київ - 2009

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.	14
1.1. Сучасний стан наукової розробки проблеми гуманітарної підготовки фахівців технічного профілю.	14
1.2. Культурологічна підготовка майбутніх інженерів як педагогічна проблема.	37
1.3. Особливості культурологічної підготовки майбутніх інженерів.	60
Висновки до 1 розділу.	74
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЧИННИКІВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.	78
2.1. Сутність і зміст дистанційної форми навчання майбутніх інженерів.	78
2.2. Критерії та рівні підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання.	95
2.3. Зміст, форми та методи культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання.	112
Висновки до розділу 2.	130
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.	134
3.1. Педагогічні умови оптимізації та підвищення ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання.	134
3.2. Технологія культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами	

дистанційного навчання.	147
3.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту.	170
Висновки до розділу 3.	193
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203
ДОДАТОК А	223
ДОДАТОК Б	242
ДОДАТОК В	290

ВСТУП

Актуальність теми. На рубежі ХХ–ХХІ століття визначилися принципово нові риси світової цивілізації, пов’язані з процесами глобалізації, функціонування інформаційних технологій, створенням умов для розвитку інтелектуально-творчих особистісних здібностей, які б забезпечували уміння здобувати знання. Однією з обставин, які характеризують глобалізаційні процеси, є зближення характеру суспільних відносин в різних країнах. Вхідження України в світовий освітянський простір та орієнтація на ринок праці вимагають певних змін в організації підготовки спеціалістів у вищих технічних навчальних закладах освіти. Структурно-змістові та процесуальні перетворення в освіті, які спрямовуються на підвищення ефективності роботи вищих навчальних закладів та досягнення ними якості підготовки спеціалістів передбачені Законами України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Національній доктрині розвитку освіти, Концепції професійної освіти, Державній національній програмі „Освіта” (Україна ХХІ століття) та Державній програмі „Інформаційні та телекомунікаційні технології в освіті і науці” на 2006 – 2010 рік. Вони пов’язані необхідністю формувати висококваліфікованого фахівця, особистості, яка розуміє життя як найвищу цінність, може свідомо оцінювати і вирішувати проблеми, які постають перед конкретним індивідом, його оточенням і людством взагалі.

Сьогодні вищий технічний навчальний заклад, який готує спеціалістів для виробництва, несе повну відповідальність за рівень дотримання стандарту, формування у фахівців відповідного обсягу та якості знань, умінь та навичок, передбачених освітньо-кваліфікаційною характеристикою державного стандарту. Досягнення цієї мети і стає внутрішньою глобальною проблемою вищих технічних навчальних закладів. Саме потребою якісного практичного вирішення її мотивується пошук та впровадження інноваційних технологій, прогресивних засобів та методів навчання, вдосконалюються навчальні пла-

ни, програми, рівень викладання та зміст підготовки фахівців у вищих технічних навчальних закладах України.

Вища технічна освіта України, що в минулому входила до першої п'ятірки найкращих у світі, в останні десятиріччя відставала від завдань часу і нині перебуває в стані кризи. В основі її – технократична недооцінка головного завдання вищої школи – виховання майбутнього фахівця не тільки як професіонала, а й як творчої особистості, гуманіста і патріота. Вузька спеціалізація, що домінувала в багатьох вищих технічних навчальних закладах, ускладнювала засвоєння інженерами нових дисциплін, закріплювала вузький технічний кругозір спеціаліста. З огляду на це вища технічна освіта потребує суттєвої перебудови у зв'язку з новими умовами розвитку економіки та виробництва, проникнення комп'ютерної техніки до усіх сфер народного господарства й культури, інтелектуалізації та гуманітаризації праці.

Аналіз науково-педагогічної літератури переконує в тому, що проблема підвищення рівня професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення культурологічних дисциплін поки що недостатньо вивчена і потребує значної уваги. Це, насамперед, стосується вдосконалення змісту, форм і методів навчання для ефективної підготовки спеціалістів у вищому технічному навчальному закладі.

Вирішенню проблеми вищої школи, щодо гуманітарної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю багато у чому сприяє включенню у навчальні плани за різними напрямками підготовки дисциплін культурологічного циклу, зокрема, „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія”. Призначення цих дисциплін полягає у сприянні формуванню у студентів технічних спеціальностей розвитку інтелекту і творчих здібностей.

Практика вітчизняної та зарубіжної технічної освіти свідчить про те, що культурологічна підготовки майбутніх інженерів є об'єктивною необхідністю. Технічна освіта готує фахівців, які стають керівниками виробництва, розуміють завдання та сутність своєї професійної діяльності, легко орієнтуються у складних проблемних ситуаціях, здатні їх передбачити. Отже, гума-

ністичний аспект технічної освіти, дозволяє спеціалістам перебувати на високому професійному рівні та розвивати культуру своєї діяльності. Тому без повноцінної професійної, соціально-гуманітарної підготовки не може бути вищої сучасної професійної освіти. Технократичний підхід до розв'язання багатьох загальнолюдських проблем, тлумачення питань моралі показують напрямок роботи з підвищення загальної професійної культури майбутніх фахівців. Для розв'язання цих проблем необхідне творче співробітництво фахівців технічно-гуманітарного спрямування. Освіта XXI століття має в собі гармонійно поєднувати гуманітарний, соціально-науковий та технічний компоненти.

З цього приводу доцільно використати дистанційне навчання, яке ґрунтується на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях, формуючись з урахуванням зарубіжного досвіду з метою адаптації найбільш ефективних закордонних технологій до українського освітнього середовища, що визначає необхідність ґрунтовного аналізу моделей дистанційного навчання у вищих технічних навчальних закладах, які сьогодні функціонують у зарубіжних країнах, та умов, які сприяють формуванню цих моделей.

Враховуючи, що сучасному суспільству потрібна освіта, яка спроможна забезпечити вимоги до споживача та виробника матеріальних і духовних благ. Виконати соціальне замовлення суспільства через збільшення асигнувань на освіту, зростання кількості навчальних закладів та іншими традиційними способами не в змозі навіть заможні країни. Тому поява дистанційної освіти не випадкова, це закономірний етап розвитку та адаптації освіти до сучасних умов.

Дослідження з цієї проблеми здійснювалися в різних аспектах: теоретико-методологічному (В.П. Безпалько, О.В. Глузман, І.А. Зязюн, Е.В. Лузік, Н.Г. Ничкало, В.К. Майборода, О.С. Романовський, Н.А. Побірченко, В.В.Рибалко, В.А. Семиченко, С.О. Сисоєва, Л.Л. Товажнянський та ін.); гуманізації та гуманітаризації вищої технічної освіти (Е.В.Бондаревська, Л.С. Виготський, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, А.А. Кірсанов, Ю.І. Мальований,

Н.Г. Ничкало, А.Маслоу, В.М. Монахов, К. Роджерс, О.Л. Шевнюк та ін.); теоретичних засад культурологічної підготовки майбутніх фахівців (З.Ф. Донець, І.А. Луцька, В.С.Маслов, Е.А. Попова, О.П Рудницька, Н.В. Сердюк, О.Л.Шевнюк, Ю.А. Юрченко та ін.); підготовки майбутніх спеціалістів засобами дистанційного навчання (П.В.Дмитренко, Г.О. Козлакова, В.А Кравець, В.Н. Кухаренко, В.І. Кущерець, В.В. Олійник, Ю.А.Пасічник, Е.С. Полат, О.В. Рибалко, Е.Г.Скребицький, П.В.Стефаненко та ін.).

Виходячи з безумовної актуальності зазначених питань, їх теоретичної та практичної значущості, визначена мета наукового дослідження в такому формулюванні: **«Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з темою наукових досліджень кафедри дистанційного навчання Національного авіаційного університету „Вирішення проблем гуманітарної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі засобами дистанційного навчання” (науково-дослідна робота № 11/17.01.01).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Інституту педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України 23 грудня 2004 року, протокол № 11 і узгоджена в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні 29 березня 2005 року, протокол № 3.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання.

Відповідно до мети, предмета, й гіпотези дослідження були поставлені основні **завдання:**

1. Провести аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури з культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному закладі засобами дистанційного навчання.

2. Розробити та теоретично обґрунтувати зміст, форми та методи культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі.

3. Визначити критерії та рівні ефективності культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів за дистанційною формою навчання.

4. Розробити та впровадити мультимедійні навчально-методичні комплекси з культурологічних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі.

5. Експериментально перевірити ефективність культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі засобами дистанційного навчання.

Об'єкт дослідження: процес культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання.

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань, досягнення мети, перевірки гіпотез використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження, зокрема:

1) теоретичні – аналіз, систематизація та узагальнення культурологічної та педагогічної, вітчизняної та зарубіжної літератури з проблем дослідження, що дало змогу обґрунтувати місце та роль культурологічної підготовки майбутнього інженера засобами дистанційного навчання;

2) діагностичні методи – контроль, перевірка, тестування, анкетування, спостереження, які сприяли проведенню констатуючого і формуючого експерименту щодо оцінювання рівня культурологічної підготовки спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі;

3) факторно - критеріальний, статистичні методи аналізу результатів педагогічного експерименту.

В основу дослідження покладено **гіпотезу**, яка полягає у припущенні, що культурологічна підготовка майбутніх інженерів у вищому технічному

навчальному закладі засобами дистанційного навчання буде ефективною за умов впровадження у навчальний процес системи змістовно-теоретичного та організаційно-методичного забезпечення процесу; засвоєння студентами культурологічних дисциплін за допомогою навчально-методичного комплексу для дистанційної форми навчання для студентів технічних спеціальностей;

Для перевірки гіпотези був проведений педагогічний експеримент, що дав змогу дослідити реальний стан успішності майбутніх інженерів, які навчаються на дистанційній формі навчання, визначити рівні їх мотивації, а також здійснити експериментальну перевірку підвищення ефективності процесу культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

вперше розроблено і теоретично обґрунтовано зміст, форми та методи культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі; обґрунтовано та експериментально підтверджено ефективність культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання за допомогою факторно - критеріального та статистичного методів;

удосконалено зміст освіти та принципи підготовки фахівців технічного профілю засобами дистанційного навчання;

визначено засоби оптимізації дистанційної форми навчання та критерії ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблено та впроваджено мультимедійний навчально-методичний комплекс з культурологічних дисциплін для дистанційної форми навчання; підготовлено методичні матеріали для підвищення ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання; протягом усього періоду автор особисто брав участь у розробці та впровадженні методичних

рекомендацій щодо впровадження дистанційної форми навчання у вищому технічному навчальному закладі.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося протягом 2001–2008 рр. у три етапи.

На першому етапі (2001–2002 рр.) – основна увага була зосереджена на виборі та обґрунтуванні теми дослідження, обґрунтовувалась проблема дослідження, була проаналізована програма дослідження, проаналізовано стан досліджувальної роботи у теорії і практиці, вивчалися методологія, теорія та практика професійної освіти, дисертаційні праці з відповідних проблем, визначено об'єкт, предмет, мету і гіпотезу дослідження, проводився констатуючий експеримент.

На другому етапі (2003–2006 рр.) – розроблено і теоретично обґрунтовано зміст, форми та методи культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі; сформований зміст освіти та принципи підготовки інженерів засобами дистанційного навчання; розроблено програму і методику експерименту, визначено експериментальну базу, визначено експериментальні і контрольні групи, здійснено аналіз результатів поточних педагогічних зрізів знань студентів, використано діагностичні методики; у процесі формувального експерименту здійснено попередню апробацію запропонованих педагогічних умов підвищення ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання; розроблено та впроваджено мультимедійний навчально-методичний комплекс з культурологічних дисциплін для студентів вищого технічного навчального закладу дистанційної форми навчання.

На третьому етапі (2007–2008 р.р.) – здійснювалася обробка та систематизація одержаних у результаті експериментальної роботи даних, їх узагальнення, здійснено експериментальну перевірку гіпотези дослідження. Сформульовано висновки і рекомендації, визначено перспективи дослідження даної проблеми.

Експериментальна база дослідження виконувалася у Національному авіаційному університеті, Інституті заочного та дистанційного навчання, центрах заочного та дистанційного навчання (м.Конотоп, м.Черкаси, м. Сімферополь, м. Слов'янськ), де проведено експеримент з визначення ефективності впровадження дистанційного навчання щодо культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю; здійснено впровадження та перевірку окремих елементів при вивченні культурологічних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі. Дослідженням було охоплено 300 студентів дистанційної та заочної форми навчання технічних спеціальностей та 8 викладачів названого вищого навчального закладу.

Впровадження результатів дослідження. Наукові положення, навчально-методичні матеріали впроваджено у Харківському національному університеті радіоелектроніки (довідка № 01-„Д”-78 від 18.03.2009 р.); Національному технічному університеті України „Київський політехнічний інститут” (довідка № 29/2600 від 31.03.2009 р.); Київському національному університеті культури і мистецтв (довідка № 173/1 від 25.02.2009 р.); Національному авіаційному університеті (довідка № 145/24 від 27.01.2009 р.);

Особистий внесок автора полягає в розробці і теоретичному обґрунтуванні вихідних положень дисертаційної роботи, в самостійному дослідженні теоретичних і методичних аспектів проблеми; в авторському підході до визначення педагогічних основ підвищення критеріїв ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання. Підготовлено та впроваджено у навчальний процес навчальну та робочу програму з дисципліни „Культурологія” та „Українська та зарубіжна культура” для студентів технічних спеціальностей дистанційної форми навчання. Видано у співавторстві навчально-методичний посібник „Культурологія” (модульна система навчання), де особистим внеском автора даного дослідження є написаний розділ 6 „Релігія як форма культури”. Розроблено та впроваджено навчально-методичний комплекс з культурологічних дисциплін для дистанційної форми навчання. У працях, опублікованих у співавторстві з

С.В. Івановим, П.С.Борсуком, Т.І.Русаковою автору належать розділи: „Культурологічна підготовка студентів вищих технічних навчальних закладів”, „Впровадження дистанційної форми навчання у вищому технічному навчальному закладі”, „Професійна підготовка майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання”.

Апробація результатів дослідження здійснювалася під час проведення дослідно-експериментальної діяльності, доповідях та виступах автора на Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях: IV Міжнародна науково-технічна конференція „АВІА-2002” (Київ, 2002), VI Міжнародна науково-технічна конференція. „Проблеми та шляхи розвитку вищої технічної освіти” (Київ, 2002), IX Міжнародна науково-методична конференція „Актуальные вопросы совершенствования подготовки конкурентоспособных специалистов в новых социально-экономических условиях” (Севастополь, 2002), VI Українська науково-методична конференція „Комп’ютерні технології навчального призначення в хімії” (Донецьк, 2003), X юбилейная Международная научно-методическая конференция „Высшее образование в XXI веке: Информатика-Коммуникация-Мультимедиа” (Севастополь, 2003), I науково-практична конференція „Культурологічні засади технічного та промислового дизайну у системі суспільних відносин” (Київ, 2004), Всеукраїнська науково-практична конференція „Комп’ютерна підтримка навчальних дисциплін у середній і вищій школі” (Луганськ, 2004), II Міжнародна науково-практична конференція „Полікультуротворча діяльність 2004”(Київ, 2004), II Всеукраїнська науково-методична конференція „Безперервна освіта: реалії та перспективи” (Івано-Франківськ, 2005), III Міжнародна науково-практична конференція „Полікультуротворча діяльність 2005” (Київ, 2005), Всеукраїнська науково-методична конференція „Якісна освіта XXI століття: проблеми і пошуки” (Донецьк, 2009).

Основні результати дослідження доповідались та обговорювались на наукових семінарах, конференціях, засіданнях кафедри дистанційного навчання Національного авіаційного університету; засіданнях кафедри культу-

рології та мистецтвознавства Національного авіаційного університету; засіданнях кафедри комп'ютерних технологій дизайну Національного авіаційного університету, засіданнях кафедри педагогіки та психології професійної освіти Національного авіаційного університету.

Публікації. Основні результати дослідження відображені у 28 науково-методичних працях, у тому числі 1 навчально-методичний посібник (у співавторстві); 17 статей опубліковано у провідних наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 10 наукових праць у матеріалах конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 311 сторінок, основна частина 223 сторінки. Список використаних джерел, який містить 212 найменувань, викладено на 19 сторінках; 3 додатки. Дисертація містить 10 таблиць на 11 сторінках, 20 рисунків на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

1.1. Сучасний стан наукової розробки проблеми гуманітарної підготовки фахівців технічного профілю

Особливості сучасної освітньої ситуації обумовлені суттєвими змінами, які відбуваються у соціально-економічній перебудові української держави, у свідомості людей, у співвідношенні між ідеологією, культурою та освітою, переорієнтацією позицій суб'єктів освітньої системи викладача та студента, підвищення ролі освіти у розвитку демократичного суспільства. Розширення інноваційної діяльності освітніх закладів, виникнення альтернативних форм освіти, зміна її організації, змістової, управлінської структури, вимагають підвищення професійної підготовки спеціалістів технічного профілю, які повинні відповідати новим суспільним запитам.

Основними принципами розвитку освіти на сучасному етапі є її демократизація, гуманізація, гуманітаризація. Реалізація цих принципів, повернення освіти з контексту ідеології в контекст культури потребує об'єктивного аналізу й удосконалення форм і методів підготовки майбутніх спеціалістів.

Соціальне значення та гуманістична сутність професії інженера завжди привертала увагу вчених, культурних і громадських діячів. Аналіз розвитку філософської, психолого-педагогічної, наукової думки з античних до новітніх часів, засвідчує, що погляди на технічну діяльність та її критерії мають різнобічні тенденції.

Теоретичні ідеї, досвід вітчизняних та зарубіжних педагогів є тим підґрунтям, на якому започатковуються сучасні концепції підготовки спеціаліста. Проблеми становлення і розвитку теоретичних основ педагогічного експерименту, практики формування особистості спеціаліста в історичному, методологічному, методичному аспектах досліджується в численних наукових працях [1].

Вища технічна освіта України, що в минулому входила до першої п'ятірки найкращих у світі, в останні десятиріччя відставала від завдань часу неповною мірою відповідає вимогам сьогодення [2]. В основі її – технократична недооцінка головного завдання вищої школи – виховання майбутнього фахівця не тільки як професіонала, а й як творчої особистості, гуманіста і патріота. Вузька спеціалізація, що домінувала в багатьох вищих технічних навчальних закладах, ускладнювала засвоєння інженерами нових дисциплін, закріплювала вузький технічний кругозір спеціаліста. З огляду на це вища технічна освіта потребує докорінної перебудови у зв'язку з новими умовами розвитку економіки та виробництва, проникнення комп'ютерної техніки до усіх сфер народного господарства й культури, інтелектуалізації та гуманітаризації праці.

Викладачі сьогодні стурбовані проблемами гуманізації освіти, її гуманітаризації, тобто переорієнтації на людину, подолання технократизму, бездуховності й формалізму. Гуманітаризація покликана пом'якшити суперечності технічної цивілізації, пов'язані з однобічним розвитком наук про природу на шкоду наукам про людину; має здійснюватись не через урізування природничо-математичних дисциплін, а завдяки виявленню й використанню наявного в них „гуманітарного потенціалу” [3].

Мета гуманітаризації – формування інтелігентності, яка символізує характер соціальності і надання переваги загальнолюдським цінностям; високий рівень цінних орієнтацій, в основі яких – ідеали добра, справедливості, служіння народові.

Гуманізацію у цілому вважають однією з найважливіших тенденцій сучасної освіти [3]. Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття) [4] своєю головною ціллю ставить забезпечення духовного розвитку людини, формування її інтелектуального потенціалу, як найвищу цінність нації. Актуальними проблемами розвитку системи вищої технічної освіти є:

- забезпечення всебічного розвитку студента як особистості в процесі навчання;
- розвиток його таланту, інтелектуальних та фізичних якостей;
- формування молодих людей, як розвинених членів суспільства, здат-

них до громадянського і професійного вибору;

- забезпечення високого рівня їх професійної підготовки, становлення молодих людей, як кваліфікаційних і відповідальних спеціалістів;
- недосконало розроблена методика навчання дисциплін гуманітарного спрямування [5].

Реформування системи вищої технічної освіти та орієнтація на інформаційні технології навчання, зокрема, на дистанційну форму навчання повинно вдосконалити процес розвитку особистості кожного студента, який пропонує впровадження гуманістичної методології у сфері освіти, таких наукових функцій, як мотивація дій, облік різних систем, їх показників і критеріїв, прогнозування результатів і управління діяльністю.

Багатьма авторами (О.В. Глузман [8], І.А. Зязюн [6], Н.Г. Ничкало [7], В.К. Майборода [9], О.С. Романовський [10], Н.А. Побірченко [11], О.В. Рибалко [12], В.А. Семиченко [13], С.О. Сисоєва [14], Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [15], Е.В. Лузік [16] та ін.) доведено, що рівень підготовки майбутніх інженерів, їх особистих якостей, професійних умінь, мотивів, потреб, залежить від особистого орієнтованого підходу до поставленого навчально-виховного процесу.

На методологічній основі сформувались загальні умови гуманізації та гуманітаризації професійної підготовки на сучасному етапі:

- облік принципів і факторів навчання, заснованого на статусі молодої людини, як суб'єкта навчання і саморозвитку;
- облік умов і механізмів психологічного розвитку і становлення розвиненої особистості;
- облік та розробки принципів побудови дистанційного навчання;
- розробка принципів побудови дистанційного навчання;
- розробка підходів до практичної реалізації положень навчально-виховного процесу [17].

При підготовці спеціалістів у вищому технічному закладі потрібно враховувати дві протилежні тенденції – фундаменталізацію і професіоналізацію освіти, які повинні доповнювати о

дне одного [18].

Фундаменталізація освіти може знайти себе в практичній діяльності

тільки при умові відповідного рівня професійності. І навпаки процес професійності може зупинитись, якщо не доповнювати його фундаментальною підготовкою.

Сьогодні виникла потреба підготовки спеціалістів широкого профілю, які вільно володіють знаннями з суміжних галузей і здатності розумно застосувати могутні технічні засоби та заздалегідь передбачати можливі форс-мажорні ситуації [19].

Невідкладним завданням вищої технічної освіти є створення нової культурологічної парадигми, яка б відповідала сучасним вимогам. Її фундаментальною основою є гуманізація навчання та виховання майбутніх спеціалістів технічного профілю.

Гуманізація та гуманітаризація є двома взаємопов'язаними сторонами єдиного процесу навчання та виховання майбутнього фахівця. Перша методологічно і теоретично обґрунтовує шляхи формування особистості фахівця. Друга забезпечує їх здійснення.

Вищеназвані аспекти гуманізації та гуманітаризації професійно-педагогічної освіти визначають загальний педагогічний підхід до перебудови системи підготовки студентів інженерних спеціальностей. Безсумнівно, що розробку системи необхідно розпочати з переосмислення цілей навчання. Адже викладачеві важко вибрати методично правильні засоби і форми навчання, адекватні освітнім цілям, не конкретизувавши самі цілі. Одночасно і діяльність студента у вищому технічному навчальному закладі в процесі навчання може бути активною тільки тоді, коли у змісті навчання студент побачить переконливі для нього цілі – ті, які пов'язані з наступною професійною діяльністю.

Гуманізація освіти є складним процесом, який стосується як спеціалізації навчання, так і розробки фундаментальних наукових проблем освоєння принципово нових ідей і технологій. Перехід до нових умов економічного життя, ефективність процесів реформування економіки значною мірою залежить від взаємодії з реформами в інших галузях суспільного життя, насампе-

ред, в таких, як освіта і культура. Україна потребує таких спеціалістів, які б могли вирішувати проблеми XXI століття, плідно співпрацювати із спеціалістами з інших галузей науки.

Гуманізація освіти – це розширення та поглиблення освіти шляхом введення „людського фактора”, через який розглядають людину як творця науки, спостерігача, особистість. Гуманізація освіти спирається на фундаменталізацію і гуманітаризацію науки [20].

Фундаменталізація науки – це розширення та поглиблення загальнонаукової основи освіти.

Гуманітаризація науки – це розширення та поглиблення освіти за рахунок гуманітарних дисциплін [21].

Практика вітчизняної та зарубіжної технічної освіти свідчить про те, що гуманізація і гуманітаризація підготовки інженерних кадрів є об'єктивною необхідністю [21]. Професійно-технічна освіта повинна готувати фахівців, які стають керівниками виробництв, розуміють завдання та сутність своєї професійної діяльності, не тільки легко орієнтуються у складних проблемних ситуаціях але й здатні їх передбачити. Отже, гуманістичний аспект технічної освіти, дозволяє інженерові перебувати на високому професійному рівні та розвивати культуру своєї діяльності. Тому без повноцінної соціально-гуманітарної підготовки інженерно-технічної інтелігенції не може бути вищої професійної освіти. Технократичний підхід до розв'язання багатьох загальнолюдських проблем, полегшене тлумачення питань моралі показують напрямок роботи по підвищенню загальної професійної культури майбутніх фахівців. Для розв'язання цих проблем необхідне творче співробітництво фахівців технічного та гуманітарного спрямування. Освіта XXI століття повинна в собі гармонійно поєднувати гуманітарний, соціально-науковий та технічний компоненти.

Вирішенню проблеми гуманітаризації сучасної вищої технічної освіти багато у чому сприяє включення у навчальні плани підготовки майбутніх інженерів за різними напрямками дисциплін культурологічного циклу, зокрема,

„Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія”. Призначення цих дисциплін полягає у сприянні формуванню у студентів технічних спеціальностей аналітичної та інтегруючої структури свідомості, розвитку інтелекту і творчих здібностей [22].

Процес гуманізації системи освіти повинен подолати історично зароджену прірву між природою та суспільством, підвищити загальну ерудицію науково-технічних кадрів. Викладання культурологічних дисциплін у технічному навчальному закладі дає можливість підготувати майбутніх інженерів науковій методології пізнання процесів і явищ, занурити їх в духовний світ культури та мистецтва.

Підвищення професійної освіти майбутніх інженерів повинно здійснюватись з удосконаленням загальної культури кожного студента. Недолік сучасного інженера в тому, що він володіє технічними знаннями і перевтілюється у деяку міру в живий механізм. Зокрема, культурологічна підготовка повинна допомогти такому спеціалісту будувати взаємини з іншими галузями науки. Наукова спільнота в засобах масової інформації постійно піднімає проблему викладання культурологічних дисциплін у вищих технічних закладах.

Майбутній інженер повинен бути, в першу чергу, професіонал, високоосвічена, творча людина з широким світоглядом, якій притаманні відданість, працелюбність, гуманне ставлення до природи.

Підготувати спеціаліста високої кваліфікації, у тому числі здатного опанувати не тільки знання, а й приймати відповідні рішення, відстоювати свою точку зору, переконувати і вести за собою людей, спеціаліста, який має ерудицію і широкий світогляд, можна тільки завдяки всебічному вдосконаленню професійних знань, ядром яких була і залишається гуманітарна підготовка.

Постійно ускладнюються засоби виробництва, з'являються принципово нові технології, нові засоби зв'язку, обчислювальна техніка. Зростають можливості більш глибокого аналізу, систематизації й узагальнення фактів. Всі ці аргументи висувають культурологічні дисципліни в число дисциплін, які дуже важливі для гуманітаризації інженерної освіти. У наш час потрібно готу-

вати спеціаліста нового типу. Якщо раніше потреба у знанні культурологічних дисциплін була мінімальною, зараз ситуація суттєво змінилася. Студенти відчують недостатність цих знань. Нині, у час, коли постійно зростають зв'язки із зарубіжними країнами, створюються спільні підприємства, важко чекати серйозної віддачі від спеціалістів-інженерів, які не мають культурологічної підготовки.

Гуманізація суспільних відносин і, передусім, освіти є в наш час не просто привабливим з етичного погляду гаслом, а тією першоосновою, на якій лише й можлива її наступна розбудова. Тією постаттю, від якої найбільшою мірою залежить успіх цієї справи, є викладач.

Навчаючи студентів, він має утверджувати в їхній свідомості та поведінці засади загальнолюдської моралі, повагу до культурно-національних цінностей, інші доброчесності та переконання гуманної людини. Реалізувати це завдання може викладач, який прилучився до ідей гуманістично педагогічної взаємодії з студентами. Йдеться, в першу чергу, про усвідомлену психологічну і методичну готовність його до виховуючого впливу на погляди, переконання, орієнтацію студентів. Аби навчання майбутніх інженерів методичним підходам до здійснення цієї діяльності у вищому технічному закладі було конструктивним, необхідно враховувати соціальне замовлення.

Важливим методологічним орієнтиром у розвитку методичної системи підготовки майбутнього інженера має стати ідея гуманізації та гуманітаризації національної системи освіти. На думку В.М. Монахова, це провідний напрям розвитку методичної системи, який визначає найбільш істотні зміни у всіх компонентах системи [23]. До речі, на щойно висловлену думку вказує і пояснювальна записка до програм з культурологічних дисциплін, в якій серед основних вихідних принципів і положень, покладених в основу їх структури та змісту, гуманізацію виділено як один з основних напрямів удосконалення процесу навчання культурології [24].

Зрозуміло, що ідея гуманістичної спрямованості освіти зародилась не сьогодні. Вона сягає глибин історії прогресивної педагогіки, пройшла крізь се-

рця та праці всіх класиків педагогічної думки, складає суть усього того прогресивного, що було закладено у педагогічних системах вчених. У наші дні вона набуває особливої актуальності, передбачає переорієнтацію пріоритетів у визначенні освітніх ідеалів – відмову від авторитарної педагогіки, спрямування освітнього процесу на формування передусім духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей як першооснови у визначенні мети і змісту освіти.

Реалізація ідеї посилення гуманістичної спрямованості освіти на сучасному етапі її розвитку потребує чіткого визначення концептуальних засад. Західна концепція (Р.Бернс, А.Комбс, А.Маслоу, Г.Олпорт) розглядає гуманізацію як самоактуалізацію та самореалізацію особи, що проявляється в розвитку діалектичного та образного мислення, широкого кругозору і світогляду, здатності до саморозвитку.

У багатьох вітчизняних дослідженнях гуманізацію освіти розглядають надто спрощено: збільшення обсягу знань з традиційних гуманітарних наук, перерозподіл навчального часу на користь предметів гуманітарного циклу, доповнення навчальних планів новими гуманітарними предметами. На думку відомих учених С.У. Гончаренка [20] і Ю.І. Мальованого [20], така суто директивна гуманітаризація навчальних планів не приведе до якісних змін. У розробленій ними концепції зазначено: „Гуманізація освіти – це відображення в освітньому процесі тенденцій гуманізації сучасного суспільства, коли людська особистість визначається найвищою цінністю, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин” [20].

Отже, гуманізація освіти – соціально-педагогічний феномен, який означає сутнісно нові пріоритети у побудові і функціонуванні системи освіти, в тому числі і методичної. Насамперед гуманізація полягає у рішучому повороті освітнього закладу до особистості студента, забезпеченні максимально сприятливих умов для розвитку його як суб'єкта творчої праці. Студент майбутній інженер – перетворюється з об'єкта в суб'єкт підготовки. Змінюються і функції викладача в напрямі від ретрансляції і пояснення інформації до творчого

конструювання та допомоги студентам в оволодінні методикою засвоєння нових знань. Він має бути старшим колегою, помічником в індивідуальному становленні інженера. В результаті педагогічної діяльності викладача здійснюється підняття студента, який здобуває знання (об'єкт навчання), до активного його засвоєння (до суб'єкта освіти).

На думку одного з представників гуманістичної психології – відомого американського психолога К.Р. Роджерса [25], викладач повинен уміти створити необхідні умови студентам для самонавчання. Це має бути викладач–тьютор, який переносить акцент у процесі навчання з викладання на навчання, організовує саме викладання не як трансляцію інформації, а як активізацію та стимуляцію процесів усвідомленого студента. Процес співпраці викладача й студентів повинен бути переорієнтований з системи „викладач навчає” на систему „студент вчиться”. Головне завдання викладача у такій системі педагогічних стосунків зводиться не до передачі якомога більше кількості відомостей, а до вміння викликати у студентів інтерес. Мовою крилатого вислову ці педагогічні стосунки можна виразити так: майбутній фахівець інженер має розглядатися викладачем не як посудина, яку необхідно наповнити, а як факел, який потрібно запалити. Важливо збуджувати у студентів потребу в методичних знаннях, формувати впевненість у їх значущості, забезпечуючи свідоме й активне засвоєння їх.

Нарешті, гуманізація освіти – ключовий елемент нового педагогічного мислення, який змінює погляди на характер і суть навчально-виховного процесу, в якому і студенти, і викладачі мають виступати суб'єктами професійного розвитку і творчості. Слід наголосити, що під педагогічним мисленням викладача розуміють особливості розумової діяльності, зумовлені характером його професійної діяльності [26].

Стратегічною метою залишається формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості і, важливою якістю якої є високий професіоналізм. Але реалізація цієї мети на попередньому етапі реформування

фахової освіти не відповідала повною мірою самій природі особистості, що вело до неузгодженості цілей і результатів навчання та виховання. Відродження духовності в освіті є тією першоосновою, на якій можлива не лише орієнтація майбутнього інженера на розв'язування завдань розвитку особистості студента, але й формування у студентів глибокого інтересу до саморозвитку, самоосвіти і самовиховання, вироблення в нього потреби у педагогічній рефлексії (самопізнанні)[26].

Така єдність цілей, в якій інтегруються особистісна позиція майбутнього інженера і його професійна компетентність, являє собою важливе гуманістичне утворення, яке закладає передумови для ефективної реалізації його на практиці. В основі цього підходу лежить цілісне бачення особистості, володіння етикою взаєморозуміння і довіри, готовність до прийняття рішень. Терпимість, відвертість, емоційна теплота – важливі елементи особистісно-орієнтованого підходу.

Специфіка особистісно-орієнтованої системи освіти вимагає побудови навчально-виховного процесу на діагностичній основі, тобто спочатку діагностика, а потім засоби впливу. Ще К.Д. Ушинський стверджував[27], що для виховання особистості у всіх відношеннях, треба пізнати її у всіх відношеннях. Виявлення факторів ефективної праці педагога на підставі всебічного дослідження конкретного навчально-виховного процесу та його результатів дає змогу забезпечити науковий підхід до вибору комплексу організаційно-педагогічних форм, методів і засобів навчання. При цьому слід враховувати індивідуальний пізнавальний досвід студентів, їх пізнавальні вподобання та зорієнтованість на конкретну пізнавальну діяльність.

Використання комплексного діагностування факторів продуктивної педагогічної діяльності у підготовці майбутнього інженера, з одного боку, сприяє підвищенню ефективності навчального процесу, з другого боку, передбачає професійне зростання і самовдосконалення, створює підґрунтя його професійної майстерності.

Гуманістична мета методичної освіти передбачає інші, відмінні від традиційних, підходи до організації навчально-виховного процесу у вищому технічному навчальному закладі. Їх практична реалізація пов'язана з гуманітаризацією змісту освіти, пошуком форм, методів і прийомів професійного навчання студентів.

На думку ряду дослідників, можливі шляхи підготовки майбутнього інженера до здійснення в школі гуманістичних функцій, які пов'язані з реалізацією в навчально-виховному процесі навчального закладу культурологічного, особистісно-діяльнісного, діалогічного та індивідуально-творчого підходів.

Культурологічний підхід передусім передбачає гуманітаризацію змісту методичної освіти, орієнтацію її на гуманітарно-особистісний розвиток майбутнього інженера. На думку вчених, зокрема, О.Л. Шевнюк [28], культурологічна функція вузівської освіти у новій ситуації розвитку передбачає передусім оновлення змісту на засадах його гуманітаризації.

Головним завданням культурологічного підходу до методичної підготовки є орієнтація майбутнього інженера на необхідність формування уявлення про культурологію як про важливий елемент загальнолюдської культури. Це потребує проведення цілеспрямованої роботи по розширенню і поглибленню уявлень майбутнього інженера щодо ролі культурології в різних сферах життєдіяльності суспільства і окремої особистості. Посилення культурологічної спрямованості методичної освіти має також націлювати студента на реалізацію в своїй майбутній професійній діяльності не авторитарно-дисциплінарної моделі навчання, а особистісно-зорієнтованої. Сутнісними ознаками останньої є навчання і виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією, створення умов для саморозвитку і самонавчання, осмислене визначення своїх можливостей і життєвих цілей.

В роботах Л.С. Виготського [29] йшлося про поліморфність процесів мислення, тобто про фактичне подолання протиставлення двох типів мислення – раціонально-логічного та емоційно-образного. Перший з них здавна вважався характерним для наукової діяльності, другий – для художньої. Новітні дос-

лідження психологів свідчать про інтегративність мислення, тобто про відсутність різкої межі між образним та логічним типами мислення. Звідси видно, що механізм мислення не тільки не перешкоджає осмисленню явищ науки і культури у їх взаємодії, а навпаки робить цей процес ефективнішим, оскільки не перевантажується ні одна з півкуль мозку.

Можна стверджувати, що завдання культурологічної освіти полягає в тому, щоб культура як деяка цілісність, як гармонія знань, творчих діянь, почуттів і спілкувань якомога ширше проникала в сам зміст професійної підготовки майбутнього інженера. До такого висновку підводить і аналіз розвитку світових освітніх систем. Так, в освітній стратегії японських університетів і шкіл розробляються та впроваджуються в практику програми, які зв'язують науку з мистецтвом. Скажімо, епоха Ньютона вивчається не лише в плані аналізу досягнутого тоді рівня розвитку науки, але і як час становлення певного типу музичної культури. Конструювання широких культурологічних підходів з врахуванням особливостей формування науково-технічних знань в інформаційний вік лежить в основі третьої радикальної реформи освіти в Японії [29].

У сучасних світових концепціях гуманітаризації навчання спільним є визнання того факту, що формування розуміння гармонії світу – найважливіше завдання виховного процесу. На цьому, зокрема, наголошує видатний бельгійський фізик, лауреат Нобелівської премії 1977 р. І. Пригожин [30]. На його думку, наука не повинна перебувати в опозиції до культурологічного контексту, оскільки історія людського пізнання свідчить, що прагнення пізнати наукову істину – це, по суті, прагнення пізнати гармонію світу, його універсальну красоту. Відомо що стародавні греки звернули увагу на факт єдності техніки, природничих наук з духовним розвитком особистості, отожднюючи техніку і мистецтво. Наука розквітла в епоху Відродження, але спадкоємицею тієї епохи є не лише наука, а й культура. Такі видатні представники науки того часу як Декарт, Ньютон, Лейбніц, Паскаль, зробили вагомий внесок і в науку, і в культуру. XXI століття усвідомлення невіддільності нашого існування від Космосу спонукає вчених впритул займатися питаннями

взаємозв'язку мікро-, макро- і мегасвіту. Значення цих досліджень виходить далеко за межі окремих природничих наук і природознавства в цілому [30].

Можна вважати логічними докази дослідників про необхідність врахування у змісті освіти майбутнього інженера технологічних особливостей педагогічної діяльності щодо здійснення гуманістичних цілей. Передусім культурологічна освіта має бути зорієнтована на осмислення майбутнім інженером ще в стінах навчального закладу місця і ролі своєї навчальної дисципліни в системі культурологічної підготовки, на усвідомлення студентами культурологічних знань не лише як важливого елемента загальнолюдської культури, а й як елемента власної культури.

Сьогодні потрібна така технологія методичної підготовки майбутнього інженера, яка б розкривала об'єктивну картину природи в її взаємодії з людиною допомагала осмислити феномен культури. При визначенні шляхів гуманітаризації змісту культурологічної освіти важливо враховувати можливості історико-методологічного підходу, який полягає в такому вивченні навчального матеріалу, при якому розкриваються не лише результати, а й реальна історія становлення наукових знань. До речі, ідея історизму зародилася саме в роботах гуманістів епохи Відродження.

Звернення до реальної історії розвитку культурології відкриває гуманістичні засади науки, розкриває безпосередні і опосередковані зв'язки культурологічних знань з людиною і суспільством. При реалізації історико-методологічного підходу висвітлюється глибоко колективний характер наукової творчості, а сам процес розвитку наукових понять та ідей розглядається як такий, що має свою художньо-драматичну історію і пов'язаний з конкретними діючими особами. Перед студентами відкривається реальне життя науки з інтригуючою колізією необхідного і випадкового, істинного і хибного, творчого і догматичного, прозаїчного і драматичного.

На передній план виступає людський фактор у науці, сповнений сумнівів і сподівань, надій і розчарувань, мук творчості і радощів перемог. Висвітлення драми ідей, за якою стоять людські драми, зачіпає морально-емо-

ційну сферу особистості, викликає в неї морально-естетичні почуття, оскільки власне наукові, моральні і етико-естетичні фактори тісно пов'язані між собою. Крім того, такий підхід застерігає від формування в студентів однобічних уявлень про процес пізнання як прямий рух від перемоги до перемоги, дозволяє розкрити його реальну складність.

Реальна історія становлення наукових знань значною мірою являє собою історію видатних особистостей яка допомагає осмислити зв'язок між світом природи і світом людей, дає комплексне розуміння культурної спадщини людства. В цьому полягає соціокультурна роль історії науки, яка зближує її з історією культури.

Ефективність інтегративного процесу загальнокультурної і методологічної підготовки майбутнього інженера значною мірою визначається адекватним вибором і професійною реалізацією конкретних педагогічних технологій, які частіше традиційно називають організаційними формами і методами навчання. Організація професійного навчання студентів з опорою на гуманістичну парадигму потребує впровадження таких педагогічних технологій, в основі яких лежить особистісно-діяльнісний підхід.

Здійснюючи особистісно-діяльнісний підхід, викладач орієнтується на встановлення зі студентом педагогічно доцільних з точки зору гуманізації стосунків у навчальному процесі. Розглядає свою власну педагогічну діяльність як процес цілеспрямованої активної взаємодії з студентами, метою якої є становлення останніх як особистостей і професіоналів. Саме в цьому полягає суттєва відмінність гуманістичної педагогічної технології від авторитарної, побудованої на пасивних інформаційних принципах. Сутнісними ознаками гуманістичної технології є навчання і виховання студентів з максимально можливою індивідуалізацією, створення умов для саморозвитку і самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей. Методологічно це спирається на принцип природовідповідності і мотиваційного забезпечення навчально-виховного процесу.

Особистісно-діяльнісний підхід спрямовує навчально-виховний процес

на розвиток студентів, виходячи з їх індивідуальних особливостей, можливостей їх особистісного і професійного самовизначення [31]. Багато що залежить від власних зусиль, власної активності особистості. Насамперед сама людина повинна захотіти і навчитися нести відповідальність за свій особистісний і професійний розвиток. Головним у цій людині повинен бути постійний потяг до творчості, до самовдосконалення та вдосконалення власної праці. Дуже важливою для творчої особистості є орієнтація на принцип саморозвитку, висунутий А. Маслоу [32]. Показовим щодо вищесказаного є міркування видатного німецького педагога XIX століття А. Дістерверга [33], який підкреслював, що знання, у власному розумінні цього слова, передати неможливо. Їх можна людині запропонувати, підказати, але оволодіти ними вона має шляхом класної діяльності. Досить виразно ця думка підтверджується результатами сучасних психологічних досліджень. Згідно даних цих досліджень, у пам'яті людини залишається приблизно 10 % того, що вона почула, 50 % – з того, що вона побачила, і 90 % – з того, що вона робила [33].

Практичне розв'язування проблеми підготовки майбутнього інженера саме як творчої особистості потребує такої організації навчально-виховного процесу (в змістовному, ціле-мотиваційному і технологічному аспектах), коли головною цінністю стає формування професійної індивідуальності студента. В контексті базових положень гуманістичної парадигми освіти увага має бути спрямована на реалізацію в навчально-виховному процесі вищого технічного навчального закладу індивідуально-творчого підходу, який орієнтується на розвиток індивідуального стилю діяльності майбутнього інженера, стимулювання потенціалів його творчого самовираження, формування готовності до професійного самовдосконалення. Смісловим центром усієї роботи має бути розвиток особистості майбутнього інженера, його творчої індивідуальності, а не просто оволодіння фахового напрямку підготовки, що сама знаходиться під впливом особистості, яка значною мірою обумовлює вибір і реалізацію засобів впливу. Йдеться про індивідуалізацію не як про принципову характеристику стратегії перебудови освіти і стратегії педагогіч-

ної діяльності. Вона має стати провідним принципом педагогічних технологій, змінити сутнісну характеристику всіх компонентів освіти. Індивідуалізація професійно – педагогічної підготовки – це така організація навчально-виховного процесу, коли зміст освіти (знання, уміння й навички) не тільки засвоюється, а й наповнюється особистісними характеристиками, змістом і значеннями. Забезпечити умови для такого професійного розвитку кожного студента можуть індивідуально орієнтовані навчальні технології. Методи роботи повинні все частіше поступатися місцем індивідуальній роботі. Разом з тим є помилкою огульне заперечення колективізму, яке зараз стало популярним. Слід розрізняти колективізм, який пригнічує індивідуальність, не дає їй розвинути, і той, який створює умови для її становлення через колективне опанування шляхів крізь зони найближчого розвитку.

За минулі роки зроблено декілька спроб створити науково обґрунтовану концепцію вищої технічної освіти. Зокрема, в дослідженнях [34] обґрунтовано, що основними ознаками технічного університету є:

- університетський, а не галузевий тип освіти;
- вищий рівень фундаментальної освіти порівняно з інженерними вищими навчальними закладами;
- вищий рівень гуманітарної освіти, ніж в інженерному вищому навчальному закладі;
- високий рівень інформатизації наукової, навчальної та адміністративної діяльності;
- оновлена роль університету як центру поширення вищої та післядипломної інженерно-технічної освіти в регіоні;
- поглиблення рівня психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців з технічних спеціальностей.

На думку вчених-філософів, особлива увага в технічних вищих навчальних закладах має бути приділена увага філософії технології, яка значною мірою відрізняється від філософії науки. Якщо філософія науки в остаточному підсумку досліджує питання – яким чином оцінити наукову істинність та

яким є зміст цієї істини, то філософія технології досліджує питання про природу того, що зроблено людиною. Це різні і найбільш фундаментальні проблеми для такого суспільства, яким є нині Україна [17].

Забезпечення високого рівня фундаменталізації та гуманітаризації вищої інженерно-технічної освіти є одним з основних напрямів розвитку університетської технічної освіти. Розв'язання цих складних проблем дасть змогу більшості українських технічних університетів не за назвою, а по суті своїй бути такими і готувати справжнього представника технічної інтелігенції.

Якщо говорити про якість підготовки фахівців у технічних вищих навчальних закладах України та її відповідність до вимог ринкової економіки, то підготовка їх не завжди відповідає потребам приватних або державних фірм, компаній, підприємств, що переходять або вже перейшли на ринкові умови функціонування. Прискорення переходу до ринкових відносин, вихід України з енергетичної кризи, розвиток нових функцій економіки, впровадження кращих закордонних технологій і техніки – все це можливо тільки за умови навчання і перепідготовки фахівців та керівних кадрів галузей на основі міжнародних і українських освітніх стандартів, врахування методів і принципів функціонування фірм, компаній, підприємств в умовах ринкових відносин, втілення інтегрованих навчальних програм.

Звернемо увагу на методологічні основи інноваційної вищої технічної освіти. Слід наголосити, що вони мають включати:

- наукове обґрунтування необхідності модернізації системи вищої технічної освіти;
- усебічний порівняльний аналіз світових систем вищої технічної освіти;
- формування належного місця і ролі вищої технічної освіти в розвитку суспільства;
- визначення основних принципів інтеграції системи вищої технічної освіти України з європейською системою вищої освіти.

Майбутнє вищої інженерної освіти обов'язково має враховувати нові відносини інженерної діяльності з навколишнім середовищем, суспільством, людиною. Воно має бути оновленим, тому що в ХХІ ст. очікується подальше зближення наукових знань з біології і техніки, живого і неживого, духовного і матеріального.

Усе це свідчить про те, що вища технічна освіта, діяльність фахівця, загально технічні дисципліни у вищому навчальному закладі в основному будуватимуться на принципах міждисциплінарності, гармонійності і розвитку творчості тих, кого навчають. Тобто вища освіта взагалі й інженерно-технічна освіта, зокрема, мають зорієнтуватися на інноваційний, розвивальний, випереджальний тип освіти. Тому можна стверджувати, що такі підходи і спрямованість розвитку інноваційної діяльності в системі вищої технічної освіти сприятимуть створенню інноваційних освітніх мереж та формуванню інформаційних і технологічних потоків з технічних вищих навчальних закладів у промисловість країни, встановленню тісних зв'язків та організації технологічної співпраці між технічними вищими навчальними закладами, науково-дослідними інститутами, промисловими підприємствами, компаніями і фірмами, що, у свою чергу, приведе до значного підвищення ефективності інноваційної діяльності в усіх галузях промисловості України.

В університетах, як відомо, співіснують два основні процеси, які безпосередньо впливають на розвиток наукової та інноваційної діяльності регіонів і країни в цілому. По-перше, виконання науково-дослідних робіт і проектних розробок; а по-друге, підготовка фахівців, у тому числі науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук, доцентів і професорів). Тобто університети є найважливішими соціальними інституціями, які сприяють формуванню інноваційного шляху розвитку України, включаючи формування інноваційних напрямів розвитку промисловості й економіки в цілому.

Зокрема, їхні роль і значення [17; 18; 35] є вирішальними щодо:

- сприяння відтворенню наукового потенціалу країни та регіонів;
- широкого застосування результатів інноваційної діяльності в науко-

во-технічній сфері до підвищення кваліфікації, підготовки й перепідготовки фахівців до роботи в умовах інноваційної економіки;

- створення системи безперервних інновацій від запровадження фундаментальних і прикладних досліджень до реалізації наукоємної, конкурентноспроможної продукції й технологій;

- підтримки інноваційної діяльності позабюджетними джерелами фінансування;

- створення і розвитку інноваційних інфраструктур у вищих навчальних закладах і регіонах.

Ступенева підготовка інженерно-технічних кадрів передбачає орієнтацію на конкретні умови, що висуваються внутрішнім і міжнародним ринками праці. Назвемо серед них найважливіші:

- перехід до ринкових відносин, науково-технічний прогрес, інноваційна діяльність – усі ці етапи мають потребу в комунікабельних, мобільних фахівцях, оскільки економічне зростання в постіндустріальній державі більшою мірою забезпечується впровадженням нових знань і технологій;

- навчання студентів умінню відкривати нові ознаки невідомого, аналізувати явища, досліджувати відоме і невідоме, систематизувати дослідницькі дані, формулювати проблему дослідження, визначати програму практичних дій, передбачати перебіг подій і наслідки тих чи інших етапів;

- забезпечення суттєвої математичної підготовки майбутніх фахівців, що дає можливість готувати не тільки користувача обчислювальної техніки і стандартних програмних засобів, а й розробника нових математичних моделей та програмних систем, спроможного адекватно описувати й моделювати будь-які технологічні явища і процеси;

- підготовка інженерних кадрів має бути зорієнтованою на постійно змінювані умови ринку, функціонально-оціночний аналіз, гнучкі виробництва, технологічні інновації тощо, що закладає надійний фундамент для швидкої мобільності майбутніх фахівців;

- уміння працювати в різних структурах: державних, акціонерних, ма-

лих і спільних підприємствах, технопарках і технополісах, науково-виробничих об'єднаннях тощо;

– набуття глибших знань з іноземних мов як визначальної умови діяльності майбутнього інженера в міжнародних проектах.

Важлива і почесна місія вищої технічної школи й окремого університету може бути виконаною, якщо ґрунтовно дослідити не тільки інноваційну спроможність окремого вищого навчального закладу, а й розв'язати низку проблем, пов'язаних з орієнтацією вищої технічної школи на інноваційну діяльність, на зміцнення зв'язків із промисловістю, на створення ряду інноваційних структур, що уможливають реалізацію найскладніших технологій перетворення результатів наукових досліджень і розробок на комерційний продукт, здійснення технологічного трансферу, тобто передавання технологій з університетів у промисловість [17, 36, 37].

Погляд на вищий навчальний заклад, як на соціальний інститут, що забезпечує тільки освітні послуги, давно застарів. Сучасний вищий навчальний заклад, і зокрема технічний університет, – це наукове співтовариство, здатне генерувати нові знання, використовувати їх для підготовки майбутніх фахівців, поширювати знання, перетворювати їх на головний комерційний продукт і задовольняти потреби економіки, суспільства, окремих громадян у цих продуктах. У цьому сенсі університети є навчально-науково-інноваційними комплексами, які активно впливають на соціально-економічний, технологічний та інтелектуальний розвиток країни, регіону, міста [38].

У цілому при формуванні інноваційного шляху розвитку вищої технічної освіти в Україні слід враховувати:

– виявлення процесів глобалізації та взаємозалежності, що могли б послужити основою для встановлення нових форм співпраці й партнерства в галузі культури, освіти, обміну ідеями і передаванням знань, сприяючи цим розвиткові взаєморозуміння між народами, заснованого на принципах толерантності і взаємної поваги до міжнаціональних відмінностей;

– визначення пріоритетності ролі людського фактора, формування осо-

бистості, що є головною продуктивною силою, основою творчого розвитку духовної культури і цивілізації суспільства;

– систему вищої технічної освіти, яка переживає перехідний період, шукає нові опори та орієнтири, в основу яких має бути покладена нова парадигма вищої технічної освіти як системи, що самовдосконалюється, враховує швидкоплинні умови функціонування, певну інерційність, національні і державні програми розвитку суспільства, які базуються на аналізі світових тенденцій розвитку вищої освіти, постійному пошуку і впровадженню навчальних інновацій;

– аналіз тенденцій реформування вищої школи, що виявив основну закономірність в інтеграції різних систем функціонування вищої освіти, спрямовану на створення паралельно з існуючою фундаментальною системою підготовки майбутніх фахівців поглибленої професійної підготовки їх.

Прискорений розвиток технологій, таких як інформаційні й телекомунікаційні, вплив яких на всі аспекти соціального життя дедалі більше зростає, відкриває перспективи вдосконалення вищої технічної освіти, обміну науково-навчальною інформацією, інтенсифікації наукової співпраці і розширення культурно-освітніх обмінів.

На наш погляд, для університетів перспективне проведення на системній основі наукових досліджень з означених проблем і створення рекомендації щодо вдосконалення власних інноваційних комплексів, регіональних інноваційних комплексів та національної інноваційної системи, що сприятиме забезпеченню національної інноваційної спроможності. Крім того, університети можуть започаткувати дослідження, спрямовані на встановлення тісніших зв'язків між усіма елементами інноваційного комплексу вищої технічної школи як єдиної колективної системи і вироблення науково обґрунтованих рекомендацій з підвищення ефективності інноваційних структур, які забезпечують технологічний трансфер з вищого навчального закладу в економіку й соціальну сферу країни.

Без таких системних наукових досліджень, без з'ясування „вузьких

місць” у цьому єдиному колективному процесі складно побудувати надійні канали передавання технологій з науки у промисловість.

Таким чином, технічні університети мають орієнтуватися на дослідження й розвиток і власного інноваційного комплексу, й інноваційних комплексів промисловості, регіонів; на дослідження та формування інформаційних мереж взаємних зв'язків між усіма учасниками інноваційного комплексу вищої школи, підприємств, регіональних структур; розроблення механізмів, які забезпечують підвищення рівня інноваційної спроможності підприємств, фірм і промисловості в цілому; підвищення рівня взаємодії між усіма елементами, що функціонують в інноваційних системах вищої школи, регіонів і країни; створення механізмів, структур і середовищ, які сприяють комерціалізації наукових знань учених, викладачів та фахівців університетів і технологічному трансферу цих знань у промисловість.

Серед багатьох проблем сучасного вищого навчального технічного закладу України значне і виразно окреме місце посідає проблема культурологічної підготовки майбутніх інженерів.

Важливою і змістовною галуззю навчання та виховання майбутніх інженерів є їх культурологічна спрямованість [39].

Визначення науково обґрунтованих цілей і змісту підготовки культурологічним дисциплінам майбутніх спеціалістів – перший етап в системі їх інженерної підготовки. Для того, щоб випускник був готовий до своєї майбутньої професійної діяльності, необхідно навчально-виховний процес в вищому навчальному закладі будувати адекватно професійній діяльності спеціаліста. Для досягнення цієї цілі в процесі загальнонаукової підготовки повинна бути розроблена технологія формування професійних здібностей при вивченні культурологічних дисциплін, тобто необхідний новий підхід до самої організації навчального процесу [16].

Відповідно до Закону України „Про вищу освіту” основні завдання, які стоять перед вищою освітою, а саме, перед системою інженерної освіти, полягають в тому, щоб навчити майбутнього спеціаліста творчо міркувати, зна-

ходити варіантні способи рішень професіональних завдань, генерувати особисті ідеї, діяти не по загальним алгоритмам, а вміти конструювати особисту педагогічну і творчу діяльність [40].

Естетична і художня освіта і виховання були визнані важливим чинником підготовки студентів різних спеціальностей і, зокрема, інженерів. З'явилися нові напрями навчання, виховання і розвитку людей – художнє та естетичне спілкування з прекрасним, його творення на основі вивчення і спостереження природи і людини набувало розвитку. Зрештою стало зрозуміло, що засобами культури, мистецтв можна досить ефективно впливали на людину. Прийшло усвідомлення, що література і музика, театр і танець, малюнок і скульптура можуть відбиватися на настрої, психічному стані. Культуру і мистецтво почали використовувати не лише заради розваги, відпочинку, а й для вдосконалення навчання і виховання.

Актуальність проблеми дослідження системи культурологічної підготовки майбутніх інженерів визначається:

- утвердженням України як держави в світі, визнанням її незалежності світовою співдружністю на основі власних надбань в галузі політики, економіки, освіти і культури;
- вмістом національних культурних традицій і їх високого виховного потенціалу, значної ролі народної педагогіки і культури у вихованні;
- культурологічною обстановкою в Україні, яка характеризується частковою втратою національного змісту, спробою підмінити його чужорідним, традиційним лише за формою, зовнішнім виглядом, намаганням здійснювати політичне керівництво культурою без економічного забезпечення її розквіту, недооцінкою культури та її приниженим станом у суспільстві;
- вимогами становлення нового корпусу для інженерів, який має стати дійсною інтелектуальною і культурною основою технічного університету з високим професіоналізмом і загальнолюдськими якостями напередодні повної чи часткової професіоналізації;
- необхідністю докорінного оновлення виховання на основі пріоритету

загальнолюдських і національних цінностей, виховання любові до України, її народу, культурних традицій, формування духовності, посилення гуманітарної підготовки, на освітлення культурно-виховної і духовно-просвітницької роботи в інженерній спеціальності, підвищення культурологічної функції технічних університетів, прилучення інженерів до мистецтва [39].

1.2. Культурологічна підготовка майбутніх інженерів як педагогічна проблема

Педагогічна практика вирішувала культурологічні питання задовго до виникнення шкіл і педагогічної науки. Ще до розподілу праці і розшарування суспільства виховання і навчання підростаючих поколінь здійснювалось безпосередньо в праці „через звичаї та традиції”. В процесі і повсякденному спілкуванні дітей з дорослими поступово засвоювались необхідні життєві навички і вміння, і серед них ті, що мали первісне культурне естетичне навантаження. Процес виховання в цих умовах суттєво не відрізнявся від реальної життєвої діяльності сім’ї і громади, культурні і педагогічні завдання розв’язувались самою системою життєвих відносин. Ще Демокрит з’ясував, що природа і виховання схожі. Багато століть це положення залишалось провідним у педагогіці. Як відомо, краса, художній характер природних явищ завжди вносили елементи естетизації в життя людини. Прогресивна суспільна педагогічна думка завжди ставилась до виховання як до явища широкого, багатфакторного, яке забезпечує системний підхід до формування особистості.

Антична теорія естетичного виховання ґрунтувалась на загальнодержавних засадах. Осередком виховання була не сім’я, не якась група, а держава загалом. Вихований громадянин – головне багатство держави. Естетичне виховання Стародавньої Греції мало базою музичне виховання. Основою вчення про естетичне виховання було вчення про музику як провідний засіб виховання взагалі.

Провідні принципи античної концепції естетичного виховання місти-

лись в естетиці піфагорійців. Музика вважалась найбільш адекватною формою відбиття світової гармонії.

Основним принципом виховання в Римі був практицизм, а тому ідея гармонійно розвиненої особистості поєднувалась з ідеєю практичної корисності. Їм протистояли естетичні теорії відродження естетичного виховання Плутарха, Цицерона, Варрона. Поступово на перше місце замість музики у вихованні виходить риторика, красномовство. Естетичного визначення набули ті види мистецтва, які відбивають лише духовне в людині. Одним з найважливіших різновидів діяльності гуманістів було виховання. Ідеї естетичного виховання розвивають в довгому ряді трактатів, в практиці життя. Франсуа Рабле виражає наочно в гротескній формі ідею універсального виховання з великим естетичним змістом в романі „Гаргантюа і Пантагрюель”. Він нещадно критикує систему релігійного виховання і надає аналогію нової, світової освіти. В романі детально зображено процес виховання Гаргантюа. Значно виріс інтерес до ідей художнього виховання. Проблемам виховання велику увагу приділено у працях І. Канта.

Проблема естетичного виховання посідає певне місце у вченні Й.Г.Фіхте про суспільство та суспільне призначення людини. „Культура – останній і найвищий засіб для кінцевої мети – повної згоди з самим собою”, писав він.

Таким чином, німецькі класичні теорії естетичного виховання мали такі загальні риси, як переконання у високому виховному призначенні мистецтва, здатність його розвивати і формувати здібності та людину. В цілому, діалектичне поєднання морального, естетичного та ін. мистецтв відіграє велику роль не лише в галузі пізнання, але й суспільній практиці.

Теорія і практика естетичного виховання тісно пов'язані з історією соціалістичних і комуністичних ідей. Особливе місце вони посідають у вченнях утопічного соціалізму. Утопісти надавали великого значення образотворчому мистецтву, передовсім монументальному. Свою концепцію естетичного виховання запропонував письменник-утопіст І. Морріс. Мистецтво є важливою

умовою всього життя. Мистецтво „створюється народом і для народу, як щастя для творця і для споживача”.

Події ХХ ст. – криза демократії, наростання фашизму – свідчили про кризу гуманістичної культури. У реалістичному мистецтві ХХ ст. процес естетичного виховання людини набув нового характеру. Він відображений в теоріях письменників-гуманістів, серед яких Б. Брехт і Г.Манн.

Проблема культури, мистецтва і відпочинку є однією з важливіших проблем світової педагогіки.

В Україні протягом багато століть на основі досягнень світової, східнослов'янської та національної педагогіки формувалась специфічна галузь – козацька педагогіка, особливе козацьке навчання і виховання.

Велике місце в козацькому вихованні відводилось народній педагогіці, фольклорному вихованню і пісням, думам, баладам, прислів'ям та приказкам. Значний вплив мало музичне, танцювальне, декоративно-прикладне мистецтво.

В епоху українського Відродження ХVІ – перша половина ХVІІ ст. – виникли перші українські академії – Острозька та Києво-Могилянська. В цей період активно розвивалась наука, економіка, культура.

З 1917 по 1991 рр. відбулась помітна культурологізація суспільства.

По-перше, освіта і культура, культурологічна підготовка людей стали дійсно масовими. Загальнообов'язковим було завдання ліквідації неписьменності, підвищення загальної і естетичної культури людей, створювались нові заклади освіти.

По-друге, культурне та естетичне виховання було доступними широким колам. Не вимагалась висока плата за навчання дітей і дорослих в мистецьких школах, гуртках.

По-третє, мала місце ізоляваність митців, діячів культури від їх зарубіжних колег.

Таким чином, на різних етапах історичного розвитку людства панували різні концепції культурологічної підготовки дітей і дорослих в залежності від соціально-економічної формації, ідеології, рівня загальнокультурного розви-

тку. Разом з тим історичний шлях розвитку культуролого-педагогічної думки надає в сучасних умовах широкі можливості естетичного аналізу і використання позитивного досвіду. Історичний досвід, до того ж є надійним фундаментом, підґрунтям для розвитку та вдосконалення усієї системи естетичного та культурного виховання [39].

Культурологічна підготовка інженерів вищих навчальних технічних закладів освіти є складною і багаторівневою педагогічною системою. Зміст цієї системи має відповідати меті, завданням конкретного напрямку інженерно-педагогічної діяльності. Особливістю культурологічної підготовки майбутніх інженерів є її спрямованість на виховання професійних і загальнолюдських якостей, які дозволяють найефективніше досягати практичних результатів технічної і гуманітарної підготовки [41].

У систему підготовки входять такі елементи:

- мета культурологічної підготовки;
- суб'єкт як організатор функціонування всієї системи;
- об'єкти зі зростаючими у процесі системного виховного впливу рівнями відповідних знань, навичок, вмінь;
- зміст культурологічної підготовки.

Суб'єкт культурологічної підготовки є самостійною, широко розгалуженою підсистемою, що вміщує обширну сукупність піделементів.

Об'єктом культурологічної підготовки є студент вищого навчального технічного закладу, рівень культурологічних якостей і звичок якого має бути підписано внаслідок системного виховання, впливу на нього сукупного суб'єкту.

Організаційну сторону системи характеризує методика культурологічної підготовки студентів. Методика представлена комплексом взаємозумовлених і взаємопов'язаних етапів діяльності, а також взаємодії суб'єкта і об'єкта виховання.

Серед них:

- визначення педагогічно обґрунтованої мети виховання передбачає

формування і розвиток необхідних об'єкту виховання культурологічних знань, вмінь, навичок і звичок;

– вивчення особистості об'єкта педагогічного впливу, значну роль тут відводиться самовихованню, вченню піддаються психічно-спрямовані процеси: пам'ять, увага, мова, сприйняття, мислення, уявлення;

– цільовий добір і модифікація методів, форм, засобів і прийомів культурологічного виховання, припускається звернення до традиційних форм і методів;

– моделювання і прогнозування результатів процесу виховання з урахуванням наявних даних, отриманих на попередніх етапах;

– практична організація навчання і виховання студента відповідно до поставленої педагогічної мети. З урахуванням індивідуальних властивостей особистості застосовується вплив обраних методів на об'єкт виховання;

– аналіз і корегування засобів, форм, методів і прийомів виховного впливу з урахуванням попередніх результатів. Порівнюється стан і рівень культурологічного розвитку студента технічного вузу до і після застосування методів культурологічного виховання.

Отже, культурологічна підготовка інженерів вищого навчального технічного закладу являє собою цілісну, динамічну педагогічну систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, серед яких мета, суб'єкт, об'єкт виховання, навчання і розвитку, а також зміст цієї роботи і відповідно методика як сукупність методів, прийомів та засобів. Але теоретичне їх опрацювання недостатнє без практичної перевірки в реальних умовах вищого навчального технічного закладу [39].

Дослідження змісту і структури культурологічної підготовки, практичної діяльності навчальних закладів, факультетів дає підстави для висновку про її комплексний, системний характер. Воно охоплює різноманітні ідейно-моральні, соціально-психологічні, мистецтвознавчі, організаційні та інші аспекти. Потрібні різнобічні інтелектуальні і практичні навички, творчість у застосуванні методів, засобів, прийомів.

Отже, загальні напрямки розв'язання питань культурологічної підготовки інженерів у вищих навчальних технічних закладах є:

- систематичне озброєння їх системою наукових знань, в першу чергу з філософії, культурології, логіки, які розкривають суть та психологічні умови формування і розвитку культурологічних знань, навичок, вмінь;
- включення студента в активну навчальну, громадську та практичну культурологічну діяльність;
- організація всього життя студента відповідно до законів, втілення в їх діяльність принципів і елементів культурологічної підготовки;
- самостійна робота студента над собою з підвищення загальної, художньо-естетичної культури, з розвитку культурологічних якостей.

Системі культурологічного виховання студентів як соціальному явищу притаманні функціональна спрямованість, структурна визначеність, наявність внутрішніх механізмів розвитку.

В основі педагогічної системи культурологічної підготовки лежить принцип відповідності структури її елементів.

У загальному плані „система” – це сукупність елементів речей, якостей, ознак, всіляких дискретних утворень матеріального чи духовного характеру, які мають наявні взаємозв'язки, що надають цій сукупності цілісний характер.

Педагогічна система – це сукупність структурних, функціональних компонентів, які підпорядковані цілям виховання та навчання. Структурні компоненти дозволяють аналізувати педагогічну систему. До них належать і цілі педагогічної системи, зміст навчальної інформації, спільна діяльність студента і викладача. Функціональні компоненти педагогічних систем обумовлюють їх становлення, розвиток і вдосконалення.

Педагогічний процес єдиний. Поряд з цим єдиний процес має два ряди взаємопов'язаних завдань:

- озброєння студентів конкретними культурологічними знаннями, навичками і вміннями;

– формування у них відповідних моральних і культурологічних якостей.

Метод педагогічної системи втілюється в педагогічному процесі. Керована частина даного процесу реалізується в професійно-педагогічній діяльності [39].

В основі системного підходу закладені зв'язки між етапами професійної підготовки спеціалістів широкого профілю. Система професійної підготовки повинна відповідати високим вимогам. Одною із основних задач оптимізації професійної підготовки студентів являється виділення найбільш вагомих зв'язків. Із системи професійної підготовки студентів може бути виділено впорядкована множина підсистем.

Комплексне виховання студентів здійснюється за напрямками:

- інженерна освіта;
- ідейно-виховна робота (лекції, конференції, культпоходи);
- студентський гуртожиток (формує відчуття колективізму, підвищує культуру спілкування і побуту);
- самостійна робота студентів;
- науково-технічні конференції;
- творчий розвиток (перспективними тут являються огляд-конкурси на кращу курсову роботу чи дипломний проект);
- формування наукового світогляду;
- суспільно-політична практика;
- робота в навчальній групі;
- суспільно-політична практика.

Позитивний вплив може виконати виховна робота на розвиток творчої активності і самостійності студентів, які беруть участь в науково-дослідних розробках [42].

Основні напрямки нової педагогічної технології загальнонаукової підготовки:

- колективний розвиток студента (вміння вчитися);
- професійний розвиток (освоєння техніки і культури професійної

діяльності);

– спеціальна підготовка (вміння приймати рішення і діяти в конкретних виробничих ситуаціях).

При цьому визначення цілей навчання повинно відповідати відбору і складання змісту, організації навчального процесу, методів і засобів навчання, а також враховувати необхідний рівень кваліфікації викладачів університету.

На базі психологічної теорії поетапного формування розумових дій встановлено, що перехід зовнішньої практичної дії в внутрішню, розумова діяльність є складним процесом, який система умовно поділила на шість етапів[16]:

– попереднє ознайомлення з цілями дій, створення мотивації пізнавальної діяльності;

– отримання необхідних пояснень про ціль дії, її об'єкти, системі орієнтирів, тобто етап створення схеми орієнтовної основи дій;

– формування моделі діяльності;

– організація початкової самостійної діяльності на основі сформованої моделі;

– самостійна діяльність з елементами самоконтролю;

– самостійна діяльність з елементами творчості.

Таким чином, нові технології навчання культурологічним дисциплінами, базуються на:

– блок-модульному принципі побудови навчальних дисциплін, що вивчаються;

– індивідуалізації в системі навчання;

– застосуванні рейтингової оцінки знань студентів;

– комплексному професійному і психологічному тестуванні;

– розвитку і удосконаленні методичного забезпечення навчальних дисциплін;

– застосуванні сучасних технічних засобів навчання на всіх етапах навчального процесу, при підготовці сучасного спеціаліста повинні встановлю-

вати тісну взаємодію предметного, професіонального і інструментального складу різних навчальних дисциплін, що забезпечує переваги в навчанні на всіх етапах, створить реальні умови для ціленаправленої професіональної підготовки.

Технологія вивчення культурологічних дисциплін, що розглядається як системний метод організації навчання, напрямлений на оптимальну побудову і реалізацію навчально-виховного процесу, оснований на діяльному підході, забезпечуючи інтенсифікацію вивчення. Ведуча роль в сучасній технології вивчення складається в підготовці процесу вивчення і керування ним.

В усі часи багато моральних проблем людство розв'язувало за допомогою культури та мистецтв. В різних країнах склався і нагромаджувався свій історичний досвід культурологічного процесу.

У сучасних умовах спостерігаються різні стани культури, які повністю залежать від соціально-економічного, політичного і психологічного стану держави. Сьогоднішня культура – це майбутні покоління держави, це сама майбутня держава.

Культура нашої держави в сучасних умовах майже не керована. З одного боку, держава проголошує її своєю справою, з іншого боку, держава не має коштів на культуру, внаслідок чого не займається нею по справжньому.

У сучасних умовах нагромадилось багато невирішених питань художнього, естетичного і культурологічного виховання, які в сукупності дають світогляд, фактично формують ідеологію особистості.

Сьогодні у вищих технічних навчальних закладах України обсяг навчальних годин на культурологічну підготовку поступово зменшується в контексті підвищення загалом уваги до гуманітарної підготовки інженерів. У вищих навчальних закладах України навчальний процес ще переважно обов'язковий, уніфікований і досить напружений, а частка гуманітарно-культурологічного циклу незначна – біля 10 % навчального часу[43].

Серед п'яти головних напрямків виховної роботи на другому місці – культурологічний.

У нинішньому стані культурологічне навчання і виховання має ряд недоліків:

- сучасні кваліфікаційні характеристики з інженерних спеціальностей не містять окремих положень, які вимагали б спеціальної культурологічної підготовки;

- у деяких технічних навчальних закладах відсутні спеціальні кафедри культури, мистецтв та культурології, які б викладали дані предмети саме для інженерних спеціальностей;

- відсутній досвід створення підручників з культурологічної підготовки для інженерних спеціальностей;

- у більшості вищих технічних навчальних закладів втрачена і практично не поновлюється матеріально-технічна база культурологічного навчання;

- інші підрозділи вищих технічних навчальних закладів не мають офіційної культурологічної функції, спеціального навантаження.

У сучасних умовах функціонування вищих технічних навчальних закладів відсутня організаційно-педагогічна і матеріально-технічна система культурологічного виховання і навчання.

Підготовка інженерів у вищих навчальних технічних закладах на рівні світових вимог потребує внесення істотних змін у педагогічні аспекти проблеми. Важливим напрямком цих змін є педагогічна система культурологічного навчання, виховання та розвитку студентів [39].

Специфікою інженерної освіти є те, що процес підготовки інженерів виконується не по двох окремих напрямках: інженерно-технічній і культурологічній, а являє собою окремий складний процес.

Створення методики формування творчих вмінь супроводжується вирішенням таких завдань:

- визначення переліку творчих вмінь, які будуть сформовані (враховує особливості діяльності викладача і має в собі найбільш вагомі для нього творчі вміння);

- вибір засобів діагностики творчих вмінь;

– вибір методів формування творчих вмінь (оснований акцент повинен бути зроблений на самостійну роботу студентів).

Формування і розвиток творчих вмінь повинно здійснюватись як при вивченні інженерних, так і при вивченні культурологічних дисциплін. Така точка зору на організацію процесу формування творчих вмінь студентів може бути основою для розробки моделі формування творчих вмінь в майбутніх інженерів.

Вирішення основних задач по розробці методики формування творчих вмінь створює наукову основу для подальшої теоретичної і експериментальної роботи науково-педагогічних кадрів [40].

Суттєвими недоліками сучасного етапу розвитку освіти є те, що, як і в попередній період, домінуючим у вищій школі залишається „знаковий” підхід, що знаходить вираження у традиційних дидактичних принципах науковості, наочності, систематичності, послідовності, тощо. Ці ознаки характеризуються класно-дисциплінарну модель освіти, яка є культуровідповідною історичним умовам XVII–XVIII століття та епохи Просвітництва і зазнала у сьогоденні лише незначних модифікацій. Наука, культура, освіта нині стали іншими і інтегрованими, дифузними, полісистемними, контекстними. Це потребує відмови від некультуровідповідних принципів „предметного” структурування освіти, пов’язаної з неабиякими труднощами. Педагогічному загалу надто складно визнати „знаннєву” неефективність педагогічної праці. Сучасна освіта залишається традиційною, відчуженою від студента, індивідуалізація скоріше декларується, ніж практично реалізується, особистий інтерес студента не є визначальним. Через домінування у вищих навчальних закладах „знаннєвого” підходу у змісті, методах і способах освітнього процесу переважає орієнтація на передачу готових знань у традиційних інформаційно-лекційних формах. Вирішенню нових змістовних завдань, таких як підвищення культурного рівня студентів, призводить до стереотипного „окультурювання” шляхом трансляції посередньої культурологічної інформації. Культурологічна частина педагогів вбачає в естетиці поведінки і поєднання якої з

формами викладання і стилем спілкування намагаються вирішити проблему освоєння культурних здобутків.

Вирішенню означених завдань вимагає зняття трансформації цінного змісту підготовки майбутнього інженера, переорієнтації її на продуктивність: уміння майбутнього інженера вести проектну, дослідницьку діяльність, здійснювати культурологічний аналіз згідно гуманістичних, культурно-освітніх орієнтацій, готовність бути ініціатором творчих справ.

Культуровідповідність процесу підготовки зумовлює розвиток насамперед не предметно-професійних якостей, а загальної, розвиненої культури і творчих здібностей, без яких майбутній інженер не зможе працювати в режимі методології співробітництва у професійній галузі.

Ситуація перехідного періоду розвитку суспільства, болісні процеси пошуку людиною сенсу існування, свого місця у світі актуалізують гуманізацію освіти, зростання цінності художньо-естетичного розвитку особистості. Раціоналізація системи підготовки майбутніх інженерів, яскраво виражена предметна домінанта зумовлюють у педагогічній діяльності тенденції, спрямовані на апеляцію до розуму, не завантаженість емоційно-образної сфери студента, що знижує гостроту почуттєвого сприйняття, інтуїцію, деформує природний досвід, призводить до згасання творчих здібностей. Реальна картина педагогічного процесу в вищій школі характеризується переваженням раціонально-логічних способів пізнання, в яких визначальними є аналіз, розчленування, класифікація, опора на поняттєве мислення.

У сучасній педагогічній науці та практиці прослідкується тенденція системного підходу, інтеграції знань з різних предметних областей, інтерес до культури як системотвірного фактора. Разом з тим у світі внаслідок існуючої традиції навчальні дисципліни, зокрема гуманітарні, функціонують диференційовано, реалізуючи специфічну мету і завдання, що перешкоджає формуванню цілісного бачення картини розвитку культури в особистісній свідомості. Домінуюча міждисциплінарна розмежованість предметних циклів, обумовлена вузькопрофесійною спрямованістю підготовки інженерів.

Інтеграція освітніх проблем з позиції культурологічної освіти дає можливість, по-перше, усвідомити, що суб'єкти освіти – це суб'єкти культурної діяльності; по-друге, визначити, проектувати і вирішувати проблеми освіти не тільки педагогічними, а й соціокультурними засобами і організацією культуровідповідної діяльності та середовища, культивуванням культурних норм, цінностей і моделей освіти, що веде до зміни її якості.

Культурологічна освіта окреслює коло проблем, вирішення яких можливе у її межах, зокрема:

- визначення культурологічних функцій освіти, її зв'язків з культурою; проектування змін, необхідних в освіті для зміцнення цих зв'язків;
- актуалізація змін в теорії освіти для забезпечення її відповідності новим культурним орієнтирам (нестандартності, неадекватності, різноманітності);
- обґрунтування педагогічних технологій і стратегій, які відповідають сучасним культурним пріоритетам;
- означення нових культурних цінностей у сучасній освіті та критеріїв і показників культуромісткості і культуровідповідності різних її моделей;
- конкретизація культуровідповідності освіти.

Становлення культурологічної позиції в сфері інженерної освіти обумовлена наявністю негативних факторів і протиріч, що мають соціально-культурний характер. Серед головних з них такі, як:

- зниження якості освіти через „культурне старіння” її змісту і форм, порушення принципу їх культуровідповідності;
- недостатність культурного компоненту змісту освіти, домінування „знаннєвого” підходу на шкоду „цінного”;
- недостатній культурний потенціал майбутніх інженерів, що взаємодію освіти і культури сприймає як другорядну цінність на відміну від першопорядності традиційного забезпечення процесу навчання і виховання, невміння педагогів використовувати культуровідповідні методи навчально-виховної діяльності, заснованих на самостійності студента;
- низька культурна грамотність переважної більшості студентів техніч-

них спеціальностей, які в подальшому житті нездатні забезпечити своєю працею культуру сучасного виробництва, високу якість життєдіяльності;

– недостатній зв'язок і взаємодія вищих технічних навчальних закладів і закладів культури [44].

Наявні суперечності і недоліки свідчать про кризу освіти на сучасному етапі, яка має глибокий внутрішній характер, пов'язаний з втратою особистісного значення освіти для людини. Однак, нині суперечності створюють умови для виживання і об'єктивну можливість розвитку і оновлення системи освіти. Пошук нових шляхів, підходів, які зможуть відбити зміни в суспільстві та вплинути на освіту загалом є одним із способів м'якої стабілізації в освітньому просторі. Культурологія освіти визначає підходи, в яких оновленню підлягає більшість її компонентів: уявлення, які розкривають нові смисли освіти і її організації; дидактичні принципи, що відбивають альтернативні культурні ідеї, створюючи сучасні контексти функціонування освіти; нові полісистемні поняття, і нові технології, які докорінно оновлюють освіту і створюють її складні (полі системні) простори і в які включаються інноваційні та альтернативні форми.

Культурологія, як принципово нова наука відносно молода. Її виникнення пов'язують із зміщенням філософської проблематики наприкінці XIX – початку XX століття у бік культурології як самостійного і само значущого напрямку досліджень, відокремленого у зв'язку з кризою європейської культури.

Серед факторів, що обумовили виділення культурології у відносно самостійну галузь знань про культуру актуальними для розкриття проблеми є:

– необхідність осмислення надбань емпіричного матеріалу та зв'язку теоретичного уявлення про культуру і практичного втілення її в усіх сферах людської життєдіяльності, зокрема освіти;

– розробка методології, яка забезпечує адекватне дослідження культури окремими науками і їх предметну єдність;

– усвідомлення необхідності і важливості гуманітарної «противаги»

для збереження стабільності існування людини в умовах швидкого зростання технократизму, раціоналізму, протистояння вузькій професіоналізації.

Фундамент культурології був закладений у роботах зарубіжних вчених XIX–XX століття (М. Вебер, В. Віндельбанд, Н. Гартман, Е. Гуссерль, Г. Зіммель, Е. Кассіер, Т. Лессінг, Г. Ріккерт, Е. Трельч, О. Шпенглер, К. Юнг). Ідею виділення культурології в самостійну галузь науки пов'язують із іменем американського антрополога Л. Уайта, хоча вперше цей термін був запропонований у 1909 році німецьким філософом і хіміком В. Освальдом і застосований ним у багатьох наступних роботах. Використання назви „Культурологія” для науки про культуру повинно було, на думку Л. Уайта, прискорити перехід від окремих наук до цілісного дослідження культури. Його трактування концепції культури як системи, що самоорганізовується, моделювання як способу вивчення культури зіграли визначну роль у розвитку культури антропології. У своїй книзі „The Science of Culture”, опублікованій у 1949 році, Л. Уайт визначає „предметне поле” культурології, методи її дослідження, вважаючи основним підходом в інтерпретації культури як цілісного утворення один з найважливіших напрямків міждисциплінарних досліджень – загальну теорію систем, що активно розвивається у середині XX століття [44].

Продовження теоретичних пошуків американського вченого прослідковується у культурологічних дослідження С.С. Аверінцева, М.М. Бахтіна, Л.М. Баткіна, В.С. Біблера, Г.Д. Гачева, М.К. Петрова, роботи яких поєднує спроба створити теорію культури, яка не обмежується філософськими об'єктами [45–47].

„Культурологія як інтегрована наука формується на стикові цілого ряду наукових напрямків, які створили свої традиції вивчення культури”, – зазначає Л.А. Мостова [24]. У ній присутні фрагменти філософії, історії культури, естетики, психології, мистецтвознавства, релігієзнавства, соціології культури тощо. Хоча культурологія через свою специфіку послуговується великим науковим багажем, напрацьованим у найрізноманітніших сферах дослідження такого складного феномена, яким є культура, однак вона не зводиться до ме-

ханічної суми цих складових. Це „певний метарівень розуміння культури як єдиного цілого” [48]. Культурологія може вивчати будь-який предмет, будь-яке явище (навіть явище природи) за умови, що вона виявляє у ньому сутнісний зміст, реалізацію творчого людського духу.

Наукова характеристика визначає дану галузь, як теоретичну дисципліну, що вивчає культуру у всій повноті її проявів, сутності, в усій різноманітності її історичних формоутворень і принципів сучасного функціонування [49].

Культурологія як гуманітарна наука вивчає закономірності розвитку і функціонування культури, її структуру і динаміку, взаємозв'язки і взаємодію з іншими сферами матеріального і духовного життя [50].

Метою дослідження культурології є досягнення проблеми буття людини в усіх соціокультурних вимірах. Основними завданнями визначають вивчення процесів взаємодії людини зі світом природи, соціуму, фізичного і духовного буття людини, відтак предметом її дослідження є штучне середовище, створене людиною; мова, як універсальний засіб спілкування, знання, норми і цінності суспільства, соціальні спільноти та організації, демографічні та етнічні процеси, які відбуваються у соціумі [51].

Подальший розвиток культурології відбувається у напрямку становлення її галузі міжпредметного науково-прикладного дослідження і спеціальної навчальної дисципліни. Як міждисциплінарна галузь знань вона включає теорію та історію культури, прикладну культурологію [52].

Культурологічні дослідження І.В. Бестужева-Лади, Г.В. Драча, С.Я. Матвеева, Б.І. Степанишина, І.М. Юдкіна-Ріпуна та інших свідчать, що прикладна культурологія займається описом і осмисленням культурної конкретики [53–57]. У площині міждисциплінарного синтезу відбувається зустріч культурології з іншими дисциплінами і психологією, педагогікою, мистецтвознавством, естетикою; соціологією тощо, що надзвичайно важливо для формування навчальних курсів. Фактично у кожній з дисциплін формується своєрідна культурологічна ланка. Проте відповідній розробці її методичного забезпечення культурологічна складова може перетворюватися в дисципліну,

яка знаходиться на міжпредметній межі: культурологічну психологію, педагогічну та соціальну культурологію. Фактично в культурологічному аспекті може бути розглянутий будь-який процес, явище, предмет. І.В. Бестужева-Лада зазначає: „Прикладна культурологія здатна допомогти учням наблизитися до освоєння форм суспільної свідомості за умови компетентності самого вчителя” [53]. Важливим при цьому є використання значного педагогічного потенціалу культурології.

Вагомий внесок у розробку культурологічної проблематики зробили представники української національної культури М. Грушевський, М. Драгоманов, П. Куліш, М. Павлик, Л. Українка, І. Франко, М. Хвильовий, Т. Шевченко та інші.

У кінці XIX – першій половині XX століття у вивченні культури як явища стали активно використовуватися досягнення антропології, етнології, теорії систем, семіотики, теорії інформації (культурна антропологія – Ф. Бонас, Л. Кребер, Р. Редфільд, Е. Тейлор; соціальна антропологія й структурний функціоналізм – Б. Малиновський, Р. Мертон, Т. Парсонс, А. Радкліфф-Браун; структурна антропологія і структуралізм – Р. Барт, К. Леві-Стросс, М. Фуко, екзистенціалізм – М. Бердяєв, А. Камю, Ж.Сартр, М. Хайдепер, К. Ясперс; неофрейдизм, постмодернізм тощо).

Попри значну строкатість дефініцій культури, абсолютна більшість з них у сучасній вітчизняній культурології зводиться до декількох переважаючих концептуальних напрямків чи комбінацій.

По-перше, характеристика культури як динамічного процесу розвитку сутнісних сил людини, творчої самореалізації особистості як суб’єкта культурно-історичного поступу. Адаптація цього напрямку є Е. Баллер, Л. Коган, Л. Круглова, М. Межуєв, Е. Ржабек, В. Семенов, Л. Сохань та інші. По-друге, аксіологічне визначення культури, як системи ціннісних орієнтацій суспільства і особистості, обумовлених ними параметрів і норм колективної та індивідуальної свідомості і поведінки, а також системи продукування цих цінностей професійного, конфесійного чи іншого характеру (духовно-інтелектуаль-

них, художніх, соціальних, етнічних, релігійних. Такий підхід обстоювали вчені С. Анісімов, А. Арнольдов, В. Блюмкін, М. Дьомін, С. Дробницький, Н. Розов, Е. Соколов, Н. Чавчавадзе та інші. По-третє, діяльнісне дефініціювання культури, що визначає її сукупність локальних продуктів (В. Давидович, Б. Вишневський, В. Жариков, Ю. Жданов, Н. Злобін, М. Каган, Е. Маркарян та інші). По-четверте, визначення культури, як сукупності знань, соціального досвіду, який транслюється в просторі і часі, інформаційних технологій, знакових систем, семантичних архетипів і стереотипів свідомості (Ю. Лотман, М. Мамардашвілі, Б. Успенський та інші).

У межах діяльнісного підходу, який переважає у вітчизняній культурології найпоширенішими є дві орієнтації. Представниками однієї з них (Н. Злобін, М. Каган) розглядають культуру, як процес творчої діяльності, в межах якого відбувається не тільки духовне збагачення суспільства новими цінностями, але й самотворення суб'єкта культурно-історичного процесу. Адепти іншої орієнтації (В. Давидович, Ю. Жданов, Е. Маркарян) бачать у культурі специфічний засіб людської діяльності, який забезпечує збереження і відтворення цивілізації в умовах мінливості і навколишнього світу.

Погляд на культуру, яка відображає не лише характеристику різноманітних галузей діяльності людини, а визначається як спосіб людського буття, лежить в основі інтерпретації культури представниками київської світоглядно-гносеологічної школи (Е. Бистрицький В. Іванов, В. Козловський, В. Малахов, С. Пролєєв), що внесли свій вклад у розробку онтологічного підходу. Започаткувавшись у працях В. Іванова, дана точка зору знайшла своє продовження у доробку його учнів і послідовників, які, використовуючи позитивні аспекти марксистської методології звертаються до сучасних досягнень європейської філософії та суспільної практики. У їх розумінні культура не елітарна привілейована галузь людської історії, не просто найвищий рівень людської діяльності. Вона присутня на всіх рівнях життя людини. Причетність людини до світу культури не визначається індивідуальним рівнем освіченості, вихованості чи начитаності. Культура – це форма реального буття, а не перс-

пектива існування людини.

На основі концептуально-філософських поглядів до визначення культури було внесено вихідне для даного дослідження положення. Культура – це система життєвих сенсів суб'єкта (особи, групи, спільноти), що реалізується у засобах та результатах діяльності. У кожному акті та результаті людської діяльності поряд з іншими обов'язково присутній і культурний аспект, особлива сфера нашої життєдіяльності [52].

Отже, підґрунтям для розв'язання завдань дослідження слугували особистісний, аксіологічний, діяльнісний погляди на сутність культури, розуміння цілісності, системності даного феномена, положення концепції діалогу культур та особистісно зорієнтований підхід. Це дозволило вирішити важливі теоретико-методологічні та методичні завдання культурологічної підготовки майбутнього інженера. Використання культурологічного, цілісно-інтеграційного підходів, принципі діалогової взаємодії уможливило визначення культуровідповідних цінностей, змісту, технології процесу культурологічної підготовки студентів у вищому технічному навчальному закладі.

Аналіз наукових джерел та наслідків досліджень приводять до висновку, що культурологічна підготовка є важливою складовою процесу професійної підготовки майбутнього інженера. Вона є системотвірним фактором процесу підготовки студентів вищих технічних закладів освіти, наскрізною ланкою, яка пронизує кожен її компонент.

Система вищої технічної освіти в Україні спрямована на поєднання фундаментальної, загальнонаукової, спеціальної підготовки з духовним, художньо-естетичним, моральним, громадянським розвитком особистості майбутнього інженера. Необхідність переходу на основу організаційно-методичних принципів професійної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів освіти, значення викладання предметів соціально-гуманітарного циклу, обумовлюють принципову зміну місця і ролі культурологічної освіти.

Сучасні наукові дослідження наголошують на тому, що серед проблем вищої школи питання узгодження трьох складових у підготовці спеціалістів

вищої кваліфікації, а саме професійної, суспільно-економічної та культурологічної є досить суттєвим [58].

Підвищення статусу і ролі інженера як професіонала культуротворчої особистості в сучасних умовах актуалізується і багато в чому визначається його культурологічною підготовленістю. Однією з кардинальних особливостей сьогодення є те, що педагогічні явища і факти стають суб'єктами культурологічного осмислення. Водночас проблеми соціокультурного характеру потрапляють у центр уваги педагогів при вирішенні професійних завдань.

У роботах Е.А. Баллера, В.С. Біблера, І.Е. Богданової, Е. В.Бондаревської, М.Г. Боровик, І.А. Зязюна, М.С. Кагана, Н.Б. Крилової, О. П. Рудницької, Г.С. Тарасенко, Н.Е. Щуркової широко представлені загальні питання реалізації культурологічного підходу в педагогічному процесі. Обґрунтовується його системоутворююча роль для педагогічної теорії та практики [59–69].

Важливі методологічні і теоретичні проблеми культурологічної підготовки сучасного спеціаліста досліджуються у роботах А.І. Арнольдова, Л. П. Буєвої, І. А. Луцької, В.С. Маслова, Е.А.. Попової, В.Е.. Розіна, Ю.В. Рождественського, Н.В. Сердюк.

Під культурологічною підготовкою розуміють планомірний педагогічний процес, який ґрунтується на засадах культурологічної спрямованості гуманізації і гуманітаризації навчально-виховного процесу і діалогової взаємодії його суб'єктів; посилення у навчальних планах дисциплін, які забезпечують підвищення загальнокультурного рівня, духовного розвитку спеціаліста, теоретичну і практичну підготовку, використання здобутків, збагачення змісту кращими зразками світової культури, оволодіння знаннями, вміннями й навичками користування їх у професійній діяльності [70–74].

Система культурологічних знань і вмінь забезпечує готовність майбутнього спеціаліста до культурологічного аналізу освітньо-культурних явищ, сприяє розвитку комунікативної компетентності, підвищує ефективність його діяльності. Про це свідчать науково-експериментальні дослідження І.А.

Зимньої, А.Ю. Карпова, С.Н. Мітіна, А.М. Мудрика. Ю.А. Юрченка.

У дослідженнях Т.В. Іванової, Е.А.Емеліної, Г.С. Тарасенко, О.В. Попової культурологічна підготовка розглядається як важливий засіб формування професійно-педагогічного мислення, оволодіння повноцінними теоретичними знаннями і практичними вміннями. Найбільш повною, на наш погляд, розкриває суть культурологічної підготовки В. Маслов. На його думку, це цілеспрямований, гармонійно-цілісний, творчий педагогічний процес формування готовності до здійснення культурологічної функції освітньо-виховної діяльності з позицій суб'єкт-суб'єктного підходу, який передбачає оволодіння студентами вищих навчальних закладів знаннями з методології, історії та теорії культури, знаннями з методології, історії та теорії загальнолюдської та національної культури, формування культурно-мистецьких умінь і навичок. Культурологічна підготовка має „наскрізний” характер і охоплює всі ланки навчально-виховного процесу, життя і побуту [75].

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень виявлено, що результатом культурологічної підготовки майбутнього інженера визначають:

- систему культурологічних знань і умінь [76];
- культурологічну компетентність [63];
- культурологічну підготовленість [76];
- теоретичну і практичну готовність [73].

Розглядаючи культурологічну підготовку з позицій цілісності та системності слід зазначити, що вона є складовою системи вищого порядку професійної підготовки майбутнього інженера. Це вимагає визначення компонентів культурологічної підготовки, а саме гуманістичних ціннісних орієнтацій, культурологічних знань та умінь, які необхідні майбутньому інженеру у професійній діяльності.

Для того, щоб зрозуміти природу гуманістичних ціннісних орієнтацій, культурологічних знань і умінь, необхідно вдатися до визначення напрямків їх застосування. Для цього корисним є їх співставлення з методами культурологічного дослідження В.Е. Розін, розглядаючи структуру і функції куль-

турології, запропонував такі методи культурологічного дослідження: по-перше, збір та теоретичне осмислення емпіричного матеріалу, його гуманітарна проблематизація; по-друге, співставлення культурних феноменів того чи іншого народу, історичні епохи, які піддаються аналізу з іншими культурами; по-третє, виділення і опис культурних структур і парадигм; по-четверте, аналіз тенденцій і особливостей культурних феноменів як суперечливих ланок людської діяльності [77].

Здійснений аналіз дозволяє визначити основні властивості культурологічних умінь:

- це складні інтелектуальні вміння, яким отримана широка варіативність;
- пояси їх застосування є соціокультурна та освітня сфери;
- це узагальнюючі способи оперування соціогуманітарними знаннями, поняттями, уявленнями в різноманітних умовах пізнавальної і практичної діяльності, пов'язаної з осмисленням культурно-освітніх явищ і вирішення професійно-педагогічних проблем;
- вони інтегруються з різноманітними видами діяльності;
- вони активно впливають на духовний та інтелектуальний потенціал особливості.

Відчуженість у сучасній науковій практиці загальноновизнаних критеріїв і засад для диференціації, культурологічних умінь, невизначеність їх належності до якоїсь певної групи суттєво утруднює їх педагогічне використання. До культурологічних умінь зараховують ті, які певною мірою, забезпечують відокремлення і аналіз культурологічних факторів, можливість орієнтації у проблемах і явищах освітньо-культурної сфери. Зокрема, це вміння концептуально моделювати соціокультурні події, явища, об'єкти; будувати судження про життя суспільства і використовувати їх для прийняття рішень; систематизувати факти їх для прийняття рішень; систематизувати факти культури [78], пояснювати культурні феномени та їх роль у людській життєдіяльності; оцінювати досягнення культури [79]; визначати духовні детермінанти куль-

турних прагнень тієї чи іншої історичної епохи; відокремлювати духовне ядро формування художньої, релігійної, наукової картини світу; аналізувати тенденції й особливості культурних феноменів [80]; систематизувати символічні позначення, які використовуються для інформаційного обміну між суб'єктами; аналізувати культурні феномени як засоби комунікації [81].

Педагогічне значення окремих культурологічних умінь обґрунтовується у дисертаційних дослідженнях О.І. Андрєєвої [82], М.В. Булигіної [83], Е.Е. Ємеліної [76], І.А. Луцької [84], С.Н. Мітіна [85], Ю.А. Юрченко [86] та інших. Культурологічні вміння розглядаються як інтелектуальні вміння, за допомогою яких здійснюється орієнтація в соціокультурній сфері, відбувається осмислення освітньо-культурних явищ, формується уявлення про різноманітні аспекти культури і культуротворчої діяльності, визначаються принципи і закони розвитку взаємозв'язку освіти і культури, аналізуються, співставляються, узагальнюються педагогічні факти і явища у контексті культури [86].

Отже, в узагальненому вигляді культурологічні вміння визначаються як такі, що забезпечують розуміння і осмислення майбутнім інженером феноменів культури, їх ролі у людській життєдіяльності, володіння способами освоєння, присвоєння, збереження і передачі соціально-культурного досвіду, базисних цінностей культури, вміння оцінювати досягнення культури в історичному і цивілізаційному контексті їх розвитку, здатність до діалогу як способу ставлення до культурних феноменів, набуття досвіду освоєння національних культурних здобутків.

Отже, культурологічна підготовка студентів – це цілеспрямований педагогічний процес озброєння і оволодіння історико-теоретичними знаннями, прикладними навичками в галузі загальнолюдської та національної культури і мистецтв, формування естетичних і моральних властивостей, поглядів і звичок, а також методичних умінь застосування їх у роботі [39].

При підготовці майбутніх інженерів виникає необхідність в формуванні як репродуктивних, так і творчих навичок. Формування творчих навичок

може здійснюватись тільки в творчій діяльності шляхом вирішення творчих задач, а також шляхом введення творчих ситуацій в навчальний процес вищого технічного закладу.

Запропонована методика дозволяє оптимізувати формування і розвиток комплексу творчих навичок і основ продуктивної творчої діяльності з ціллю створення індивідуального стилю роботи, який в перспективі може трансформуватись в професіональну авторську систему діяльності [40].

Отже, на різних етапах історичного розвитку людства планували різні тенденції культурологічної підготовки людей в залежності від соціально-економічної формації, ідеології, рівня загальнокультурного розвитку.

Сучасний етап культури визначає і стан культурологічного навчання, виховання і розвитку майбутніх студентів. Багато змін відбувається в галузі моральних і культурних вартостей, не всі вони є позитивними з точки зору загальнолюдських критеріїв.

Серед основних умов культурно-виховної практики у вищому технічному навчальному закладі в процесі експериментальної роботи особливе місце займали: особистісно-орієнтований підхід до культурологічної підготовки, педагогічне стимулювання культурологічного самовиховання, педагогічне управління системою культурологічної підготовки [39].

1.3. Особливості культурологічної підготовки майбутніх інженерів

Теоретичний аналіз різних підходів до визначення сутності культурологічної підготовки майбутнього інженера, необхідність вивчення їх стану в практичній діяльності закладів вищої технічної освіти потребують дослідження не тільки її змісту і структури, а й результатів, обґрунтування основних компонентів, визначення на цій основі критеріїв і показників ефективності цього процесу.

Результати вивчення стану показників ефективності процесу підготовки майбутніх інженерів до культурно відповідної професійної діяльності сві-

дчать про недостатній розвиток системи гуманістичних цінностей орієнтації студентів, які не завжди детермінують культурологічні знання і вміння. Останні не усвідомлюються майбутніми інженерами як засіб самого розвитку і творчої самореалізації. Це призводить до того, що більше половини студентів мають недостатній (адаптаційний і розпізнавальний) рівень готовності.

Культурологічна підготовка майбутнього інженера – складне структурне утворення в системі професійної підготовки, вона є і складовою цієї системи вищого порядку, і системотвірним фактором, і наскрізною ланкою, яка пронизує всі її компоненти. Культурологічна підготовка майбутнього інженера містить могутній когнітивний потенціал, формує ціннісно-мотиваційні засади професійної діяльності, суттєво збагачує її функції, забезпечує посилення креативних компонентів інженерної освіти і загалом визначає особистісну позицію майбутнього інженера та ставлення до майбутньої професії.

Структуру культурологічної підготовки складають гуманістичні ціннісні орієнтації, які детермінують інші її складові – культурологічні знання і вміння. Результатом культурологічної підготовки інженера визначається його готовність, яка розглядається як здатність майбутнього спеціаліста до культуровідповідної професійної діяльності на рівні цілепокладання і є особистісним новоутворенням, формування якого забезпечується системою гуманістичних цінностей, засвоєнням культурологічних знань і умінь.

Вивчення стану культурологічної підготовки у вищому технічному навчальному закладі дозволило зробити висновок про недостатній рівень сформованості у майбутніх інженерів таких гуманістичних цінностей орієнтацій, як ставлення до особистості людини, турбота про її розвиток, створення культуровідповідних умов виявлення, збереження і розвитку творчої індивідуальності людини; розвиток особистісних культурно-освітніх орієнтирів, якостей, необхідних для культуровідповідної діяльності, а також недостатність засвоєння і використання на практиці культурологічних знань, умінь розпізнавального, оцінного, перетворювального, контрольо-коректуючого характеру [87].

Культурологічна підготовка майбутнього інженера має бути цілеспрямованим, гармонійно-цілісним, творчим процесом формування до культуровідповідної професійної діяльності.

Формування культурологічної підготовки майбутнього інженера потребує створення таких педагогічних умов, які забезпечують для цього найсприятливіше культуротворче середовище.

Слід зазначити, що професійна підготовка майбутнього інженера є об'єктом дослідження, процес багатофакторний. У ньому виявляються об'єктивні і суб'єктивні фактори, які обумовлюють формування особистості майбутнього інженера. Встановлено, що відповідність суб'єктивних факторів, які відбивають внутрішні потреби особистості, об'єктивними умовами, у яких вона розвивається, допомагають вирішенню визначених завдань [88].

Виникає потреба у визначенні й ставленні таких педагогічних умов, які забезпечили б високий ступінь збігу за спрямуванням і змістом впливу організованої діяльності і об'єктивних умов, що є запорукою успішного формування особистості майбутнього інженера. Багатогранність умов формування і розвитку особистості становить складну підпорядкованість. У дослідженні розглядаються лише ті педагогічні умови, які створюються у межах системи культурологічної підготовки, а також специфічні умови, характерні для певної галузі знань, якою є культурологія. Система культурологічних закладів передбачає впровадження особистісно зорієнтованої моделі.

Культурологічна підготовка студентів вищих технічних навчальних закладів у дослідженні визначається як система змістово-теоретичного та організаційно-методичного забезпечення формування готовності до професійної діяльності.

Організація процесу культурологічної підготовки майбутнього інженера вимагає відповідної моделі. Питанням моделювання педагогічних процесів, дослідженню можливостей моделювання як методу аналізу і синтезу педагогічних систем, присвячені численні наукові праці зокрема, С.І. Архангельського [89], Ю.К. Бабанського [90], В.П. Безпалька [91], Н.В. Кузьміної

[92], які глибоко обґрунтовують загальні підходи до моделювання, аргументовано доводять важливість використання методу моделювання у педагогіці.

Хід розвитку педагогічної науки свідчить, що забезпечення навчально-виховного процесу стає ефективним інструментом управління підготовкою кадрів і постійного його удосконалення, якщо воно є системним і охоплює всі ланки даного процесу [91]. Педагогічна система як різновид соціальної системи відповідає загальним ознакам:

- містить певну сукупність частин, або компонентів, які у своїй взаємодії утворюють єдине ціле;
- володіє інтегративними властивостями, які не зводяться до суми властивостей окремих її компонентів, а зміна властивостей одного з них викликає зміну властивостей інших, а іноді й усієї системи загалом;
- має певну внутрішню організаційну структуру, яка виявляється при встановленні зв'язків між окремими її компонентами;
- взаємодіє з середовищем, що або сприяє її розвитку, зміцненню, стабілізації або стимулює її рух та інтегративні процеси [93].

Важливими способами дослідження педагогічних об'єктів та їх компонентів є цілісність і системність (Ю.К. Бабанський, М.М. Данилов, Т. В. Ільїна, Д.К. Корольов, Н. В. Кузьміна, Л.І. Новікова та інші).

Використання в даному дослідженні методу моделювання пояснюється важливістю застосування його засобів для цілісної побудови таких складних педагогічних процесів, яким є культурологічна підготовка майбутнього інженера. Метою моделювання є побудова цілісної системи культурологічної підготовки майбутнього інженера, яка дає змогу розглянути і осмислити всі основні складові цього процесу, створення педагогічних умов для використання методів, засобів формування готовності майбутнього інженера до культуровідповідної діяльності.

Найбільш культуровідповідною сучасній освітній системі є „особистісно орієнтована модель освіти”, яка розробляється М.А. Алексєєвим, І.Д. Бехом, Є.В. Бондаревською, В.В. Серіковим, І.С. Якиманською та іншими

щодо професійної освіти, зокрема, вищої – Е.Ф. Зеєром [94–100].

Сутність особистісно орієнтованої технології, розробленої І.С. Якиманською полягає у визнанні учня головною діючою фігурою всього освітнього процесу. Реалізація особистісно орієнтованої системи потребує переходу від навчання як нормативно побудованого процесу до навчання як індивідуальної діяльності учня, її корекції і педагогічної підтримки [99]. Функції навчання у такій технології полягають у створення умов для вдосконалення індивідуальних здібностей та розвитку особистості. Не згоджуючись з І.С. Якиманською, С.І. Подмазін стверджує, що особистісно орієнтованим можна назвати лише той освітній процес, який максимально сприяє розвитку суб'єктивності, яка є системою якості особистості [101]. Особистісно орієнтоване навчання М.А. Алексєєв визнає як відмінну від інших методологією організації навчального процесу. Вона передбачає не врахування, а включення особистісних функцій учня в навчальний процес, апеляцію до його суб'єктивного досвіду [102].

У концепціях особистісно орієнтованої освіти М.А. Алексєєва, І.С. Якиманської розглядається шкільна система навчання, але основні її положення можливі для застосування в усіх видах і на всіх рівнях освітніх систем. Подальший розвиток цієї концепції здійснений Е.Ф. Зеєром. Він вводить поняття „особистісно орієнтована професійна освіта” і визначає його як „освіту, в процесі якої організація взаємодії суб'єктів навчання максимально орієнтована на професійний розвиток особистості і специфіку майбутньої професійної діяльності” [103]. Виходячи із сутності особистісно орієнтованої освіти, Е.Ф. Зеєр дає таке визначення технології професійної освіти: „Це впорядкована сутність дій, операцій і процедур, спрямованих на розвиток особистості, які інструментально забезпечують досягнення діагностованого і прогнозованого результату в професійно-педагогічних ситуаціях, утворюють інтеграційну єдність форм і методів навчання у ході взаємодії тих, хто навчається, і педагогів, а також у процесі розвитку індивідуального стилю діяльності” [103]. Ознаками особистісно орієнтованих технологій професійної освіти є

цільова настанова на розвиток особистості, конгруентність змісту освіти; опора на суб'єктивний досвід тих, хто навчається; інтеграційна єдність форм, методів і засобів освіти; взаємодія суб'єктів навчального процесу; індивідуальний стиль діяльності; визначення ефективності організації навчального процесу за параметрами особистісного розвитку. Дослідження Е.Ф. Зеєра обґрунтовують умови реалізації особистісно орієнтованої технології у професійно-освітньому процесі, якими є наявність чіткої і діагностично заданої мети освіти, тобто уявлення про очікуваний результат, який піддається вимірові; доповнення навчального матеріалу системою пізнавальних і практичних завдань, ситуацій, проектів, вправ тощо; дотримання достатньо стійкої послідовності, логіки, етапів виконання навчальних завдань; визначення способів взаємодії учасників професійно-освітнього процесу; мотиваційне забезпечення суб'єктів педагогічної діяльності, заснованого на реалізації їх особистих функцій у цьому процесі; окреслення меж правило відповідної і творчої діяльності педагогів, допустимого відхилення від правил; відкритість освіти професійному майбутньому, спрямованість на його передбачення.

Актуальним для дослідження є положення про зовнішньо орієнтовану і внутрішньо орієнтовану освіту. Ознаки відмінності цих аспектів знаходимо у А. Маслоу. Установка на зовнішнє навчання (орієнтація, переважно на оцінки, екзамени і заліки, а не на знання; на кінцевий результат отримання диплому, а не на досконале оволодіння професією тощо) у студентів досить широко формується і зміцнюється, бо традиційна освітня система передбачає примусове учення, не стимулює розвиток мислення, креативності, не дає можливості обирати свій шлях до здобуття необхідних знань, до самовдосконалення, не сприяє внутрішній освіті [32].

Реалізація освітньої моделі, перехід від проекту до технології як способу її впровадження здійснюється через педагогічну систему, яка в даному дослідженні побудована на принципах особистісно орієнтованої освіти. Системна побудова моделі культурологічної підготовки майбутніх інженерів здійснювалася за блочно-структурним принципом, який видається найбільш про-

дуктивним. Розробку такого роду моделей педагогічних процесів здійснює ряд дослідників (О.В. Глузман, А.А. Кірсанов, Ю.А. Юрченко та інші [8, 31, 104]). Автори пропонують такі відносно самостійні блоки: логіко-методологічний, психолого-дидактичний, технологічний [105], які відбивають мету, вихідні принципи, теоретичні передумови організації модельованого процесу, регламентацію управління ним. Розглядаючи моделювання як один із етапів педагогічного проектування, розрізняють проектно-методологічний, проектно-організаційний і проектно-технологічний блоки [104]. З огляду на те, що моделювання культурологічної підготовки майбутнього інженера включає не тільки проектування, а й визначення шляхів впровадження даної моделі у практику реального навчально-виховного процесу, у блочну структуру були включені проектно-методологічний, організаційно-змістовий, технологічний блоки

Проектно-методологічний блок. Його характеризують стратегією процесу культурологічної підготовки; вихідні теоретичні положення даного процесу.

Стратегія процесу культурологічної підготовки майбутнього інженера полягає у визначенні основної мети педагогічної системи, представленої у моделі, побудованої на принципах особистісно орієнтованої освіти. При цьому стратегія виявляє її внутрішні можливості, які обумовлюють досягнення проміжної мети та завдань. Поетапна організація педагогічного процесу, формування гуманістичних ціннісних орієнтацій, культурологічних знань і вмінь передбачає досягнення мети попереднього етапу, що є обов'язковою і достатньою умовою результативності наступного.

Культурологічна підготовка студентів технічних закладів освіти є цілеспрямованим, гармонійно-цілісним, творчим педагогічним процесом формування готовності майбутнього інженера до професійної діяльності на основі цілісно-інтеграційного підходу, концепції діалогової взаємодії у процесі освоєння і засвоєння культурологічних знань і вмінь, детермінованих гуманістичними ціннісними орієнтаціями. Даний процес дає змогу вирішити за-

вдання культурологічного розвитку особистості майбутнього інженера, найповніше реалізувати культурологічний потенціал, закладений у навчальних дисциплінах; закласти культурологічні основи інженерної інтеграції; створити умови для виходу за межі вузькопредметної підготовки студентів.

Культурологічна спрямованість професійної підготовки майбутнього інженера, яка виявляється у гуманістичних цінностях і меті, культуровідповідному змісті освіти, забезпеченому сучасними гуманістичними педагогічними технологіями актуалізує мотиваційно-потребову сферу студентів. Вона є сукупністю об'єктивних новоутворень (витікають із соціальної зумовленості і суспільних сподівань) і персональних (ціннісні орієнтації і позиції особистості, які опосередковані особистісною своєрідністю, світоглядом, поглядами, переконаннями, ідеалами, потребами, інтересами). На перший план виходять потреби культурологічного характеру: самовдосконалення, самоактуалізація, самореалізація, підвищення рівня особистісної і професійної культури, прагнення до досконалості у професії, досягнення високого рівня базової культури тощо.

Організаційно-змістовний блок. Даний блок складають: загальні принципи організації процесу культурологічної підготовки; обґрунтування основних етапів культурологічної підготовки студентів вищих технічних закладів освіти.

Культурологічна підготовка майбутнього інженера, як складова педагогічної системи вищого порядку базується і здійснюється на загально педагогічних принципах навчання і виховання. Однак, враховуючи своєрідність, новизну проблеми і відбитої нею практичної діяльності слід наголосити на специфічних принципах культурологічної підготовки студентів технічних навчальних закладів. Ці принципи, з одного боку, відбивають вимоги до змісту, методів, організаційних основ процесу формування системи гуманістичних ціннісних орієнтацій, культурологічних знань і вмінь, з іншого, визначають основні регулятиви, які мають практичне значення як підстави створення необхідних професійних умов. Розробка змісту культурологічної підготовки і

відповідного спектра культурологічних проблем у даному дослідженні спирається на комплекс таких принципів:

– принцип гуманізації навчально-виховного процесу. Гуманізація освіти входить у поняття гуманітаризація, але не тотожна йому, хоча з тих міркувань, що гуманізація декларує визнання людської особистості, як вищої цінності суспільства, а гуманітаризація спрямована на пізнання людини як унікальної і найскладнішої з усіх існуючих у світі систем. По-друге. гуманістично орієнтована освіта в центр уваги ставить людину, розвиток її здібностей, природних потенцій, задоволення особистісних потреб та інтересів. Заклад освіти не в змозі повною мірою забезпечити культуротворчий характер особистісного розвитку, самовизнання в особистому житті, соціуму, матеріальному середовищі. Тому принцип гуманізації забезпечує створення лише максимально можливих умов для формування здатності майбутнього інженера до самодетермінації, самоактуалізації, достатнього розвитку і функціонування відповідних особистісних характеристик, такого культурологічного простору, в якому формуються повноцінні суб'єкт-суб'єктивні стосунки у процесі спілкування, відбувається спільне входження у контекст сучасної культури, наукові дослідження і технічні відкриття подаються у культурологічному контексті;

– принцип культурологічної спрямованості професійної підготовки інженера. Він вимагає підвищення духовності майбутнього інженера, його культурологічного розвитку, опори в навчально-виховному процесі на загальнолюдські і національні гуманістичні цінності, діалогової і полілогової взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Принцип забезпечує перехід від інформаційної до розвиваючої моделі навчання, від ілюстративно-пояснювальних до активних методів, спрямованих на включення студентів у діяльність, оволодіння ними вміннями будувати спілкування на основі «діалогу культур». Однією з вимог цього принципу є підвищення статусу циклу гуманітарних дисциплін, гуманітарно орієнтоване викладання дисциплін, культурологічна спрямованість, олюднення знань, розкриття плюралістичності й альтернатив-

ності ідей у науці, висвітлення внеску видатних вітчизняних учених та науковців інших країн у скарбницю наукових знань;

– принцип адекватності мети й системності культурологічних методів.

В умовах конкретної педагогічної ситуації у вищому технічному закладі освіти, навчальній групі з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей кожного студента необхідний оптимальний вибір прийомів, засобів, культурологічних методів і форм процесу підготовки, відповідних даній ситуації. Будь-який культурологічний метод не є універсальним, а будучи ізольованим від інших не дає бажаного педагогічного результату. Ефективною є лише система методів, яка передбачає їх дозування з урахуванням індивідуальних особливостей суб'єктів процесу, соціального середовища, детермінована з адекватною метою;

– принцип аналітико-синтетичного підходу, який забезпечує по елементну обробку педагогічної системи культурологічної підготовки майбутніх інженерів, її методичної основи як оптимальної сукупності відповідних методів. Функціонування педагогічної системи може бути успішним за умов її цілісності, відкритості, здатності гнучко, динамічно й ефективно змінювати свої елементи й взаємодію між ними залежно від зміни характеру мету кожного етапу, педагогічної ситуації, забезпечення варіативності змісту, форм і методів підготовки.

Цілісність системи культурологічної підготовки означає, по-перше, загальну для всіх її структурних і функціональних складових цільову спрямованість на створення умов, у яких суб'єктність студента може проявитися у всій своїй різноманітності та самовизначенні, ведучи діалог у «горизонті культур»; по-друге, узгодженість і взаємозв'язок усіх структурних і функціональних компонентів процесів системи. Системотвірним фактором служить розуміння культури як антропологічного феномена;

– принцип повноти і доцільності визначає склад і структуру навчального змісту з позиції його необхідності і достатності для забезпечення результатів формування культурологічної готовності студентів. Він унормовує

склад гуманістичних цінностей, культурологічних знань і вмінь, їх відповідність завданням культурологічної підготовки майбутнього інженера та оптимальність з огляду на пізнавальні можливості студентів, ресурси навчального плану, зміст навчальних предметів. Остання обставина вимагає обліку, по-перше, змісту окремих предметів світоглядно-культурологічного, психолого-педагогічного, спеціального циклів; по-друге, гуманістичні ціннісні орієнтації, культурологічні знання, вміння повинні інтегруватися у зміст відповідних дисциплін навчального плану, тобто не суперечити завданням того чи іншого курсу, не руйнувати його внутрішньої структури і логіки. Тим самим, принцип певним чином регулює відбір культурологічних знань і вмінь, які визначаються гуманістичним орієнтаціям, спрямовує на використання тих з них, які не виходять за межі професійної підготовки інженера. В той же час принцип вказує на необхідність формування культурологічних знань і вмінь на матеріалі навчальних предметів, які входять у діючий навчальний план, оскільки культурологічну підготовку інженера неможливо здійснювати без відповідної підтримки з боку навчального змісту;

– *принцип* інтегративної організації процесу культурологічної підготовки спрямованої на узгодження предметів світоглядно-культурологічної, психолого-педагогічної, фундаментальної підготовки з метою інформаційно-змістового і дидактично-методичного забезпечення формування культурологічної готовності майбутнього інженера. Будучи відносно автономним, процес культурологічної підготовки не може бути здійсненим без відповідної опори на зміст і дидактико-методичний інструментарій навчальних дисциплін, він є продуктом інтегративної взаємодії навчальних предметів. Практичне втілення процесу формування культурологічної готовності передбачає відповідну його організацію у межах всього освітнього процесу, оскільки в даному випадку мова йде не про окрему навчальну дисципліну, а про їх конкретний набір, при чому самі навчальні дисципліни відрізняються одна від одної цільовим призначенням, складом, структурою, особливостями методики викладання. Інтегративна організація процесу культурологічної підготовки

інженера здійснюється у таких основних напрямках: мета (узгодження мети процесу культурологічної підготовки з метою і завданнями конкретних навчальних предметів); зміст (координація ітеративної взаємодії змісту навчальних предметів; визначення місця кожного з навчальних предметів у загальному процесі культурологічної підготовки); інтеграцію засобів дидактико-методичного забезпечення, яка має різнорівневий характер (рівні міжпредметної інтеграції відбивають зміни в складі, взаємозв'язках, педагогічному ефекті навчальних елементів: елементарний рівень – інтеграція по точках; середній рівень – інтеграція за тематичними лініями; високий рівень – цілісне но-воутворення на основі синтезу);

– *принцип* забезпечення готовності майбутнього інженера до культуровідповідної виховної діяльності. Він забезпечує високий рівень психолого-педагогічної і професійної підготовленості майбутнього інженера, технологічну озброєність, що дозволяє наблизитися до освоєння форм суспільної свідомості, оволодіти світоглядною, науковою, художньою, етичною, правовою, політичною, фідеїстичною культурою, удосконалити культуру спілкування і знань, фізичної і розумової праці, зокрема, навчальної, а також харчування, одягу, помешкання, дозвілля і побуту на рівні особистісного розвитку;

– *принцип* естетизації діяльності, побуту, створення культурологічного середовища, який передбачає культурологічну підготовку на високих зразках вітчизняної та світової художньої культури, шедеврах мистецтва через залучення молоді до скарбниці істинної культури як елітної, так і масової, можливість переходу молодіжної контркультури на позиції істинної культури.

Технологічний блок. Склад блоку визначають технологічні характеристики процесу культурологічної підготовки, а саме цільові, змістові, організаційно-управлінські, результативні.

Культуровідповідність мети сучасної вищої освіти, яка спрямована на розвиток особистості майбутнього інженера обумовлює зміну знаннєво-орієнтованої освіти на особистісно орієнтовану, надає їй гуманістичної спрямованості. Гуманізація відбивається у меті, цінностях, змісті освіти, формах і

методах навчання, середовищі, в якому відбувається процес професійно-особистісного розвитку майбутнього інженера. У такому вигляді гуманізація розглядається як загальна технологія реалізації культурологічного підходу, виступає способом посилення культурологічної спрямованості професійної підготовки студентів, забезпечує формування готовності до культуровідповідної діяльності. У педагогічній теорії існують різні технології гуманістичної спрямованості, які пропонуються для впровадження у практику вищих навчальних закладів. Це технології, які передбачають побудову навчального процесу на таких основах: діяльнісній; концептуальній; випереджаючій; проблемній; особистісно-смісловій; альтернативній; ситуативній; діалоговій; колективного способу навчання. Побудова навчального процесу на концептуальній основі включає розподіл понять на основні і супутні; освоєння ключового поняття з допомогою якого можливо охопити все поле факторів; виділення наскрізних ідей навчального курсу або міжпредметних ідей на стикові різнорідних систем знань; виділення великих блоків навчального матеріалу [105].

Технологія побудови на інтегративній основі сприяє становленню і розвитку глибокого альтернативного мислення, збільшує радіус мовленнєвої діяльності й орієнтації, розвиває здатність бачити спільне у різних за зовнішніми ознаками процесах. Інтеграція виводить навчання на особистісно-смісловий рівень [105].

Важливим є навчально-матеріальне забезпечення культурологічної підготовки майбутнього інженера, яке здійснюється через різноманітні засоби наочності, зокрема, аудіо-, відео та інші, забезпечення формування культурологічних знань і вмінь за допомогою сучасних інформаційних носіїв, створення картотеки міжпредметних зв'язків, комплексів комплексних завдань, проблемних ситуацій культурологічного змісту, використання навчальних посібників, оригінальних текстів і творів мистецтва, які сприяють орієнтації на високі зразки поведінкової, світоглядної культури.

У процесі культурологічної підготовки використовуються переважно

традиційні форми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів (фронтальні, групові, індивідуальні). Акцент зміщується на культурологічну спрямованість змісту, який нами реалізується, посилення його культуромісткості, надання культуротворчого характеру. Перевага надається інноваційним, ідеологічним, полілогічним, ігровим формам.

Виходячи з викладених і теоретично обґрунтованих положень, слід зазначити, що використання запропонованої моделі достатньо виправдане у розробці комплексної програми культурологічної підготовки майбутніх інженерів, перспективних планів інтегративної організації освітньо-виховного процесу, міжпредметних систем регулювання викладання дисциплін культурологічного спрямування у вищих технічних навчальних закладах. Гуманістична особистісно орієнтована технологія, яка закладена у моделі процесу культурологічної підготовки покликана операціонально перевести теорію в практику через забезпечення механізмів її впровадження і створення умов для формування культурологічної готовності майбутнього інженера.

Проектування і забезпечення професійних умов формування культурологічної підготовки майбутнього інженера здійснюється у межах цілісної педагогічної системи і відбиває сутність технології культурологічної підготовки;

– впровадження у практику підготовки майбутнього інженера повної системи культурологічної підготовки, методологічно заснованої на принципах культурологічного, діяльнісного, цілісно-інтеграційного підходів, діалоговій концепції культури, технологічно закріпленої поєднанням зовнішнього і внутрішнього аспектів особистісно орієнтованого навчання, для функціонування якої необхідним і достатнім є виконання вимог цілісності, відкритості, гнучкості, що забезпечує включення її у загальний процес неперервної педагогічної освіти;

– культурологічна спрямованість змісту і дидактичних засобів підготовки майбутнього інженера, реалізація культурологічного потенціалу дисциплін світоглядно-культурологічної, фундаментальної підготовки на основі міжпредметної інтеграції;

– гуманітарна проблематизація навчального матеріалу, яка забезпечується цілісною системою освітніх і педагогічних завдань культурологічного змісту, що якісно впливає на формування готовності майбутнього інженера до професійної діяльності;

– формування свідомої активності студентів через педагогічне стимулювання особистісного культурологічного розвитку, прагнення досягти найвищого рівня готовності до професійної діяльності.

Отже, розглянута модель процесу культурологічної підготовки майбутнього інженера, спрямована на формування готовності майбутнього інженера до професійної діяльності, реалізується на практиці через гуманістичну технологію особистісно зорієнтованого характеру, забезпечується комплексом відповідних педагогічних умов.

Висновки до I розділу

Огляд літературних джерел дає підставу констатувати наступне.

Однією з найбільш важливих умов забезпечення завдання вищої технічної освіти є створення нової культурологічної парадигми, яка б відповідала сучасним вимогам. Її фундаментальною основою є гуманізація навчання та виховання майбутніх спеціалістів технічного профілю.

Практика вітчизняної та зарубіжної технічної освіти свідчить про те, що гуманізація і гуманітаризація підготовки інженерних кадрів є об'єктивною необхідністю. Професійно-технічна освіта повинна готувати фахівців, які стають керівниками виробництв, розуміють завдання та сутність своєї професійної діяльності, легко орієнтуються у складних проблемних ситуаціях але й здатні їх передбачити.

Вирішенню проблеми культурологічної підготовки спеціалістів технічного профілю багато у чому сприяє включення у навчальні плани дисциплін культурологічного циклу, зокрема, „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія”. Призначення цих дисциплін полягає у формуванні у студентів технічних спеціальностей розвитку інтелекту і творчих здібностей.

Культурологічна підготовка повинна допомогти такому спеціалісту будувати взаємини з іншими галузями науки. Передусім культурологічна освіта має бути зорієнтована на осмислення майбутнім інженером ще в стінах навчального закладу місця і ролі своєї соціальності в системі культурологічної підготовки, на усвідомлення студентами культурологічних знань не лише як важливого елемента загальнолюдської культури, а й як елемента власної культури.

Визначення науково обґрунтованих цілей і змісту культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю – перший етап в системі їх інженерної підготовки. Для того, щоб випускник був готовий до своєї майбутньої професійної діяльності, необхідно навчально-виховний процес в вищому навчальному закладі будувати адекватно професійній діяльності спеціаліста. Для досягнення цієї цілі в процесі загальнонаукової підготовки повинна бути розроблена технологія формування професійних здібностей при вивченні культурологічних дисциплін, тобто необхідний новий підхід до самої організації навчального процесу.

Культурологічна підготовка інженерів вищих навчальних технічних закладів освіти є складною і багаторівневою педагогічною системою. Зміст цієї системи має відповідати меті, завданням конкретного напрямку діяльності. Особливістю культурологічної підготовки майбутніх інженерів є її спрямованість на виховання професійних і загальнолюдських якостей, які дозволяють найефективніше досягати практичних результатів технічної і гуманітарної підготовки.

Отже, культурологічна підготовка інженерів вищого навчального технічного закладу являє собою **цілісну, динамічну педагогічну систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, серед яких мета, суб'єкт, об'єкт виховання, навчання і розвитку, а також зміст цієї роботи і відповідно методика як сукупність методів, прийомів та засобів.** Але теоретичне їх опрацювання недостатнє без практичної перевірки в реальних умовах вищого навчального технічного закладу.

Підготовка майбутніх інженерів у вищих навчальних технічних закла-

дах на рівні світових вимог потребує внесення істотних змін у педагогічні аспекти проблеми. Важливим напрямком цих змін є педагогічна система культурологічного навчання, виховання та розвитку студентів.

Аналіз наукових джерел та наслідків досліджень приводять до висновку, що культурологічна підготовка є важливою складовою процесу професійної підготовки майбутнього інженера. Вона є системотвірним фактором процесу підготовки студентів вищих технічних закладів освіти, наскрізною ланкою, яка пронизує кожен її компонент.

Культурологічна підготовка майбутнього інженера – складне структурне утворення в системі професійної підготовки, вона є і складовою цієї системи вищої освіти, і системотвірним фактором, і наскрізною ланкою, яка пронизує всі її компоненти. Культурологічна підготовка майбутнього інженера містить могутній когнітивний потенціал, формує ціннісно-мотиваційні засади професійної діяльності, суттєво збагачує її функції, забезпечує посилення креативних компонентів інженерної освіти і загалом визначає особистісну позицію майбутнього інженера та ставлення до майбутньої професії.

Культурологічна підготовка студентів вищих технічних навчальних закладів у дослідженні визначається як система змістово-теоретичного та організаційно-методичного забезпечення формування готовності до професійної діяльності.

За матеріалами 1 розділу надруковані статті:

1. Борсук П.С., Дичковський С.І. Реалізація ідей дистанційного навчання шляхом впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у сучасній вищій школі // Наука і сучасність. – 2002. – Т.30. – С. 27–34.

2. Дичковський С.І. Застосування інформаційних технологій при викладанні гуманітарних наук у вищій школі // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – Вип.. 5. – К. – 2003. – С. 40–48.

3. Дичковський С.І., Іванов С.В., Борсук П.С. Модель відкритої гуманітарної освіти: реалізація нового педагогічного мислення // Теорія та методика

навчання фундаментальних дисциплін у вищій технічній школі. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НметАУ. – 2003. – С. 191–196.

4. Борсук П.С., Іванов С.В., Дичковський С.І. Психолого-педагогічні аспекти по запровадженню комп'ютерних технологій навчання // Комп'ютерні технології навчального призначення в хімії: VI Укр. наук.-методич. конф. Донецьк, 22–24 квітня 2003 р. – Донецьк, 2003. – С. 25.

5. Борсук П.С., Дичковський С.І. Методичні засади викладання курсу „Українська та зарубіжна культура” з використанням телекомунікаційних систем у вищій школі // Наука і сучасність. – 2002. – Т. 32. – С. 23–36.

6. Дичковський С.І., Борсук П.С. Світ освіти в режимі on line // Актуальные вопросы совершенствования подготовки конкурентоспособных специалистов в новых социально-экономических условиях: IX Міжнар. наук.-метод. конф. Севастополь, 18-20 сентября 2002. – Севастополь, 2002. – С. 108–113.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЧИННИКІВ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ ЗАСОБАМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Сутність і зміст дистанційної форми навчання майбутніх інженерів

Швидке впровадження у навчально-виховний процес інноваційних технологій та підходів, рішуча відмова від формалізму, застарілих форм, методів і засобів педагогічної діяльності, тісний зв'язок науково-дослідної роботи з практикою господарювання — все це дає підставу стверджувати, що сьогодні у вищій освіті України народжується якісно відмінний тип навчальних закладів, які пристосовані до нових умов діяльності [106].

У більшості країн світу усвідомлено, що однією з пріоритетних галузей ефективних капіталовкладень, яка забезпечує майбутнє держави, є система освіти, в якій чільне місце має належати системі дистанційної освіти [107].

Проте сьогодні ми опинилися перед фактом явного відставання законодавчого забезпечення від освітньої практики, що швидко змінюється. Власне, відсутність необхідної законодавчої бази з питань дистанційного навчання, відкритої освіти суттєво гальмує розвиток вітчизняної освіти. Новий зміст освіти, нові форми організації навчальної діяльності, нетрадиційні освітні технології приречені на нелегальне існування до тієї пори, поки не буде створена достатня правова база.

Освітня реформа в Україні безпосередньо пов'язана з процесом становлення відкритості системи освіти, який зумовлює її зорієнтованість на цілісний неподільний світ і його глобальні проблеми, усвідомлення пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими, національними над класовими, інтеграцію у світові освітні структури. Принцип відкритості слід розумі-

ти як вимогу подолання ідеологічної зашореності освіти, необхідність її деполітизації та департизації [108]. У цьому плані можна, безперечно вважати, що закрита школа, як і закрите суспільство, підпорядковані єдиним вимогам і єдиній ідеології, у цілому не здатні до розвитку.

Аналізуючи правові основи перехідного періоду, слід звернути увагу також на те, як взагалі мотивується розвиток відкритих освітніх систем. Світова практика показує, що в основному мотивація – це погляд у майбутнє, це передбачення змін на ринку праці та неможливість забезпечити його потреби традиційними методами навчання. Нерозуміння цього веде до того, що простежується сьогодні: вакансій у 6 разів більше, ніж безробітних, але заповнити ринок праці ніким. Звідси висновок: рівень кваліфікації не задовольняє вимоги ринку [109].

Розвиток систем відкритого освітнього простору і реалізація нової необмежуваної концепції освіти мають найяскравішу гуманістичну спрямованість, оскільки своїм головним завданням визначають створення системи безперервної освіти, тобто надання “повних і рівних можливостей освіти”, забезпечення “ідеалу доступності освіти для всіх”. Дистанційна освіта для всіх означає відкрите й доступне високоякісне навчання протягом усього життя людини і має за мету надати кожній людині найширший вибір шляхів та методів, зокрема нові інформаційні технології, з тим, щоб сприяти і диверсифікації освітніх послуг, і освіти та навчання „без кордонів”.

Безперервність освіти для нашої держави означає також забезпечення можливостей доведення культурно-освітнього рівня особистості до рівня суспільних потреб, що завжди оновлюються; постійне поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, цілісності й наступності навчання та виховання; перетворення здобуття освіти на процес, що триває все життя людини [110].

Формування дистанційного навчання як системи зумовлено історично. Головну роль у цьому відіграла потреба суспільства у спеціалістах вищої кваліфікації, у збільшенні їх кількості засобами поширення системи вищої освіти всією територією тієї чи іншої держави та її демократизацією. Система

дистанційного навчання розвивалась і продовжує розвиватися як результат синтезу всіх позитивних сторін класичної системи освіти та прогресивних досягнень інноваційних педагогічних моделей. Саме такий синтез забезпечує ефективність дистанційного навчання і визначає його стрімкий розвиток практично у всьому світі.

Під дистанційною освітою розуміється комплекс освітніх послуг, наданих за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього середовища на будь-якій відстані від освітніх установ. Інформаційно-освітнім середовищем дистанційної освіти є системно організована сукупність засобів передачі даних, інформаційних ресурсів, протоколів взаємодії, апаратно-програмного й організаційно-методичного забезпечення, орієнтованим на задоволення освітніх потреб користувачів.

Феномен дистанційної освіти є закономірним результатом глибинних змін, що відбулися у світі протягом другої половини ХХ століття, і ґрунтується на новому розумінні світу і людини. Звичайно, що перехід до моделі відкритої освіти потребує принципових змін в організації, змісті та структурі всієї системи освіти, хоча при цьому форми, методи й, власне, сама структура традиційної освіти зберігаються. Йдеться, скоріше, про цільове емоційне насичення перспективними елементами нової системи. Сьогодні суспільство докорінно змінює своє розуміння освіти як системи.

Віддзеркаленням цих змін є сформульовані Інститутом засобів навчання АПН України основні напрями наукових і практичних досліджень у сфері розвитку дистанційної професійної освіти [111], до яких віднесено: філософію і історію дистанційної професійної освіти; психолого-педагогічні проблеми дистанційної професійної освіти; інформаційно-телекомунікаційні технології й навчальне середовище дистанційної професійної освіти; соціально-економічні проблеми дистанційної професійної освіти; організацію дистанційної професійної освіти; нормативно-правові проблеми дистанційної професійної освіти.

Теоретичні дослідження з означених напрямів можуть базуватися на те-

оретико-методологічних працях С.І. Архангельського [89], Н.В. Борисова [112], С.У. Гончаренка [21], І.А. Зязюна [6], С.О. Сисоєвої [14], В.І. Конаєва [113] та ін.; працях з дидактики А.А. Андрєєва [114], М.І. Махмутова [115], Е.С. Полат [116], Н.В. Моїсеєва [117], А.В. Хутірського [118] та ін.; працях з психології Л.С. Виготського [119], Г.С. Костюка [120], Н.А. Побірченко [11], І.М.Фейнберг [121] та ін.

Певний досвід у впровадженні дистанційного навчання в нашій державі мають такі вищі навчальні заклади і науково-дослідні установи, як Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, Інститут засобів навчання АПН України, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут”, Національний технічний університет “Харківський політехнічний Інститут”, Національний університет “Львівська політехніка”, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Національний авіаційний університет, Харківський технічний університет радіоелектроніки, Вінницький державний технічний університет, Донецький національний технічний університет та інші.

У цих освітніх установах розв’язуються питання технічного забезпечення організації дистанційної мережі, розробляються методичні аспекти створення дистанційних курсів, розглядаються можливі шляхи організації дистанційних занять та вирішуються інші різноманітні теоретичні та практичні питання, пов’язані з впровадженням у навчальний процес дистанційного навчання.

Дистанційна освіта – особлива, завершена форма, що має елементи очного, очно-заочного, заочного і вечірнього навчання на основі інформаційних технологій і систем мультимедіа. Сучасні засоби телекомунікацій і електронних видань дозволяють перебороти недоліки традиційних форм навчання, зберігаючи при цьому усі їх переваги.

Модель дистанційної освіти передбачає, зокрема, вільне користування інформаційними ресурсами, особистісну спрямованість процесу навчання, розвиток інформаційної культури, процес постійного пошуку і змін, форму-

вання нових орієнтацій та мети, партнерство викладача та студента, відкритість освіти до майбутнього, інтеграція всіх способів освоєння світу, розвиток і введення в освітні процеси синергетичних уявлень про відкритість світу, цілісність і взаємозв'язок людини, природи і суспільства [87].

Дистанційна освіта відкриває широкі перспективи для залучення до освіти осіб, які не мають змоги з різних причин скористатися традиційними формами навчання. Вони можуть слухати лекції провідних фахівців, брати участь у семінарах, користуватися електронною бібліотекою, складати в інтерактивному режимі заліки, екзамени.

Одним із перспективних напрямів ми вважаємо широке запровадження у навчальний процес методики дистанційного навчання на основі комп'ютерної та телекомунікаційної техніки. Ця нетрадиційна, відкрита форма освіти, яка ефективно діє у ряді розвинених країн світу, відкриває широкі перспективи для індивідуалізації навчально-виховного процесу, розкриття творчого потенціалу кожного студента.

Отже, основним фактором розвитку дистанційного навчання є його доступність широким верствам населення [122]. Проте самостійна робота студентів з матеріалами навчального характеру неможлива без відповідальної методичної бази, тому для ефективної роботи з матеріалами навчального процесу при дистанційному навчанні потрібно реалізувати відповідну інформаційно-методичну систему.

Проте головною проблемою розвитку телекомунікаційного навчання є створення нових методів із використанням телекомунікаційного середовища спілкування, де студенти не просто пасивно споживають інформацію, але й створюють власне розуміння предметного змісту навчання. Тому потрібно коригувати застарілу модель, враховуючи можливості комп'ютерної техніки та розвитку телекомунікаційної інфраструктури [123].

Дистанційний навчальний процес вимагає координації багатьох підрозділів навчального закладу. Крім процесу навчання, потрібно організувати процес за адміністративними функціями сервера.

Дистанційна освіта – це специфічна організація педагогічного (навчально-виховного) процесу, основою якої є застосування в процесі навчання дистанційних, інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Дистанційна освіта – цілісний процес, який органічно включає процес навчання, виховання і розвитку особистості. Аналіз поглядів та підходів [124] дозволяє узагальнити і виокремити низку позитивних рис дистанційної освіти, які не притаманні традиційній освіті, а саме:

- дистанційна освіта формує глобальний (національний, регіональний, міський, локальний) принципово новий освітній простір. Створюється постійно діюче, систематизоване та постійно обновлюване джерело якісної освітньої інформації, що міститься у Web-середовищі, на CD та DVD носіях, в електронних книгах та віртуальних бібліотеках;

- дистанційна освіта розширює ринок освітніх послуг, знижує поріг доступності до них різних соціальних груп та категорій населення, зменшує розрив в якості елітарної та масової освіти. Тим самим створюються умови для практичної реалізації таких принципів освіти в Україні, як доступність освіти для кожного громадянина та рівність умов для реалізації здібностей і талантів особистості та всебічного її розвитку;

- доступність освіти; комфортність навчання (незалежно від місця проживання та виду діяльності, свобода вибору змісту, темпу, тривалості у часі, виду та рівня освіти); можливість задоволення пізнавальних інтересів та потреб особистості на всіх етапах її розвитку; створення реальних передумов неперервності освіти; реалізація принципу „освіта – протягом всього життя”;

- дистанційна освіта активізує процес навчання, надаючи йому творчий характер. Формуються уміння активного пошуку знань, їх аналізу, синтезу, систематизації, підвищується комп’ютерна грамотність. Можливість розміщення персональних напрацювань у Web-середовищі з наступним обміном думок стосовно певної проблеми створює стійку мотиваційну основу творчого розвитку особистості. В результаті прискорюється процес розвитку особистості та поліпшуються його якісні характеристики;

– активне використання глобальної інформаційної мережі Інтернету в процесі дистанційної освіти, регулярний обмін освітніми продуктами між різними країнами, з одного боку, підвищить рівень та якість вітчизняної освіти, привівши її до світових стандартів, а з іншого боку – забезпечить входження України у світовий освітній простір як рівноправного партнера;

– дистанційна освіта активно впливає на світогляд особистості, надаючи йому риси планерного. Характерними рисами такого світогляду є: цілісність, міждисциплінарність, методологічний плюралізм, відкритість процесу пізнання, інтеграція різного виду інформації;

– дистанційна освіта більшою мірою, ніж традиційна, дозволяє розв'язати проблему особистісної спрямованості навчання, дидактичні моделі і технологія дистанційного навчання дають можливість забезпечити індивідуалізацію відношень між викладачем на основі регулярного зворотного зв'язку, що вирішує проблему „штучного” підходу в умовах масової освіти.

Формування нової постіндустріальної моделі дистанційного навчання у вищому технічному закладі найбільш актуальна сьогодні, щодо підготовки майбутніх інженерів.

Саме сьогодні найбільш актуальними стають проблеми підготовки інженера до використання інформаційних технологій у професійній діяльності (В.В. Олійник [111], В.М. Кухаренко [125], І.Ф. Прокопенко [126], В.А. Трайнев [127], І.Г. Захарова [128], В.А. Дятлов [129]) та підготовка професійних кадрів для забезпечення системи дистанційної освіти.

У дослідженні В.Т. Волова [130] проаналізовано аналіз переваг, недоліків та тенденцій розвитку класичної і дистанційної форми навчання у вищому навчальному закладі. На засадах аналізу розподілу інтелектуальних ресурсів Росії він розробив макромоделі розвитку дистанційної освіти в Росії і запропонував системно-кластерну теорію та технологію управління дистанційною освітою у вищому навчальному закладі.

О.В. Собаєва [131] досліджувала можливості активізації пізнавальної діяльності студентів вищого закладу освіти під час вивчення гуманітарних

дисциплін у дистанційному навчанні, що забезпечуються комп'ютерними засобами. Автором запропоновано оригінальну педагогічну технологію, що базується на комплексному використанні сучасних комп'ютерних і традиційних засобів освіти. Цікаво, що ефективність розробленої методики для розвитку пізнавальної активності студентів університету досліджувалась під час вивчення курсу педагогіки і виявляла доцільність її впровадження.

У роботі О.В. Веренич [132] досліджено модель системи гнучкого дистанційного навчання з метою застосування мультимедійних засобів у дистанційних курсах: обґрунтовано теоретичні засади використання мультимедійних засобів у процесі розробки дистанційних курсів; визначено сфери найбільшої ефективності застосування кожного мультимедійного засобу; розроблено методологічні засади побудови мультимедійних курсів, які постачаються через Інтернет; наведено засоби оцінки створених дистанційних курсів із використанням апарату ланцюгів Маркова, аналогічні розробки виконано Н.В. Ротмістровим [133].

Останнім часом проводиться все більше досліджень, присвячених розробкам курсів і технологій для системи дистанційної освіти. Так, Н.І. Муліна [134] обґрунтовує методику створення і впровадження дистанційного курсу для навчання студентів вищих технічних закладів освіти. Дослідження описує технологію створення дистанційного навчального курсу.

Дослідження з питань використання інформаційних технологій у професійній діяльності проводяться в Росії. Так, П.М. Ковальова [135] розглядає формування інформаційно-комп'ютерної готовності студентів насамперед у процесі навчання інформаційно-комп'ютерних технологій. Автор робить висновки, що базова інформаційно-комп'ютерна готовність у майбутніх фахівців формується при наявності в процесі підготовки таких педагогічних умов як: цілеспрямованого формування вмінь постановки завдання, системного аналізу предметної галузі, послідовної побудови ряду моделей на основі вирішення комплексу задач частково-пошуковим методом студентів і включення студентів у самостійний пошук нової точки додатка досліджуваної універ-

сальної інформаційно-комп'ютерної технології з наступною постановою завдання й реалізацією на комп'ютері.

Л.Ю. Кравченко [136] досліджувала цільовий, змістовий і процесуальний аспекти підготовки майбутнього спеціаліста до застосування комп'ютерних технологій в умовах особистісної орієнтації навчання. Об'єктом дослідження В.В. Алейникова [137] стали зміст, форми і методи підготовки студентів до використання комп'ютерних технологій у майбутній професійній діяльності.

Електронне дистанційне навчання, як інновація, за об'єктивних обставин прийшло на український ринок навчальних послуг досить пізно. Фактично в Україні елементи дистанційної освіти активно стали впроваджуватись у практику з початку 1996 року. При цьому кількість освітніх установ, відділень і центрів збільшується. Аналіз літературних джерел свідчить про те, що ступінь використання технологій дистанційного навчання в них різна: від експериментального варіанту курсу до повноцінного освітнього процесу [138–141].

Сьогодні українські освітні установи, що використовують технології дистанційного навчання, – це державні, недержавні і корпоративні заклади. Вони працюють на український ринок вітчизняних освітніх послуг [142].

Отже, дистанційна освіта являє собою один з найважливіших і прогресивних напрямів розвитку сучасної освіти. Її прогрес зумовлено декількома чинниками, серед яких найбільш вагомими є наявність технічного забезпечення сучасними засобами, якісних навчальних програм, розрахованих на використання в системі дистанційного навчання, фахівців, зокрема педагогів, що вміють професійно навчати і сприяти розвитку людини, що навчається, використовуючи нові інформаційні засоби і відповідні технології.

Незначний за обсягом час існування системи дистанційної освіти, що базується на використанні інформації, масових комунікацій, не сприяє створенню більш-менш розвинених наукових теорій у цій галузі. У тому вигляді, в якому вони вже існують, вони більше стосуються технічної й організацій-

ної сторін функціонування цієї системи. Суто психологічні і педагогічні аспекти системи дистанційної освіти до сьогодні залишаються найменш науково-теоретично обґрунтованими й усвідомленими. Однак, вітчизняний і зарубіжний досвід практики дистанційної освіти, що вже склався, наближає нас до розуміння сутності та особливостей цієї системи, заснованої на використанні специфічних освітніх технологій, сучасних методик навчання, технічних засобів і способів передачі інформації, інформаційних та телекомунікаційних технологій, дозволяє осмислити їх на рівні теоретичної концепції.

Залежно від мети освіти, можливості взаємодії тих, хто навчається, з носіями і джерелами навчальної інформації в системі дистанційної освіти виокремлюються декілька принципово різних моделей функціонування. Наводячи опис та аналіз цих моделей, за основу нами взято: наявність зв'язку між викладачем, як джерелом навчальної інформації і слухачем, як тим, хто навчається і привласнює цю інформацію, та структурними одиницями навчального процесу, які тим або іншим чином опосередковують цей зв'язок.

Найпростішою і найрозповсюдженішою є модель самостійного навчання. Метою дистанційної освіти, у рамках якої реалізується ця модель, зазвичай, є підвищення тим, хто навчається, власного освітнього рівня. Контроль знань, крім самотестування, у цій моделі не передбачається, так само, як і видача будь-яких документів, сертифікатів, дипломів за результатами навчання. Типовими прикладами цієї моделі є: використання книг-самовчителів; аудіо- і відеокасет; комп'ютерних навчальних програм з різних галузей знань; перегляд телевізійних освітніх програм тощо. Найсучаснішими варіантами зазначеної моделі дистанційної освіти є використання мультимедійних курсів на CD-дисках і гіпертекстових підручників на www-серверах. Відмінною рисою цієї моделі є повна відсутність контакту того, хто навчається, із викладачами. Наочно цю модель подано на схемі 1.

Схема 1. Модель самостійного вивчення

На відміну від найбільш простої моделі самонавчання у дистанційній освіті використовується і складна багатокomпонентна модель, яка передбачає взаємодію того хто навчається, з різними фахівцями і розробниками навчальних програм різного рівня. Ця модель є найбільш складною за кількістю і змістом зв'язків, що визначають взаємодію слухача з організаторами навчального процесу.

У цій моделі як паралельно виокремлено взаємодію слухача з тьютором, системним оператором, диспетчером центру дистанційного навчання, викладачем, адміністратором [143]. Адміністратор у такій системі – це особа, яка відповідає за загальні плани і програми. Він складає та підписує договори щодо створення представництв, оплати праці учасників навчального процесу, оренди програмного забезпечення. Диспетчер-фахівець, який проводить реєструвальну, частково адміністративну та звітну діяльність за освітніми послугами. Його постійне місце роботи в центрі, який надає освітні послуги. Системний оператор відповідає за технічний стан комп'ютерного класу. Крім того, він веде облік робочого часу комп'ютерів, які взяті в оренду. Системний оператор обов'язково знаходиться в місці проживання слухачів. Якщо слухач отримує освітні послуги в себе вдома, то він сам виконує функції системного оператора. Викладач безпосередньо бере участь в освітньому процесі. Він готує методичний мультимедійний матеріал, перевіряє поточні контрольні роботи, підтверджує оцінки тестового контролю. Він може проводити свою освітню діяльність, перебуваючи на значній відстані від центру і проводити свою діяльність. Тьютор – це фахівець, до функцій якого входить ор-

ганізація навчального процесу на периферії. Він не обов'язково є викладачем. Основними його функціями є організаційні, консультативні та контролюючі, що в основному пов'язані з ідентифікацією користувачів під час подання контрольних і екзаменаційних робіт. В узагальненому вигляді цю модель відображено в схемі 2.

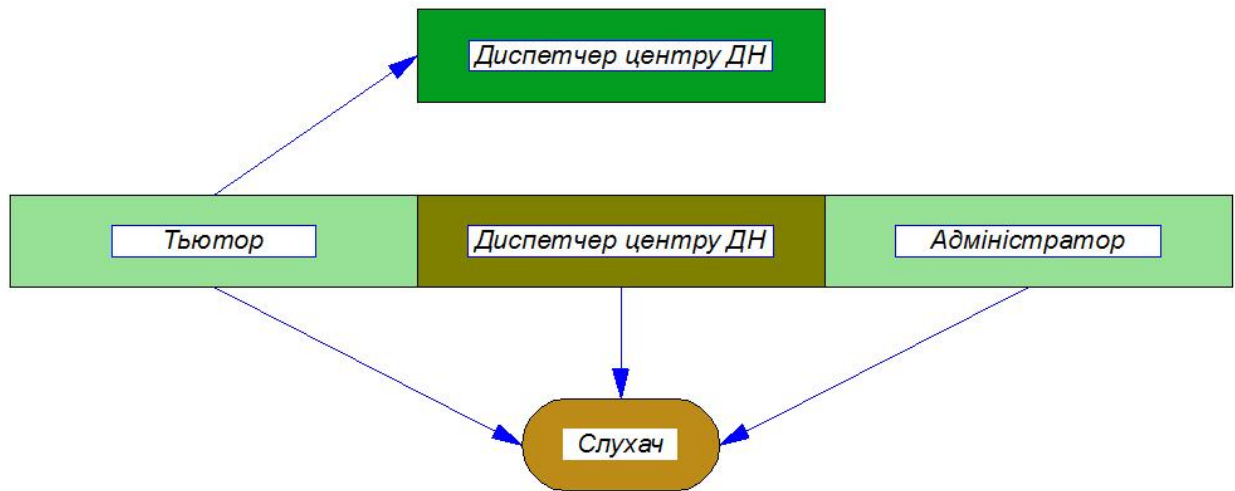

Схема 2. Багатокомпонентна модель паралельної взаємодії, спрямованої на слухача

Дворівневу багатокомпонентну модель з опосередкованою взаємодією зі слухачем розроблено співробітниками корпорації «Антей», які готують фахівців корпоративних мереж. Нині розроблено програмну оболонку, названу «Система дистанційного навчання», яка автоматизує навчання в межах віртуального навчального центру [144]. Вона ж призначена і для управління процесом навчання. У цій системі дистанційної освіти взаємодіють і співпрацюють чотири категорії учасників навчального процесу: слухач, тьютор (викладач); організатор і адміністратор. За розподілом функцій організатор відповідає за прийом нових слухачів, розподіл їх за групами та за розсиланням навчальних матеріалів. Він контролює роботу тьюторів і вирішує всі організаційні питання. Адміністратор реєструє організаторів і тьюторів, контролює організаторів, а також розміщує в системі дистанційної освіти нові курси. Тьютор пропонує слухачеві конкретний навчальний план і стежить за його виконанням, проводить сплановані семінари, контролює хід роботи слухача з

навчальними матеріалами, видає допуски до тестів, а також за необхідністю проводить додаткове тестування.

У рамках всієї системи дистанційної освіти функції її учасників розподіляються так, як це показано на схемі 3.

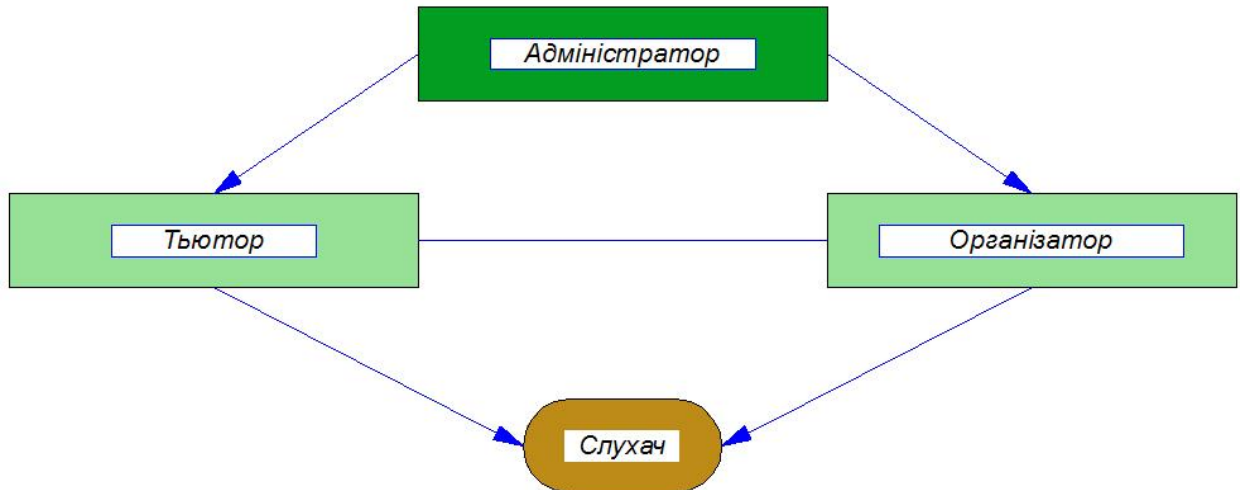

Схема 3. Дворівнева багатокomпонентна модель з опосередкованою взаємодією зі слухачем

Метою трикомпонентної моделі дистанційної освіти паралельної взаємодії, спрямованої на слухача (схема 4), є вивчення навчального курсу із контролем результатів навчання й одержання відповідних документів.

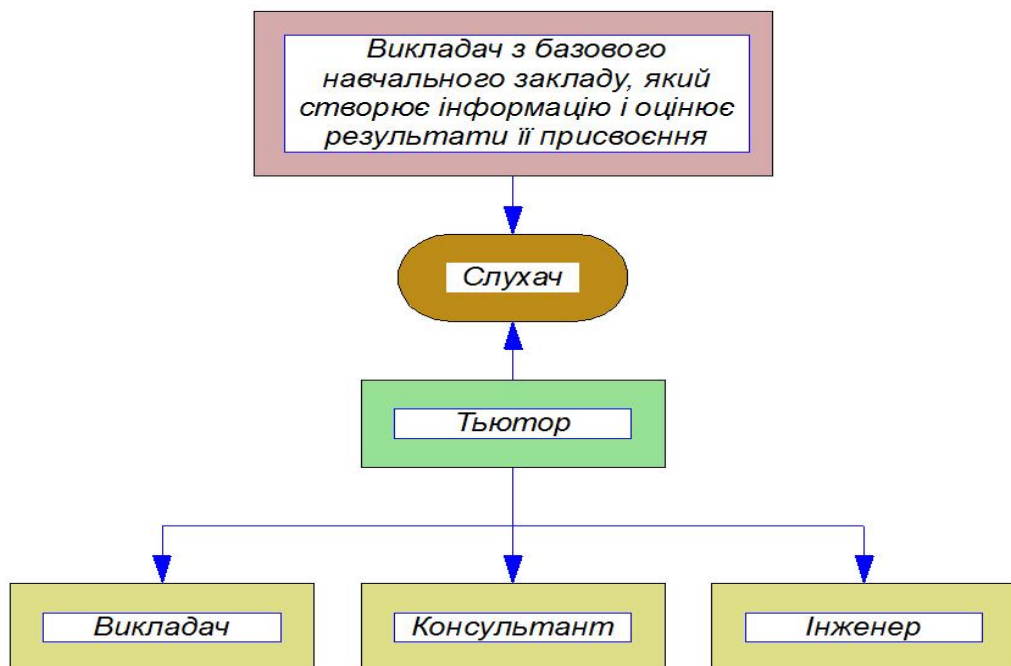

Схема 4. Трикомпонентна модель паралельної взаємодії, спрямованої на слухача

Прикладом цього може бути організація дистанційного навчання в Московському інституті економіки, статистики та інформатики. Згідно з цією моделлю головний вищий навчальний заклад розробляє навчальні програми і методичні матеріали, проводить підготовку та сертифікацію тьюторів. Тьютор консультує слухачів за курсом, проводить заняття, здійснює проміжне і кінцеве тестування виставляє підсумкові оцінки за курс.

У п'ятій моделі системи дистанційного навчання можуть брати участь тьютор і слухач. Але зміст функцій тьютора значно більший. Він організовує ефективне навчання курсу, проводить семінари і консультує слухача, перевіряє та коментує письмові завдання. Тобто специфіка дистанційного навчання в цій моделі висуває до викладача-тьютора вимоги, що істотно відрізняються від традиційних [145]. Тьютор повинен бути і менеджером навчального процесу, і традиційним викладачем, і досвідченим користувачем комп'ютерних інформаційних технологій. Особливості цієї моделі показані в схемі 5.

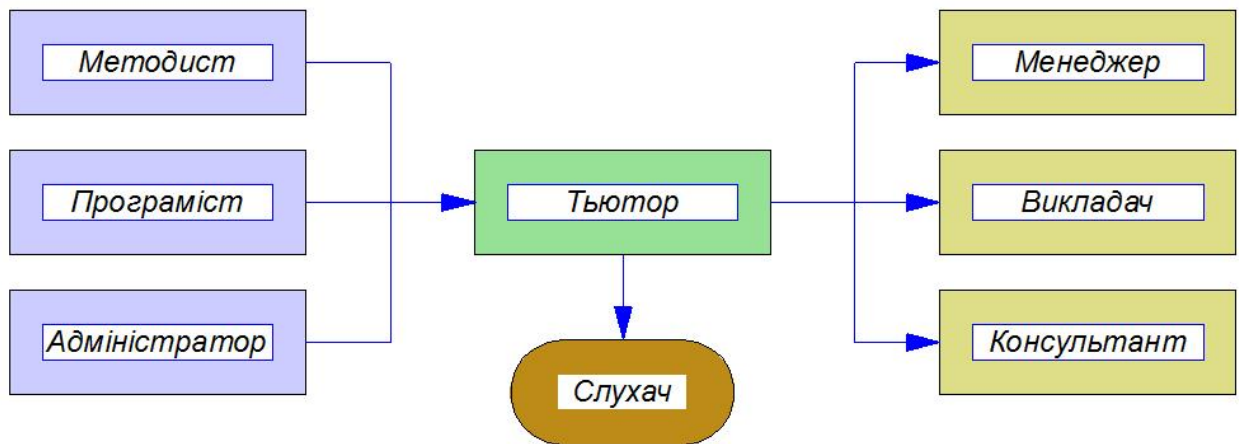

Схема 5. Організація ефективного вивчення курсу та роль тьютора

Насправді, у реальній практиці часто має місце змішування наведених вище моделей. Особливо перспективним є поступове впровадження дистанційного контакту викладач вищого навчального закладу – студент у трикомпонентну модель паралельної взаємодії, центровану на слухача із контролем у базовому вищому навчальному закладі.

Принципом є те, що в усіх зазначених моделях, які діють в системі дистанційної освіти, в обов'язковому порядку присутніми є і слухач, викладач,

технічний персонал, що обслуговує навчальну програму. Але практично в усіх моделях тьютор виконує важливу посередницьку інформацію, яку йому потрібно засвоїти. Якщо у функціях викладача-розробника курсу здебільшого зберігаються характеристики традиційної професійно-педагогічної діяльності, то функції тьютора є новими, такими, що вимагають багато в чому переосмислення традиційного змісту і спрямованості цієї діяльності.

Під принципами ми розуміємо певну систему у вихідних основних дидактичних та інших вимог до процесу навчання в системі дистанційної освіти, що і повинна формуватися з урахуванням цих вимог. Як було згадано, здебільшого вони відомі і присутні у традиційній системі навчання. Вимоги докладно викладені у працях Є.С. Полат [146], Г.М. Татарчука [147], П.І. Сердюкова [148], Б.І. Шуневича [149]. Серед них можна виділити наступні: принцип свідомості, активності, наочності навчання, доступності навчання, принцип навчання на високому рівні труднощів, науковості, принцип колективізму та індивідуального підходу, принцип проблемності, єдності освітньої та виховної системи, направлений на розвиток функцій навчання, стимулювання і мотивації позитивного ставлення до навчання тощо. Вивчені матеріали дозволили сформулювати специфічні принципи, властиві системі дистанційного навчання [12]. Вони не претендують на абсолютну закінченість, а навпаки, припускають подальший розвиток дистанційного навчання.

1. *Принцип гуманістичності навчання.* Цей принцип є визначальним у системі безперервної освіти і посилюється стосовно системи дистанційного навчання. Його сутність полягає у спрямованості навчання і освітнього процесу у цілому до людини, у створенні максимально сприятливих умов для оволодіння студентами соціально накопиченим досвідом, адаптованим змістом навчання, засвоєнні обраної професії, для розвитку і впливу творчої індивідуальності, високих громадських, моральних, інтелектуальних і фізичних якостей, направлених на забезпеченість соціальної захищеності, безпечного і націленого життя.

2. *Принцип пріоритетності педагогічного підходу при плануванні осві-*

тнього процесу в системі дистанційного навчання. Суть названого принципу полягає у тому, що розробку системи дистанційного навчання необхідно починати з формування теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей тих явищ, що передбачається реалізувати. Досвід комп'ютеризації дозволяє стверджувати, що коли пріоритетною є педагогічна сторона, то система працює більш ефективно [150].

3. *Принцип педагогічної доцільності застосування нових інформаційних технологій.* Він потребує педагогічної оцінки ефективності кожного кроку планування і створення системи дистанційного навчання, тому на перший план необхідно ставити не впровадження техніки, а відповідне змістовне наповнення навчальних курсів і програм освітніх послуг.

4. *Принцип вибору змісту освіти.* Зміст створеної системи дистанційного навчання повинен відповідати нормативним вимогам Державного стандарту України.

5. *Принцип стартового рівня освіти.* Ефективне навчання в системі дистанційної освіти певного рівня знань, умінь, навичок. Наприклад, для продуктивної роботи кандидат на навчання повинен бути знайомий із науковими основами самостійної роботи, мати певні навички спілкування з комп'ютером тощо.

6. *Принцип відповідності технологій навчання.* Технології навчання повинні бути адекватні моделям дистанційної освіти. Так, у традиційних моделях дистанційного навчання в якості організаційних форм навчання (типів занять) використовуються, як правило, лекції, семінари, лабораторні і практичні заняття, самостійна робота, виробнича практика, курсові і дипломні роботи, контроль засвоєння знань.

У процесі становлення системи дистанційного навчання можуть з'явитися нові моделі, що у разі потреби повинні бути туди включені. Прикладом таких нових моделей можуть служити об'єктно-орієнтовані або проектно-інформаційні моделі. До числа організаційних форм навчання в цих моделях обов'язковими є комп'ютерні технології.

7. *Принцип мобільності навчання.* Він полягає у створенні інформаційних мереж, баз і банків знань, даних для дистанційного навчання, що дозволяє студенту корегувати або доповнювати свою освітню програму в необхідному напрямку при відсутності відповідних послуг у вищому навчальному закладі, де він навчається. При цьому необхідне збереження інформаційної інваріантної освіти, що забезпечує можливість переходу з одного навчального закладу в інший на навчання по сумісних або інших напрямках.

8. *Принцип неантагоністичності дистанційного навчання існуючим формам освіти.* Система дистанційного навчання зможе дати необхідний соціальний та економічний ефект за умови, що створені і впроваджені інформаційні технології не стануть стороннім елементом у традиційній системі вищої освіти, а будуть в ній інтегровані.

9. *Принцип оптимальності поєднання державного регулювання з автономією (незалежністю) її суб'єктів.* Державне регулювання стосується питань нормативно-правового забезпечення, стандартизації, ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів системи (інститутів дистанційної освіти, відкритих університетів та ін.). Суб'єкти системи повністю зберігають свою компетенцію в межах прав та обов'язків, що зумовлені статутом, рівнем акредитації тощо.

10. *Принцип максимального використання існуючої в системі освіти організаційно-штатної структури, телекомунікаційних мереж, відпрацьованих процедур тощо.* Будь-яке нововведення повинно бути науково обґрунтованим та підкріпленим відповідними розрахунками.

11. *Принцип територіально-галузевого принципу побудови структури та ієрархії системи.* Принцип територіальності структури реалізується через організацію регіональних (міських та ін.) телекомунікаційних мереж та встановлення умов і порядку обслуговування суб'єктів системи. При цьому за суб'єктами системи зберігається свобода вибору провайдера (оператора), право вступу до різних асоціацій користувачів та ін. Галузевий принцип стосується питань управління суб'єктами системи та визначення основних на-

прямів їх діяльності.

12. *Принцип добровільної участі, рівності прав і обов'язків суб'єктів системи.* Стосунки між суб'єктами системи регулюються законодавством України, відповідними нормативними актами, договорами про співробітництво та ін.

13. *Принцип збереження, в основному, організації навчального процесу.* Навчання здійснюють кафедри; організують, планують та управляють – деканати факультетів. Центри дистанційного навчання вищих навчальних закладів є їх організаційно-методичними структурами і безпосередньо навчанням не займаються. Центри дистанційної освіти, які мають статус навчального закладу, можуть здійснювати дистанційне навчання за наявності ліцензії та свідоцтва про акредитацію.

14. *Принцип економічної доцільності створення системи дистанційної освіти.* Існуюча мережа навчальних закладів уже не справляється із зростаючим попитом населення на освітні послуги, а інтенсивність використання їх матеріальної бази знаходиться на межі можливостей (навчання у 2–3 зміни). Вкладання значних грошових коштів у будівництво нових навчальних закладів у сучасній соціально-економічній ситуації неможливе. Система дистанційної освіти дозволяє розв'язати цю проблему за умови відносно помірною початкового вкладення грошових коштів та матеріальних ресурсів.

2.2. Критерії та рівні підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання

Протягом сторіч освіта залишалась найбільш консервативною сферою людської діяльності, найменш податливою змінам: сторіччями об'єм знань зростав, а технологія передачі інформації залишалась незмінною. Сьогодні ситуація змінилась. Об'єктивні умови розвитку сучасного суспільства диктують нові вимоги до змісту та форм передачі знань. Як наслідок, з'явилися нові інноваційні освітні технології, засновані на дистанційних формах нав-

чання [151].

Інтерес до дистанційної форми навчання та іншим інноваційним педагогічним технологіям з кожним днем все більше зростає в українському суспільстві та освітянській системі. Сьогоднішній день висуває перед системою освіти нові вимоги до якості підготовки спеціалістів за дистанційною формою навчання. Все це потребує від системи освіти раціонального вибору цілей та змісту, щодо використання педагогічних технологій даного характеру.

Сьогодні як загальна проблема виступає пошук шляхів удосконалення інженерної освіти, яка повинна відповідати всім вимогам ХХІ століття. Зв'язок проблеми з найбільш важливими науковими та практичними завданнями зумовлений тим, що від рівня інженерної освіти залежить характер загального виробництва та благополуччя населення країни.

Аналіз наукових досліджень свідчить про інтерес до даної проблеми. Питанням впровадження інформаційних технологій у навчальний процес присвячені роботи І.М. Богданової [152], П.В. Стефаненка [110], П.В. Дмитренка [153], В.В. Сударенкова [154], В.М. Філіпова [155], В.Н. Кухаренка [12].

Сьогодні в Україні немає єдиної концепції розвитку та впровадження дистанційного навчання в сучасний педагогічний процес. Недостатньо дослідженні позитивні та негативні сторони дистанційного навчання. Немає єдиної думки відносно ефективної методики використання засобів дистанційного навчання.

Після приєднання України до Болонського процесу перед національною системою освіти постали проблеми відповідності якості вітчизняної вищої освіти європейським стандартам та забезпечення конкурентоспроможності наших фахівців на ринку праці Європи. У зв'язку з вищевикладеним перед системою освіти України постає завдання пошуку розробки та активного використання інноваційних методик та педагогічних технологій, впровадження яких дозволить успішно вирішувати проблеми сучасної інженерної освіти.

Болонський процес приніс у нашу державу нову концепцію навчання

протягом усього життя. Відомі науковці М.Ф. Степко, Б.В. Клименко, Л.Л. Тованьянський стверджують що „навчання протягом усього життя є сьогодні основним принципом розробки стратегій політики, яка має відношення до цілей, які охоплюють діапазон від економічного благополуччя та конкурентоспроможності нації до забезпечення кадрами та соціальної співдружності” [156].

Таким чином зрозуміло, що ідея навчання протягом усього життя є актуальною для вищої школи всіх країн світу.

Одним з найбільш розповсюджених засобів навчання протягом усього життя є дистанційне навчання.

Характерними рисами дистанційної освіти є гнучкість, модульність, економічна ефективність і максимальне використання інформаційних технологій.

В основу програм дистанційної освіти доцільно покласти модульний принцип. Кожний окремих курс створює цілісне уявлення про певну предметну галузь. Це дозволяє з набору незалежних курсів-модулів формувати навчальну програму, яка відповідає індивідуальним або груповим (наприклад, для персоналу окремої фірми) потребам.

Причому кожен може учитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння предмета й одержання необхідних заліків за обраним курсом.

На викладача в дистанційній освіті покладається нова роль. Він координує процес навчання на основі видозміненого курсу, проводить консультації при складанні індивідуального навчального плану, керує навчальними проектами тощо. Викладач керує навчальними групами взаємопідтримки, допомагає тим, які навчаються, у їхньому фаховому самовизначенні. Взаємодія студентів і викладача в системі дистанційної освіти допускає обмін повідомленнями шляхом їхньої взаємної посилки за адресами кореспондентів, це дозволяє аналізувати інформацію, що надходить, і відповідати на неї в зручній для кореспондентів час. Методами такої асинхронної взаємодії є електронна пошта або електронні комп'ютерні мережі (враховуючи і Інтернет).

Якщо при проведенні навчальних занять вихід студентів у мережу Інтернет небажаний з фінансових і організаційних міркувань, то актуальною

завжди є можливість моделювання навчальної роботи у внутрішній мережі. Зміст Web-серверів, який можна використати для навчання, вибірково копіюється на жорсткий диск навчальних комп'ютерів (або сервер локальної мережі). Це дозволяє створити так званий „навчальний Інтернет”. Робота за такою моделлю дозволить розвивати у студентів уміння і навички цілеспрямованої роботи в мережі без істотних фінансових витрат і допомагає прищепити студентам елементи інформаційної культури, необхідної для ефективної діяльності в інформаційному суспільстві.

Дистанційна освіта припускає спеціалізований контроль якості освіти. Як форми контролю в дистанційному навчанні використовуються дистанційно організовані екзамени, співбесіди, практичні, курсові і проектні роботи, комп'ютерні інтелектуальні системи тестування. Варто особливо підкреслити, що розв'язання проблеми контролю якості дистанційного навчання, його відповідності освітнім стандартам має принципове значення для успіху всієї системи дистанційної освіти. Від успішності його розв'язання залежить академічне визнання курсів, можливість використання традиційними навчальними закладами, тому для здійснення контролю в системі дистанційної освіти доцільно створити єдину систему державного тестування [147].

Технологія дистанційного навчання – це сукупність методів, форм і засобів взаємодії з людиною в процесі самостійного, але контрольованого засвоєння ним певного масиву знань [87]. Технологія навчання будується на фундаменті певного змісту і повинна відповідати вимогам його представлення. Зміст запропонованого до засвоєння знання акумулюється в спеціальних курсах і модулях, призначених для дистанційного навчання і заснованих на наявних у країні освітніх стандартах, а також у банках даних і знань, бібліотеках відеосюжетів і так далі.

Для технології дистанційного навчання характерна сильна пізнавальна мотивація, що створюється мережею Інтернет, та якість підготовки фахівця. Це й робить дистанційне навчання технологією навчання XXI століття. Саме посиленою мотивацією дистанційне навчання відрізняється від заочного, і з

цим пов'язаний якісний стрибок, внаслідок чого його не можна назвати новим етапом у розвитку заочного навчання.

Представлення інформації для тих, що навчаються, здійснюється у вигляді друкарських матеріалів (навчально-методичні комплекти літератури і завдань), електронних матеріалів (комп'ютерні освітні середовища, бази даних, банки знань, електронні підручники), аудіо- і відеопродукції, телевізійних передач.

Аналіз процесу дистанційного навчання дозволив виявити ряд його особливостей [125]:

1. *Гнучкість*. Студенти, переважно, не відвідують регулярних занять у традиційному вигляді (лекції, семінари тощо). Кожен може навчатися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння курсу, дисципліни і отримання необхідних знань за обраним фахом.

2. *Модульність*. Основу програм дистанційного навчання складає модульний принцип. Кожна окрема дисципліна або ряд дисциплін, що вивчаються студентом, дають цілісні знання про визначену предметну галузь. Це дозволяє з комплексу незалежних навчальних курсів сформувати навчальний план, який відповідає індивідуальним або груповим потребам.

3. *Дальнодійність*. Відстань від місця перебування студента до освітнього закладу (за умови якісної роботи зв'язку) не є перешкодою для ефективного навчального процесу.

4. *Асинхронність*. У процесі навчання студент і викладач можуть реалізувати технології навчання незалежно від часу, тобто за зручним для кожного розкладом і темпом.

5. *Охоплення*. Цю особливість можна назвати також „масовістю”. Кількість студентів у системі дистанційного навчання не може бути надмірною. Студенти мають доступ до джерел навчальної інформації (електронні бібліотеки, бази даних), вони також можуть спілкуватися між собою та з викладачем через мережі зв'язку або за допомогою інших засобів інформаційних технологій.

6. *Викладання.* Мова йде про нову роль викладача у системі дистанційної освіти, коли на нього покладаються такі функції, як координування навчального процесу, курсів, консультування, керівництво навчальними проектами тощо. Взаємодія зі студентами здійснюється, в основному, асинхронно, за допомогою пошти або системи зв'язку. Можливі і схвалюються також особистісні контакти.

7. *Нова роль студента.* Для того, щоб пройти дистанційне навчання, від нього потрібні виняткова вмотивованість, самоорганізація, працьовитість і певний стартовий рівень освіти.

У такий спосіб дистанційне навчання — це синтетична, інтегральна, гуманістична форма навчання, що базується на використанні широкого спектра традиційних і нових інформаційних технологій та інших технічних засобах, що використовуються для подачі навчального матеріалу, його самостійного вивчення, організації діалогового обміну між викладачем і слухачем (студентом), коли процес навчання не підпорядкований до певного розташування у просторі та часі, а також до конкретного освітнього закладу.

Основними установами забезпечення є штатні центри (лабораторії, відділи та ін.) дистанційного навчання. Центри дистанційного навчання у системі дистанційної освіти виконують цілу низку функцій, найважливішими з яких є: організаційна, координуюча, консультативна, методична (науково-методична), телекомунікаційного забезпечення тощо. Залежно від рівня системи можуть бути такі центри дистанційного навчання: Український (головний), галузеві (базові), регіональні, місцеві (район, місто тощо), локальні (навчального закладу). Як опорно-консультативні пункти системи можуть використовуватися методичні кабінети усіх рівнів.

Основними видами забезпечення стійкого функціонування і розвитку системи дистанційного навчання є: наукове, нормативно-правове, організаційне, інформаційне, телекомунікаційне, фінансове, матеріально-технічне, маркетингове, кадрове. Дидактичне, методичне та програмне забезпечення більшою мірою належать дистанційному навчанню, а не системі дистанцій-

ної освіти.

Система дистанційної освіти є багаторівневою: загальнодержавний (національний), галузевий, регіональний, місцевий. Кожний з рівнів, крім першого, можна розглядати як відповідну підсистему. Підсистеми функціонують, відповідно до законодавства України у галузі освіти і спеціальних нормативних документів. Підсистеми відрізняються одна від одної конкретними завданнями, структурою, змістом тощо. Вони володіють певною самостійністю, взаємодіють з іншими підсистемами, створюють конкурентне середовище, що забезпечує більшу свободу вибору для споживача.

Органами управління у системі дистанційної освіти є науково-методичні ради різних рівнів, а також існуючі державні органи управління освіти (управління, відділи тощо).

На сучасному етапі розвитку системи освіти України система дистанційної освіти та її підсистеми ще лише формуються. Основними завданнями даного етапу розвитку системи освіти є:

- усвідомлення керівниками освіти, органами управління, професорсько-викладацьким складом і широкою педагогічною спільнотою доцільності, необхідності та можливості впровадження дистанційного навчання у вітчизняну освіту;
- створення національних, галузевих, регіональних місцевих підсистем дистанційної освіти і відповідних до них телекомунікаційних мереж з виходом до Інтернету;
- розробка навчально-методичних комплексів дистанційного навчання та їх сертифікація;
- створення локальних телекомунікаційних мереж з виходом до Інтернету навчальних закладів і формування їх Web-сайтів дистанційного навчання;
- підготовка кадрів для дистанційного навчання;
- формування експериментальних навчальних груп та їх дистанційне навчання;
- аналіз даних свідчить, що система дистанційного навчання для вищих

технічних навчальних закладів, що мають заочні факультети, є достатньо перспективною, оскільки пропонує принципово нові форми навчання, індивідуалізацію навчання, орієнтацію на потреби тих, які вчаться, шляхом послідовного використання, новітніх засобів навчання. У навчальний процес включені також можливості телекомунікації при груповій і семінарській роботі, а також одержання інформації, необхідної студенту-заочнику;

– створення і застосування дистанційних видів інформаційних освітніх технологій може вирішити багато проблем підготовки і перепідготовки вчителів і викладачів на сучасному рівні. Телекомунікаційна передача матеріалів навчальних курсів дає можливість опанувати знаннями і використовувати педагогічну і наукову інформацію, як в освітній установі, так і вдома або на робочому місці;

– комп'ютерне забезпечення студентів і телекомунікаційні мережі є необхідною передумовою розвитку інноваційних технологій. У системі дистанційного навчання істотна роль відведена комп'ютеру, оскільки він є одночасно джерелом надання навчального матеріалу, служить бібліотекою, центром одержання необхідної довідкової інформації і комунікативного центру. Студенти за допомогою комп'ютерних мереж пов'язані з вищим навчальним закладом, з тьюторами, систематично здійснюють зв'язок один з одним для обміну досвідом, допомоги;

– для дистанційного навчання необхідно створення спеціальних посібників і підручників, що допомагають освоювати нову спеціальність. Навчальний посібник у комп'ютерній формі може включати відеоінформацію. Підручник, крім тексту і графічних ілюстрацій, може містити гіперпосилання для спрощення і зручності пошуку потрібної інформації. Будь-яка глава або довільний фрагмент тексту можуть бути роздруковані. До навчального матеріалу відносять інтерактивні відео курси, комп'ютерні програми для моделювання, анімаційні і друкарські матеріали;

– для реалізації концепції впровадження системи дистанційного навчання у навчальний процес доцільно у кожному вищому навчальному закладі

організувати Центр дистанційного навчання, що включає ділянку телекомунікацій, ділянку виготовлення оригіналів-макетів навчальних посібників і автоматизованих навчальних курсів, ділянку виготовлення відео- і комп'ютерних навчальних фільмів;

– у вищому навчальному закладі повинні здійснюватися важливі заходи щодо впровадження технологій дистанційного навчання в навчальний процес, тобто, науково-методичні роботи, спрямовані на розробку єдиного підходу до підготовки і викладання курсів з використанням технологій дистанційного навчання, а також масове навчання викладачів з використанням технологій дистанційного навчання на факультеті підвищення кваліфікації викладачів.

Структура систем освіти (загальної середньої, вищої, післядипломної тощо) зумовлюється законодавством України у галузі освіти та в узагальненому вигляді включає такі компоненти: навчальні заклади всіх типів та форм власності, установи забезпечення (наукового, методичного, навчально-виробничого тощо), органи управління. За аналогією така трикомпонентна структура може бути прийнята і при проектуванні системи дистанційної освіти.

Парадигма дистанційної освіти вбирає у себе орієнтації організаційної діяльності, технології, методи навчання. Вона заснована на принципах, які забезпечують взаємозв'язок аспектів дистанційної освіти – технологічного, організаційного, педагогічного та ціннісного. Такими принципами є принципи лібералізму, який реалізує концепцію прав і свобод людини. Дуже важливим із них є принцип відкритості, відповідно з яким:

– кожний, хто досягнув необхідного віку (18 років) має право на отримання освіти без будь-яких екзаменів і тестування;

– прийом у вищий навчальний заклад здійснюється протягом цілого року, за відсутності фіксованих строків зарахування;

– студент вільний у виборі місця навчання, оскільки технології дистанційної освіти дають можливість здійснювати навчальний процес поза навчальними аудиторіями;

– освіта стає доступною для малозабезпечених осіб [157].

Необхідними компонентами управління у дистанційній освітній системі є оцінка ефективності організації навчального процесу та моніторинг роботи вищого навчального закладу. Обґрунтовані рішення по управлінню педагогічним процесом вимагають проведення соціологічних досліджень, заснованих на методах опитування, аналізу думок, експертної оцінки студентів, викладачів і управлінців рівного рівня. Ці дослідження допомагають, по-перше, вивчити різноманіття ролей викладача та інших спеціалістів у навчальному процесі; по-друге, проаналізувати та виявити слабкі місця та неузгодженості в управлінні навчальним процесом вищого навчального закладу.

Дистанційне навчання характеризується високим професіоналізмом, прагненням до співробітництва, самоствердженням і високим рівнем комунікації з колегами. Для нього характерне різке посилення соціально-значущих мотивів: ділового, пізнавального, співробітництва, самореалізації і розвитку, афіліації, самоствердження і комунікативності, що є по суті наслідком використання відкритого і комп'ютерного навчання і сучасних засобів комунікації (табл. 2.1) [125] .

Таблиця 2.1

Використання сучасних засобів навчання у дистанційному навчанні

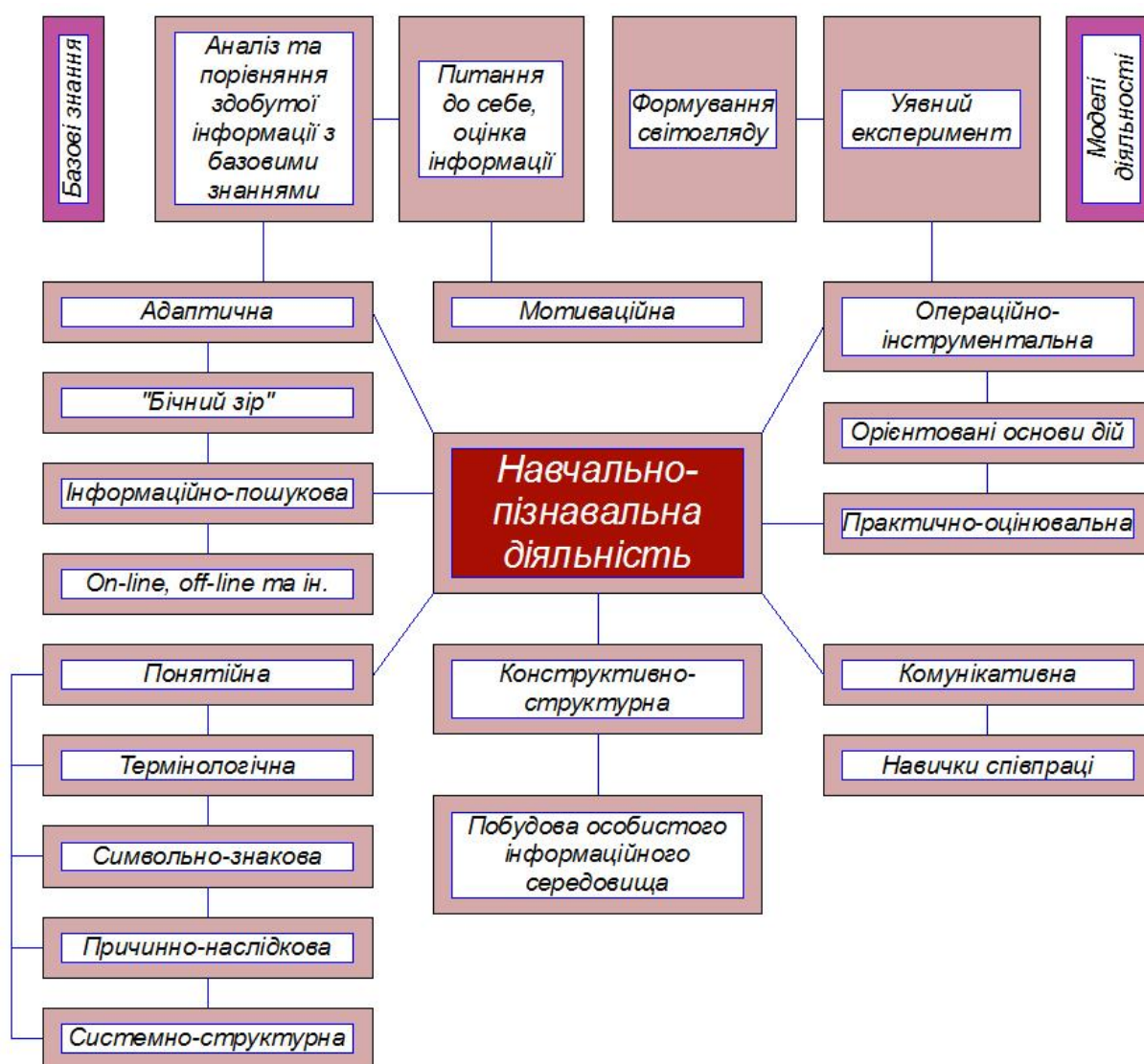
Дистанційне навчання		
Відкрите навчання	Комп'ютерні навчальні програми	Сучасні телекомунікації
Свобода вибору місця, часу, темпу та форм навчання	Контроль знань, тести, тренажери, мультимедійні програми, моделюючі програми, ігри	Електронна пошта, телеконференції, список розсилки, Web

Беручи до уваги наявність у системі дистанційного навчання викладача, навчального матеріалу у різних формах та студента, а також взаємодію викладача та студента, можна зробити висновок, що головним в організації дистанційної форми навчання є створення електронних курсів, розробка ди-

дактичних основ дистанційного навчання, підготовка педагогів-координаторів. Як вже зазначалося, дистанційна форма це не є синонімом заочної форми навчання, оскільки тут передбачається постійний контакт із викладачем, з іншими студентами кіберкласу, імітування усіх видів очного навчання, але за специфічними формами. Як наслідок, потрібні теоретичні дослідження, експериментальні перевірки, серйозні науково-дослідні роботи (рис. 2.1) [125].

Ефективність дистанційного навчання залежить від тих викладачів, які ведуть роботу зі студентами в Інтернеті. Це мусять бути викладачі з універсальною підготовкою, які володіють сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, психологічно готові до роботи зі студентами у новому навчально-пізнавальному середовищі [158].

Рис. 2.1. Навчально-пізнавальна діяльність як комплексне поняття

Активне і практичне тотальне запровадження дистанційних інновацій у педагогічну практику більшістю вітчизняних і зарубіжних освітніх закладах дає можливість обговорити деякі проблеми дистанційної освіти в Україні. Їх актуальність обумовлена тією обставиною, що дистанційна освіта стає засобом взаємопроникнення не тільки знань, навчальних технологій, підходів та методів, але й і капіталу-інструмента боротьби за ринок виробництва та споживання освітніх послуг. Це нормальне для демократичної держави явище і було б справедливим, якщо ця конкуренція буде відкритою – „прозорою”, а „переможе найсильніший” – той, хто запропонує більш високу якість навчання, більш сучасні освітні інформаційні технології та найкращий дидактичний продукт, що відповідає найвищим вітчизняним і світовим стандартам.

Дистанційне навчання уособлює в собі досить широке коло технологічних, педагогічних і адміністративних чинників, адаптованих для забезпечення навчального процесу, враховуюче те, що викладач і студент не мають постійного контакту. Розвиток комп'ютерних і телекомунікаційних технологій дають досить багаті технологічні можливості для трансформації знань, а також взаємодія викладача та студента. Комп'ютер, у даному випадку, виступає як інструмент добре структурованої системи інформації, обробленої і адаптованої для навчальних цілей з урахуванням професійного призначення.

Використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі налічує близько тридцяти років, за цей час методика постійно удосконалювалась, набували нових рис, при цьому вирішувались складні освітні завдання, пов'язані з підготовкою кадрів. При будь-якій формі навчання – очній чи заочної, неможливо забезпечити зростаючі вимоги до рівня і якості підготовки, майбутньої професійної діяльності спеціаліста без використання комп'ютерних технологій у забезпеченні викладання провідних фахових дисциплін. Використання їх у навчальному процесі має бути не епізодичним, – це має бути система, яка б втілювалась з перших днів навчання. Проблема, у даному випадку, полягає у методичному забезпеченні комп'ютеризації курсів. Для цьо-

го потрібно перебудувати навчальний процес з урахуванням орієнтації на створення комп'ютерних програм, концентрувати зусилля по розробці програмно-методичного забезпечення навчального процесу.

На сьогодні у практиці застосування інформаційних технологій в освітній сфері спостерігаються такі дві провідні тенденції [159]:

- застосування промислових універсальних комп'ютерних програм, призначених для вирішення широкого кола практичних і наукових завдань, що стосуються різних галузей виробництва, їх навчальних версій, які адаптують дані пакети для освітніх цілей;

- розробка і використання комп'ютерних навчальних програм, створених з цільовою установкою на навчальний процес з урахуванням спектру програмного забезпечення, від простих тестів до складних мультимедійних комплексів.

Телекомунікаційні засоби забезпечують простий реально-доступний спосіб до мережі Інтернет і конструктивне спілкування між студентом і викладачем. Підключення до світових мереж, можливість користування системами інформаційних баз даних знімає просторові обмеження при роботі з джерелами інформації і визначає належний ритм робочої діяльності. Мережеві технології роблять доступними студентам і викладачам професійного банку і баз даних, що надає широку можливість у розробці навчальних технологій відкриває нові бачення у традиційних методиках.

На початку 90-х років минулого століття засоби дистанційного навчання почали використовуватися як доповнення до традиційних форм. Причому виникла нова модель – „навчальне суспільство”, яка передбачає можливість студентові не лише вибрати час, місце та інтенсивність навчання, але й мати контакт з іншими студентами, які знаходяться у різних містах і мають різні рівні знань і вміння. Взаємодія у навчальному процесі у цьому випадку реалізує не стільки дидактичний, скільки контекстуальний характер, а це надає дистанційному навчанню суттєво нове спрямування.

У процесі навчання можуть використовуватися різноманітні інформа-

ційні ресурси як загального призначення, так і вже існуючі у глобальних мережах, зокрема спеціальні „освітні” сервери, наповнення яких здійснюється багатьма фахівцями у різних країнах. У мережі Інтернет, яка об’єднує в єдину систему велику кількість комп’ютерної інформації, діє близько 2000 серверів, які містять необхідну інформацію майже всіх сфер діяльності людини. Доступ до них здійснюється за допомогою декількох, традиційних для мережі Інтернету систем. Діапазон їх досить різноманітний, починаючи від систем електронної пошти до систем, які дозволяють увійти до інформаційних ресурсів Інтернет в режимі on-line. Сучасні комп’ютерні навчальні програми несуть у собі потужний методичний потенціал. Вони дають можливість використати глобальні мережі в навчальному процесі як студентам, які одержують освіту традиційно на стаціонарній формі так, і тим, що хочуть підвищити свою кваліфікацію заочно. Існуючі комплекси комп’ютерних навчальних програм у дистанційному навчанні дозволяють проводити роботу з навчальними мультимедійними програмами. Отже, у реальному часі відбудеться плавний перехід до використання комп’ютерних освітніх програм майбутнього, які мають у наявності на навчальних серверах університетів практично з будь-якої країни світу.

У загальному вигляді під інформаційною розуміють систему, що призначена для зберігання відповідним чином організаційної інформації і яка забезпечує її ведення, виведення і різні маніпуляції з нею [160]. До інформаційних систем, що можуть використовуватись для розробки програмного забезпечення дистанційного навчання, належать: інформаційно-довідкові та інформаційно-пошукові системи, автоматизовані системи керування, експертні системи, системи автоматизації наукових досліджень і автоматизованого проектування, інформаційно-навчальні системи. Загальною функцією всіх інформаційних систем є зберігання і обробки інформації.

У програмному забезпеченні дистанційного навчання велику роль відіграють матеріали графічного характеру, анімація, тестові програми. Самостійна роботи при дистанційному навчанні займає весь час, тому від кількості

і якості демонстраційного та графічного матеріалу залежить якість сприйняття й засвоєння матеріалу студентами. Анімаційне відтворення різноманітних процесів на екрані монітора дає значно більший ефект порівняно з традиційними плакатами та діаграмами.

Для легкості користування сервером при дистанційному навчанні організовується банк педагогічної інформації. У загальному вигляді він містить такі компоненти: масив документів (тестів), що є об'єктами зберігання і пошуку; методи пошуку інформації, навчальних тем, методичного забезпечення для дистанційного навчання; комплекс програмних і апаратних засобів, за допомогою яких реалізується навчальний процес.

Одним із найбільш актуальних аспектів розвитку дистанційної освіти є питання фінансування інноваційних технологій. Причому мова перш за все повинна йти не про додаткові бюджетні кошти, а про доступні кредити, гарантії тощо. Результати практичного досвіду свідчать, що нові інформаційні технології дистанційного навчання цілком здатні до самофінансування за рахунок оплати освітніх послуг, а заохочення та підтримки потребують лише експерименти та первинні капітальні вкладення. З цієї причини держава зобов'язана надати реальну підтримку у вигляді пільгового податкового обкладання і грантів тим освітнім закладам, які вкладають кошти в розвиток передових дистанційних технологій.

Дидактичний аспект розвитку дистанційної освіти віддзеркалює педагогічні основи цієї форми навчання. Особливо важливим тут є питання підготовки педагогічних кадрів, які здатні плідно і високоякісно реалізувати концепцію дистанційного навчання у регіонах – далеко від базового освітнього центру. Базисом дидактичного процесу в умовах дистанційної освіти може бути цілий комплекс компонентів (рис. 2.2).

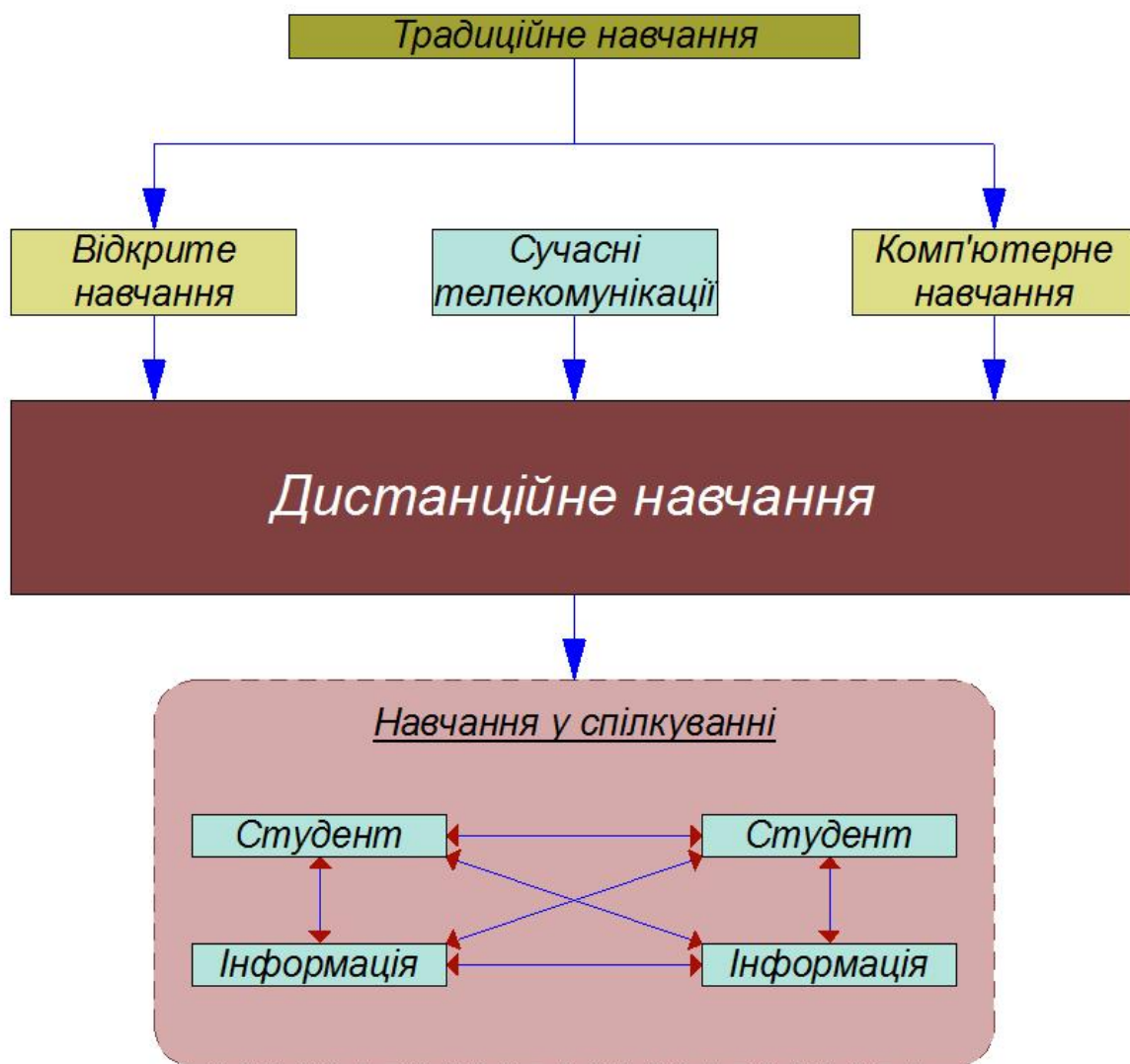

Рис. 2.2. Комплекс компонентів дистанційного навчання

Подальша розробка та удосконалення педагогічних форм навчання із застосуванням останніх досягнень інформаційних технологій були і залишаються найважливішими завданнями дистанційної освіти.

Технологічний аспект розвитку дистанційної освіти обумовлений проривом у комунікаційних засобах, які дають можливість реалізувати передові методики навчання на індивідуально-варіативній основі. Сучасні засоби інформатики і телекомунікації вже сьогодні дають можливість студентам здійснювати вибір ступеня складності кожного з предметів, які вивчаються, а також їх сукупності відповідного до своїх життєвих інтересів, планів та професійних перспектив [161].

Репродуктивний метод навчання, який сьогодні переважав у вітчизня-

них вищих закладах освіти, буде поступово поступатися місцем новим інформаційним або інноваційним навчальним технологіям і методикам. Комп'ютери, інформаційна техніка і технології кардинально змінюють хід навчального процесу. Щоб отримати корисну та якісну навчальну і наукову інформацію, не обов'язково фізично знаходитись у столичному навчальному закладі чи столичній бібліотеці, тощо інформаційний вибух спричиняє справжню революцію у навчальному процесі.

Вища освіта недалекого майбутнього – це сукупність нових вищих навчальних закладів, об'єднаних глобальною віртуальною мережею. Незважаючи на те, що мережа Інтернет все більше засмічується величезним масивом непотрібних даних, вона стане для нас основним засобом залучання до глобальної інформації. Комп'ютерні (цифрові) освітні технології – головний шлях інтеграції регіональних вищих закладів освіти до процесів глобалізації в освітянській сфері.

Електронна система знань передбачає не тільки наявність належної комп'ютерної бази, але й розробку відповідних навчальних програмних продуктів, до яких легко адаптувалися б студенти і які б не спрощували б реальних знань. Віртуальна система знань не може бути відірвана від реального життя.

До переваг сучасного освітнього середовища можна віднести використання найновіших технологій у всіх сферах, можливість оперативного оновлення, наглядної, образної демонстрації матеріалу. Навігацію по Інтернету та адаптацію до конкретного користувача в рамках цих систем, формування індивідуального навчального плану для великої кількості студентів.

Об'єктивні потреби розвитку сучасного суспільства обумовили створення та розвиток у багатьох країнах світу системи дистанційної освіти. Актуальність створення та функціонування схожої форми навчання для України є очевидною: дистанційна освіта повинна відігравати життєво важливу роль у збереженні та розвитку єдиного освітнього простору на Україні.

Аналіз стану наукового опрацювання проблеми дистанційного навчання в Україні і досвіду впровадження його у практику вищої школи показав,

що, поряд з певними досягненнями ця педагогічна проблема потребує подальшого дослідження, оскільки не вироблено системний підхід до розгляду дистанційного навчання і його дидактичних особливостей, не визначено статус системи дистанційного навчання щодо дидактичної системи, не достатньо мірою виявлено зв'язок принципів дистанційного навчання із загальнодидактичними принципами, не розроблено критерії оцінювання результативності дистанційного навчання, що реалізується в умовах різних дидактичних систем, недостатньо застосовуються найбільш ефективні зарубіжні педагогічні технології дистанційного навчання, адаптовані до умов України, повільно ведеться розробка й апробування власних технологій, не відпрацьовано методичні рекомендації щодо розробки моделей дистанційного навчання, використання яких у навчальному процесі є доцільним, не розроблено технологій індивідуалізації дистанційного навчання у вищій школі, що є необхідною умовою його інтерактивності [162].

Слід підкреслити, що для управлінської системи освіти проблема активного поширення та впровадження дистанційних освітніх технологій актуальна вдвоє. Кризові явища в соціально-економічній сфері сучасного управлінського суспільства створюють об'єктивні труднощі і негативно впливають на стан освіти всіх рівнів. Практично більше половини молодих людей, які бажають отримати вищу освіту, на сьогодні позбавлені такої можливості. Таким чином, стратегічні цілі дистанційного навчання надзвичайно актуальні для вітчизняної освіти.

2.3. Зміст, форми та методи культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання

Економічний розвиток XXI століття визначається як кваліфікацією населення, так і загальним та професійним освітнім рівнем членів суспільства, який дозволяє динамічно адаптуватись до нових умов життя, виробництва та обслуговування. Цей рівень у першу чергу повинна забезпечити сучасна уні-

верситетська та професійна освіта. Серйозні знання мають стати загальним надбанням, оскільки сьогодні швидко відбуваються зміни професії, нікого вже не дивує необхідність відновлення знань чи зміни професії кожні 5 років крім того, часто виникає гостра потреба в оволодінні суміжними спеціальностями. Це можливо за допомогою двох стратегій – інноваційної та імміграційної (коли використовуються знання та технології інших країн). Зрозуміло, що вигіднішою є перша стратегія, для успішного використання якої серед пріоритетних напрямів розвитку названі форсоване застосування новітніх інформаційних технологій у всіх сферах діяльності та розвиток телекомунікацій всіх рівнів, а також створення та застосування нових освітніх інформаційних технологій, які мають вирішальне значення.

Інноваційна освітня стратегія та використання новітніх інформаційних технологій повинні стати підвалинами формування сучасних освітніх технологій, що відповідатимуть вимогам суспільства XXI століття.

Суспільний прогрес, позначений розвитком інформаційних технологій, зміцнив позиції відкритої освіти як засобу міжнародного спілкування та здобуття неперервної освіти.

Модель відкритої освіти передбачає, зокрема, вільне користування інформаційними ресурсами, особистісну спрямованість процесу навчання, розвиток інформаційної культури, процес постійного пошуку і змін, формування нових орієнтацій та мети, партнерство викладача та студента, відкритість освіти до майбутнього, інтеграція всіх способів освоєння світу, розвиток і введення в освітні процеси синергетичних уявлень про відкритість світу, цілісність і взаємозв'язок людини, природи і суспільства.

Дистанційне навчання є технологією, за якою в освітньому процесі застосовуються кращі традиційні та інноваційні засоби як форми навчання, що ґрунтуються на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях.

На першому етапі розробок, пов'язаних із впровадженням дистанційного навчання, вбачається за доцільне визначити якості та вади викладача, що працюватиме у сфері дистанційного навчання, бо це забезпечує ретельний

підбір фахівців в освітньому просторі. При цьому мається на увазі не дистанційне навчання як нова методика подачі матеріалу, а той набір якостей викладача, який є необхідним для успішного впровадження у життя цієї нової технології, оскільки особистість викладача відіграє найважливішу роль у індивідуалізації навчання. Отже, розвиток вмінь та професіоналізму викладацького складу є пріоритетним напрямом. Слід звернути увагу на демонстрацію нових технологій, авторські програми та курси, мультимедійні навчальні засоби, проектування доставки курсів студентам із збереженням їх інформаційності та забезпеченням активності сприйняття, керування віртуальними групами, контроль у дистанційному навчанні як з боку викладача, так і самоконтроль, а також засоби спілкування як необхідну умову самовдосконалення і саморозвитку студента.

Оскільки освіта стає глобальною, кожному навчальному закладу треба вибрати і вдосконалити свою інформаційну нішу, що відрізнятиме його від інших і збільшуватиме шанси на виживання.

На сьогодні вже можна визначити передові університети, які використовують інформаційні технології та дистанційне навчання з метою модернізації системи навчання та переходу до безперервного навчання, що дозволяє охопити освітою значно більшу кількість бажаючих. Практика роботи цих університетів свідчить, що сформувались два типи курсів дистанційного навчання: у першому можливості навчання ґрунтуються на інформаційних технологіях і безпосередньо доставляються студентам, другий передбачає організацію груп та партнерство, щоб полегшити та зробити гнучкішими процеси викладання та навчання. Слід зазначити, що другий тип існував і до появи інформаційних технологій [163].

Слід зазначити, що традиційна форма навчання порівняно з дистанційною формою завжди буде мати перевагу за рахунок наявності безпосереднього контакту викладача зі студентом у процесі навчання. Проте впровадження комп'ютерних технологій дає можливість переходу на якісно інший рівень навчання, який зумовлений новими педагогічними технологіями і методами,

причому дійсно реальним та ефективним стає навчання на відстані.

Дистанційне навчання культурологічних дисциплін організується з урахуванням таких основних факторів:

- свобода вибору студентом освітньої траєкторії навчальної пізнавальної діяльності;
- індивідуально-типологічні особливості особистості;
- рівень підготовленості суб'єктів дистанційного навчання;
- специфічний характер емоційно-інтелектуальної взаємодії суб'єктів дистанційного навчання;
- регіональність.

Дистанційне навчання у вищому технічному навчальному закладі планується та здійснюється відповідно до таких особливостей:

- безконкурсний вступ до університету;
- відкрите планування навчання, тобто свобода складання індивідуального навчального плану шляхом вибору дисциплін відповідності професійної програми підготовки фахівців технічного профілю;
- свобода вибору місця навчання студенти можуть фізично бути відсутніми в навчальних аудиторіях основну частину навчальної програми обирати, де навчатися;
- свобода вибору часу та темпу навчання тобто прийом студентів в університет протягом всього року і відсутність фіксованих тарифів залежно від можливостей в опануванні навчальної програми.

Відповідно до ідеології дистанційного навчання студенти не відвідують регулярних навчальних занять (лекцій, семінарів), а обирають собі час, у зручному місці та у зручному темпі, витрачаючи на навчання стільки часу, скільки необхідно кожному з них для засвоєння матеріалу дисциплін і складання необхідних заліків та іспитів.

Для сприяння кращому засвоєнню навчального матеріалу та надання необхідної організаційно-методичної та іншої допомоги прикріплюється викладач-координатор (консультант) за напрямом або дисципліною. Взаємодія

викладача-координатора (консультанта) дистанційної форми навчання організованої на базі мережі Інтернет здійснюється в формах;

- індивідуальне листування зі студентами по електронній пошті;
- розповсюдження інформаційних матеріалів та листування з усією віртуальною навчальною групою одночасно за допомогою списків;
- консультаційна допомога при проведенні навчальних проектів та вирішенні проблемних питань у рамках навчального плану;
- проведення контрольних заходів.

Необхідною умовою ефективної самостійної навчальної роботи студента при дистанційному навчанні є наявність якісного дидактичного забезпечення, на якому розуміється комплекс різноманітних видів змістовної навчальної інформації, розроблений з психології, педагогіки, валеології, інформатики та інших наук і виконаного на різноманітних носіях (паперових, магнітних, плівок) дидактичне забезпечення виконує такі функції у навчальному процесі: організаційну, навчальну, контрольну, коректувальну, рефлексивну, прогнозну тощо.

Останні роки цією проблемою займається кафедра дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету.

Першочерговим завданням під час створення системи дистанційного навчання є вибір стратегії її побудови. Для цього в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету був проведений ретельний аналіз стану справ впровадження дистанційного навчання у світі, що стало підґрунтям наукової роботи за напрямом “Нові технології навчання”, яка у свою чергу, стала основою для розробки стратегії побудови дистанційного навчання (рис. 2.3.).

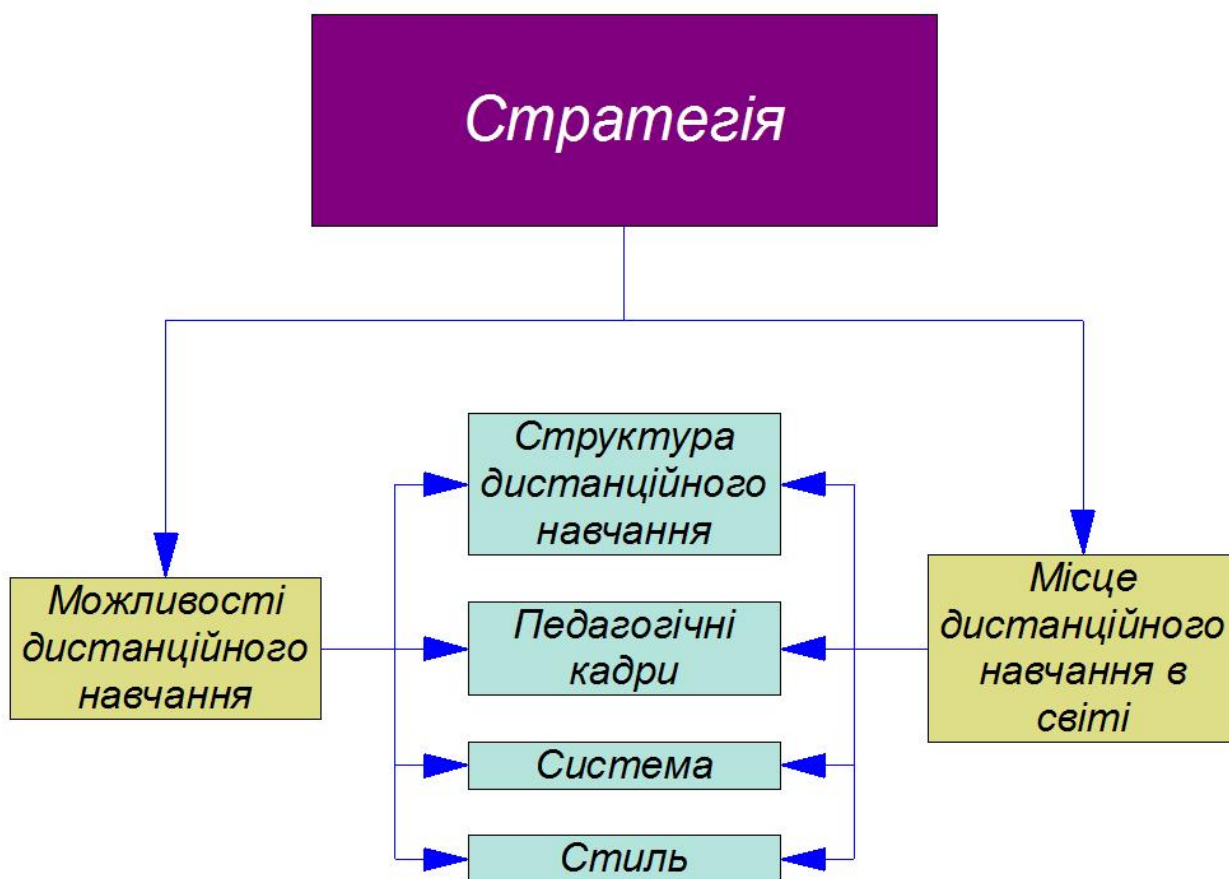

Рис. 2.3. Стратегія побудови дистанційного навчання в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету

На сьогоднішній день розроблена і втілюється в життя стратегія розвитку дистанційного навчання, яка передбачає постійне корегування стратегічного та тактичного плану розвитку дистанційного навчання.

Необхідність ретельного планування і здійснення корекції планів пояснюється тим, що існує гостра потреба періодичного повернення до вирішення наступних проблем:

- вартість навчання;
- чисельність користувачів Інтернет;
- еквівалентність курсів і визнання дистанційного навчання;
- взаємне визнання дипломів, сертифікатів, програм навчання при експорті (імпорті) освітніх послуг;
- мова при експорті освітніх послуг, що не дуже відчувається на пострадянському просторі, але значно звужує освітню аудиторію, якщо вихо-

дять за його межі (можливість вивчення дистанційних курсів, наприклад, англійською мовою);

- комунікації і стандарти;
- різниця в часі на великих територіях;
- створення електронних курсів з урахуванням їх складності й потреб ринку.

Створення тактичних і оперативних планів роботи вимагало проведення порівняльного аналізу заочного та дистанційного навчання.

Звичайно, заочне навчання є прообразом дистанційного, однак є і принципові відмінності. У процесі створення нової технології навчання треба було враховувати наступне:

- заочне навчання припускає одержання якої-небудь конкретної спеціальності за цілком визначеним навчальним планом, який має конкретні строки. Дистанційне навчання більш демократично. Дипломований спеціаліст з іншої галузі може замовити вибірково курси, а студент може, спланувати навчання, на відповідну кількість років;

- при заочному навчанні плануються очні заняття, коли студенти збираються разом для прослуховування лекцій, виконання лабораторних робіт, складанні заліків та іспитів. При дистанційному навчанні такі сесії можуть і не плануватися;

- заочне навчання орієнтувалося на друковані матеріали, а дистанційне навчання у своїй основі використовує комп'ютерні та телекомунікаційні технології [164].

Дуже важливим питанням організації дистанційного навчання є вибір технології, яка передбачає, так звані „On-line” і „Кейс-технологію”.

Попередній аналіз показав, що вартість освітніх послуг із використанням технології „On-line” висока, оскільки в неї входять великі витрати на оплату каналів зв'язку. З огляду на це була поставлена задача формування архітектури системи дистанційного навчання, оптимальної за критерієм мінімуму оплати послуг за зв'язок. Так була вибрана „Кейс-технологія”, яка підтриму-

ється всіма можливостями комп'ютерно-телекомунікаційними засобами, включаючи засоби Інтернету. Тому на старті було зосереджено зусилля на „Кейс-технології”. Згадана технологія передбачає конкретну структуру дистанційної форми навчання (рис. 2.4).

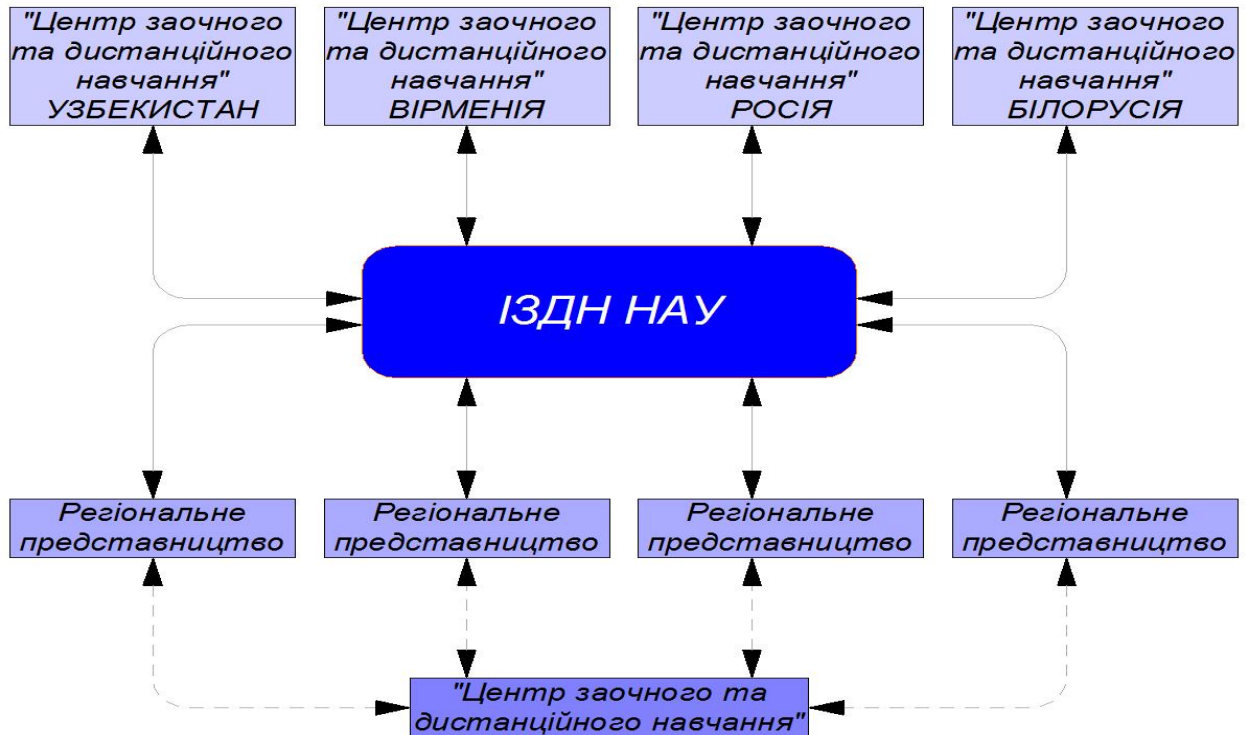

Рис 2.4. Структура дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету

Використання „Кейс-“ та „On-line” технологій системи дистанційного навчання в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету має наступне співвідношення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Використання технологій дистанційного навчання по роках (%)

Технологія	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
„On-line”	0	0	50	100
„Кейс-“	100	100	100	100

Стратегія створення дистанційного навчання в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету передбачала виконання окремих спеціальних планів, які вміщують тільки організаційні

питання. Перше й очевидне – почати вирощувати “кристали дистанційного навчання” у рамках традиційного навчального процесу, для чого було визначено наступні напрямки цієї роботи:

1. Створення корпоративної комп’ютерної мережі в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету на основі технологій Інтернету. Ця мережа забезпечила колективну роботу і надала можливість виходу на всеукраїнський та міжнародний рівень.

2. Відкриття п’яти електронних поштових скриньок `izdn1k@nau.edu.ua`, `izdn2k@nau.edu.ua`, `izdn3k@nau.edu.ua`, `izdn4k@nau.edu.ua`, `izdn5k@nau.edu.ua`). Ці адреси надані викладачам і студентам дистанційної форми навчання, щоб вони мали можливість оперативного спілкування.

3. Розміщення навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін та бібліотеки на сервері Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету.

Основними рисами освітнього процесу в системі дистанційного навчання в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету на сьогоднішній день є: гнучкість; адаптивність; модульність; економічна ефективність; орієнтація на споживача; використання передових комунікацій та інформаційних технологій.

В основі системи дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету покладено принцип відкритості, що стосовно до вищої освіти означає: вільний вступ; відкрите планування навчання; вільний вибір часу і темпів навчання; вільний вибір місця навчання (табл. 2.3).

Дотримання такого принципу забезпечує низка організаційно-технічних заходів, які заслуговують на особливу увагу.

Система дистанційного навчання, яка наведена у табл. 2.3, повністю відображає архітектуру системи дистанційного навчання на основі “Кейс-технології”, тобто вона використовує всі можливості комп’ютерно-телекомунікаційних засобів, включаючи Інтернет. Сутність „Кейс-технології” полягає в

обмеженому використанні Інтернету і розміщенні всього освітнього матеріалу на CD дисках (рис.2.5.)

Таблиця 2.3

Основні риси освітнього процесу системи дистанційного навчання в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету

Принцип відкритості	
Вільний вступ	Вільний вступ у вищий навчальний заклад, тобто відмовлення від будь-яких умов і вимог для зарахування
Відкрите планування навчання	Відкрите планування навчання, тобто вільне складання індивідуальної програми навчання шляхом вибору із системи курсів
Вільний вибір часу й темпів навчання	Вільний вибір часу і темпів навчання, тобто прийом студентів до університету протягом усього року та відсутність фіксованих термінів навчання
Вільний вибір місця навчання	Вільний вибір місця навчання: студенти можуть самостійно вибирати місце, де їм навчатися

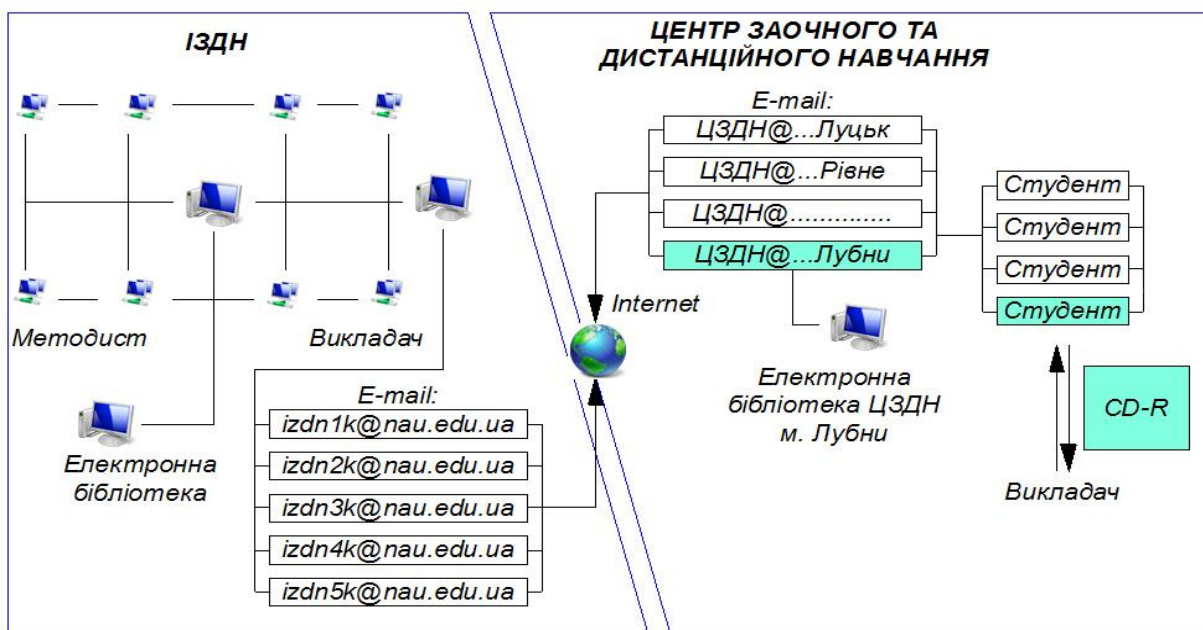

Рис. 2.5. Система дистанційного навчання „Кейс-технологія”

Головним у дистанційному навчанні є організація самостійної когнітивної діяльності студентів у розвитку навчальному середовищі, що базується на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях. Навчання – складний,

багатогранний процес, який відбувається на різних рівнях, тому в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету було зосереджено увагу на створенні комп'ютерних систем, які забезпечать сенсорне, когнітивне і інтелектуальне навчання. Підсумком цієї роботи стало створення електронних курсів.

Електронний курс – це система взаємопов'язаних дисциплін процес за-
своєння яких відбувається з підсиленням. Для нього характерно: унаочнення
дуже складних понять, образів подій тощо; проникність навчальних дисцип-
лін одна в одну; інтеграція дисциплін; взаємозв'язок між курсами; зв'язок
курсів з електронною бібліотекою; синергічний ефект.

Акценти використання комп'ютерних технологій у навчанні все більш
зміщуються від аудиторної навчальної роботи у комп'ютерних класах до са-
мостійної роботи студентів в електронних залах бібліотек і на домашніх
комп'ютерах.

Під час створення системи дистанційного навчання, були певні занепо-
коєння відносно абсолютної успішності студентів. Сьогодні можна зробити
статистичний аналіз абсолютної успішності студентів, оскільки їх чисель-
ність перевищила відмітки 5000 осіб.

Результати навчання студентів різних курсів у центрах дистанційного
навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіа-
ційного університету свідчать про те, що характер абсолютної успішності за-
довільний. Самий найвищий середній бал абсолютної успішності 4,24 отримали студенти, які навчаються на 3-му курсі. Студенти першого та другого курсів отримали однаковий середній бал 3,92. Порівняння абсолютної успішності студентів заочної та дистанційної форм за середнім балом на різних курсах наведено на рис. 2.6.

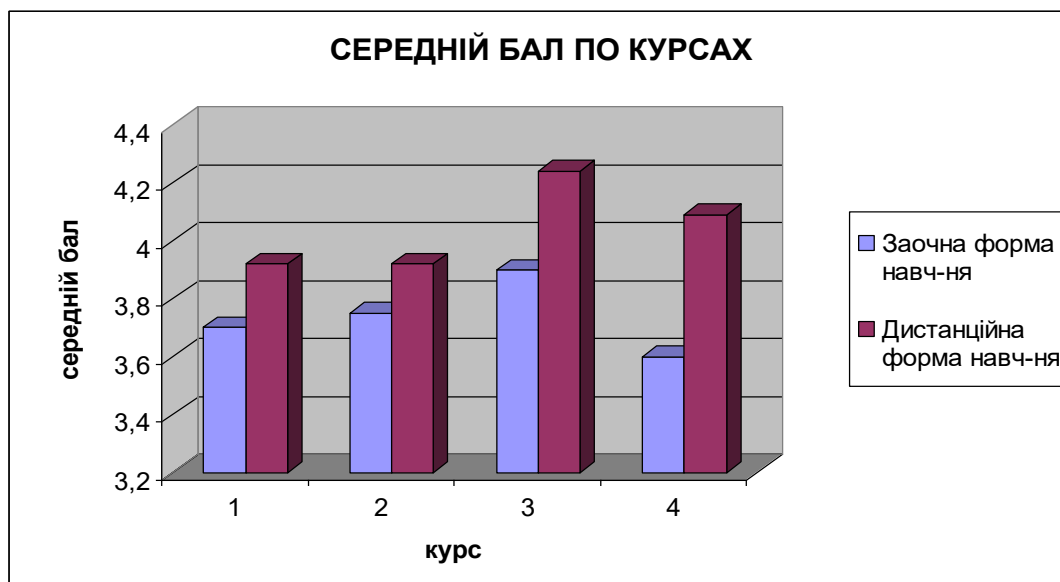

Рис. 2.6. Порівняння абсолютної успішності студентів заочної та дистанційної форм навчання

При цьому треба враховувати віддаленість центрів дистанційного навчання один від одного і практичну відсутність контактів між ними, тому було цікаво порівняти абсолютну успішність між центрами. На першому курсі середній бал коливається від 4,2 (м. Конотоп) до 3,7 (студенти м. Охтирки). На 2-му курсі середній бал змінюється від 5,0 (м. Брянка) до 4,39 (м. Конотоп), крім м. Сімферополя, де найнижчий середній бал – 3,2. На 3-му курсі найвищий середній бал абсолютної успішності 5,0 отримали студенти м. Брянки, далі–4,53 (м. Куп'янськ) і 4,33 м. Конотоп. Самий найнижчий середній бал – 3,75 отримали студенти м. Черкаси. Абсолютна успішність 4-го курсу характеризується середнім балом, який змінюється в межах 3,7–4,33.

Загальний результат абсолютної успішності центрів дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету можна виразити середнім балом – 3,95 (рис. 2.7.).

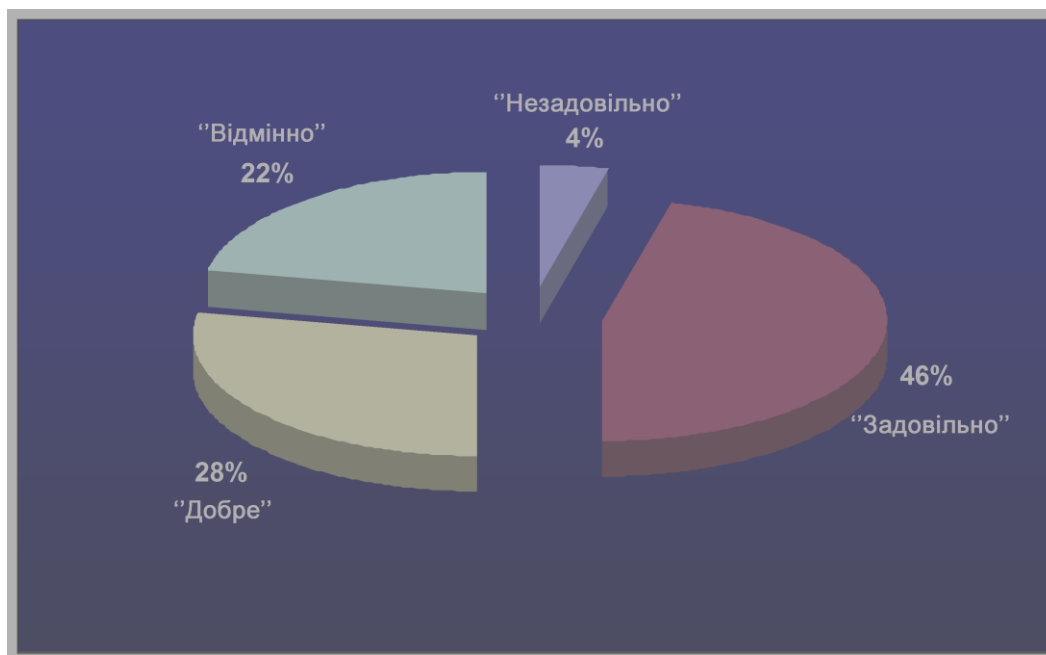

Рис. 2.7. Загальний розподіл оцінок на дистанційній формі навчання

На першому курсі абсолютна успішність студентів дистанційної форми навчання мають наступний розподіл: “Відмінно” – 22 %; “Добре” – 28 %; “Задовільно” – 46 % і “Незадовільно” – 4 %. Аналогічне можна сказати і про заочну форму навчання (рис. 2.8.).

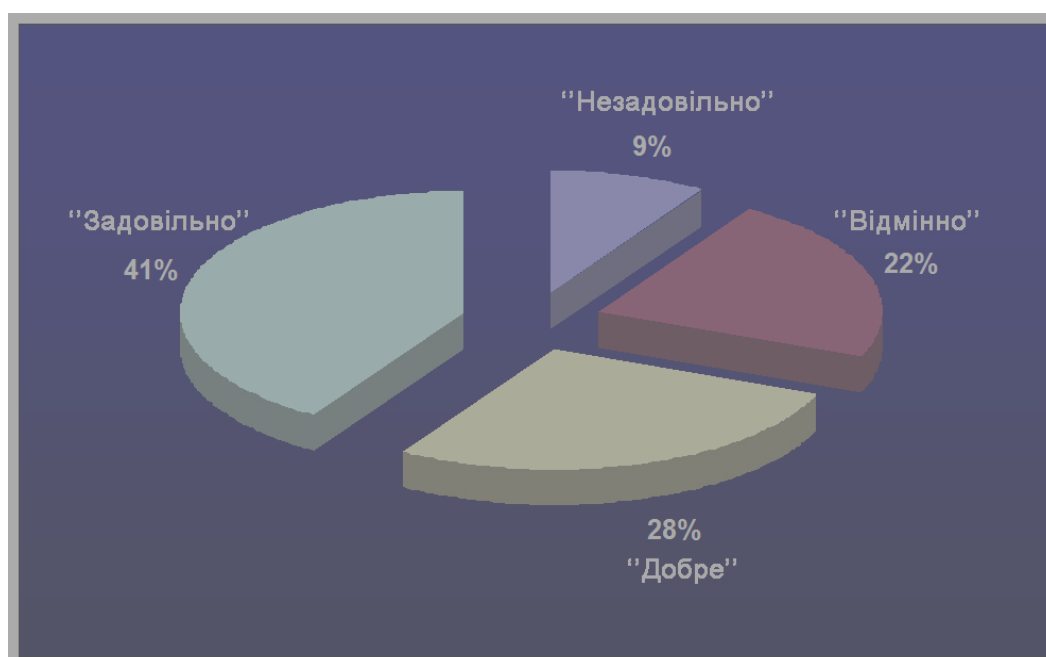

Рис. 2.8. Загальний розподіл оцінок на заочній формі навчання

Практика використання електронних курсів в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету перевищує більше семи років. Електронні курси дешевше паперових підручників і підвищують оперативність та продуктивність навчання. Електронні курси представляють собою структурові гіпертексти у форматі HTML (рис. 2.9.).

Напрямок: 0501 Економіка і підприємництво
Спеціальність: 7.050107 Економіка підприємства
Кваліфікація: бакалавр з економіки і підприємства

2002/2003

1-й КУРС

- 1 Філософія
- 2 Логіка
- 3 Етика та естетика
- 4 Культурологія
- 5 Правознавство
- 6 Іноземна мова професійного спілкування
- 7 Безпека життєдіяльності
- 8 Вища математика
- 9 Теорія ймовірностей та математична статистика
- 10 Основи економічних теорій
- 11 Мікроекономіка
- 12 Інформатика та комп'ютерна техніка
- 13 Основи екології
- 14 Основи теорії систем і системний аналіз
- 15 Системи технологій
- 16 Комп'ютерні мережі та телекомунікації

Рис. 2.9. Електронні курси – структурові гіпертексти формату HTML

Хоча остання форма представлення навчального посібника істотно полегшує навігацію за навчальними матеріалами, деякі студенти, як показує досвід, воліють роздруковувати посібники і вивчати їх у традиційній паперовій формі. На нашу думку, з одного боку це зумовлено низькою якістю моніторів, а з іншого, суто психологічною схильністю до створення гіпертекстових систем з мультимедійними ілюстраціями: графікою, анімацією, відео і аудіофрагментами. Така форма представлення матеріалу по своїй дидактичній ефективності, звичайно ж, перевершує паперові аналоги. Однак не слід виражати особливих ілюзій й уповати лише на технології мультимедіа. Як показують наші спостереження, суттєвий приріст рівня навчання при використанні мультимедіа порівняно з паперовою формою навчальних посібників виявляється тільки на рівні знайомства з навчальним матеріалом і залишається незмінним на рівні рішення типових і нетипових задач.

Навчання за допомогою комп'ютерів дає найбільший ефект, коли студенти задіяні в активну діяльність з осмислення і закріплення навчального матеріалу, тому Інститут заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету особливо зосередився на створенні комп'ютерних навчальних програм, які здатні закріпити отримані знання. Це відбувається у процесі використання програм, які тренують студента, дають йому завдання, оцінюють виконання завдань і дають роз'яснення типових помилок.

Досвід перших занять у комп'ютерних класах показав, що використання нових інформаційних технологій значно сприяє удосконаленню навчально-методичного процесу, кращому засвоєнню студентами навчального матеріалу, пожвавленню семінарських занять. Крім цього, викладач має у своєму розпорядженні великі можливості доповнити лекційний матеріал більш насиченою інформацією.

Можна впевнено сказати, що підвищення ефективності дистанційного навчання забезпечується наступними факторами:

- можливістю залучення висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів;

- високим інтелектуальним потенціалом інформаційного середовища дистанційного навчання;
- високим рівнем самостійності в когнітивній діяльності студентів;
- великою кількістю різноманітних завдань, у тому числі, дослідницького характеру;
- потенціалом колективної творчості в ході телеконференцій у системі Інтернет/Екстернет;
- можливістю практично щоденного індивідуального спілкування викладача й студента.

Освітні послуги високої якості у формі дистанційного навчання вимагають великих первісних витрат на розвиток інформаційного середовища. Дистанційне навчання базується на високих технологіях і тому одночасно не може бути і високоякісним, і економічно ефективним, якщо не проводити його у великих масштабах. Масштабність буде досягнута завдяки впровадженню технології „On-line” (рис. 2.10.). Це не призведе до структурної перебудови, але змінить систему дистанційного навчання. Система впроваджувалася завдяки співпраці Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету з Українським Комітетом Міжнародної Торгової Палати, головним напрямом якої було створення та організація на всій території України центрів дистанційної освіти. Вони функціонуватимуть завдяки підтримці його регіональних представництв. При цьому використовуватимуться новітні інформаційні технології, сучасні засоби.

Навчання в центрах не є суто дистанційним. Таку форму можна назвати заочно-дистанційною. Студент, маючи потрібну техніку, використовуючи CD диски, вивчає той чи інший предмет, робить контрольні завдання і надсилає їх електронною поштою в університет, де вони перевіряються викладачами і студент отримує оцінку. Проте є дисципліни, які не можна засвоїти дистанційно, де обов'язково потрібно показати свої знання на практиці. У таких випадках проводяться робочі наради, консультації. Для цього викладачі їдуть у регіональне представництво і працюють зі студентами.

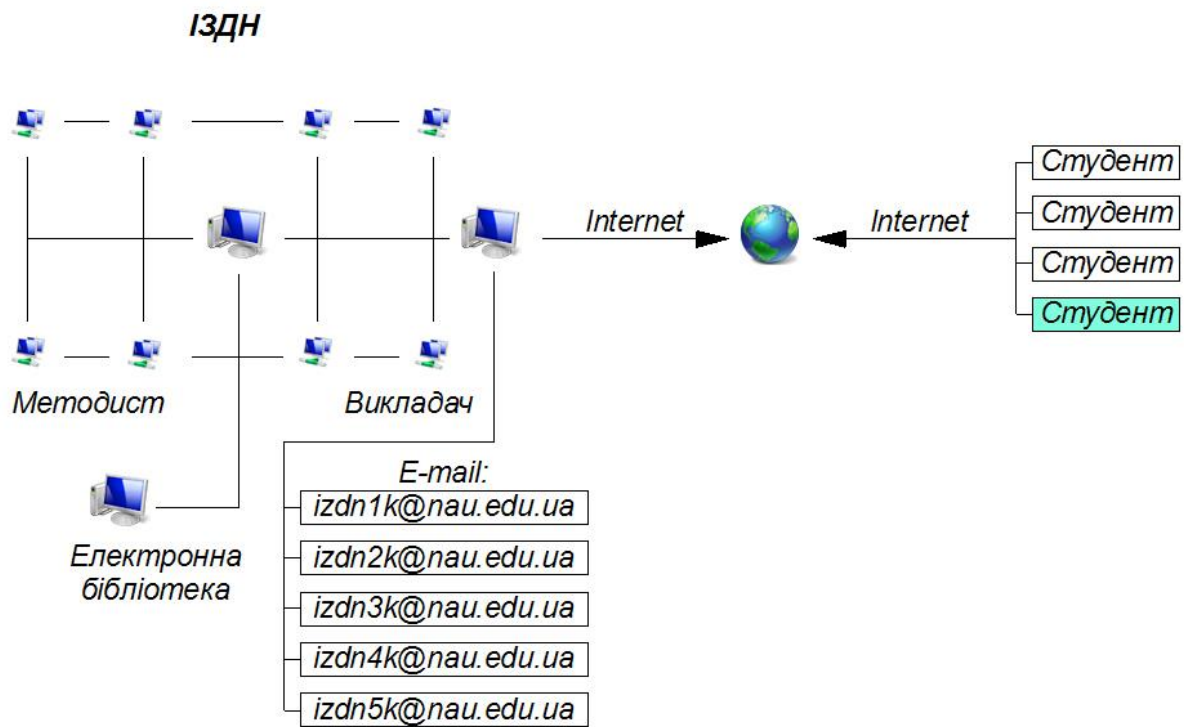

Рис. 2.10. Система дистанційного навчання “On-line” Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету

При дистанційному навчанні розширюються можливості контролю за пізнавальною діяльністю студентів. Тут може здійснюватися постійний поточний чи тематичний контроль з боку провідного викладача, а також самоконтроль з боку студентів. Оперативний зворотний зв'язок може бути закладений як у текст навчального матеріалу, так й у можливості оперативного звертання до викладача, консультанта курсу. Відстрочений і підсумковий контроль з боку викладача програми може бути організований у вигляді тестів, рефератів, творчих робіт, підсумкового іспиту тощо.

Широко використовуване у системі дистанційного навчання тестування припускає широке застосування різноманітних методичних засад. Залежно від виконуваного виду оцінки знань (стартовий, поточний, підсумковий контроль) регламентується кількість і зміст питань. У комп'ютерному вигляді можуть бути реалізовані різні форми тестів: закрыта форма (студенту надається можливість вибрати відповідь з числа запропонованих, наприклад, при

визначенні понять, термінів); відкрита форма (необхідно доповнити речення, наприклад, виправити помилки у культурологічному тексті); завдання на відповідність (пропонується співвіднести дані, що містяться у двох стовпцях, наприклад, у ході перевірки знання історичних дат і персоналій); завдання на встановлення правильної послідовності (студент повинен перемістити пропонувані дані так, щоб відновити правильну послідовність, наприклад, побудувати логічні зв'язки, упорядкувати дати та події в хронологічній послідовності) [165].

Неформальний характер гуманітарних, у тому числі культурологічних знань вимагає застосування неформальних способів перевірки їхньої якості. Тести, що легко піддаються комп'ютерній обробці, виявляються занадто формалізованими. У цьому випадку ефективною формою є виконання письмових робіт з відправленням відповідей електронною поштою провідному викладачу курсу. З розвитком дистанційної освіти стає доцільним використання мережного тестування. При цьому мережний контроль вимагає високого рівня забезпеченості комп'ютерами як навчального закладу, так і кожного студента. У цьому випадку, крім розробки тестів, повинен бути створений сценарій діалогу з студентом, а також алгоритм класифікації тих, якого навчають, залежно від їхнього рівня підготовки у даній предметній області, що дозволяє диференціювати навчання не тільки за змістом, але й обсягом. Тематичний контроль може бути організований за допомогою тестів, рефератів, колоквиуму. Добре піддаються комп'ютерній обробці культурологічні тексти з помилками, коли потрібно „відновити історичну справедливість”. Перевірку рефератів можна здійснювати в режимі off-line, а провести колоквиум чи усне опитування – за допомогою технологій on-line. Рубіжний і підсумковий контроль може бути організований у вигляді тестів, рефератів, творчих робіт, рішення задач, підсумкового іспиту та ін. Іспити і заліки можуть проводитися за допомогою електронної пошти під час виїзду викладача в периферійний центр. Дистанційний курс навчання здатен істотно поглибити зміст культурологічного матеріалу, а інтегровані в курсі методики навчання вплинути на

формування практичних умінь і навичок студентів, зокрема, при роботі в архівах з першоджерелами [166].

Висновки до 2 розділу

Теоретичне обґрунтування чинників підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання дають підставу для наступних висновків:

Феномен дистанційної освіти є закономірним результатом глибинних змін, що відбулися у світі протягом другої половини ХХ століття, і ґрунтується на новому розумінні світу і людини. Звичайно, що перехід до моделі відкритої освіти потребує принципових змін в організації, змісті та структурі всієї системи освіти, хоча при цьому форми, методи й, власне, сама структура традиційної освіти зберігаються. Йдеться, скоріше, про цільове емоційне насичення перспективними елементами нової системи. Сьогодні суспільство докорінно змінює своє розуміння освіти як системи.

Віддзеркаленням цих змін є сформульовані основні напрями наукових і практичних досліджень у сфері розвитку дистанційної професійної освіти, до яких віднесено: філософію і історію дистанційної професійної освіти; психолого-педагогічні проблеми дистанційної професійної освіти; інформаційно-телекомунікаційні технології й навчальне середовище дистанційної професійної освіти; соціально-економічні проблеми дистанційної професійної освіти; організацію дистанційної професійної освіти; нормативно-правові проблеми дистанційної професійної освіти.

Беручи до уваги наявність у системі дистанційного навчання викладача, навчального матеріалу у різних формах та студента, а також взаємодію викладача та студента, можна зробити висновок, що головним в організації дистанційної форми навчання є створення електронних курсів, розробка дидактичних основ дистанційного навчання, підготовка педагогів-координаторів. Як вже зазначалося, дистанційна форма це не є синонімом заочної форми навчання, оскільки тут передбачається постійний контакт із ви-

кладачем, з іншими студентами кіберкласу, імітування усіх видів очного навчання, але за специфічними формами. Як наслідок, потрібні теоретичні дослідження, експериментальні перевірки, серйозні науково-дослідні роботи.

Одним з основних напрямів наукових досліджень є культурологічна підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання, де відкриті широкі перспективи для залучення до освіти осіб, які не мають змоги з різних причин скористатися традиційними формами навчання. Вони можуть слухати лекції провідних фахівців, брати участь у семінарах, користуватися електронною бібліотекою, складати в інтерактивному режимі заліки, екзамени.

Основним фактором розвитку дистанційного навчання є його доступність широким верствам населення де самостійна робота студентів з культурологічними матеріалами навчального характеру неможлива без відповідної методичної бази, тому для ефективної роботи з даними матеріалами при дистанційному навчанні потрібно реалізувати відповідну інформаційно-методичну систему. Отже, основними рисами дистанційно навчання культурологічних дисциплін є гнучкість, модульність, економічна ефективність і максимальне використання інформаційних технологій.

Ефективність дистанційного навчання при викладанні культурологічних дисциплін залежить від викладачів, які ведуть роботу зі студентами в Інтернеті. Це повинні бути викладачі з універсальною підготовкою, які володіють сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, психологічно готові до роботи зі студентами у новому навчально-пізнавальному середовищі, а отже підвищення ефективності дистанційного навчання при викладанні культурологічних дисциплін забезпечується факторами: можливістю залучення висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів; високим інтелектуальним потенціалом інформаційного середовища дистанційного навчання; високим рівнем самостійності в когнітивній діяльності студентів; великою кількістю різноманітних завдань, у тому числі, дослідницького характеру; потенціалом колективної творчості в ході телеконференцій у системі Інтернет; можливістю практично щоденного індивідуального спілкування

викладача й студента.

Аналіз стану наукового опрацювання проблеми дистанційного навчання в Україні і досвіду впровадження його у практику вищої школи показав, що, поряд з певними досягненнями ця педагогічна проблема потребує подальшого дослідження, оскільки не вироблено системний підхід до розгляду дистанційного навчання і його дидактичних особливостей, не визначено статус системи дистанційного навчання щодо дидактичної системи, не достатньо мірою виявлено зв'язок принципів дистанційного навчання із загальнодидактичними принципами, не розроблено критерії оцінювання результативності дистанційного навчання, що реалізується в умовах різних дидактичних систем, недостатньо застосовуються найбільш ефективні зарубіжні педагогічні технології дистанційного навчання, адаптовані до умов України, повільно ведеться розробка й апробування власних технологій, не відпрацьовано методичні рекомендації щодо розробки моделей дистанційного навчання, використання яких у навчальному процесі є доцільним, не розроблено технологій індивідуалізації дистанційного навчання у вищій школі, що є необхідною умовою його інтерактивності.

Слід підкреслити, що для управлінської системи освіти проблема активного поширення та впровадження дистанційних освітніх технологій актуальна вдвоє. Кризові явища в соціально-економічній сфері сучасного управлінського суспільства створюють об'єктивні труднощі і негативно впливають на стан освіти всіх рівнів. Практично більше половини молодих людей, які бажають отримати вищу освіту, на сьогодні позбавлені такої можливості. Таким чином, стратегічні цілі дистанційного навчання надзвичайно актуальні для вітчизняної освіти.

За матеріалами 2 розділу надруковані статті:

1. Іванов С.В., Борсук П.С., Дичковський С.І. Система дистанційної освіти в Україні: сучасні напрями розвитку // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С. 12–19.

2. Борсук П.С., Іванов С.В., Дичковський С.І. Дистанційне навчання – перший крок до віртуального університету // Образование и виртуальность. – Харьков-Ялта, 2003. – Вып. 7. – С. 62–69.

3. Дичковський С.І., Іванов С.В., Борсук П.С. Концептуальні засади та перспективи розвитку дистанційного навчання в Україні // Вища освіта в ХХІ столітті: Інформація – Комунікація – Мультимедіа: Х ювілейна Міжнар. наук.-метод. конф. Севастополь, 17-19 сентября 2003. – Севастополь, 2003. – С. 149–151.

4. Іванов С.В., Борсук П.С., Дичковський С.І. Парадигма неперервної гуманітарної освіти: методичні аспекти становлення у вищій школі // Гуманітарні науки. – 2003. – № 1. – С. 8–13.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

3.1. Педагогічні умови оптимізації та підвищення ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання

Модель відкритої освіти традиційно формувалася, виходячи не тільки з суспільних потреб у знаннях та їх використанні, але й із суспільного усвідомлення найдоцільніших форм і технологій цілеспрямованої передачі майбутньому спеціалістові необхідних знань, умінь, навичок. На сучасному етапі розвитку такий підхід вже не може задовольнити вказаних потреб і втрачає свою перспективність. У зв'язку з цим виникає загальна необхідність рішучого перегляду самої системи глобальних цілей освіти, зміни її стратегічних пріоритетів з перенесенням акценту зі знань спеціаліста на його людські, особистісні якості. Цей перехід від знаннєвої до особистісної орієнтації цілей і змісту освіти є тільки однією з передумов гуманізації і гуманітаризації професійної освіти. Другою її передумовою слід вважати широку демократизацію суспільних процесів і рішучу відмову від пануючої ідеології, що докорінно змінило ціннісні критеріальні підходи до сучасної освітньої парадигми. Згідно з ними система освіти повинна розглядатися як сфера обслуговування людини, яка забезпечує найбільш оптимальні засоби її розумового, почуттєвого і практичного розвитку [167].

Неперервна гуманітарна освіта – ключовий елемент нового педагогічного мислення, який змінює погляди на характер і суть навчально-виховного процесу, в якому і студенти, і викладачі мають виступати суб'єктами професійного розвитку і творчості. При цьому під педагогічним мисленням викладача слід розуміти особливості розумової діяльності, зумовлені характером його професійної діяльності.

Вищеназвані аспекти гуманітаризації професійної освіти визначають загальний педагогічний підхід до перебудови системи методичної підготовки спеціаліста технічного профілю. Безсумнівно, що розробку методичної системи необхідно розпочати з переосмислення цілей навчання. Адже викладачеві важко вибрати методично правильні засоби і форми навчання, адекватні освітнім цілям, не конкретизувавши самі цілі. Одночасно і діяльність студента у процесі навчання може бути активною тільки тоді, коли у змісті навчання студент побачить переконливі для нього цілі – ті, що пов'язані з наступною професійною діяльністю.

Стратегічною метою залишається формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості майбутнього спеціаліста технічного профілю, важливою якістю якої є високий професіоналізм. Проте реалізація цієї мети на попередньому етапі реформування освіти не відповідала повною мірою самій природі особистості, що вело до неузгодженості цілей і результатів навчання та виховання. Відродження духовності в освіті є тією першоосновою, на якій можлива не лише орієнтація викладача на розв'язування завдань розвитку особистості студента, але й формування у студентів глибокого інтересу до саморозвитку, самоосвіти і самовиховання, вироблення в нього потреби у педагогічному самопізнанні [168].

Вирішенню проблеми гуманітаризації вищої технічної освіти багато у чому сприяє включення у навчальні плани підготовки фахівців технічного профілю за різними напрямками підготовки дисциплін культурологічного циклу, зокрема, „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія”. Призначення цих дисциплін полягає у сприянні формуванню у студентів аналітичної та інтегруючої структури свідомості, розвитку інтелекту і творчих здібностей [169].

Досвід викладання культурологічних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі дозволяє стверджувати, що використання тільки традиційних методів навчання не дає бажаних результатів. Значний об'єм, складність і різноманітність матеріалу за умови обмеженої кількості навчальних

годин не дозволяє у рамках лекційних і практичних занять розвивати у студентів пам'ять, мислячі операції аналізу і синтезу, а також навчити їх використовувати необхідний культурологічний апарат.

Результати соціально-психологічних досліджень свідчать про те, що в пам'яті людини залишається близько 10% інформації, яку вона слухала, 50% інформації, що вона могла побачити, та 90% інформації, що вона відтворила сама особисто. Саме тому пасивне сприйняття лекцій веде, як правило до репродуктивного відтворення матеріалу. Процес контролю повинен бути замінений активним творчим навчанням, яке спрямоване на безпосередню участь студентів у процесі передачі і засвоєнні знань [170].

Необхідною умовою вільного розвитку особистості студентів є інформаційне забезпечення можливістю вільного доступу до необхідної навчальної, наукової, культурологічної інформації, за умови дотримання об'єктивності та наукової вірогідності фактів, що викладаються. Важливою обставиною є також можливість розвитку кожним студентом своїх природних нахилів і здібностей. Розвиваючий характер навчання і виховання стимулює в людині здатність до відкритості, до широкої комунікації, розвитку здатності самостійного мислення, аналізу, прийняття рішень. Інтелектуальний розвиток молоді повинен бути спрямований на виховання вільної особистості [171].

Методика навчання культурологічних дисциплін у межах дистанційного навчання суттєво впливає на формування більш високого рівня мотивації навчання, орієнтації на самостійну роботу, містить засоби навчання, і сприяє максимальному використанню групових методів діяльності студентів [22].

Викладання культурологічних дисциплін повинно йти в ногу з часом, а нові методики їх викладання – враховувати сучасні вимоги до застосування інформаційних технологій. У навчальних закладах комп'ютерні технології мають сприяти поступовому формуванню нового покоління, покоління техноінформаційного суспільства, тих, хто у найближчому майбутньому буде користуватися новими інформаційними технологіями як звичайним засобом для розв'язання різноманітних завдань у навчальному процесі.

При цьому може досягатися більша індивідуалізація навчального процесу, може визначатись ступінь засвоєння матеріалу конкретним студентом, що як правило, є найскладнішою проблемою навчального процесу. Використання нових інформаційних технологій дає широкі можливості для підвищення його якості, підвищує рівень засвоєння нових знань, інтерес до навчання в цілому.

Навчальний процес дистанційного навчання містить у собі всі основні форми його традиційної організації, але при цьому частина функцій передається комп'ютеру для: перегляду відеозаписів лекцій, насамперед установчих, оглядово – повторювальних і оглядових; вивчення мультимедіа-курсів; інтерактивних навчальних програм; організації мережних семінарів; здійснення формалізованого поточного контролю за допомогою тестів чи систем контрольних робіт, надісланих по електронній пошті; проведення on-line консультацій. Визначальну роль при організації дистанційного навчання є інформаційно-предметне забезпечення [172]. Засвоєння навчального матеріалу відбувається за допомогою індивідуальних форм роботи – від відео лекцій, самостійного вивчення спеціально розроблених мультимедіа-курсів, поглиблення знань за допомогою навчальних комп'ютерних програм, закріплення конкретних професійних умінь на комп'ютерних тренажерах до різних активних методів навчання (ділових і операційних ігор, дискусій і ін.), у яких взаємодія студентів з викладачами будується на основі найбільш значимих і складних питань досліджуваного навчального матеріалу.

Специфічним видом практичних занять у системі дистанційної освіти є вставні практичні заняття з основ користування персональним комп'ютером і роботі у мережі Інтернет, що організовуються у комп'ютерному класі центру і випереджають початок реалізації основної навчальної програми. Студенти повинні навчитися працювати у визначеній програмі – редакторі, опанувати навички роботи з клавіатурою, уміти здійснювати запуск програми, запис файлів. Крім того, вони повинні бути готові до роботи у мережі Інтернет, знати електронну пошту, пристрій CD-ROM. Така підготовка не вимагає ба-

гато часу, однак її відсутність може різко знизити мотивацію самостійної роботи студентів і вплинути на якісний рівень успішності. Мультимедіа-курс частково замінює у навчальному процесі лекції. Однак дослідницький підхід до матеріалу у студентів формують насамперед семінарські заняття, що у системі дистанційного навчання можуть бути реалізовані на всіх трьох рівнях: просемінари, семінари і спецсемінари.

Структура семінарського заняття у системі дистанційного навчання залишається традиційною. Міняються лише технології цього виду навчальної діяльності. Семінар, як правило, проводиться з використанням on-line технологій Chat, Audio Conferencing, Video Conferencing, що дозволяє досягти якості очного навчання. Обов'язково повинно плануватись проведення просемінарів, метою яких є знайомство студентів зі специфікою самостійної роботи з літературою, першоджерелами, методикою роботи над ними. Подібна навчальна діяльність організовується у комп'ютерному класі, на домашньому комп'ютері, підключеному до мережі Інтернет [43].

Всі існуючі програмні курси, що застосовують під час викладання культурологічних дисциплін у становленні методичних аспектів дистанційної освіти можна поділити на кілька груп:

- тестово-контролюючі – найбільш прості та ефективні, не займають багато часу на розробку, підготовку, впровадження і вимагають мінімум інформаційних умінь від викладача. Проблемою є лише правильне складання тестів. Тестові завдання повинні бути достовірні. Застосування їх вигідне з точки зору економії часу викладача. До того ж, коли таких програм з тестами немає, викладач може легко доповнити програму складеними тестовими завданнями;

- мультимедійні електронні підручники – це певний методичний комплекс текстової, графічної, звукової та відеоінформації з кількох тем або з усього курсу;

- мультимедійні енциклопедії, електронні бібліотеки – варто застосувати для самостійної роботи студентів як допоміжні матеріали, але викладач повинен знати їх, давати студентам чіткі вказівки для широкого пошуку не-

обхідної інформації;

– навчаючі програми – це комплекс текстової, аудіо, візуальної, графічної інформації. Як правило, навчаючі програми мають таку структуру: викладання матеріалу (для цього використовують текст, звук, відео, графічні ілюстрації); тренування (студентові пропонуються завдання чи питання окремої теми); тестування та контроль (студент отримує завдання, тести, за результатами виконання яких оцінюються його знання).

Деякі програми додатково мають нульовий етап, на якому студент піддається попередньому діагностуванню з метою визначення рівня його знань та можливостей.

Навчальні програми з культурологічних дисциплін є найбільш продуктивним засобом інформаційних технологій у дистанційній освіті. Їх позитивні сторони: індивідуалізація навчання, що базується на жорсткому зворотному зв'язку; адаптивність технічних засобів до особливостей діяльності та засвоєння навчального матеріалу студентами [173].

Сучасний рівень розвитку комп'ютерної техніки і програмного забезпечення дає широкі можливості щодо модернізації та підвищення ефективності навчання. Використання кращих традиційних та інноваційних засобів і форм у навчальному процесі урізноманітнює його, підвищує якість засвоєння матеріалу, автоматизує процес навчання та контроль знань.

Разом з тим функціонування системи дистанційної освіти породжує низку проблем, пов'язаних з розробкою дидактичного інформаційного забезпечення на електронних носіях, в яких певним чином поєднуються технічні і гуманітарні знання [174]. У цілому світовий досвід реалізації дистанційного навчання засвідчив, що однією з тих галузей знань, в якій застосування технологій дистанційної освіти є досить ефективним, є гуманітарна освіта, не зважаючи на наявність низки проблем, які зумовлені специфікою саме гуманітарних знань [175], наприклад, культурології.

При засвоєнні студентами знань засобами дистанційної освіти особливу значимість мають цілі одночасного формування методологічної культури і

методологічної рефлексії як основи професійної свідомості спеціаліста. Проблемність даної ситуації полягає в самій природі основних знань, які мають професійну – комп'ютерну сутність [176].

Культурологічна підготовки майбутніх інженерів у практику здійснювались у ході дослідно-експериментальної роботи, шляхом реалізації її операційної складової, введення в дію механізмів її впровадження створення педагогічних умов формування культурологічної підготовки студентів вищого технічного навчального закладу засобами дистанційного навчання. Зміст та організаційно-методичне забезпечення цього процесу визначалося з урахуванням можливостей створення цілісного педагогічної системи дистанційного навчання культурологічних дисциплін, оскільки тільки такій системі притаманні педагогічні умови, які сприяють ефективності.

Структура і зміст культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання на першому адаптаційно-професійному етапі формуючого експерименту визначалися завданнями підготовки студентів-інженерів до: сприйняття дисциплін гуманітарного циклу; усвідомлення особистісної системи ціннісних орієнтацій і пріоритетності гуманістичних цілей і цінностей інженерної професії; формування основ наукової культури; культури знань і навчальної праці; розуміння необхідності культурологічного аналізу освітніх явищ та представлення навчального матеріалу у контексті культури; освоєння основ цілісного сприйняття світу; адаптації до умов вищого технічного навчального закладу.

До участі у формуючому експерименті були залучені студенти першого курсу (2004 – 2005 н.р), напрям підготовки „Будівництво”, спеціальність „Автомобільні дороги та аеродроми” Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету. Практичне здійснення культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання особистісно зорієнтованого спрямування потребує врахування реальних психофізіологічних можливостей і професійної підготовленості студентів до навчально-пізнавальної діяльності.

Як вказує В.П. Безпалько [177], у педагогічній технології центральною є проблема визначення мети, а саме:

- діагностичне цілепокладання і контроль якості засвоєння;
- цілісний розвиток особистості.

Відносно цілепокладання педагогічна технологія характеризується принципом діагностичної цілеспрямованості, який означає визначення такої мети навчання і виховання, яка допускає об'єктивний контроль її досягнення.

Діагностика на стартовому етапі формуючого експерименту сприяла визначенню професійної придатності (спрямованість, мотивація, здібності) студентів технічного профілю і самопізнання ними особистісних ціннісних орієнтацій.

Особистісно зорієнтована технологія культурологічної підготовки майбутніх інженерів забезпечувала гармонійне і гуманне поєднання суб'єктивної і об'єктивної мети, яке здійснювалось у спільному ціле покликанні. Кожен студент намагався усвідомити і прийняти мету, а іноді й самостійно її визначав, викладачі надавали допомогу у встановленні її культуровідповідності, гуманної сутності. З урахуванням особистісно-індивідуальних особливостей студента, згідно ієрархії цілепокладання забезпечувалося можливістю варіативності вибору мети: мета досягнення певного рівня культурологічної підготовки (адаптаційного, розпізнавального, відтворювального, творчого); мета засвоєння навчального матеріалу (вузько предметна, інтегративна); мета вивчення окремої теми (ознайомлення, розуміння); мета окремого заняття (засвоєння культурологічних знань, умінь розпізнавального, контрольного-корегуючого характеру).

Результати діагностики студентів першого курсу показали, що студенти дистанційної форми навчання приходять у вищий технічний навчальний заклад з бажанням вчитися і одночасно працювати. Більшість ознайомлені зі специфікою форми навчання і вибором професії інженера задовго до вступу у вищий навчальний заклад. Мотиви вибору професії є або сімейна традиція, або бажання оволодіти цікавою, престижною професією.

Про характер інтересів студентів інженерів дистанційної форми навчання свідчить вибір заздалегідь сформульованих і запропонованих їм тверджень, які відбивають мотиви звернення майбутніх інженерів до світу художніх цінностей, рівень розуміння ними естетичного як чуттєвого, визначають

місце загальнолюдських цінностей у сучасній молодіжній субкультурі, ставлення до різних жанрів мистецтва. У мотиваційній сфері домінують сполуки гедоністичного характеру (46,2 % опитаних), спостерігається очевидна орієнтація майбутніх інженерів на раціоналізацію власних стосунків з явищами художньої культури. Студенти пов'язують своє ставлення до мистецтва, яку користь це приносить у житті (79 % опитаних). Підміна соціалізації культурно-естетичної, моральної соціалізацією природничо-науковою з орієнтацією на вузьку спеціалізацію та професіоналізацію стимулюють подібний прагматизм майбутніх інженерів. Більшість опитаних студентів дистанційної форми навчання віддають перевагу розважальним видам: естрадному жанру – 32,6 %; теле- та відеопродукції – 21,2 %; кінематографу – 12,7 %; відсутність у студентів дистанційної форми навчання потреби спілкуватися з класичними творами мистецтва свідчить про орієнтацію на доступність, простоту, популярність серед молоді явищ художньої культури, які не вимагають спеціальних знань і вмінь, читання літератури як улюблене заняття визначають 10,3 % респондентів. Низькою популярністю користується спілкування з видами мистецтва, які існують поза межами навчальних програм і сприйняття художньої мови яких потребує спеціальних знань і здібностей: образотворче мистецтво – 3,5 %; театр – 1,4 %.

Допрофесійні культурологічні знання і вміння, ціннісні орієнтації фіксувалися за допомогою тестових завдань, які були включені у загальну систему тестів, розроблених кафедрою дистанційного навчання Національного авіаційного університету і які студенти дистанційної форми навчання напряму підготовки „Будівництво” спеціальності „Автомобільні дороги та аеродроми” виконували на першому курсі навчання. Відкритість системи професійної підготовки дає змогу вже при входженні до професії оцінити культурологічну підготовку майбутнього інженера, а далі на наступних етапах оволодіння культурологічними знаннями і вміннями, по ходу присвоєння гуманістичних ціннісних орієнтацій прослідкувати розвиток цього новоутворення [178].

Результати початкового етапу формуючого експерименту, дані діагностики та опитування дозволили визначити індивідуальні та групові особливо-

сті студентів: готовність до формування життєвої і професійної позиції, відчуття своєї неповторності, індивідуальності, які часто межують з егоїзмом і неадекватною самооцінкою; пошук відповідного іміджу як основи самовиховання і самоосвіти, ріст самосвідомості, що стали орієнтиром у визначенні змісту культурологічної підготовки, складанні особистісно-індивідуальних програм. Ці культурологічні резерви індивідуального розвитку студентів дистанційної форми навчання враховуючи на наступному етапі формування культурологічної підготовки, яке забезпечувалося реалізацією виокремлених на основі сучасної моделі особистісно зорієнтованої освіти змістових компонентів культурологічної підготовки: **аксіологічного**, який відбиває формування ціннісних орієнтацій, їх гуманістична спрямованість; **когнітивного**, який включає засвоєння культурологічних знань і вмінь, що забезпечують здатність до культурологічного аналізу; **креативного** – участь у процесі культуротворення; **особистісного** – сенсозмістові характеристики, визначення особистісної позиції[179]. Слід наголосити, що особистісний компонент поєднує і впливає на всі компоненти культурологічної підготовки, оскільки особистість присвоює загальнолюдські цінності, освоює знання і засвоює вміння через набуття особистого досвіду, визначає свою позицію і ставлення до освіти. У ході підготовки майбутній інженер за дистанційною формою навчання набуває вміння творити своє життя, культуровідповідно перетворювати себе, постійно займатися саморозвитком, усвідомлювати і обрати на себе відповідальність, дбати про свій культурологічний розвиток.

Досліджуючи педагогічні засади культурологічної підготовки майбутнього інженера, які є механізмами впровадження гуманістичної особистісно зорієнтованої технології, розглянемо наступний локально-професійний етап формування культурологічної підготовки майбутнього інженера. Експериментальні дослідження на цьому етапі здійснювалося серед студентів першого курсу (2004 – 2005 н.р.) напряму підготовки „Будівництво” спеціальності „Автомобільні дороги та аеродроми” дистанційної форми навчання Національного авіаційного університету. Найбільш сприятливим для реалізації компонентів культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання є дисципліна „Культурологія”.

У ході практичних занять у майбутніх інженерів формувалося гуманітарне мислення, здатність до культурологічного аналізу явищ і подій. Зокрема на семінарських заняттях студенти засвоювали основні положення культурологічного підходу, вчилися здійснювати гуманітарну проблематизацію навчального матеріалу, теоретичне осмислення емпіричних явищ і фактів, використовували інші методи культурологічного дослідження.

Формування культурологічної підготовки у студентів дистанційної форми навчання здійснювалось у ході впровадження курсу „Культурологія”, програма якого заснована на концепції історичних та логіко-теоретичних знань на національному ґрунті у підготовці інженера, що включає як професійну, так і культурологічну його підготовку.

Даний курс, будучи важливою сходинкою у формуванні культурологічної підготовки, реалізував виявлені фактори, умови і засоби особистісно орієнтованої технології культурологічної підготовки, актуалізуючи одну із найважливіших, проблематизацію змісту через цілісну систему культурологічної діяльності, уміння аналізувати дійсність з культурологічного погляду. Система завдань культурологічного змісту, яка пропонувалась майбутнім інженерам, сприяла розвитку гуманістичних орієнтацій, культурологічних знань і вмінь, особистісних якостей, мислення з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента дистанційної форми навчання. Отже, цілеспрямоване засвоєння цих операцій забезпечує готовність до культурологічного аналізу, культурологічну підготовку загалом. У процесі вирішення завдань і проблемних ситуацій студенти вчилися самостійно виокремлювати і формулювати мислення інтелектуальні якості, як здатність побачити проблему, генерувати ідеї, гнучкість, самостійність, діалектичність мислення, критичність, готовність до оцінювання дій [180].

Впровадження у навчальний процес дистанційної форми навчання та проблемних ситуацій, які сприяли творчому вивченню джерел, вмілому використанню методологічних засад, зокрема положень філософії і культурології, особистісно-діяльнісного підходу, концепції „діалогу культур” евристичному мисленню у ході пізнання складних процесів культурно-історичного розвитку, аналізу і осмисленню освітньо-культурних явищ, здійснювали

зв'язок навчального матеріалу з реальною соціокультурною дійсністю, внутрішньо-предметну і міжпредметну наступність, використання у дистанційній формі навчання культурологічних методів, гнучких технологій, ефективних форм контролю і самоконтролю у сфері знань, умінь, творчого розвитку, ціннісних орієнтацій.

З метою впровадження у практику формування культурологічних знань і вмінь, гуманістичних ціннісних орієнтацій були розроблені і використані в експериментальній роботі різні типологічні групи проблемних завдань і ситуацій культурологічного змісту, які, крім традиційних форм здійснювали діагностику культурологічної підготовки майбутніх інженерів за дистанційною формою навчання:

- за змістом проблеми – теоретичні, які орієнтували на вивчення джерел, знання процесів і явищ культурологічної дійсності, уточнення понять, обговорення дискусійних культурологічних проблем;

- за цільовим призначення, які сприяли активізації діяльності майбутніх інженерів, збільшенню культуромісткості навчального матеріалу, формуванню культурологічних знань, умінь, навичок самостійної роботи, культури ведення діалогу, аргументованості виступу, здійсненню контролю і самоконтролю за рівнем культурологічної підготовки;

- за характером і ступенем складності, зокрема відтворювальні, частково дослідницькі, пошукові, які вимагали від студентів попередньої підготовки.

Варіативність проблемних завдань і ситуацій культурологічного змісту забезпечувала стимулювання у різних видах самостійної і творчої роботи формування у студентів уміння логічно мислити, виробляти особистісну позицію, переконливо і аргументовано викладати і відстоювати її. Цьому також сприяло використання дискусійних форм проведення занять електронною поштою. Незважаючи на різноманітність форм, творчі культурологічні завдання, які мали переважно науково-теоретичний характер, вибиралися і виконувалися кожним студентом індивідуально з наступним самоаналізом і самооцінкою.

Викладання курсу „Культурологія”, автором розробки навчальної та робочої програми якого є автор дослідження, сприяло забезпеченню підгото-

вки майбутнього інженера до культурологічної діяльності через оволодіння знань з дисциплін загальноосвітнього циклу навчального плану підготовки інженерів у вищому технічному навчальному закладі [181].

Культурологічну спрямованість надавали конкретні елементи змісту даного курсу, використання культуровідповідних методів і форм викладання, спосіб взаємодії викладача і студента. Програма курсу побудована з урахуванням можливості формування всіх компонентів готовності майбутнього інженера до культурологічної підготовки. Студентам пропонувалися такі проблемні питання для обговорення за допомогою електронної пошти, теми, з історії культури та мистецтв, які забезпечували розвиток ціннісно-орієнтованої сфери студентів, оволодіння культурологічними знаннями і вміннями стимулювати творчий пошук, прагнення до життєтворчості з орієнтацією на гуманістичні цінності, допомагали самопізнанню, саморозвитку. Ці завдання вирішувалися через визнання методики, ціннісно-орієнтаційного, пізнавального, художньо-творчого видів діяльності, специфіки спілкування.

Аргументація змісту і необхідності формування у майбутніх інженерів базової культури підсилювалася зверненням до фрагментів творів видатних мислителів, поетів, художників, філософів.

Формування культурологічної підготовки майбутнього інженера засобами дистанційного навчання у процесі вивчення дисципліни „Культурологія” здійснювалося завдяки:

- використанню поряд з обов’язковим матеріалом, завдань культурологічного змісту індивідуального вибору;
- включенням тем, які сприяли створенню цілісної картини дисципліни;
- перенесенню акценту в змісті підготовки на особистість студента як суб’єкта навчання;
- моделюванню педагогічних ситуацій, які забезпечували розвиток розпізнавальних, оцінних, перетворювальних, контрольних-коректуючих умінь;
- використанню кращих зразків світової і вітчизняної культури, мистецьких творів, які орієнтували на високі світоглядні і поведінкові позиції.

Результати доводять позитивний вплив культурологічної підготовки на процес формування світогляду майбутнього інженера, показують акцентуа-

цію на ціннісно-цільовому, змістовому, діяльнісно-творчому, особистісно-позиційному компонентах готовності.

Проведена експериментальна робота свідчить, що культурологічна підготовка майбутнього інженера засобами дистанційного навчання з вивченням курсу „Культурологія” є запорукою ефективності формування професійного світогляду спеціаліста інженера, практичного використання набутих культурологічних знань і вмінь у процесі активної професійної діяльності.

3.2. Технологія культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання

Серед низки наказів, доручень і постанов, спрямованих на підтримку й розвиток новітніх освітніх технологій, Міністерством освіти і науки України було затверджено середньо - строкові пріоритетні напрями інноваційної діяльності галузевого рівня у сфері освіти. Загалом згідно з рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 29 червня 2005 р. № 6/2-4 колегія відзначила необхідність розглядати розвиток системи дистанційного навчання у контексті створення єдиного національного освітньо-наукового інформаційного середовища, що дозволить Україні приєднатися до Європейських освітньо-наукових комп'ютерних мереж та інформаційних ресурсів і зробить побудову системи дистанційного навчання у державі більш ефективною і менш затратною у використанні кадрових, матеріальних і фінансових ресурсів [182], серед яких і програмні засоби навчального та наукового призначення; новітні програми, підручники, посібники та методичні розробки нового покоління, в тому числі електронні. Ці ж напрями знайшли своє відображення в Державній програмі „Інформаційні та телекомунікаційні технології в освіті і науці” на 2006 – 2010 рік [183]. Особливе місце інноваціям в освіті відведено в Законі України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” [184], де, зокрема, в ст. 8, п. 8 йдеться про розвиток інноваційної культури суспільства, що передбачає: підтримку національної книговидавничої справи, освітніх та науково-популярних видань; розвиток освітніх і науково-популярних програм у засобах масової інформації; створення центрів

дистанційного навчання із застосуванням сучасних телекомунікаційних технологій; упровадження сучасних комп'ютерних технологій навчання і наукових досліджень.

Сучасні електронні засоби сьогодні відіграють у процесі дистанційного навчання важливу роль, які базуються на використанні спеціальних комп'ютерних технологій і засобів Інтернету, що забезпечують оптимальне (щодо педагогічної ефективності) управління процесом навчання. Адже для ефективної роботи у процесі дистанційного навчання необхідне якісне дидактичне забезпечення, зміст якого відповідає вимогам стандарту освіти. А під дидактичним забезпеченням, як пише Е.Г. Скибицький, „розуміємо комплекс взаємопов'язаних за дидактичними завданнями освіти та виховання різних видів змістової навчальної інформації на різних носіях (у поліграфічному та електронному виглядах), розроблених з урахуванням вимог педагогіки, психології та інших наук” [185].

Попри новизну електронних навчальних засобів, до їх розробки й аналізу застосування зверталось чимало вітчизняних і закордонних авторів. Зокрема, на основі аналізу наукових досліджень [186–190] можна віднайти різні підходи щодо визначення завдань електронних підручників у процесі формування знань студентів. Автори досліджень трактують електронні підручники як: трансформовані кейс-методи; засоби формування інтерактивного середовища; дидактично продуктивний аудіовізуальний синтез шляхом монтування різномірних зорово-слухових матеріалів; засіб упровадження гуманітарної складової для технічних дисциплін; продуктивний засіб дистрибуції знань.

Очевидно, що всі надбання в царині розробок новітніх навчальних засобів формують основу подальших досліджень і спроможні сприяти поступу в розвитку сучасної освіти. Проте ми хотіли б зосередити увагу на суттєвих аспектах наповнення електронних підручників текстовим матеріалом, який міг би найповніше забезпечити ефективність отримання знань студентами вищих навчальних закладів.

У найзагальнішому розумінні електронний підручник можна трактувати як носій інформації, розроблений у відповідному програмному гіпертекстовому середовищі, й текстові завдання з певної дисципліни (комплексу дис-

циплін), представлені відповідно до навчальної програми. Електронний підручник може мати вигляд окремого компакт-диску, може розміщуватися на сервері навчального закладу або безпосередньо в електронних мережах. З огляду на можливість залучення значних обсягів інформації електронний підручник може доповнюватися іншими методичними матеріалами (навчальними, робочими програмами: довідковими матеріалами; задачами; словниками, глосаріями тощо), переростаючи таким чином в окремий завершений електронний навчально-методичний комплекс з певної дисципліни [191].

Електронний підручник містить ретельно структурований навчальний матеріал, який надається студентові у вигляді послідовності інтерактивних кадрів, які містять не лише текст, а й мультимедійні додатки. Гіпертекстова структура дає змогу студенту визначити не лише оптимальну траєкторію вивчення матеріалу, а й зручний темп роботи та спосіб викладу матеріалу, що відповідає психофізіологічним особливостям його сприйняття. В такому підручнику може бути передбачена можливість протоколювання дій студента для їх подальшого аналізу викладачем. Нелінійна організація навчального матеріалу, багат шаровість та інтерактивність кожного кадру, а також фіксування інформації про вибір студентом траєкторії навчання визначають специфіку електронного підручника.

Важливим є блок підручника з текстовим (теоретичним) матеріалом. Саме від форми і способу подачі цього блоку формуватиметься ставлення до навчального засобу в цілому. Правильне формування тут має передбачити аргументування та відповідне тлумачення розміщеної інформації.

Проблема розуміння наукового тексту, закладеного в навчальній матеріал електронного підручника, може розв'язуватися по-різному, залежно від багатьох чинників: когнітивної картини світу і спеціальних знань студента, тимчасових параметрів, жанру тексту, мети розуміння тощо. Беручи все це до уваги, можна змалювати підхід до розуміння, в якому враховано не лише стратегічну організацію зі встановленням «основної ідеї» всього текстового матеріалу, а й зроблено акцент на виявленні його локальної когерентності, що дає можливість визначити обґрунтованість аргументування.

Очевидно, що гуманітарні наукові тексти відрізняються від природни-

чо-наукових меншим рівнем жорсткості, яку можна трактувати як ступінь модельованості тексту. Моделювання ж можна визначити як різновид наслідкового утворення під час розуміння тексту електронного підручника. Чим жорсткішим є текст, тим легше його структурувати, вклавши в певну схему. Гнучкі тексти – це в основному художні або описові; жорсткі та напівжорсткі – наукові. Самі гуманітарні наукові тексти мають різний ступінь жорсткості залежно від наукової традиції та індивідуального стилю автора. Наприклад, максимально жорсткими в лінгвістичному розумінні текстами можна вважати анотації й деякі види рефератів. Напівжорсткі тексти мають більш-менш експліцитний вступ, розкриття сутності предмета дослідження і резюме. Проте цієї схеми іноді не дотримуються, наприклад, у наукових статтях. Відповідно текст електронного підручника має формуватися на чіткому збалансуванні жорстких і гнучких елементів залежно від смислового навантаження та особливостей самої дисципліни.

Ще одним вагомим чинником правильного формування наповнення такого підручника є сам корпус розміщеного в ньому тексту. Корпус текстів може розглядатися як складно організована онтологія мовленнєвої діяльності, що відображає всю жанрову різноманітність представлені в ньому словесності (наприклад – усне чи письмове повідомлення), й посідає проміжне становище між реальними комунікативними процесами в суспільстві, які він представляє, і формалізованою лінгвістичною теорією, для якої він є джерелом для дослідження. Правильно побудований корпус має бути організований як формальна онтологія представленого в ньому фрагмента мовленнєвої діяльності. Отриманого за допомогою реалізованого процесу концептуалізації. Такий підхід до ролі й способу укладання корпусу протиставляється літературознавчому способу, при якому склад і корпуси текстів визначаються їхньою культурною значущістю.

До того ж, корпус текстів, як складна словесна єдність, включає різноманітну інформацію не лише про склад і структуру свого мовного матеріалу, а й інші формалізовані методи його уявлення (індексація слів, морфологічна інформація тощо). Отже, його можна розглядати як спеціально побудовану семіотичну систему. Тобто корпус тексту електронного підручника є складно

організованою знаковою єдністю або семіотичною системою, денотати якої – відображені в ньому різні компоненти мовленнєвої діяльності [192].

Зі сказаного можна зробити такі висновки:

1. Одним із пріоритетних напрямів реформування вітчизняної сфери освіти – розвиток системи дистанційної освіти, запровадження новітніх інформаційних технологій та розробка сучасних електронних засобів навчання студентів вищих навчальних закладів.

2. Загалом електронний підручник можна трактувати як носій інформації, створений у програмному гіпертекстовому середовищі згідно з вимогами навчальної програми. Найважливішим його компонентом є блок із текстовим (теоретичним) матеріалом.

3. Аргументативні тексти електронного підручника можна розглядати в монологічній письмовій площині. При цьому приставляються комунікативний та інтерактивний методи презентації даних. Комунікативний метод застосовується насамперед для аналізу аргументативного письмового тексту як особливого типу дискурсу. Інтерактивна аргументація орієнтована передусім на дотримання правил продуктивної співпраці в пошуку розв’язаної проблеми.

4. Комунікативний метод залишається головним підходом до аналізу текстів монологічного характеру в умовах не спрямованого (опосередкованого) спілкування.

5. Корпус текстів електронного підручника виконує двоїсту функцію: з одного боку, як досить складна організована онтологія мовної діяльності, а з другого, як умова одержання студентом нових знань.

Формуюча система дистанційної освіти зштовхується з різними труднощами, основа яких – невідповідальність існуючій базі навчальних посібників і сформованої практики викладання гуманітарних дисциплін взагалі, так і культурологічних зокрема.

Традиційні посібники зазвичай є монологічними за своїм характером і структурою, і, відповідно, не передбачають дискусій і активності у студентів. Такі навчальні посібники, як правило, позбавлені ілюстрацій або, в кращому випадку лише формально „знайомлять” студента з шедеврами світової та української культури. З іншого боку, нові електронні підручники культурологі-

чного спрямування розкривають суть історії та теорії культури, представляють спеціалізовані інформаційні, енциклопедичні матеріали.

Нові моделі освіти, нові можливості технічного забезпечення навчального процесу наполегливо вимагають принципово нових навчальних посібників і методичних розроблень. Сучасним і продуктивним є шлях створення мультимедійних навчально-методичних комплексів. Викладання культурологічних дисциплін в технічному університеті в рамках системи дистанційної освіти може спиратися на такий мультимедійний комплекс, основою якого є електронно-навчальний посібник.

Мета електронно-навчального посібника – викладання культурологічних дисциплін, які покликані ознайомити студентів з фундаментальними досягненнями світової та вітчизняної культури, допомогти їм засвоїти досвід накопичений людством в ході його соціокультурної історії та показати вплив морально етичних норм на етичні критерії.

Електронно-навчальний посібник повинен бути націлений на формування цілісного представлення різних культурно-історичних епох і виявлення логіки історико-культурологічного процесу. Виходячи з цього в основу культурологічного курсу були покладені наступні методологічні принципи, які припускають здійснення системного підходу до кожної теми:

- розглядання явищ і форм культури в їх взаємозв'язку з історичними подіями;
- виявлення конкретної систематичної єдності етичної, естетичної, наукової, релігійної та інших сфер культурологічної цілісності;
- дослідження культурного впливу та інших форм міжкультурних взаємозв'язків в синхронному так і в діахронному зрізах культури;
- з урахуванням методів історичної антропології та аналіз виявлення в культурі світосприймаючих установок різноманітних епох, колективної психології, національної та історичної ментальності.

Мультимедійний навчально-методичний комплекс повинен слідувати визначеним методичним принципам організації навчального матеріалу, які

визначають:

- структуру навчального матеріалу і його викладання в доступній формі;
- забезпечення неперервності культурологічної освіти за допомогою знань отриманих у процесі вивчення предметів у загальноосвітній школі (зарубіжна література, українська література, всесвітня історія, історія України);
- активне використання дидактичного матеріалу, який повинен супроводжуватись докладними культурологічними, історичними, мистецтвознавчими, релігієзнавчими коментаріями;
- складання хрестоматійного матеріалу, який покликаний дати можливість студенту ознайомитися з фрагментами культурологічних праць, а також із текстами-оригіналами різних культур світу (уривки із літературних творів, релігійних книг, філософських трактатів, правових документів тощо).

В результаті нами на кафедрі дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету був розроблений навчально-методичний комплекс з культурологічних дисциплін для студентів інженерних спеціальностей, який включає:

- курс лекцій з курсів „Культурологія” та „Українська та зарубіжна культура” в доступній формі, включаючи докладну логічну і системно зібрану інформацію про курс: динамічне меню дозволяє легко переміщуватися по тексту; легко доступні коментарії і примітки у кожному фрагменті тексту; система посилань пов’язує всі розділи курсу; бібліографічні довідки; синхроністичні таблиці; географічні карти стародавнього світу, плани-реконструкції втрачених пам’яток культури; репродукції художників різних періодів – все це покликане розширити можливості студента при вивченні курсу;
- методичні рекомендації для студентів з варіантами практичних занять;
- організація діалогу між студентом і викладачем за допомогою електронної пошти, якщо при підготовці до практичних занять у студента виникли труднощі і з’явилися запитання до викладача;
- організація на базі запропонованого практичного заняття в режимі

on-line.

Навчально-методичні матеріали з дисциплін „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” містять такі розділи:

- навчальна програма курсу;
- робоча навчальна програма курсу;
- об’єм змісту та терміни виконання навчальних завдань;
- інтерактивний контекст лекцій: розділи тем; запитання для самоперевірки;
- практичні заняття: індивідуальні завдання; запитання для контролю знань (тести); додаток (інформаційні матеріали);
- методичні вказівки;
- список рекомендованої літератури (електронна бібліотека інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету).

Запропонована методика вивчення зазначених дисциплін не лише формує комплексне уявлення про етапи розвитку людства, але й розвиває мислення студента. Дійсно, культурологія – це складна розгалужена система, яка охоплює освіту, науку, філософію, світоглядні системи, звичаї, традиції, мистецтва, отже все те, що складає духовний світ та матеріальне оточення людини, створене нею. Культура також уособлює в собі засоби виробництва, збереження, вивчення та пропаганду духовних і матеріальних цінностей. Культурний процес завжди розвивається у тісному взаємозв’язку з політичним та економічним розвитком суспільства, отже він становить невід’ємну частку життя народу, і, відповідно, держави. Всі три складові не можуть розвиватися ізольовано, а навпаки, взаємно впливають і є взаємопов’язаними, про що свідчить історичний, філософський та культурологічний аналіз.

Успішне засвоєння студентами навчальних дисциплін „Українська зарубіжна культура” та „Культурологія” засобами дистанційного навчання впливає на формування світогляду та розвиток їхньої особистості. У рамках дистанційного навчання відбувається реалізація як цілей так і завдань даних

предметів. Дистанційні курси навчання „Української та зарубіжної культури” та „Культурології” здатні істотно поглибити зміст культурологічного матеріалу, а інтегрована методика навчання – вплинути на формування практичних умінь і навичок студентів.

Принципово важливим для організації дистанційного навчання є надана новими інформаційними технологіями унікальна можливість звернутися до баз даних культурологічних джерел – як існуючих, так і тих, що розроблятимуться спеціально.

Вивчення та ґрунтовне засвоєння об’єктивних процесів розвитку культури впродовж історичного часу як свого народу, так і ближніх та дальніх сусідів, має виключно важливе значення для формування у студентів наукового світогляду, високих моральних цінностей, підвищення загальнокультурного рівня, розширення теоретичної та фахової підготовки, освоєння національних і загальнолюдських цінностей.

Курси „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” спрямовані на збагачення і розширення гуманітарної підготовки студентів, формування творчої активності майбутніх фахівців технічного профілю. Вони дають уявлення про етапи історичного розвитку, забезпечують розуміння системного зв’язку всіх складових культури – мистецтва, етнографії, матеріальної культури, наукового знання, усіх форм духовних цінностей, формують світогляд, а також передбачають висвітлення проблем розвитку культури українського народу в контексті зарубіжної культури, а також аналіз культур у їхньому взаємозв’язку.

Підготовка цих курсів для дистанційного навчання спирається на бази даних – текстова, статистична і графічна інформація, яка на кілька порядків перевищує обсяг друкованих видань, і тому повинна бути педагогічно доцільною. В іншому випадку створювані масиви інформації залишаються поза увагою або навіть приведуть до негативних наслідків для педагогів і студентів [173].

Більш очевидною стала необхідність серйозного коректування навча-

льних занять, перерозподілу навчального матеріалу, відпрацювання методики проведення занять. Курс, розрахований на емоційне сприйняття, емоційне навантаження на викладача і студентів. Роль особистості викладача, його майстерність значно зростає. Тому вимагається ретельний добір навчального матеріалу для комп'ютерних занять, розробка комп'ютерної програми з таким розрахунком, щоб приглушити неминучий при цьому формалізаторський ефект. Проте культурологія має досить великі можливості для відбору інформаційного матеріалу. Наприклад, звернення до історії культури, до руху світоглядних концепцій, філософських ідей, наукових відкриттів, до художніх шедеврів, що цілком вільно komponується впродовж хронологічної інформаційної осі [193].

Усі розділи навчальної програми з дисципліни „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” побудовані за історико-хронологічним принципом і охоплюють найбільш значимі явища розвитку як української, так і зарубіжної культури.

Використання в навчальному процесі навчальних програм і мультимедійних технологій (анімація, аудіо-, відео-) дозволяє значно підвищити ефективність засвоєння та сприйняття матеріалу, зробити процес навчання більш яскравим та наочним. Можливість використання гіпертекстових технологій дозволяє пересуватися по навчальному матеріалу не лише вперед або назад, але й в глибину.

Комп'ютерна програма вивчення дисциплін „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” розроблялася відповідно до загально-методичної проблематики широкого впровадження нових інформаційних технологій у процес вивчення гуманітарних дисциплін. Система засвоєння даного навчального матеріалу являє собою комп'ютерний практикум, пристосований для самостійного розширеного вивчення студентами навчальних дисциплін. У зв'язку з цим передбачена система самоконтролю й оцінки отриманих знань по досліджуваних темах, а також контрольного тестування знань за базовим курсом. У підсумку через систему контролю фіксується залік або іспит.

Для більш повного представлення завдань і функцій програми дисциплін „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” викладемо головні навчально-методичні сторони її змісту, а саме: мету та завдання, методичне обґрунтування і принципи, загально-структурний зміст.(Додаток А)

Актуальність і значення дисциплін “Українська та зарубіжна культура” та “Культурологія” полягають передусім у тому, що вони формують науковий світогляд студентів, загальноосвітній, фаховий і культурний рівень майбутнього спеціаліста технічного профілю. При цьому не ставиться завдання підготувати студентів професіоналами у царині літератури, образотворчого мистецтва, музики, вокалу, моралі, етики тощо. Однак не може бути кваліфікованим фахівець, який не має поняття про справжню культуру виробництва, дизайн, культуру управління, мовлення тощо. Розуміння суті художнього слова, образу, краси мелодії, гуманного вчинку, пізнання історії культури того чи іншого народу, тієї чи іншої епохи збагачує особистість, формує духовність. Водночас зростає рівень інтелектуального, морально-етичного, естетичного та емоційного розвитку суспільства в цілому і окремого індивіда, його душі, сумління, свідомості, інтуїції [194].

Дисципліни „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” охоплюють різні епохи, різні проблеми у розвитку людського співтовариства, що мають неминуче значення для народів через зв’язок століть. Специфіка змістовного матеріалу не може не накладати відбитку на структуру певного курсу, на організацію навчального матеріалу та методику роботи з ним, тому насамперед необхідно звернутися до типології даного курсу, до його специфіки.

Беручи до уваги сучасний стан дисциплін „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” (їх змістовної частини) і методики викладання, яка склалася сьогодні, а також сучасне технічне забезпечення, можна виділити типологічні ознаки дисципліни за наступними критеріями:

- цільове призначення дисципліни;
- змістовний аспект, що враховує основні розділи, які визначають зміст навчального курсу вітчизняної культура;

- характер і спосіб передачі інформації в мережі Інтернет;
- характер і спосіб зворотного зв'язку (координації) у рамках навчального курсу. За цим критерієм можна виділити курси з активним (постійним) зв'язком, з епізодичним зв'язком (електронна пошта), з неявним зв'язком (використовуючи засоби самоконтролю, закладені безпосередньо в запропонованій навчальній інформації);
- рівень розробки і реалізації курсів: міжнародні; загальнодержавні; регіональні.

На сьогодні найактуальнішою є наступна структура курсів дистанційного навчання для студентів: на сервері розташовується відповідним чином структурована інформація, що має гіпертекстову структуру в форматі www. Відповідно до прийнятого у цій методиці міститься основний текст, який вміщує необхідну інформацію до файлів „Довідкового блоку”, де зустрічаються у тексті персоналії культурологічних діячів, поняття пояснюються більш докладно. Основний текст містить також посилання на опубліковані та архівні документи, роботи авторів, чиї погляди на досліджуване питання становлять особливий інтерес. Тексти документів і посилання з книг і статей виявляються відразу доступні, а найважливіше – містять свій методичний апарат. Студент, що звернувся до них, не просто прискорює час доступу, а продовжує своє навчання на поглибленому рівні [195].

Курс „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” дистанційної форми навчання використовує зовнішні ознаки і спосіб організації телекомунікаційних проектів, добре відомих сучасній школі, але на відміну від них передбачає насамперед використання в якості базової і довідкової інформації модулів блоків лінійних курсів, будучи, таким чином, своєрідною методичною надбудовою над ними. Даний тип курсів дозволяє повноцінно використовувати фактичний матеріал, включений у модулі лінійних курсів, з'єднавши його з методикою комп'ютерних телекомунікацій, зокрема з використанням творчих проектних методів і групових методів роботи студентів.

Курс повинен мати такі блоки: філософсько-теоретичний, українознав-

чий, зарубіжно-культурознавчий. Кожен блок має складатися із кількох модулів: теоретичного, народознавчого (архітектура, живопис, кіно, театр) музикознавчого, екскурсійного тощо.

На наше переконання, блочно-модульна система викладання дає такі можливості і певні переваги, якщо підходити до цього методу творчо і виважено. Культуролог-викладач свого модулю приносить студентам глибоко опрацьований матеріал. Така методика передбачає представлення змісту культурних явищ у найяскравіших і найзначніших хоча й стислих образах, з найхарактернішими супроводами і прикладами та ілюструванням їх фаховими засобами.

Викладачі культурологічних модулів мають бути не аматорами, а фахівцями з певних галузей: мистецтвознавцями, літературознавцями, кінознавцями, музикознавцями, поглиблено вивчати той чи той аспект культури відповідно до своїх інтересів і зацікавлень. Є потреба ввести до програми й цикли лекцій і про інші напрями культурного розвою: про науку, журналістику, спорт тощо.

Блочно-модульний підхід у викладанні культурологічних дисциплін допоможе варіювати культурологічну інформацію, враховуючи інтерес аудиторії, професійну орієнтацію навчального закладу. В умовах обмеженої кількості навчальних годин та ущільненого тематичного змісту викладання за блочно-модульною моделлю особливо доречно.

Структура і методика використання мультипроектів у рамках дистанційного навчання в даний час не розроблена, а ні у методичній літературі, а ні у практиці функціонування інформації у мережі Інтернет. Можливе лише використання теоретичного і практичного досвіду, накопиченого як результат організації і проведення комп'ютерних телекомунікаційних проектів. Як уявляється, структура мультипроекту для дистанційного навчання (на відміну від телекомунікаційних проектів) опирається як на основу і необхідну базу, так і на існуючі і розроблені модулі лінійних курсів. У короткому вигляді структуру мультипроектів можна визначити у такий спосіб. У розташованій на сервері ін-

формації для учасників дистанційного навчання містяться анотації пропонованих проектів різного типу відповідно до класифікації, що наводиться.

Курс містить:

- інформаційну частину (модуль лінійного курсу, присвячений даній проблематиці з використанням його системи посилань до файлів довідкової, графічної та відеоінформації). Інформаційна частина пересилається учасникам електронною поштою;

- комплекс завдань студентам (учасникам курсу), у який включені: збір і аналіз інформації з друкованих джерел; збір і аналіз інформації з використанням „Довідкового блоку” лінійного курсу, розміщеного на основному сервері; пошук у базах даних Інтернет; підготовка електронного реферату; обмін інформацією між учасниками;

- підведення підсумків у формі тестування чи аналізу творчих робіт;

- проведення презентацій проміжних і підсумкових результатів у ході електронних телеконференцій [196].

На кожному етапі передбачається зворотний зв'язок з викладачем (координатором проекту) для коригування індивідуальних чи колективних дій студентів. Консультації можна проводити як у режимі реального часу, так і в режимі електронної пошти (обмін файлами). Можна виділити два типи консультацій (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Типи консультацій у системі дистанційного навчання

Для викладачів	Для студентів (зі складанням індивідуальної програми)
Новинки методичної Літератури	Використання модулів існуючих курсів
Інформація про конференції, симпозіуми, виставки	Використання існуючих груп тестових завдань
	Посилання до існуючої бази даних
	Розробка оригінальних моделей навчання з урахуванням індивідуального рівня підготовки та цілей навчання

Надзвичайно важливим аспектом дистанційного навчання є інформаційне забезпечення студентів можливістю вільного доступу до необхідної навчальної, наукової, культурологічної інформації – за обов’язкової умови дотримання об’єктивності, наукової вірогідності фактів, що викладаються. Важливо також, щоб кожен студент мав можливість розвитку своїх природних нахилів і здібностей. Розвиваючий характер навчання і виховання стимулює в людині здатність до відкритості, до широкої комунікації, розвитку здатності самостійного мислення, аналізу, прийняття рішень. Інтелектуальний розвиток молоді повинен бути спрямований на виховання вільної особистості [197].

Можливості використання різних типів курсів для різних рівнів підготовки можна показані у табл. 3.2

Таблиця 3.2

Типи курсів та використання

Типи курсів	Рівні навчання		
	Базовий рівень	Поглиблено-профільний рівень	Підготовка абітурієнтів
Лінійні		+	+
Проекти	+	+	
Консультації	+	+	+

Після вивчення кожного розділу (заняття) студент повинен відповісти на блок тестів для закріплення матеріалу. При цьому відбувається звернення до самостійної текстової Excel-програми. Оцінку успішності виставляє комп’ютер, залежно від результатів тестування програма видає запрограмовані рекомендації.

Після вивчення кожного розділу (заняття) пропонуються питання, відповіді на які студент повинен направити електронною поштою викладачу-куратору. Викладач, проаналізувавши відповіді, також відправляє свої зауваження і побажання електронною поштою. Питання і завдання, включені в мультипроекти, розраховані на організацію групової роботи навчальної групи. Для цього навчальні групи зв’язуються між собою по мережі, спільно го-

тують відповіді і направляють їх викладачу-куратору. Після вивчення даного розділу передбачаються дискусії-телеконференції. Готуючись до відповіді – при груповій роботі, при написанні рефератів (що також передбачається в запитаннях і завданнях) – студент, що навчається, має можливість звертатися до баз даних графічних і звукових файлів.

Як вже зазначалось однією з найважливіших проблем комп'ютерного навчання є досягнення дидактичних цілей при використанні комп'ютерних систем. Досягнення дидактичних цілей включає в себе необхідність вирішення декількох методичних та психолого-педагогічних проблем, які виникають під час розробки і наступному використанні комп'ютерної технології навчання з культурологічних дисциплін. Під дидактичними властивостями того чи іншого засобу навчання розуміють головні характеристики, що відрізняють їх одне від одного [198]. Такими характеристиками засобів навчання є природні якості, які можуть бути використані з дидактичними цілями під час здійснення комп'ютерної технології навчання. Нові комп'ютерні технології повинні створювати у розвитку навчального середовищі умови самостійної когнітивної діяльності студентів з урахуванням психолого-педагогічних аспектів. Традиційний підхід в організації процесу навчання передбачає спілкування студента та викладача, при цьому відбувається передача досвіду і відбувається формування особистості та соціалізація особистості. При використанні комп'ютерних навчальних систем треба зосередитися на блоках, які в змозі виконати функції спілкування.

Ефективні комп'ютерні технології навчання неможливо створити без з'ясування співвідношення трьох взаємозалежних аспектів спілкування: комунікативного, інтерактивного і перецептивного. Комунікативний аспект відображає факт обміну інформацією між особами, що спілкуються; інтерактивний – факт організації взаємодій; перецептивний – факт установлення взаєморозуміння.

Аналіз комп'ютерної технології навчання з культурологічних дисциплін, яка включає в себе навчально-контролюючу інтерактивну програму, сві-

дчить що вона логічно враховує три згадані вище аспекти (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Структура навчальної програми

Аспекти	Активні компоненти на CD
Комунікативний	Video-лекції
Інтерактивний	Лекції з гіперпосиланнями та Video-фрагментами; Довідковий матеріал (словники, глосарії тощо); Дидактичний матеріал та методичні вказівки до вивчення кожної теми; Контрольні роботи; Навчально-контролюючі програми на основі тестів
Перецептивний	Імітаційна програма „Іспит” E-mail

Особливо важливим компонентом навчального процесу у системі дистанційної освіти є мультимедіа-курс, який є цілісним комплексом інформації, що міститься на різних носіях. Основу мультимедійного курсу складає авторський мультимедіа-підручник, записаний на CD-дисках [199]. Створення мультимедіа-курсів потребує від викладача не лише вільного володіння навчальним предметом, але й наявності спеціальних знань у галузі сучасних інформаційних технологій.

У розробці такого курсу повинні брати активну участь різні фахівці: викладач, фахівець із сучасних освітніх технологій, програміст, педагог, який здатний оцінити методичне наповнення курсу, ефективність цілей навчання, психолог, фахівці з комп'ютерної графіки, відео зйомки. У спільній діяльності з розробки курсу вони мають вирішити такі питання як визначення цілей курсу й основних шляхів їхнього досягнення, способів подання навчального матеріалу, провідних методів навчання, типів навчальних завдань, вправ, питань для обговорення, конкретних шляхів організації дискусій та інших засобів взаємодії між учасниками навчального процесу. Мультимедіа-курс є засобом комплексного впливу на студента за рахунок сполучення концептуальної, ілюстративної і контролюючої частин, правильно розподілене співвід-

ношення яких забезпечує ефективне його вивчення. Різноманітність форм подання матеріалу (відео-, аудіо-, графіка, мультиплікація, друкований текст тощо) збільшує інтерес і водночас знижує стомлюваність, яка неминуче виникає при роботі з комп'ютером. Крім того, враховуються і психологічні особливості сприйняття. Дублювання матеріалу за допомогою різних прийомів передачі інформації підсилює вплив на осіб, що навчаються.

Разом слід особливо підкреслити, що у навчальному процесі важливим є не стільки використання власне інформаційних технологій, скільки забезпечення відповідності їх особливостей досягненню освітніх цілей, тобто вибір конкретних засобів комунікації повинен визначатися змістом навчання. З іншого боку, результат навчання залежить не стільки від інформаційних технологій, скільки від рівня підготовки викладача та запропонованих курсів. Накопичений в Інституті заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету [200] досвід свідчить, що з упровадженням нових інформаційних технологій відбуваються істотні зміни у викладацькій діяльності, зокрема, змінюється специфіка роботи викладачів, з'являються нові спеціальності і посади в організації і реалізації навчального процесу.

Досвід розробки й використання програм для комп'ютерного навчання свідчить про те, що питанню визначення оптимального співвідношення інформаційного об'єму цих блоків повинна приділятися першочергова увага.

Проведені експериментальні дослідження дали змогу провести аранжування активних компонентів та знайти їх доцільний об'єм використання при вивченні курсів „Культурологія” та „Українська та зарубіжна культура”.

Традиційний підхід в організації процесу вивчення культурологічних дисциплін, а також форма й зміст проведення занять із студентами очної форми навчання належною мірою забезпечують результативність формування знань та вмінь у студентів. Однак, на жаль, спроби використовувати традиційні методи вивчення дисциплін „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія” на дистанційній формі, яка включає нову технологічну основу, нерідко стають малоефективними. Відеоконференції в Інтернеті, інте-

рактивне цифрове телебачення, які використовуються багатьма закордонними університетами, є досить важливими, але все ж таки не головними елементами дистанційного навчання. Вирішення цієї складної проблеми полягає у створенні загальних педагогічно доцільних технологій і навчальних систем, які забезпечують повний навчальний цикл. Це обумовлено тим, що головним у дистанційному навчанні є організація самостійної когнітивної діяльності студентів у розвинутому навчальному середовищі, що базується на комп'ютерних і телекомунікаційних технологіях. З огляду на це метою роботи було створення модульно-рейтингової технології навчання студентів на основі комп'ютерної системи з „Української та зарубіжної культури” та „Культурології” [201], причому формування систем дистанційного навчання з цих дисциплін спиралося на розробку фрагментів (модулів) курсів за окремими розділами, темами програми. Створені модулі можуть бути використані автономно викладачами та студентами.

За своїм цільовим призначенням комп'ютерна система з культурологічних дисциплін належить до навчально-контролюючої інтерактивної програми, яка містить три головні блоки. Перший блок призначений для початкового знайомства з теоретичним матеріалом за курсом (відео-, аудіо-CD з оглядовими лекціями, навчальні посібники і підручники з теоретичним матеріалом переважно в електронному вигляді). Основне призначення другого блоку навчально-методичного забезпечення – осмислення і закріплення теоретичного матеріалу, контроль теоретичної підготовки. Компоненти третього блоку призначені для формування і розвитку практичних умінь і навичок, прискореного набуття професійного досвіду.

Модульно-рейтингова технологія навчання на основі навчально-контролюючої інтерактивної програми передбачає проведення як поточних, так і підсумкових опитувань студентів з кожної теми. Вона дозволяє встановити необхідний зворотний зв'язок у процесі навчання, дає можливість прослідити у динаміці успішність кожного студента, співставити результати навчання з труднощами пропонованих завдань, індивідуальними особливостями

студентів і запропонованим темпом, обсягом і характером розділів дисциплін „Українська та зарубіжна культура” та „Культурологія”, що викладаються.

У процесі впровадження модульно-рейтингової технології навчання з використанням навчально-контролюючої інтерактивної програми було зафіксовано синергічний ефект, тобто збільшення обсягів засвоєння знань, яке було характерне для лідера у рейтингу студентів. Це зумовлено, на наш погляд, по-перше, особливостями, які притаманні новим комп'ютерним технологіям, а, по-друге, здатністю кращих студентів рухатись в освітньому середовищі з прискоренням на відміну від слабких.

Досвід використання навчальної системи вказує на зростання активності як у студентів, так і викладачів, і може використовуватися для організації модульно-рейтингового навчання.

При виборі технологій навчання необхідно прагнути до адекватності їхніх специфічних особливостей та конкретних предметних областей. Існує декілька варіантів використання технологій дистанційного навчання, зокрема, як додаткова підтримка основного курсу навчання (тут технології дистанційного навчання виконують допоміжну роль), як основа для самоосвіти (при цьому студенти самостійно опановують електронні освітні продукти, наприклад, мультимедіа-курси), а також як основна освітня технологія.

В останньому випадку у периферійних центрах створюються постійні групи студентів, які працюють під керівництвом автора-координатора курсу. Він контролює перебіг навчального процесу, своєчасне виконання студентами завдань, консультує та допомагає студентам у процесі засвоєння курсу. Прикладом таких центрів можуть бути створені Інститутом заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету консультаційні центри дистанційного навчання у містах Артемівськ, Одеса, Черкаси, Сімферополь, Конотоп, Миргород, головним завданням яких є не лише впровадження, але й відпрацювання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, як баз дистанційної освіти. Семирічний досвід діяльності центрів засвідчив, що сучасні інформаційні технології дійсно можуть бути надзвичайно

результативними при використанні у навчальному процесі, але виключно за умови обов'язкового врахування певних особливостей викладання кожного предмета, оскільки саме їх врахування дозволяє забезпечити ефективну організацію навчального процесу у системі дистанційного навчання [202].

Прикладом мультимедіа-курсу може служити розроблений за участю автора на кафедрі дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету курс „Культурологія” (рис. 3.1) В основу курсу покладений матеріал сучасних історико-культурологічних досліджень, присвячених не лише традиційним сферам культури (мистецтву, науці тощо), але й побудований таким чином, що дає можливість познайомитися не тільки з теоретичним матеріалом, але й з першоджерелами, ілюстраціями і дозволяє здійснювати проміжний самоконтроль. Він має гіпертекстову структуру, що прискорює пошук інформації, дозволяє студенту вибрати індивідуальну освітню траєкторію, визначити глибину освоєння матеріалу. При цьому автор визначає мінімальний обсяг інформації, необхідний для первісного знайомства з курсом. Чітке структурування матеріалу полегшує сприйняття і засвоєння.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

1. ЛЕКЦІЇ

2. Методичні рекомендації та контрольні завдання

3. КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

Рис. 3.1. Побудова гіпертекстової структури дисципліни “Культурологія”

Велике значення в курсі приділяється вставним частинам. Введення в

курс організовано як відеолекція, яка супроводжується демонстрацією схем і слайдів. Вона допомагає зрозуміти теоретичні основи курсу, а також встановити контакт між автором і студентами. Наявність словника створює додаткові можливості для розширення й освоєння термінологічного простору й одночасно являється для студентів варіантом перевірки своїх знань. Активні таблиці дозволяють подати матеріал у стиснутому виді. Всі ілюстрації доповнені голосовими коментарями автора. Використання технології мультимедіа дає додаткові можливості для переносу центру уваги з вербальних методів навчання культурологічних дисциплін на методи пошукової і творчої діяльності. Це створює основу для самостійної діяльності студентів з аналізу й узагальнення культурологічного матеріалу, забезпечує використання необхідних джерел, що дозволяє студентам доторкнутися до професійного інструментарію [203].

Інтерактивний текст лекції представлений у вигляді гіпертексту. Пересування між екранними формами здійснюється за допомогою кнопок управління і гіпертекстових приміток, що дає можливість вивчати матеріал за вибором тих, хто навчається. Для більш ефективної роботи при максимальному інформаційному навантаженні ми намагались забезпечити максимальну простоту в організації навчального матеріалу. Систему навігації засновано на структуруванні всієї інформації з використанням єдиної ієрархії: дисципліна – тема – підтема.

На екрані відображаються назви підрозділів всіх рівнів, і існує можливість навігації за підрозділами. Для забезпечення переходів між логічно зв'язаними елементами ієрархії використовуються гіперпримітки. Крім того, реалізовано такі стандартні інструменти навігації, як повернення до попереднього розділу, меню, крок вперед, крок назад [204].

Практичні завдання з кожної теми необхідно виконати в електронному вигляді або на папері та переслати викладачеві на перевірку.

Після кожної лекції є можливість перевірити якість та ступінь засвоєння навчального матеріалу. Для цього створено питання для самоперевірки.

На кожне з них є правильна відповідь.

У процесі навчання забезпечуються автоматична реєстрація, збереження і передача даних, що входять у функції адміністратора-методиста, при вирішенні наступних завдань

- облік успішності в академічних групах;
- облік успішності окремого студента;
- візуалізація і друк облікових форм;
- передача повідомлень;
- зміна настроювання навчальної програми.

Комп'ютерний курс, призначений для дистанційного навчання, є авторським курсом. Саме авторський супровід дозволяє забезпечити високу якість дистанційного навчання. Хоча окремі компоненти комп'ютерного курсу можуть використовуватися як незалежні навчальні модулі іншими викладачами, а також при самотійному вивченні, максимальний ефект може бути досягнутий лише у взаємодії з автором при самотійному вивченні, максимальний ефект може бути досягнутий лише у взаємодії з автором у навчальному процесі. Початок навчального процесу це передусім визначення освітніх цілей, проектування траєкторії навчання і структурування навчального матеріалу. Навчальні плани у системі дистанційної освіти близькі до індивідуальних, тому що припускають асинхронність і модульність навчання. Поряд з можливістю чергування форм подачі навчального матеріалу, самотійного вибору прийомів, способів і методів навчальної діяльності, важливою особливістю дистанційного навчання є рухливі тимчасові рамки. Для кожного студента передбачається можливість встановлення індивідуального графіка засвоєння навчального матеріалу. Позитивною стороною даної освітньої технології є її гнучкість, адаптація до індивідуальних особливостей тих, кого навчають, за рахунок вихідної діагностики рівня й обсягу знань, варіювання темпу засвоєння навчального матеріалу. Навчальний процес у периферійному центрі містить у собі як аудиторні заняття, здійснювані під час виїздів у центр викладачів, так і роботу в комп'ютерному класі. Виїзди викладачів во-

чевидь необхідні, оскільки, по-перше очний контакт зі студентами полегшує подальшу роботу, опосередковану через комп'ютер, а по-друге, у периферійному центрі, як правило, відсутні свої викладачі, що могли б виступати в ролі консультантів. У тому випадку, коли центри створюються при університеті, ця проблема може бути вирішена шляхом взаємодії викладацького складу обох навчальних закладів. У центрах аудиторні заняття складають близько 40 % навчального часу, але з удосконалюванням методичної бази відбувається поступове витіснення виїздів і заміна їх дистанційним навчанням [205].

Дистанційне навчання, незважаючи на обмежений особистий контакт студентів з викладачами, створює умови для постійного спілкування за допомогою електронної пошти. Найбільш ефективною формою тут є off-line і on-line консультації. Час контактів викладача з студентами в системі дистанційного навчання не повинно завжди бути нормованим. Обмеження у часі можуть бути викликані лише використанням on-line технологій, що дозволяють спілкуватися тільки в режимі реального часу. Навпроти, у режимі off-line кожен студент може підключатися до сервера у зручний для нього час. Головне, щоб контрольні завдання були надіслані викладачу в термін, визначений навчальним планом курсу. Це забезпечує комфортну можливість роботи в домашніх умовах. Асинхронна форма спілкування дозволяє уникати накладок із заняттями очної форми і перевантажень студентів. Перевага off-line технологій полягає також у тому, що вони менш вимогливі до ресурсів комп'ютера і пропускної здатності ліній зв'язку. Вони можуть використовуватися навіть при підключенні до Інтернету.

3.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Педагогічний експеримент ми розглядаємо як комплекс методів дослідження, котрі дозволяють забезпечити науково-об'єктивну перевірку правильності висунутої гіпотези дослідження. Сутність педагогічного експерименту полягає у тому, що, згідно з гіпотезою дослідження, застосування системи культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному нав-

чальному закладі засобами дистанційного навчання буде ефективною за умов забезпечення ефективного формування базових професійних компетенцій фахівця технічного профілю у студентів технічних вищих навчальних закладів, де необхідно удосконалити процес навчання культурологічними дисциплінами, тобто: якісна культурологічна підготовка майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання можлива за умови професійно зорієнтованого змісту дисциплін гуманітарного циклу, застосування міжпредметних зв'язків; системи підготовки майбутніх фахівців технічного профілю буде досконалішою, якщо впровадити в навчальний процес інтерактивні методи навчання; підвищення рівня гуманітарних знань випускників вищої школи з урахуванням інтеграції у світову систему освіти, котра базується на вмінні самостійної роботи студентів, які спрямовані на розвиток самостійності та творчості студентів; поліпшення якості професійної підготовки фахівців, які спроможні конкурувати на ринку праці, можливе, якщо диференційовано використовувати інтерактивні методи навчання культурологічних дисциплін на дистанційній формі навчання з врахуванням рівня підготовленості студентів, моделювати ситуації, спрямовані на забезпечення розвитку ініціативності, прояву вмінь та самореалізації особистісних професійних якостей з одночасним оволодінням навичок їхнього застосування при зміні ситуацій, формування комунікативних компетенцій. При проведенні експерименту необхідно обґрунтувати його максимальну тривалість. Для цього ми зіставили цілі і завдання нашого експерименту з його необхідною тривалістю. Аналіз показав: коли мова йде про розроблення та теоретичне обґрунтування змісту, форм та методів культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі засобами дистанційного навчання; визначення критеріїв ефективності культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів за дистанційною формою навчання; розробка та впровадження мультимедійних навчально-методичних комплексів з культурологічних дисциплін необхідно декілька років для експериментального підтвердження розроблених теоретичних та методичних положень, які дозволяють помітити суттєві зміни у дослі-

джуваних параметрах. Таким чином, основний експеримент у нашому дослідженні тривав 6 років. Особливу увагу потребує питання щодо кількості експериментальних об'єктів. Це число має бути репрезентативним. У нашій роботі воно визначалось темою і специфікою дослідження. Загалом в експерименті взяли участь 300 студентів заочної та дистанційної форми навчання та 8 викладачів університету.

Експериментальні групи були типовими за рівнем успішності і кількістю студентів. Експеримент проводився одним складом викладачів. Групи майже не відрізнялись за кількісним складом і рівнем знань.

Під час планування педагогічного експерименту приділялася увага питанням оптимізації досліджуваного процесу:

- експеримент проводився в природних умовах навчального процесу;
- контрольні зрізи в експериментальних і контрольних групах проводились одночасно;
- студенти, які підлягали дослідженню, не знали, що вони беруть участь в експерименті, і не змінювали свого ставлення до навчання;
- для порівняння з експериментальними групами вибиралися контрольні групи студентів того ж курсу інституту.

Під час проведення педагогічного експерименту вивчалися теоретичні джерела з питань культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання, теоретико-методологічні передумови, стан досліджуваної проблеми. Одночасно вивчався і узагальнювався досвід професорсько-викладацького колективу Національного авіаційного університету, який веде викладання культурологічних дисциплін на заочній та дистанційній формі навчання, формулювалися базові теоретичні положення. Під час проведення початкового етапу експерименту визначалися мета і завдання, формувалася гіпотеза дослідження, розроблялась концепція та визначалися теоретико-методичні засади, розроблявся план дослідження; визначався кількісний і якісний склад учасників експерименту; проводився констатувальний експеримент; аналізувалися та розроблялися основні критерії, котрі визначають рі-

вень культурологічної підготовки інженера за дистанційною формою навчання, наявність умінь самостійної роботи у студентів перших курсів навчання; досліджувались мотиви вибору професії першокурсниками.

Завершальний етап педагогічного експерименту був присвячений проведенню інтегрованої обробки даних, зіставленню одержаних експериментальних результатів з метою і гіпотезою; документуванню ходу та результатів дослідження; впровадженню одержаних результатів безпосередньо у навчальний процес вищих навчальних закладів; відображенню узагальнених даних теоретичного пошуку і дослідно-експериментальної роботи в навчальному посібнику "Культурологія" для технічних спеціальностей, науково-методичних статтях, рекомендаціях; визначенню перспективи подальшого дослідження цієї актуальної проблеми.

Для перевірки та оцінювання ефективності експериментальної методики нами прийнято наступні основні критерії рівня культурологічної підготовки студентів технічних вищих навчальних закладів:

1. Високий рівень культурологічної підготовки;
2. Середній рівень культурологічної підготовки;
3. Достатній рівень культурологічної підготовки;
4. Низький рівень культурологічної підготовки;

У процесі проведення експерименту було виявлено теми з дисципліни „Культурологія”, найбільш вдалі для використання на заняттях з метою формування компетенцій студента; здійснено апробацію методики занять, яка показала позитивні і негативні моменти використання дистанційної форми навчання.

В експерименті була використана розроблена методика проведення лекційних та практичних занять на дистанційній формі навчання, яка порівнювалась з традиційною. Мета даного експерименту полягала в перевірці ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів на дистанційній формі навчання.

Для визначення ефективності культурологічної підготовки майбутніх

інженерів засобами дистанційного навчання, засвоєння навчального матеріалу за допомогою електронного навчально-методичного комплексу, тренувальних програм, контроль знань за допомогою контролюючих програм протягом 2001–2008 рр. було здійснено експериментальне дослідження.

Експериментальне дослідження ефективності педагогічного забезпечення культурологічної складової з метою формування гуманістичної культури майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання ми будували на матеріалах курсу „Культурологія” оскільки вважаємо цей курс важливою складовою гуманітарної підготовки спеціалістів у вищій технічній школі.

Фактичні та теоретичні матеріали даного навчального курсу надають можливість розв’язування завдань навчання студентів в органічній єдності. Вони демонструють, насамперед, еволюцію зовнішньої оболонки людського буття, знайомлять з конкретно-історичними проявами культури в суспільстві через життя і творчість видатних діячів української та світової культури, що сприяє гуманістичному розумінню культури як особливого феномена суспільного життя. Знання категорій культури сприяє філософському осмисленню культури, усвідомленню значення культури для розвитку особистісних якостей майбутнього інженера.

Визначення місця і ролі „Культурології” у професійній підготовці студентів технічного вищого навчального закладу за дистанційною формою навчання передбачало проведення на певному етапі дослідження констатуючого експерименту. Його завданнями були:

- визначення ціннісних орієнтирів, властивих сьогодні студентам інженерам дистанційної форми навчання;
- визначення рівня культурологічної підготовки студентів дистанційної форми навчання;
- виявлення особливостей культурологічної підготовки студентів дистанційної форми навчання;
- виявлення основних факторів впливу на поліпшення культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання;

Дослідження проводилось протягом 2001–2008 рр. Використовувались методи масового збору інформації й анкетування, співбесіди, опитування.

Результати опитування дають можливість різнобічної характеристики об'єкта дослідження, неоднозначно відображають залежність змін, що відбуваються в суспільстві та вищій школі зокрема [206].

Проаналізовано основні результати пошуково-експериментальної роботи ефективності навчання студентів культурологічним дисциплінам засобами заочного та дистанційного навчання. У ній брало участь 300 студентів першого курсу (2004-2005 н.р.) напряму підготовки „Будівництво” спеціальності „Автомобільні дороги та аеродроми”, з них 150 студентів заочної форми навчання та 150 студентів дистанційної форми навчання, а також 8 викладачів університету.

На першому етапі *констатуючого експерименту* було проведено анкетування студентів для визначення рівня сформованості професійного інтересу до обраної спеціальності. Його результати свідчать, що значна кількість респондентів (60%) заочної та дистанційної форми навчання обрала дану спеціальність у зв'язку з продовженням сімейної традиції, щодо обрання професії. Наступні (30%) респондентів заочної та дистанційної форми навчання обрали дану спеціальність щоб отримати вищу технічну освіту, але дані студенти не вірять у можливість працевлаштування після завершення навчального закладу. Останні (10%) опитаних студентів обрали дану спеціальність у зв'язку з тим що працюють у даній галузі виробництва та мають бажання отримати вищу освіту з даної спеціальності.

Таким чином узагальнення результатів констатуючого експерименту дало змогу дійти висновку, що саме врахування інтересів студентів заочної та дистанційної форми навчання до обраної спеціальності, зацікавленість в оволодінні фаховими знаннями у професійній підготовці майбутнього інженера є необхідною умовою культурологічної підготовки студентів у вищому технічному навчальному закладі.

Так 40% студентів, заочної та дистанційної форми навчання, зазначили, що в сучасних умовах відсутній інтерес до дисципліни „Культурологія”, як такої, що не вважається фаховою.

Але гуманістична спрямованість світогляду майбутнього інженера залежить не лише від зовнішніх факторів, що походять з самого змісту соціального життя, а й від внутрішнього стану особистості, її моральних якостей.

Близько 60% студентів заочної та дистанційної форми навчання виявили орієнтацію на професійні цінності. Крім того, аналіз мотиваційної структури навчальної діяльності свідчить про зростання прагнень студентів реалізувати свою професійну мету, інтереси до саморозвитку через навчальний процес. Тому на перший план висуваються такі особисті мотиви діяльності студента, як бажання стати гарним спеціалістом, прагнення до підвищення рівня своєї культури через вивчення дисципліни „Культурологія”. Але, як засвідчив порівняльний аналіз відповідей на запитання, пов’язані з професійною підготовкою, далеко не всі студенти поєднують завдання успішного закінчення вищого навчального закладу із завданням високої професійної підготовки, щодо отримання знань.

Також, на даному етапі досліджуваної роботи ми встановили, що для більшості студентів, які навчаються на заочній та дистанційній формі навчання (63,4%) характерний низький рівень опанування загальною культурою міжособистісних відносин. Студенти технічних спеціальностей пояснюють в першу чергу об’єктивною причиною: вони обрали технічний навчальний заклад, який належить до категорії негуманітарних.

Важливим фактором впливу на рівень загальної культури названо театр, кіно, музику, літературу, 30,6% студентів зазначили, що люблять переглядати кінофільми, відвідувати театральні вистави, концертні програми.

Результати дослідження дають змогу визначити загальне ставлення студентів до культурологічної підготовки. Його можна охарактеризувати таким чином: студенти розуміють, що сучасне суспільство не може функціонувати без вивчення людиною основних етапів розвитку культури та мистецтва; збагачення людського кругозору відомими пам’ятками культури; оволодіння основними принципами людських відносин.

Разом з тим результати опитування студентів засвідчили неготовність

більшості з них до активної творчої діяльності з дисципліни „Культурологія”. Так, лише 33% студентів виявили бажання самостійно вести творчий діалог з основних напрямів даної дисципліни. Причинами такого низького рівня творчої активності можуть бути негативні життєві установки, відсутність цілей, що стосуються навчання, а також відсутність сприятливих способів діяльності.

У той же час 63% студентів зазначили, що вивчення дисципліни „Культурологія” дає їм можливість розширення світогляду, підвищення загальнокультурного рівня.

Ми вважаємо, що зазначені вище фактори, котрі обумовлюють зацікавленість студентів у вивченні дисципліни „Культурологія” можуть бути виявлені у будь-якому вищому технічному навчальному закладі.

За допомогою анкетування було виявлено: мотиви вступу до технічного вищого навчального закладу; ставлення студентів до обраної професії; уява щодо роботи за фахом; бажання і спроможність до використання отриманих знань з гуманітарних дисциплін у загальноосвітній школі; самооцінка вмінь самостійної роботи, прагнення до самоосвіти; сформованість комунікативних компетенцій; ставлення до запропонованої методики навчання тощо.

Для технічного навчального закладу характерні певні особливості в опануванні культурологічних дисциплін. Вони пов'язані із специфікою фахової підготовки, яка здійснюється на заняттях з профільних спеціальних дисциплін.

Таким чином, практичне здійснення завдань модернізації освіти, реалізація гуманістичних засад культурологічної підготовки студентів заочної та дистанційної форми навчання передбачає подолання існуючих суперечностей і стає можливим завдяки шляху кооперації зусиль викладачів гуманітарних, загально технічних і спеціальних дисциплін [207].

Низку організаційних, теоретичних і методичних кроків у переліку практичної реалізації завдань формування гуманітарної культури студентів заочної та дистанційної форми навчання здійснює координаційна рада Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного універ-

ситету. На координаційну раду покладено функцію щодо координації роботи кафедр гуманітарних дисциплін. Співробітниками координаційної ради розроблено концепцію гуманізації та гуманітаризації вищої технічної освіти. В першу чергу це стосується оптимізації навчального процесу на дистанційній формі навчання, де проводиться розробка мультимедійних навчально-методичних комплексів з гуманітарних дисциплін та впровадження даних комплексів у навчальний процес. Значну увагу у названій концепції приділено проблемам інтеграції гуманітарного та технічного знання, розвитку духовної культури студентів, що зробить останніх чутливими до внутрішніх запитів професійного життя.

Разом з тим, члени координаційної ради Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету відзначають, що рівень завдань гуманізації та гуманітаризації вищої технічної освіти поки що не відповідає у повній мірі сучасним вимогам.

У значній частині вищих технічних навчальних закладах не знають, як реалізувати гуманістичні принципи та ідеали в практиці навчального процесу. Згадки про основоположні проблеми гуманізації вищої технічної освіти в різних постановках, планах, концепціях, положеннях є швидше даниною термінологічній моді, а не свідомим спрямуванням найважливішого напрямку розвитку вищої технічної освіти.

З метою перевірки ефективності методики культурологічної підготовки майбутніх інженерів було здійснено другий етап *констатуючого експерименту*. Ним були охоплені 150 студентів першого курсу заочної форми навчання (2004-2005 н.р.) напряму підготовки „Будівництво” спеціальності „Автомобільні дороги та аеродроми” та 150 студентів першого курсу дистанційної форми навчання (2004 – 2005 н.р) напряму підготовки „Будівництво” спеціальності „Автомобільні дороги та аеродроми”.

На цьому етапі були визначені основні критерії культурологічної підготовки студентів технічного профілю заочної та дистанційної форми навчання:

- рівень засвоєння знань;
- рівень використання знань і умінь;
- рівень порівняння;
- аналіз кожним студентом відомих цінностей культури та мистецтва;
- сформованість практичних умінь і навичок у студента спрямованих на збагачення і розширення гуманітарної підготовки;
- сформованість творчої активності майбутніх фахівців технічного профілю;
- самостійність мислення та узагальнення під час аналізу культурного процесу;
- рівень гуманітарно-інтелектуального, духовно-естетичного виховання, патріотичних почуттів, поваги і любові до вітчизняної культури;
- рівень отриманих знань відповідно до навчальної програми базового курсу та використання набутих знань у гуманізації професійних знань;
- рівень навичок у роботі з літературою та джерелами гуманітарного напрямку.

З метою реалізації завдань формуючого експерименту нами розроблено навчальну робочу програму дисципліни «Культурологія» для студентів заочної та дистанційної форми навчання, шляхом доповнення її змісту матеріалом гуманістичного спрямування, підібрано дидактичний матеріал до кожного розділу програми, розроблено контрольні тестові завдання двох рівнів складності для студентів, методичні рекомендації для вивчення дисципліни „Культурологія” на заочній та дистанційній формі навчання (Додаток А,Б,В).

Зміст програми дисципліни „Культурологія” для студентів заочної та дистанційної форми навчання формує у студентів нову систему знань. Програма полягає у спрямованості навчання на розвиток творчого мислення студентів, професійну орієнтацію навчального закладу та рівень підготовки кожного студента.

Програма дисципліни охоплює матеріал, що висвітлює як загальносвітові тенденції розвитку культури, так і вітчизняні: від найдавнішого часу до

сьогодення. Кожна тема дисципліни дає можливість визначити складність шляху людини до виявлення нею власної сутності, тобто до самоактуалізації. Вічні проблеми народження, життя, смерті, кохання, ненависті, свободи, вибору, зради наскрізні для кожної з культур, але кожна розв'язує їх по-своєму. Будуючи матеріал за історико-хронологічним принципом, ми відбирали його з точки зору найбільшої людської значущості для формування у студентів системи цінностей як внутрішнього стрижня культури особистості.

Нині важко уявити професіонала-інженера, який би не мав поняття щодо історії культури народу, особливості, специфіку того чи іншого мистецького напрямку, справжню культуру виробництва, дизайн, етику управління. Адже всі ці надбання збагачують особистість, формують духовність. Для майбутнього інженера основними принципами культури є практичність, всебічність і оптимальність. Вищим критерієм культури мислення повинен бути гуманізм.

Для проведення експерименту було розроблено і впроваджено методику вивчення дисципліни „Культурологія” для дистанційної та заочної форми навчання, в основі якої – система заходів, що сприяють самореалізації студентів, ініціативи і творчості. Це забезпечувалось особистісно-гуманістичним підходом до студентів.

Методика реалізації завдань дослідження включала різноманітні форми роботи, містила комплекс творчих завдань різного рівня складності, враховувала проблемність при постановці моральних питань, передбачала самостійний аналіз інформації, про гуманістичні цінності та ідеали, різноваріантність обміну нею, що дало змогу студентам виявити різний ступінь активності під час навчання.

Методика дослідження містила комплекс тестів різного рівня складності. Зміст тестів відтворював основні проблемні ситуації розвитку культурологічних концепцій, передбачав самостійний аналіз різної інформації.

Критеріями оцінки результативності навчання були:

– результати виконання тестових завдань з культурологічних дисциплін;

- якість засвоєння знань студентами, зокрема системність, активність студентів під час навчання;
- рівень пізнавального мотиву;
- уміння узагальнювати і систематизувати знання;
- позитивність взаємин між викладачем та студентами.

Зазначені критерії та показники взаємопов'язані і впливають один з одного.

Педагогічний експеримент проводився на базі Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету. В експерименті взяли участь 6 груп студентів першого курсу дистанційної форми навчання (групи ДН-101, ДН-102, ДН-103, ДН-104, ДН-105, ДН-106), які були експериментальними (150 студентів). А також у експерименті взяли участь шість груп студентів заочної форми навчання (групи ЗН-101, ЗН-102, ЗН-103, ЗН-104, ЗН-105, ЗН-106), які були контрольними (150 студентів). Всі студенти першого курсу заочної та дистанційної форми навчання (300 студентів) відповідно навчалися на напрямі фахової підготовки 0921 „Будівництво” спеціальності 6.092100 „Автомобільні дороги та аеродроми”. Обрані групи за статистичними показниками рівня культурологічної підготовки та наявності досвіду її здобуття були рівнозначними.

Після вивчення повного курсу дисципліни „Культурологія”, студенти контрольних та експериментальних груп пройшли контрольний зріз знань. До контрольного зрізу ввійшли тестові завдання, які мали на меті перевірку знань загальної проблематики з вітчизняної та світової культури.

Ми звернулися до тестування як до методу контролю знань, тому що в сучасних умовах він вважається одним з найоптимальніших і, на нашу думку, відповідає принципам гуманної підготовки.

Класичним у педагогіці є визначення К. Інгенкампа: „Тестування – це метод педагогічної діагностики за допомогою якого вибір поведінки, що презентує передумови чи результати навчального процесу, повинен максимально відповідати принципам зіставлення, об'єктивності, надійності та валіднос-

ті вимірів, повинен пройти обробку й інтерпретацію і бути прийнятим для застосування в педагогічній практиці” [208].

У процесі навчання застосовують так звані „тести навченості”, орієнтовані на вимірювання рівня засвоєння певних аспектів змісту навчання.

Отже, під тестом ми розуміємо завдання, яке студент повинен виконати і єталон рішення, пред’явлений студенту після виконання завдання для співставлення з отриманим результатом. Перевага тестування, на нашу думку, в тому, що воно ґрунтується на багатобальному, кількісному і якісному вимірюванні знань.

Супротивники тестування стверджують, що начебто цей метод не примушує студентів серйозно думати, так як передбачає, перш за все, пошук готових істин, а не шляхів, які ведуть до них, допускає випадковість угадування відповідей, звикання студентів до алгоритму тестування тощо.

З огляду на ці обставини, вважаємо, що застосування тестового методу сьогодні, в умовах гуманізації освітянського процесу у вищій школі, потребує творчого підходу. Завдання повинні підбиратися на основі детального аналізу логічної структури навчального матеріалу, з урахуванням типових помилок студентів. При цьому погоджуючись з дослідниками, які вважають за необхідне дотримання таких принципів і цінностей (система завдань повинна включати якнайбільше їх типів); поступовості і послідовності (завдання ефективні тоді, коли поступово ускладнюються); інтегральності (для перевірки знань повинні включатися завдання, що розкривають взаємозв’язок навчального матеріалу з іншими предметами); надмірності (завдання викликає інтерес тоді, коли воно має характер суб’єктивної новизни); науково обґрунтованої, посиленої завантаженості (студенти повинні бути обізнані з тим, як виконувати ті чи інші завдання) [209].

Вважаємо також, що чим різноманітнішою буде функціональна спрямованість тестів, тим об’єктивнішими будуть виміри результатів тестування.

Не зовсім правомірними є також твердження, що з тестів повинні бути вилучені ті завдання, яких не виконала більшість студентів. Адже перевірка

тестових завдань на великому контингенті студентів ще сама по собі не є показником якості підібраних завдань.

Результати тестування студентів можна вважати об'єктивними, якщо вони в основному корелюють з поточною успішністю. Надійність результатів оцінювання значною мірою залежить від кількості виконаних студентом завдань, на основі чого можна зробити висновки про його знання, вміння й навички.

Зупинимось на тестових завданнях студентів, які були охоплені експериментом. Під час проведення тестування студенти показували якісні знання. Перевірявся рівень засвоєння ними великої кількості матеріалу. Були розроблені тестові завдання однакового рівня складності. Тестові завдання отримали контрольні групи, які навчалися на заочній формі навчання (150 студентів), та експериментальні групи, які навчалися на дистанційній формі навчання (150 студентів).

Студентам було запропоновано такі критерії оцінок: у разі допущення до 10% помилок від кількості питань виставляється оцінка „відмінно”, від 10% до 20% – оцінка „добре”, від 20% до 40% – оцінка „задовільно”, від 40% і більше – оцінка „незадовільно”. Усі критерії оцінювання знань з культурологічних дисциплін для студентів заочної та дистанційної форми навчання були розроблені та переведені у відповідні рівні культурологічної підготовки студентів (табл.3.4).

Як показали результати тестових завдань система контролю одержаних знань, умінь і навичок позитивно сприймаються студентами заочної та дистанційної форми навчання, виявляє їх зацікавленість у виконанні завдань, що сприяє покращенню культурологічної підготовки майбутніх інженерів.

Однак студенти контрольних груп, які вивчали дисципліну "Культурологія" не одержали установки на оволодіння гуманістичним змістом культури, не мали спеціально підготовленого за розділами, темами дидактичного матеріалу. У процесі викладання дисципліни в зазначених групах не зверталась увага на критерії формування гуманістичної культури, на основі яких

визначено певні рівні її опанування студентами.

Таблиця 3.4

**Рівні та критерії культурологічної підготовки студентів
заочної та дистанційної форми навчання.**

Рівень культурологічної підготовки	Критерії оцінювання знань з культурологічних дисциплін (%)
Високий рівень підготовки	100–90% вірних відповідей на тестові завдання Студенти володіють основними культурологічними вміннями, ефективно застосовують їх для аналізу фактів, уявлень та відносин
Середній рівень підготовки	90–80% вірних відповідей на тестові завдання Студенти вміють відібрати, диференціювати та систематизувати культурологічний матеріал, самостійно здійснювати аналіз культурологічних фактів та явищ, встановлювати характерні причинно-наслідкові зв'язки та відносини
Достатній рівень підготовки	80–60% вірних відповідей на тестові завдання Студенти володіють знаннями окремих фактів, подій та явищ культури, основами культурологічного характеру, культурологічних явищ, зазнають труднощі в понятті соціокультурних ситуаціях та у вирішенні соціокультурних проблем
Незадовільний рівень підготовки	Менше 60% вірних відповідей на тестові завдання Студенти не здатні інтегрувати свої знання та вміння, не диференціюють культурологічні факти та явища

Експериментальні групи, у яких студенти навчалися на дистанційній формі навчання у регіональних центрах дистанційного навчання Національного авіаційного університету перед вивченням дисципліни "Культурологія" були забезпечені всім необхідним дидактичним матеріалом (електронний варіант конспекту лекцій, відео-лекцій, практичних занять, контрольних запитань, електронною бібліотекою з даної дисципліни, тестами до кожного розділу дисципліни) та мали змогу користуватися дидактичними матеріалами, які були розташовані на навчальному сайті Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету [210].

Джерелами інформації для підготовки студентів до занять, які навчались у експериментальних групах були: методичні матеріали загального користування, розміщені на різних освітніх серверах Інтернет; методичні матеріали, що надсилалися електронною поштою; інформаційні ресурси бібліотек; інформаційні ресурси Інтернет; бази даних на носіях інформації.

Загалом в процесі експерименту використовувалися такі форми завдань:

- реферат з елементами наукового пошуку й узагальнення з досліджуваної проблеми;
- доповідь із запропонованого питання;
- науковий пошук в глобальній мережі Інтернет і узагальнення інформації.

Звітність студентів оформляли як:

- електронну пошту з рефератом, домашнім завданням;
- електронну пошту з варіантом доповіді;
- проведення тесту в реальному часі (on-line);
- відповіді на запитання з використанням Інтернет.

Таким чином, на засадах описаної нами методики проводився формуючий експеримент. Особливості культурологічної підготовки студентів технічної спеціальності в системі дистанційної освіти у тому вигляді, як-то відбувалося в кожній експериментальній групі.

Для набуття студентами практичних навичок користування комп'ютером переважну частину занять було проведено дистанційно. Обмін інформацією про те, як проходять завдання, дискусії, звіти, здійснювалися за допомогою електронної пошти і голосової пошти Інтернет. Для цього кожний студент створював свою особисту електронну поштову скриньку. У процесі навчання відбувався обмін текстовими, графічними, аудіо матеріалами, пошук у мережі необхідної інформації.

Вивчення теоретичного матеріалу проходило індивідуально в довільній послідовності. Але контрольні групові заходи, проекти, чати, телеконференції, тестування здійснювалося в чітко визначений час.

Таким чином у процесі навчання студенти ознайомилися з двома технологіями дистанційного навчання: кейсовою і мережною.

Особливості навчання за кейсовою технологією полягали в тому, що воно починалося зі вступного семінару. Студентам роздавали кейси – комплект документів і матеріалів, що складався із методичної вказівки для користувача, навчальних посібників і глосарію, контрольних та екзаменаційних матеріалів. Далі студенти самостійно під керівництвом викладача, який виконував роль тьютора, вивчали матеріали навчальних посібників і виконували контрольні завдання з кожного розділу. У період самостійного вивчення матеріалу студенти консультувалися з тьютором за допомогою телефону та електронної пошти. Процес навчання закінчувався підсумковим семінаром. Іспит проводився в формі тестування.

За мережною технологією, навчання здійснювалось з використанням Інтернет. Процес навчання містив у собі самостійне вивчення навчально-методичних, виконаних у вигляді гіпертекстів, і розташованих у мережі Інтернет матеріалів. Усі завдання і запитання надсилалися тільки по Інтернет. Іспит проводився у формі дистанційного тестування.

Заняття за мережною технологією проходили за методикою навчання в співробітництві (навчання в малих групах на принципах співробітництва, метод проектів, різнорівневе навчання). Об'єднання студентів у малі групи (спілкування здійснювалося електронною поштою) на основі попереднього тестування для того, щоб у кожній групі були слабкий, сильний і середній студенти, що дало можливість студентам спільними зусиллями домагатися кращих результатів. Слабкому студенту необов'язково було з кожного приводу звертатися за допомогою до викладача, він мав змогу звернутися до своїх однокласників. Оцінка їхньої спільної діяльності передбачалася одна на групу. Отже, усі студенти групи були зацікавлені в позитивному результаті, що складався з успіхів кожного студента групи, оскільки кожний із них мав своє завдання, свою роль у загальному завданні. Викладачу також легше оцінювати зусилля групи. Однак, тут передбачалися й індивідуальні види діяльності,

котрі кожний студент мав змогу оцінити самотійно. Час від часу передбачалися і колективні обговорення з найбільш складних проблем, або на етапі контролю, тестування, використовуючи телеконференції в on-line режимі.

Метод проектів у кейсовій і мережній технологіях навчання дозволяв створювати ситуації, що вимагали від студентів застосування отриманих знань для розв'язання визначеної проблеми. Перш за все це були завдання, що передбачали самотійну роботу студентів з культурологічною інформацією, причому з інформацією на різних носіях: друкарських, електронних і мережних (інформаційні ресурси Інтернет). Оформлення завдання дозволяло визначити ступінь оволодіння студентами культурологічного матеріалу.

Проаналізувавши знання, вміння і навички в контрольних і експериментальних групах в ході дослідження, ми можемо сказати наступне.

Перед початком експерименту рівень знань, вмінь і навичок в контрольних і експериментальних групах був приблизно однаковий, що підтверджують дані досліджень.

Співставляючи результати контрольних зрізів у контрольних та експериментальних групах з дисципліни "Культурологія", ми можемо стверджувати, що підібрані групи ідентичні, так як успішність студентів майже не відрізняється середній бал контрольних груп – 3,54; експериментальних груп – 3,76 (табл.3.5).

Таблиця 3.5

**Результати контрольного зрізу з дисципліни
„Культурологія” у контрольних та експериментальних групах**

Навчальні групи	Кількість груп	Кількість студентів	Кількість студентів, які отримали оцінки								Середній бал
			5	%	4	%	3	%	2	%	
Контрольні	6	150	19	12,6	51	33,8	72	48,1	8	5,5	3,54
Експериментальні	6	150	30	19,7	59	39,1	56	37,6	5	3,6	3,76

В ході експерименту ми встановили, що з використанням необхідних дидактичних матеріалів (електронний варіант конспекту лекцій, відео-лекцій,

практичних занять, контрольних запитань, електронної бібліотеки з даної дисципліни, тестами до кожного розділу дисципліни) самостійна робота кожного студента за дистанційною формою навчання організована виходячи з його індивідуальних особливостей.

Результати оцінок успішності щодо вивчення дисципліни „Культурологія” свідчать про те, що в експериментальних групах помітне просування студентів на більш високий рівень точності і повноти виконання завдань, а це є свідченням формування стійких професійних вмінь і навичок у порівнянні зі студентами контрольних груп (рис.3.2.).

Так після закінчення експерименту високий рівень культурологічної підготовки виявлено у 19,7% студентів експериментальних груп, а у контрольних груп – 12,6%. Різниця між студентами експериментальних і контрольних груп проявляється більш переконливо, якщо врахувати, що тільки 3,6% студентів експериментальних груп мають низький рівень культурологічної підготовки, в той час, як в контрольних групах таких студентів 5,5 % (табл.3.6).

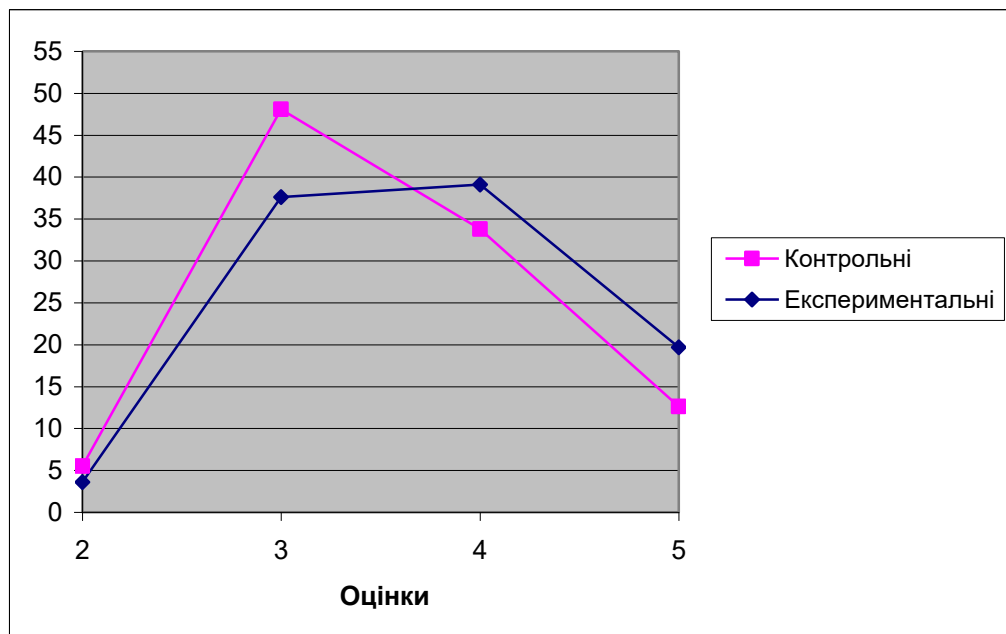

Рис. 3.2. Результати контрольного зрізу з дисципліни „Культурологія” у контрольних та експериментальних групах

Результати засвоєння знань студентами експериментальних та контрольних груп з дисципліни „Культурологія”

Оцінки	Кількість студентів		Результати засвоєння. %		Середній бал	
	Контроль-на група	експериментальна група	контроль-на група	експериментальна група	контроль-на група	експериментальна група
5	19	30	12,6	19,7	3,54	3,76
4	51	59	33,8	39,1		
3	72	56	48,1	37,6		
2	8	5	5,5	3,6		

На завершення формуючого експерименту був проведений контрольний зріз для визначення рівня культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами заочного та дистанційного навчання. За основу визначення рівня підготовки студентів було взято високий рівень підготовки (100–90% - вірних відповідей на тестові запитання). Даний показник визначається символом $K_{ум}$ і визначається за формулою:

$$K_{ум} = \frac{B_{умф}}{O_ц} \cdot 100\%$$

де $B_{умф}$ – фактична сума умовних балів за виконання всіх завдань, $O_ц$ – загальна можлива кількість балів за всі виконані завдання.

Для підрахунку суми умовних балів використали метод комплексного аналізу при виконанні студентами тестових завдань, що дозволило провести перевід якісних показників у кількісні за допомогою системи умовних балів. З цією метою тестові завдання, які виконували студенти, оцінюються умовними балами „1” або „0” (виконання – невиконання тесту). Необхідні дані та проведені нами розрахунки наведені у табл. 3.7.

Результати комплексного аналізу, виражені у відсотках, відображають той рівень культурологічної підготовки майбутніх інженерів, на якому сформовані вміння і навички. Відповідно до рівнів та критеріїв підготовки (табл. 3.4), рівень культурологічної підготовки у студентів експериментальних груп

є середнім ($K_{ум} = 88,3\%$). У студентів контрольних груп, де ($K_{ум} = 78,6\%$), рівень культурологічної підготовки вважається як достатній.

Таблиця 3.7

Результати комплексного аналізу культурологічної підготовки у контрольних та експериментальних групах

Група	Кількість студентів	Кількість завдань, які повинні виконати студенти	Кількість завдань, які виконали студенти	$K_{ум}$
Контрольна	150	1500	1179	78,6%
Експериментальна	150	1500	1325	88,3%

Експериментальна перевірка показала, що проведення занять з дисципліни „Культурологія” на дистанційній формі навчання з використанням електронного навчально-методичного комплексу сприяє формуванню стійких професійних вмінь і навичок, Студенти експериментальних груп активно, самостійно, більш повно і творчо виконували тестові завдання. Аналіз і співставлення відповідей порівняльних груп показали, що студенти експериментальних груп глибше засвоїли матеріал, змістовно пояснювали конкретні приклади, послідовно розвивали свою думку, вміло орієнтувались у тестових завданнях. Це пояснюється тим, що застосування у самопідготовці електронних ресурсів навчання дали можливість створити необхідні умови для кожного студента індивідуально, у віртуальному режимі, свідомо оволодіти необхідним навчальним матеріалом [211].

Організація занять за дистанційною формою навчання вимагає особливої уваги у процесі планування занять, відборі змісту, структурованому із нарощуванням ступенів складності навчального матеріалу. Методично правильно сформовані цикли навчання дисципліни „Культурологія” суттєво впливають на процес формування підготовки майбутнього інженера, дають можливість забезпечити індивідуальну самостійну роботу студента, спонукають його до розвитку можливостей творчо мислити при оптимальному використанні інформаційних технологій.

Після статистичної обробки результатів експерименту ми побачили, що

хоча результати контрольних зрізів і відповідей на екзаменах в експериментальних групах були вищі за контрольні групи, відмінність показників не була суттєвою. Це означало, що запропонована частина системи навчання не впливає суттєво на результати, які ми бажали отримати. Була вдосконалена методика лекційних і практичних занять з культурологічних дисциплін на дистанційній та заочній формі навчання.

Результати статистичного аналізу після проведення формувального експерименту підтвердили позитивність, щодо набуття культурологічних знань на дистанційній формі навчання (рис. 3.3.–3.4.).

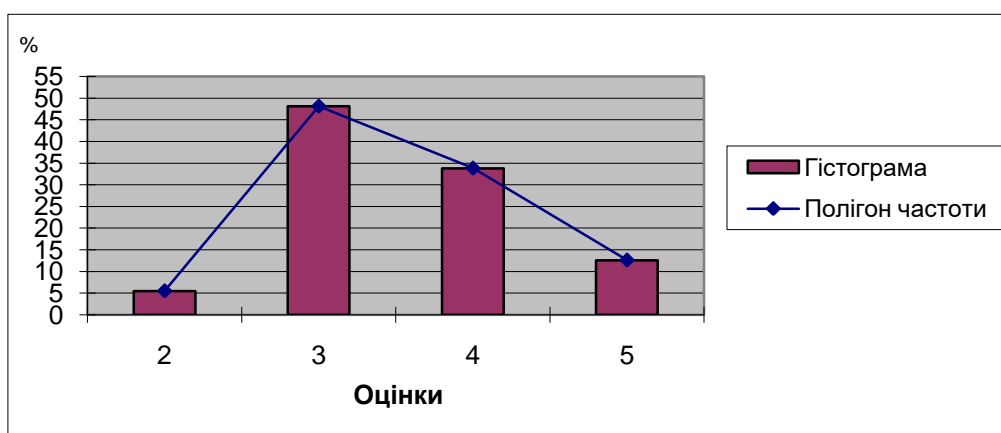

Рис. 3.3. Результати контрольного зрізу в контрольних групах з дисципліни „Культурологія” на заочній формі навчання

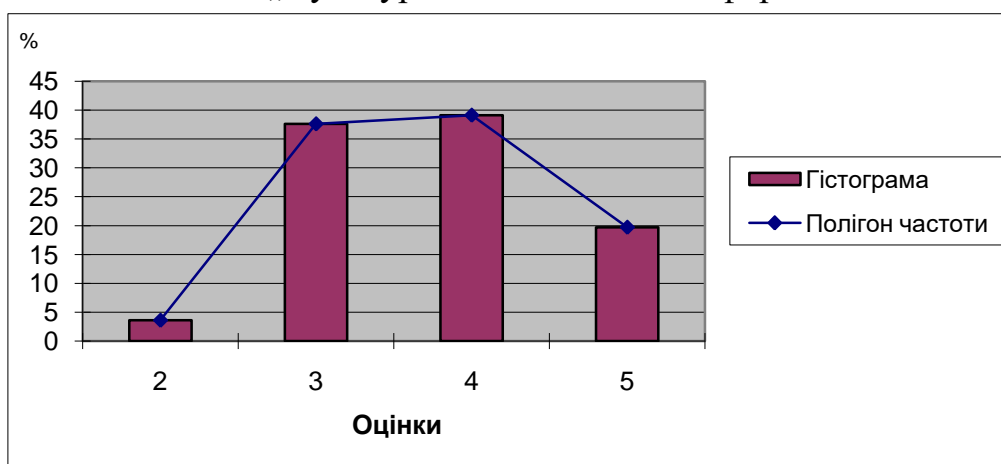

Рис. 3.4. Результати контрольного зрізу в експериментальних групах з дисципліни „Культурологія” на дистанційній формі навчання

Аналізуючи отримані результати бачимо, що за всіма параметрами відмінність між дистанційною формою навчання та заочною формою навчання,

відмінність між значеннями в експериментальних групах та контрольних групах підтверджують висунуту нами гіпотезу, щодо умов ефективної культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому навчальному закладі засобами дистанційного навчання [212].

Отже, результати формуючого експерименту дозволяють зробити висновок про те, що запропонована науково-методична система культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю засобами дистанційного навчання є ефективною. Застосування методів навчання, зокрема впровадження навчально-методичного комплексу для дистанційної форми навчання в процесі вивчення культурологічних дисциплін сприяє усвідомленому засвоєнню теоретичного матеріалу, осмисленому використанню його в процесі тестового контролю, сприяє формуванню вмінь самостійної роботи, прагненню до більш глибокого вивчення дисципліни, до самоосвіти. Крім того, під час занять у студентів дистанційної форми навчання формується мотиваційна компетенція, що спрямована на подальше набуття якісних знань із гуманітарних та спеціальних дисциплін, відбувається формування комунікативної компетенції (рис.3.5.).

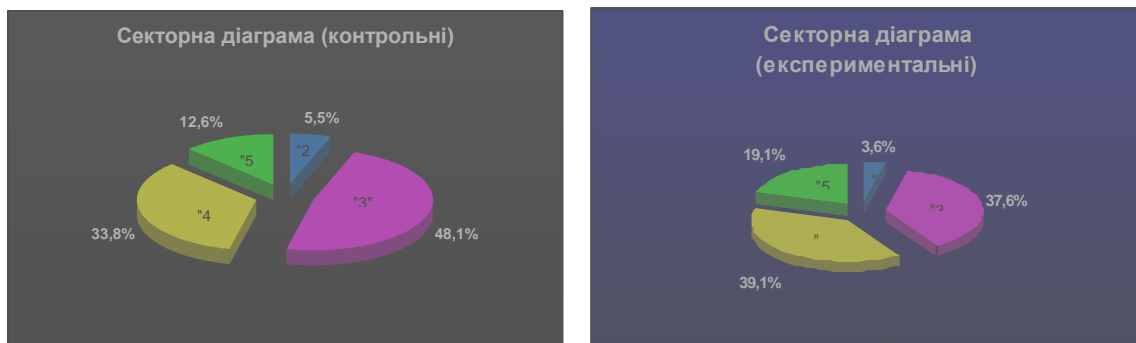

Рис. 3.5. Секторні діаграми порівняння успішності в контрольних та експериментальних групах з вивчення дисципліни „Культурологія”

У ході дослідження нами розв’язані завдання, які відповідають його темі і меті, вивчено стан проблеми щодо культурологічної підготовки майбутнього інженера засобами дистанційного навчання, теоретично обґрунтовані особливості культурологічної підготовки майбутніх інженерів у вищому технічному навчальному закладі, які включають цілеспрямовану орієнтацію

студентів на професійну діяльність, збалансованість загальнонаукової, загально професійної та спеціальної підготовки; у науковому обґрунтуванні умов підвищення ефективності культурологічної підготовки студентів вищого технічного навчального закладу засобами дистанційного навчання.

Висновки до 3 розділу

Проведені експериментальні дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Викладання культурологічних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі дозволяє стверджувати, що використання тільки традиційних методів навчання не дає бажаних результатів. Значний об'єм, складність і різноманітність матеріалу за умови обмеженої кількості навчальних годин не дозволяє у рамках лекційних і практичних занять розвивати у студентів пам'ять, мислячі операції аналізу і синтезу, а також навчити їх використовувати необхідний культурологічний апарат. Тому методика викладання культурологічних дисциплін у межах дистанційної форми навчання суттєво впливає на формування більш високого рівня мотивації навчання, орієнтації на самостійну роботу, містить засоби навчання, і сприяє максимальному використанню групових методів діяльності студентів.

2. Культурологічна підготовки майбутніх інженерів здійснювались у ході дослідно-експериментальної роботи шляхом реалізації операційної складової, введення в дію механізмів її впровадження, створення педагогічних умов щодо формування культурологічної підготовки студентів вищого технічного навчального закладу засобами дистанційного навчання. Зміст та організаційно-методичне забезпечення цього процесу визначався з урахуванням можливостей створення цілісної педагогічної системи дистанційного навчання культурологічних дисциплін, оскільки тільки такій системі притаманні педагогічні умови, які сприяють ефективності підготовки майбутніх інженерів. Структура і зміст культурологічної підготовки майбутніх інженерів за

дистанційною формою навчання на першому адаптаційно-професійному етапі формуючого експерименту визначалися завданнями підготовки студентів-інженерів до: сприйняття дисциплін гуманітарного циклу; усвідомлення особистісної системи ціннісних орієнтацій і пріоритетності гуманістичних цілей і цінностей інженерної професії; формування основ наукової культури; культури знань і навчальної праці; розуміння необхідності культурологічного аналізу освітніх явищ та представлення навчального матеріалу у контексті культури; освоєння основ цілісного сприйняття світу; адаптації до умов вищого технічного навчального закладу.

3. До участі у формуючому експерименті були залучені студенти першого курсу (2004 – 2005 н.р) напряму підготовки „Будівництво” спеціальності „Автомобільні дороги та аеродроми” Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету. Результати діагностики студентів першого курсу показали, що студенти дистанційної форми навчання приходять у вищий технічний навчальний заклад з бажанням вчитися і одночасно працювати. Більшість ознайомлені зі специфікою форми навчання і вибором професії інженера задовго до вступу у вищий навчальний заклад. Мотиви вибору професії є або сімейна традиція, або бажання оволодіти цікавою, престижною професією.

4. У ході експерименту у майбутніх інженерів формувалося гуманітарне мислення, здатність до культурологічного аналізу явищ і подій. Зокрема на заняттях студенти засвоювали основні положення культурологічного підходу, вчилися здійснювати гуманітарну проблематизацію навчального матеріалу, теоретичне осмислення емпіричних явищ і фактів, використовували інші методи культурологічного дослідження. В результаті нами на кафедрі дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання Національного авіаційного університету був розроблений мультимедійний навчально-методичний комплекс з культурологічних дисциплін для студентів інженерних спеціальностей, який включає: курс лекцій з курсів „Культурологія” та „Українська та зарубіжна культура” в доступній формі, включаючи докладну логічну і системно зібрану інформацію про курс: динамічне меню

дозволяє легко переміщуватися по тексту; легко доступні коментарії і примітки у кожному з фрагментів тексту; система посилань пов'язує всі розділи курсу; бібліографічні довідки; синхроністичні таблиці; географічні карти стародавнього світу, плани-реконструкції втрачених пам'яток культури; репродукції художників різних періодів – все це покликане розширити можливості студента при вивченні курсу; методичні рекомендації для студентів з варіантами семінарських занять; організація діалогу між студентом і викладачем за допомогою електронної пошти, якщо при підготовці до семінарських занять у студента виникли труднощі і з'явилися запитання до викладача; організація на базі запропонованого навчального семінару в режимі on-line.

5. Під час проведення педагогічного експерименту вивчалися теоретичні джерела з питань культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання, теоретико-методологічні передумови, стан досліджуваної проблеми. Одночасно вивчався і узагальнювався досвід професорсько-викладацького колективу Національного авіаційного університету, який веде викладання культурологічних дисциплін на заочній та дистанційній формі навчання, формулювалися базові теоретичні положення. Під час проведення початкового етапу експерименту визначалися мета і завдання, формувалася гіпотеза дослідження, розроблялась концепція та визначалися теоретико-методичні засади, розроблявся план дослідження; визначався кількісний і якісний склад учасників експерименту; проводився констатуючий експеримент; аналізувалися та розроблялися основні критерії, котрі визначають рівень культурологічної підготовки інженера за дистанційною формою навчання, наявність умінь самостійної роботи у студентів перших курсів навчання; досліджувались мотиви вибору професії першокурсниками.

6. На другому етапі констатуючого експерименту були визначені основні критерії культурологічної підготовки студентів технічного профілю заочної та дистанційної форми навчання: рівень засвоєння знань; рівень використання знань і умінь; рівень порівняння; аналіз кожним студентом відомих цінностей культури та мистецтва; сформованість практичних умінь і навичок

у студента спрямованих на збагачення і розширення гуманітарної підготовки; сформованість творчої активності майбутніх фахівців технічного профілю; самостійність мислення та узагальнення під час аналізу культурного процесу; рівень гуманітарно-інтелектуального, духовно-естетичного виховання, патріотичних почуттів, поваги і любові до вітчизняної культури; рівень отриманих знань відповідно до навчальної програми базового курсу та використання набутих знань у гуманізації професійних знань; рівень навичок у роботі з літературою та джерелами гуманітарного напрямку.

7. Експериментальна перевірка показала, що проведення занять з дисципліни „Культурологія” на дистанційній формі навчання з використанням електронного навчально-методичного комплексу сприяє формуванню стійких професійних вмінь і навичок, Студенти експериментальних груп активно, самостійно, більш повно і творчо виконували тестові завдання. Аналіз і співставлення відповідей порівняльних груп показали, що студенти експериментальних груп глибше засвоїли матеріал, змістовно пояснювали конкретні приклади, послідовно розвивали свою думку, вміло орієнтувались у тестових завданнях. Це пояснюється тим, що застосування у самопідготовці електронних ресурсів навчання дали можливість створити необхідні умови для кожного студента індивідуально, у віртуальному режимі, свідомо оволодіти необхідним навчальним матеріалом.

8. Результати формувального експерименту дозволяють зробити висновок про те, що запропонована науково-методична система культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю засобами дистанційного навчання є ефективною. Застосування методів навчання, зокрема впровадження навчально-методичного комплексу для дистанційної форми навчання в процесі вивчення культурологічних дисциплін сприяє усвідомленому засвоєнню теоретичного матеріалу, осмисленому використанню його в процесі тестового контролю, сприяє формуванню вмінь самостійної роботи, прагненню до більш глибокого вивчення дисципліни, до самоосвіти. Крім того, під час занять у студентів дистанційної форми навчання формується мотива-

ційна компетенція, що спрямована на подальше набуття якісних знань із гуманітарних та спеціальних дисциплін, відбувається формування комунікативної компетенції

9. Проведена експериментальна робота свідчить, що культурологічна підготовка майбутнього інженера засобами дистанційного навчання з вивченням дисциплін „Культурологія” та „Українська та зарубіжна культура” є запорукою ефективності формування професійного світогляду спеціаліста інженера, практичного використання набутих культурологічних знань і вмінь у процесі активної професійної діяльності. Результати доводять позитивний вплив культурологічної підготовки на процес навчання та показують акцентуацію на ціннісно-цільовому, змістовому, діяльнісно-творчому, особистісно-позиційному компонентах готовності.

За матеріалами 3 розділу надруковані статті:

1. Дичковський С.І. Впровадження інформаційних технологій у вищій школі при викладанні курсу “Українська та зарубіжна культура” на дистанційній формі навчання // Образование и виртуальность. – Харьков-Ялта, 2002. – Вып. 6. – С. 128–135

2. Дичковський С.І. Критерії ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання // Гуманітарні науки. – 2006. – № 1. – С. 56–62.

3. Дичковський С.І., Борсук П.С., Іванов С.В. Парадигма неперервної освіти: методичні аспекти становлення у вищій школі // Гуманітарні науки. – 2003. – № 1. – С. 8–13.

4. Іванов С.В., Борсук П.С., Дичковський С.І. Система дистанційної освіти в Україні: сучасні напрями розвитку // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С. 12–19.

5. Дичковський С.І. Активація вивчення гуманітарних дисциплін засобами дистанційного навчання // Проблеми та шляхи розвитку вищої технічної освіти: VI Міжнар. наук.-техн. конф. К., 6 – 7 червня 2002. – К., 2002. – С.

205–208.

6. Дичковський С.І. Поглибити зміст навчального матеріалу. З практики впровадження моделі кредитно-модульної системи при викладанні дисципліни "Культурологія" у вищому технічному навчальному закладі // Гуманітарні науки – 2005.– № 1. – С.31–36.

7. Дичковський С.І. Дистанційна освіта: учора, сьогодні, завтра // Шлях освіти. – 2005. – № 2. – С. 26–33.

8. Дичковський С.І., Русакова Т.І. Кредитно-модульна система як уособлення підсумку контролю знань у моделі Болонського процесу (на прикладі викладання дисципліни „Культурологія”) // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. Філософія, культурологія. – 2005. – № 1. – С. 181–185.

9. Борсук П.С., Дичковський С.І., Іванов С.В. Проблеми становлення дистанційної освіти у вищому навчальному закладі // Образование и виртуальность. – Харьков-Ялта, 2004. – Вып. 8. – С.33–37.

10. Борсук П.С., Дичковський С.І., Іванов С.В. Розробка та реалізація мультимедійних навчально–методичних комплексів з гуманітарних дисциплін при дистанційній формі навчання // Образование и виртуальность. – Харьков-Ялта, 2004. – Вып. 8. – С.283–286.

11. Дичковський С.І. Історичний аспект культурологічної підготовки спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі // Гуманітарні науки. – 2007.– № 2. – С.93–106.

12. Уваркіна О.В., Дичковський С.І. Педагогічні умови оптимізації та підвищення ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання // Гуманітарні науки – 2008. – № 1. – С.18–26.

13. Дичковський С.І., Уваркіна О.В. Культурологічна підготовка спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі засобами дистанційного навчання //Якісна освіта ХХІ століття: проблеми і пошуки. : Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Донецьк., 14 березня 2009р. – Донецьк., 2009. – Т. 2. - С.171 – 176.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання, що знайшло відображення в обґрунтуванні та експериментальній перевірці. Результати дисертаційного дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Теоретичний аналіз філософських, психолого-педагогічних, методичних праць вітчизняних та зарубіжних науковців дає підстави стверджувати що культурологічна підготовка майбутніх інженерів у вищому навчальному технічному закладі засобами дистанційного навчання є складною і багаторівневою педагогічною системою. Зміст цієї системи відповідає меті, завданням конкретного напрямку інженерно-педагогічної діяльності. Особливістю культурологічної підготовки майбутніх інженерів є її спрямованість на виховання професійних і загальнолюдських якостей, які дозволяють найефективніше досягати практичних результатів технічної і гуманітарної підготовки. Підготовка інженерів у вищих навчальних технічних закладах на рівні світових вимог потребує внесення істотних змін у педагогічні аспекти проблеми. Важливим напрямком цих змін є педагогічна система культурологічного навчання, виховання та розвитку студентів.

Викладання культурологічних дисциплін у вищому технічному навчальному закладі дозволяє стверджувати, що використання тільки традиційних методів навчання не дає бажаних результатів. Значний об'єм, складність і різноманітність матеріалу за умови обмеженої кількості навчальних годин не дозволяє у рамках лекційних і практичних занять розвивати у студентів пам'ять, мислячі операції аналізу і синтезу, а також навчити їх використовувати необхідний культурологічний апарат. Тому методика викладання культурологічних дисциплін у межах дистанційної форми навчання суттєво впливає на формування більш високого рівня мотивації навчання, орієнтації на

самостійну роботу, містить засоби навчання, і сприяє максимальному використанню групових методів діяльності студентів.

2. Розроблено та теоретично обґрунтовано зміст, форм та методи культурулогічної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю. Для того, щоб випускник був готовий до своєї майбутньої професійної діяльності, необхідно навчально-виховний процес в вищому навчальному закладі будувати адекватно професійній діяльності спеціаліста. Для досягнення цієї цілі в процесі загальнонаукової підготовки повинна бути розроблена технологія формування професійних здібностей при вивченні культурулогічних дисциплін, тобто необхідний новий підхід до самої організації навчального процесу.

Отже, культурулогічна підготовка майбутніх інженерів вищого навчального технічного закладу являє собою цілісну, динамічну педагогічну систему взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, серед яких мета, суб'єкт, об'єкт виховання, навчання і розвитку, а також зміст цієї роботи і відповідно методика як сукупність методів, прийомів та засобів. Але теоретичне їх опрацювання недостатнє без практичної перевірки в реальних умовах вищого навчального технічного закладу.

3. Визначено основні рівні ефективності культурулогічної підготовки майбутніх спеціалістів за дистанційною формою навчання, а саме: рівень засвоєння знань; рівень використання знань і умінь; рівень порівняння; аналіз кожним студентом відомих цінностей культури та мистецтва; сформованість практичних умінь і навичок у студента спрямованих на збагачення і розширення гуманітарної підготовки; сформованість творчої активності майбутніх фахівців технічного профілю; самостійність мислення та узагальнення під час аналізу культурного процесу; рівень гуманітарно-інтелектуального, духовно-естетичного виховання, патріотичних почуттів, поваги і любові до вітчизняної культури; рівень отриманих знань відповідно до навчальної програми базового курсу та використання набутих знань у гуманізації професійних знань; рівень навичок у роботі з літературою та джерелами гуманітарного

напрямку. Виходячи з визначених рівнів ефективності культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів за дистанційною формою навчання були визначені критерії: результати виконання тестових завдань з культурологічних дисциплін; якість засвоєння знань студентами, зокрема системність, активність студентів під час навчання; рівень пізнавального мотиву; уміння узагальнювати і систематизувати знання; позитивність взаємин між викладачем та студентами. Зазначені критерії та показники взаємопов'язані і впливають один з одного.

4. В процесі формуючого експерименту доведено, що запропонована науково-методична система культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів технічного профілю засобами дистанційного навчання є ефективною. Застосування методів навчання, зокрема впровадження навчально-методичного комплексу для дистанційної форми навчання в процесі вивчення культурологічних дисциплін сприяє усвідомленому засвоєнню теоретичного матеріалу, осмисленому використанню його в процесі тестового контролю, сприяє формуванню вмінь самостійної роботи, прагненню до більш глибокого вивчення дисципліни, до самоосвіти. Крім того, під час занять у студентів дистанційної форми навчання формується мотиваційна компетенція, що спрямована на подальше набуття якісних знань із гуманітарних та спеціальних дисциплін, відбувається формування комунікативної компетенції

5. Проведена експериментальна робота свідчить, що культурологічна підготовка майбутнього інженера засобами дистанційного навчання з вивченням дисциплін „Культурологія” та „Українська та зарубіжна культура” є запорукою ефективності формування професійного світогляду спеціаліста інженера, практичного використання набутих культурологічних знань і вмінь у процесі активної професійної діяльності. Результати доводять позитивний вплив культурологічної підготовки на процес навчання та показують акцентуацію на ціннісно-цільовому, змістовому, діяльнісно-творчому, особистісно-позиційному компонентах готовності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Подальшого наукового дослідження потребують питання, пов'язані з використанням специфіки фахової підготовки майбутніх інженерів у вищому навчальному закладі з урахуванням індивідуальних особливостей студентів до професійного самовдосконалення в процесі навчання на дистанційній формі; вивчення зарубіжного досвіду підготовки спеціалістів технічного профілю засобами дистанційного навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крюкова Д.Ф. Психолого-педагогические условия гуманизации инженерной подготовки // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2002. – № 3. – С.84–91.
2. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1. – С. 6–16.
3. Товажнянський Л.Л. Формування гуманітарно-технічної еліти як перспективна парадигма розвитку інженерної освіти у світлі Болонського процесу // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 1. – С.3–9.
4. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 62 с.
5. Зінковський Ю.Ф. Перспективи та можливості неперервної технічної освіти // Неперервна професійна освіта і теорія і практика: У 2-х ч. – К., 2001. – Ч.1. – С. 23–27.
6. Зязюн І.А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 3. – С. 58–61.
7. Ничкало Н.Г. Проблеми гуманітаризації професійної технічної освіти // Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: Наук.-метод. зб. / Ред. кол.: І.А.Зязюн, В.О. Зайчук, В.М. Доній, Н.Г. Ничкало, І.Л. Лікарчук, Є.М. Судаков. – К., 1995. – С. 8–15.
8. Глузман А.В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования. – К.: Просвіта, 1997. – 307 с.
9. Майборода В.К. Творча особистість учителя у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Рідна школа. – 1993. – № 9. – С. 33–34.
10. Товажнянський Л.Л., Романовський О.С., Пономарьов О.С. Особисто орієнтоване проектування системи підготовки національної гуманітарно-технічної еліти // Педагогіка і психологія професійного навчання. – 2002. – № 3. – С. 40–46.

11. Побірченко Н.А. Інноваційні підходи до підготовки майбутніх учителів у контексті реформування системи вищої педагогічної освіти // Рідна школа. – 2003. – № 3. – С. 3–5.
12. Кухаренко В.М., Рибалко О.В., Сиротинко Н.Г. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс / За ред. В.М. Кухаренка. – Харків: НТУ „ХПІ”, „Торсінг”. – 2002. – С. 16–19.
13. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологічна структура педагогічної діяльності / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2000. – 217 с.
14. Сисоева С.О. Педагогічні технології в сучасному освітньому просторі // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 рр.: Зб. наук. пр. до 10 – річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Харків: „ОВС”, 2002. – Ч. 2. – С. 311–325.
15. Товажнянський Л., Романовський О., Пономарьов О. Особистісно орієнтоване проектування системи підготовки національної гуманітарно-технічної еліти // Педагогіка і психологія професійного навчання. – 2002. – № 3. – С. 40–46.
16. Лузик Э.В. Новые педагогические технологии общенаучной подготовки в инженерном вузе: Учебно-методическое пособие для слушателей ФПК. – К.: КМУГА, 1996. – 27 с.
17. Бугай Ю.М. Инновации в науке и высшем образовании // Образование и наука: проблемы и перспективы развития: VII Академич. чтения Международ. академии наук высш. школы. Спб, 5 – 6 марта 2001 г. – СПб, 2001. – С. 55–58.
18. Бугай Ю.М. Методология Национальной доктрины высшего образования Украины // Образование и наука: проблемы и перспективы развития: VII Академич. чтения Международ. академии наук высш. школы. Спб, 5 – 6 марта 2001 г. – СПб, 2001. – С. 14–17.
19. Борсук П.С., Дичковський С.І. Реалізація ідей дистанційного навчання шляхом впровадження інформаційних та комунікаційних технологій у

сучасній вищій школі // Наука і сучасність. – 2002. – Т. 30. – С. 27–34.

20. Гончаренко С.У., Мальований Ю.І. Гуманізація загальної середньої освіти // Початкова школа. – 1995. – № 3 С. 10–11.

21. Гончаренко С.У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – С.81–207.

22. Дичковський С.І. Застосування інформаційних технологій при викладанні гуманітарних наук у вищій школі // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – К, 2003. – Вип. 5. – С. 40–48.

23. Монахов Г.А., Монахов Н.В. Педагогические технологии в условиях информационного сообщества // Ломоносовские чтения. – М., 2006. – Вып. 4. – С. 55–59.

24. Осокин Ю.В. Антология исследований культуры / Т.1. Интерпретация культуры. – СПб: Университетская книга, 1997. – 640 с. (Сер. Культурология. XX век) // Рецензия в ж. Вопросы философии. – 1999. – № 9. – С. 143–147.

25. Роджерс К.Р. Становление личности. Взгляд на психотерапию / Пер. с англ. М. Злотник. – М.: Изд-во Эксмо-Пресс, 2001. – 416 с.

26. Дичковський С.І., Іванов С.В., Борсук П.С. Модель відкритої гуманітарної освіти: реалізація нового педагогічного мислення // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій технічній школі. – Кривий Ріг: Видавничий відділ НметАУ, 2003. – С. 191–196.

27. Ушинський К.Д. Твори: У 2 т. – К.: Рад.шк., 1952. – Т. 2. – 216 с.

28. Шевнюк О.Л. Культурологічна освіта у вищій школі // Вища школа. – 2001. – № 2–3. – С. 68–72.

29. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 169 с.

30. Пригожин И. Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–57.

31. Кирсанов А.А., Зайцева Ж.А. Развитие творческой активности учащихся в педагогическом процессе. – Казань: Изд-во Казанского университе-

та, 1995. – 103 с.

32. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. под общей редакцией Г.А. Балла, А.Н. Киричука, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.

33. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей. - Хрестоматия по истории педагогики под редакцией И.Е. Лакина. – Минск: Высшая школа, 1971. – С. 608.

34. Козлакова Г.О. Науково-методологічні ознаки вищого навчального закладу університетського типу // Наукові засади розвитку університетської освіти в малих містах України: I Всеукр. наук.-практ. конф. Умань, 15 – 18 травня 2003 р. – Київ; Умань, 2003. – С.11–14.

35. Шукшунов В.Е. Роль высших учебных заведений в формировании инновационного пути развития отечественной промышленности // Вестн. Академии наук высшей школы России. – М, 2000. – С.22–26.

36. Страхов В.Н. Думки про розвиток науки // Вісник Міжнар. Академії наук вищої школи. – 1999. – № 1. – С. 15–19.

37. Шукшунов В.Е., Овсянников А.А. Стратегия и тактика реформирования системы образования в России. – М.: МАН ВШ, 1998. – 265 с.

38. Борсук П.С., Иванов С.В., Дичковський С.І. Психолого-педагогічні аспекти по запровадженню комп'ютерних технологій навчання // Комп'ютерні технології навчального призначення в хімії: VI Укр. наук.-методич. конф. Донецьк, 22–24 квітня 2003 р. – Донецьк, 2003. – С. 25.

39. Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів. Монографія. – К.: «Лотос», 1997. – 174 с.

40. Кириченко О.М. Методика формування творчих вмінь у майбутніх інженерів: Метод. рекомендації. – Харків: УИПА, 2003. – 56 с.

41. Коломієць О.Б. Педагогічне забезпечення культурологічної складової у підготовці студентів вищих технічних закладів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; – Захищена 11 березня 2004; – К., 2004. – 214 с.

42. Безрукова В.С. Педагогика технического образования. Актуальные

проблеми. – Свердловськ, 1991. – 292 с.

43. Борсук П.С., Дичковський С.І. Методичні засади викладання курсу “Українська та зарубіжна культура” з використанням телекомунікаційних систем у вищій школі // Наука і сучасність. – 2002. – Т. 32. – С. 23–36.

44. Соколов К.Е. Культурология XX века. Словарь. – СПб: Университетская книга, 1997. – 640 с. // Рецензия в ж. Вопросы философии. – 1999. – № 9. – С. 147–149.

45. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.

46. Библер В.С. На гранях логики культуры. Книга избранных очерков. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 440 с.

47. Гачев Г.Д. Книга удивлений, или естествознание глазами гуманиста, или Образы в науке. – М.: Педагогика, 1991. – 272 с.

48. Стародубцева Л.В. О парадоксах культурологического образования // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть: Міжнар. конф. Харків, 15 – 18 травня 1999 р. – Харків, 1999. – Ч. 1. – С. 20–30.

49. Культурология: Учебное пособие для студентов высших уч. заведений / Под ред. В.Г. Драга. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 575 с.

50. Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.

51. Кононенко Б.И. Культурология в терминах, понятиях, именах. Справочное учебное пособие. – М.: Изд-во «Щит-М», 1999. – 406 с.

52. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій / А.К. Бичко, П.І. Ігнатенко, А.М. Феоктистов та ін. – К.: Либідь, 1992. – 392 с.

53. Бестужев Лада И.В. Что может дать культурологи учителю // Народное образование. – 1997. – №.: – С. 89-94.

54. Культурология в вопросах и ответах / Под ред. проф. Г.В. Драча. – М.: Гардарики, 1999. – 336 с.

55. Матвеев С.Я. Субкультуры в динамике культуры // Субкультурные объединения молодежи: критический анализ. – М.: Политиздат, 1987. – 214 с.

56. Степашин Б.І. Культурологічна діяльність: Навчально-методичний посібник К.: Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 29–34.
57. Юдкін-Ріпун І.М. Прикладна культурологія: Програма спецкурсу для вищих навчальних закладів. – К.: Абрис, 2000. – 20 с.
58. Сікорський П. Актуальні психолого-педагогічні проблеми науково-дослідницьких робіт // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – № 1. – С. 12–20.
59. Баллер Е.А. На гранях логики культуры. Книга избранных бирков. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 440 с.
60. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век. – М.: Политиздат, 1991. – 413 с.
61. Богданова И.Е. Культурологический аспект образовательного курса „Мировая художественная культура”: Дис. ... канд. пед.наук: 13.00.01; Защищена 15 мая 1998; – Краснодар, 1998. – 149 с.
62. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29–36.
63. Боровик М.Г. Системно-культурологические основы изучения гуманитарных предметов в школе: Автореф.дис. ... канд.пед.наук. 13.00.01. – СПб, 1997. – 20 с.
64. Зязюн І.А. Гуманістична парадигма в освіті // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку: Міжнар. наук.-практ. конф. К., 17 - 18 квітня 1996 р. – К., 1996. – Ч. 1. – С. 8–12.
65. Каган М.С. Гуманитаризация образования как общекультурная проблема // Magister. – 1988. – № 4. – С.88–95.
66. Крилова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста. – М.: Высшая школа, 1990. – 142 с.
67. Рудницька О.П. Концепція культурологічної підготовки студентів педагогічних вузів // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспектива розвитку: : Міжнар. наук.-практ. конф. К., 17 – 18 квітня 1996 р. – К., 1996. – Ч. 1. – С. 36-40.

68. Тарасенко Г.С. Формування естетико-екологічної культури вчителя: Автореф. дис... канд.пед.наук / Інститут педагогіки АПН України – К., 1998. – 42 с.
69. Щуркова Н.Е. Диагностика воспитанности: педагогические методики // Воспитание: новый взгляд с позиции культуры. – М.: Педагогический поиск, 1997. – С. 62-75.
70. Арнольдov А.И. Человек и мир культуры: Введение в культурологию / А.И. Арнольдov. – М., Изд-во МГИК, 1992. – 240с.
71. Макареня А.А. Методологические основы создания культуротворческой среды подготовки учителя: Автореф. дис. ... докт.пед.наук.: 13.00.01. – М., 1998. – 42 с.
72. Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів. – К.: Логос, 1997. – 174 с.
73. Попова Е.А. Культурологическая направленность профессионально-педагогической подготовки студентов: Дис. ...канд.пед.наук: 13.00.08; Защищена 3 апреля 1999; – Ростов на Дону, 1999. – 202 с.
74. Сердюк Н.В. Педагогические пути совершенствования преподавания культурологи в вузах МВД России: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01; Защищена 14 мая 1998; – М., 1998. – 214 с.
75. Маслов В.С. Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів і курсантів вищих військових закладів освіти: Автореф. дис. ... докт.пед.наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, – К., 1998. – 35 с.
76. Емелина Э.Е. Содержание культурологической подготовки социального педагога в среднем профессиональном учебном заведении гуманитарного профиля: Дис. канд.пед.наук.: 13.00.01; Защищена 11 марта 1998; – Казань, 1997 – 175 с.
77. Розин В.Е. К вопросу о культурологии, ее предмете и методе // Социально-политический журнал. – 1993. – № 3. – С. 105–106.
78. Рождественский Ю.В. Введение в культуроведение. – М.: Чей Ро,

1996. – 280 с.

79. Культурология. История мировой культуры / под ред. А.И. Макаровой. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 600с.

80. Кефели И.Ф. Культурология в системе социогуманитарного знания // Социально-политический журнал. – 1994. – № 10. – С. 75–812.

81. Флиер А.Я. Современная культурология: объект, предмет, структура // Общественные науки и современность. – 1997. – № 2. – С. 121–127.

82. Андреева О.И. Культурологическая направленность музыкально-педагогического образования в колледже: Дис ...канд.пед.наук: 13.00.08; Защищена 4 октября 1997; – М., 1997. – 194 с.

83. Булыгина М.В. Педагогические условия культурологической компетентности при обучении иностранному языку: Дис. .. канд.пед.наук.: 13.00.01; Защищена 11 декабря 1997; – Екатеринбург, 1997. – 185 с.

84. Луцкая И.А. Культурологическое образование в техническом вузе: Дис. ...канд.пед.наук: 13.00.01; Защищена 22 апреля 1993; – Ростов на Дону, 1993. – 149 с.

85. Митин С.Н. Формирование культурологических знаний и умений у руководителей школ в системе повышения квалификации: Автореф.дис. .. канд.пед.наук: 13.00.08 – М., 1995. – 16 с.

86. Юрченко Ю.А. Формирование культурологических умений у студентов вуза: Автореф.дис. ... канд.пед.наук / Адыгейский государственный университет. – Майкоп, 2000. – 21 с.

87. Дичковський С.І., Борсук П.С. Світ освіти в режимі on line // Актуальные вопросы совершенствования подготовки конкурентоспособных специалистов в новых социально-экономических условиях: IX Між нар. наук-метод. конф. Севастополь, 18 – 20 сентября 2002. – Севастополь, 2002 г. – С. 108–113.

88. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Просвещение; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 432 с.

89. Архангельський С.І. Лекції по науковій організації навчального

процесса в высшей школе. – М.: Высшая школа, 1976. – 200 с.

90. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: (Общедидактический аспект). – М.: Педагогика, 1977. – 256 с.

91. Беспалько В.П., Татур Ю.Г. Системно-методологическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. – М.: Высшая школа, 1989. – 144 с.

92. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.

93. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспект). – Харків: Основа, 1998. – 300 с.

94. Алексеев Н.А. Личностно-ориентированное обучение: вопросы теории и практики. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 1997. – 216 с.

95. Бех І.Д. Особистісно-орієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

96. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11–17.

97. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: Учебное пособие: - 2 изд., перераб. – М: Издательство МПСИ 2003 – 480с.

98. Сериков В.В. Личностно-ориентированное образование: концепция и технологии. – Волгоград: Перемена, 1994. – 150 с.

99. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

100. Якиманская И.С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 31–41.

101. Подмазін С.І. Особистісно-орієнтований освітній процес. Принципи. Технології // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С.35–40.

102. Алексеев Н.А. Конкретная педагогика личностно-ориентированного образования. Часть 1: Учебно-методические материалы. Тюмень: Изд-во ТГУ, 1998, – 32 с.

103. Зеер Э.Ф. Личностно ориентированное профессиональное образование. – Екатеринбург: Изд-во Уральського гос.проф.-пед.университета, 1998. – 126 с
104. Юрченко Ю.А. Формирование культурологических умений у студентов педагогического вуза: Автореф.дис. ... канд.пед.наук / Адыгейський гос.университет. – Майкоп, 2000. – 21 с.
105. Фоменко В.Т. Современный образовательный процесс: содержание, технологии, организационные формы. – Ростов-на-Дону: ВААДОС, 1996. – 62 с.
106. Иванов С.В., Борсук П.С., Дичковський С.І. Система дистанційної освіти в Україні: сучасні напрями розвитку // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. С. 12–19.
107. Скребицкий Э.Г., Холина Л.И. Психолого-педагогические аспекты дистанционного обучения. – Новосибирск, НГАСУ. – 1999. – 138 с.
108. Сидоренко О.М. Проблеми гуманізації та гуманітаризації в освітній реформі в Україні // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 63–67.
109. Скребицкий Э.Г. Дидактическое обеспечение процесса дистанционного обучения // Дистанционное образование. – 2000. – № 1. – С. 21–24.
110. Стефаненко П.В. Дистанционное обучений в высшей школе: Монографія. – Донецк: ДонНТУ. – 2002. – 323 с.
111. Олійник В.В. Основи дистанційного навчання в післядипломній педагогічній освіті: Конспект лекції. – К.: ЦПППО. – 2001. – 43 с.
112. Борисова Н.В. От традиционного через модульное к дистанционному образованию. М.: Домодедово: ВИПК МВД России, 1999. – 174 с.
113. Конаев В.И. Дистанционное обучение: Технологические аспекты. М.: МЕСИ, 2004. – 385 с.
114. Андреев А.А. Применение телекоммуникаций в учебном процессе. В сб. Основы применения информационных технологий в учебном процессе Вузов. - М.: ВУ, 1995. – 272 с.
115. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. –

М.: Просвещение, 1977. – 240 с.

116. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного образования // Интернет, общество, личность: Науч. конф. СПб., 15 – 18 мая 2000 г. – СПб., 2000. – С. 67.

117. Моисеева Н.В. Курс подготовки координаторов дистанционного обучения. – М.: Владос, 1997. – 379 с.

118. Хуторский А.В. Виртуальное образование и русский космизм // Интернет-журнал "Эйдос". – 1999. – 5 января. - В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", <http://www.sufism.ru/barzah/cosm02.htm>

119. Выготский Л.С. Развитие высших психологических функций. – М.: Изд-во АПН СССР, 1960. – 500 с.

120. Костюк Г.С. Развитие и воспитание // В кн.: Общие основы педагогики / Под. ред. Ф.Ф.Королева, В.Е.Гурмана. – М.: Просвещение, 1967. – С. 391–399.

121. Фейнберг И.М. Проблемные ситуации и развитие личности. – М.: 1981. – 129 с.

122. Моисеев М.В. Координатор как ключевая фигура процесса дистанционного обучения // Дистанционное образование. – 2000. – № 1. – С. 25–27.

123. Тихомиров В. Интернет-образование – объективная реальность XXI века // Вузовские вести. – 2000. – № 7. – С. 14.

124. Коновалов О. На шляху до освітніх інформаційних технологій // Освіта. Технікуми, коледжі. – 2002. – № 1. – С. 26–27.

125. Кухаренко В.М. Дистанційне навчання: Навчальний посібник. – Харків: ХДПУ, 1999. – С. 118–123.

126. Прокопенко І.Ф., Євдокімов В.І. Теоретичні основи педагогічної технології. – Харків: Основа, 1995. – 105 с.

127. Трайнев В.А., Гуркин В.Ф., Дистанционное обучение и его развитие (Обобщение методологии и практики использования). – М.: Издат. дом „Дашков и К”, 2007. – 294 с.

128. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. – М.:

Академия, 2003. – 192 с.

129. Дятлов В.А., Беляев А.И., Коваль С.П. Дистанционное профессиональное обучение в РАО „Газпром”. – М.: Газпром, 1999. – 126 с.

130. Воловов В.Т. Системно-кластерная теория и технология повышения качества дистанционного образования в вузе: Автореф. дис. ... д-ра пед.наук / Казанский государственный университет. – Казань, 2000. – 31 с.

131. Собаєва О.В. Активізація пізнавальної діяльності студентів в умовах дистанційного навчання: Дис....канд.пед.наук: 13.00.09; Захищена 24 грудня 2001; – Суми, 2001. – 230 с.

132. Веренич О.В. Методи та засоби створення мультимедіальних дистанційних курсів: Автореф. дис...канд.техн.наук / Міжнар. наук.-навч. центр ЮНЕСКО інформ. технологій та систем НАН України. – К., 2001. – 20 с.

133. Ротмистров Н.Ю. Мультимедіа в образовании // Информатика и образование. – 1994. – № 4. – С. 89–96.

134. Муліна Н.І. Методика розробки та використання дистанційного курсу англійської мови (старший ступінь у вищому технічному закладі освіти): Автореф.дис...канд.пед.наук / Київ. держ. лінгвіст. ун-т. – К., 2001. – 22 с.

135. Ковалева П.М. Проблемы тьюторства в контексте томской региональной площадки. Тьюторство – идея и идеология: сборник научных трудов по материалам I Межрегиональной тьюторской конференции. – Москва - Томск: 18 – 20 сентября 1996. Москва -Томск: 1996 – С. 108–113.

136. Кравченко Л.Ю. Подготовка будущих учителей к применению компьютерных технологий в условиях личносно ориентированного обучения: Автореф.дис...канд.пед.наук / Волгоградский гос. педагогический ун-т. – Волгоград, 1998. – 18 с.

137. Алейников В.В. Подготовка студентов к использованию компьютерных технологий в профессиональной деятельности: Автореф. дис...канд.пед.наук: / Брянский гос. педагогический университет. – Брянск, 1998. – 16 с.

138. Андреев А.А. Введение в дистанционное образование. Евразий-

ская ассоциация дистанционного образования // Мат. IV Международной конференции по дистанционному образованию. – Режим доступа: <http://www.dist.edu.ru/Konf/4konf@/breshur.html>.

139. Соловьянюк Л.Г. Подготовка будущих учителей информатики к реализации сетевой модели профильного обучения с применением дистанционных образовательных технологий // Информатика и образование. – 2008. – № 6. – С. 79–83.

140. Алексеев А.Н. Дистанционное обучение инженерным специальностям: монография. – Сумы : Университетская книга, 2006. – 333 с.

141. Кравец В.А., Кухаренко В.Н. Основа дистанционного обучения для преподавателей университета // VI Междунар. конф. по дистанционному образованию. М., 25-27 ноября 1998 г. – М., 1998. – С. 243–250.

142. Тьюторство: идея и идеология // I Междунар. тьюторская конф. Томск, 21 – 22 октября 1996 г. – Томск: Школа культурной политики, 1996. – 130 с.

143. Коршунов А.С. Дидактические условия применения интерактивных компьютерных моделей в дистанционном обучении // Педагогическая информатика. – 2004. – № 3. – С. 65–72.

144. Власов Я. Чтобы спать спокойно // Компьютерная неделя. – М., 1999. – № 11.

145. Каменев А.С., Локтюшина Е.А. Информационные технологии как средство повышения качества подготовки специалиста к профессиональной деятельности в иноязычной среде // Педагогическая информатика. – 2005. – № 5. – С. 75–78.

146. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения // Информатика и образование. – 2001. – № 6. – С. 38–42.

147. Татарчук Г.М. Институционализация дистанционного обучения: социологический аспект // Образование. – 2000. – № 1. – С. 63–72.

148. Сердюков П.І. Теоретичні основи навчання іноземних мов у мовному вузі з використанням інформаційних технологій: Автореф. дис... д-ра

пед. наук / Київський держ. лінгв. ун-т. – К, 1997. – 32 с.

149. Шуневич Б.І. Відео конференції: проблеми та перспективи їх використання у навчальному процесі // Використання персональних ЕОМ у навчальному процесі вищих та середніх навчальних закладів: V Укр. наук.-метод. конф. Львів, 12-14 травня 1998 р. – Львів, 1998. – С. 114–116.

150. Малитиков Е.М., Колмогоров В.П. Актуальные проблемы развития дистанционного образования в Российской Федерации и странах СНГ // Инновации в образовании. – 2001. – № 1. – С. 20–26.

151. Крутий И.А. Особенности социальных установок профессорско-преподавательского состава вуза системы дистанционного обучения // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2001. – № 4. – С. 93–102.

152. Богданова І.М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: Дис. д-ра пед. наук: 13.00.04; Захищена 15 травня 1995; – Одеса, 2003. – 440 с. – Бібліогр.: С.361–390.

153. Дмитренко П.В., Пасічник Ю.А. Дистанційна освіта. – К.: НПУ, 1999. – С. 14–23.

154. Сударенков В.В. Правовое обеспечение дистанционного обучения в условиях открытого образования // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2001. – № 4. – С. 18–24.

155. Филиппов В.М. Актуальные проблемы и направления инновационной деятельности в российском образовании // Инновации в образовании. – 2001. – № 1. – С. 5–16.

156. Степко М.Ф., Клименко Б.В., Товажнянський Л.Л. Болонський процес і навчання впродовж життя. Монографія – Харків: НТУ „ХПІ” 2004, – 112 с.

157. Козлакова Г. Інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти: зарубіжний і вітчизняний досвід: Монографія. – К.: ВЦ „Просвіта”, 2002. – С. 8–20.

158. Борсук П.С., Іванов С.В., Дичковський С.І. Дистанційне навчання

– перший крок до віртуального університету // Образование и виртуальность.
– Харьков-Ялта, 2003. – Вып. 7. – С. 62–69.

159. Дмитренко П.В., Пасічник Ю.А. Дистанційна освіта. – К.: НПУ, 1999. – С. 18.

160. Gilbert Alan D. The Virtual and Real in the Idea of a University // Proc. „The Virtual University?” Symposium. – Melbourne: The University of Melbourne, 1996. – P.145–151.

161. Ильин Г.В. В зеркале собственной истории // Высшее образование в России. – 1977. – № 1. – С. 12–13.

162. Дичковський С.І., Іванов С.В., Борсук П.С. Концептуальні засади та перспективи розвитку дистанційного навчання в Україні // Вища освіта в ХХІ столітті: Інформація – Комунікація – Мультимедіа: Х ювілейна міжнар. наук.-метод. конф. Севастополь, 17 – 19 вересня 2003. – Севастополь, 2003. – С. 149–151.

163. Олійник В. Дистанційне навчання – не розкіш, а шлях до ... відкритої освіти // Освіта України. – 21 червня 2002 р. – № 49. – С. 4.

164. Кухаренко В.М., Рибалко О.В., Сиротинко Н.Г. Дистанційне навчання: Умови застосування. – Харків: Торсінг, 2002. – 320 с.

165. Суворинов А.В., Осик А.В. Мультимедиа-среда образования в эпоху глобальных компьютерных технологий // Проблемы информатизации высшей школы. – 1998. – № 1–2. – С. 3–9.

166. Іванов С.В., Борсук П.С., Дичковський С.І. Парадигма неперервної гуманітарної освіти: методичні аспекти становлення у вищій школі // Гуманітарні науки. – 2003. – № 1. – С. 8–13.

167. Дистанционное обучение и мультимедиа / В.М. Вымятнин, В.П. Демкин, Г.В. Можаяева, Г.А. Тарунина // Высшее образование в России. – 1998. – № 4. – С. 80–83.

168. Дистанционное обучение в гуманитарном образовании / В.П. Демкин, В.М. Вымятнин, Г.В. Можаяева, Г.А. Тарунина // Интернет – новая информационная среда исторической науки. – Барнаул, 1998. – С. 2–7.

169. Дичковський С.І. Впровадження інформаційних технологій у вищій школі при викладанні курсу „Українська та зарубіжна культура” на дистанційній формі навчання // *Образование и виртуальность*. – Харьков-Ялта, 2002. – Вып. 6. – С. 128–135.
170. Азарцева Л. Активные формы обучения в курсе „История мировой культуры”: опыт преподавания дисциплин культурологического цикла // *Новий колегіум*. – 2001. – № 5–6. – С. 34–36.
171. Іщенко О. Передумови і проблеми застосування нових інформаційних технологій під час викладання соціально-гуманітарних дисциплін // *Освіта. Технікуми, коледжі*. – 2002. – № 1. – С. 10–12.
172. Проблемы методического обеспечения дистанционного обучения в подготовке дипломированных специалистов / В.П. Демкин, В.М. Вымятинин, Г.В. Можаяева, Г.А. Тарунина // *Новые информационные технологии в университетском образовании: Международ. научн.-методич. конф. Новосибирск, 3 – 5 апреля 1998 г.* – Новосибирск, 1998. – С. 87–88.
173. Дичковський С.І. Застосування інформаційних технологій при викладанні гуманітарних наук у вищій школі // *АВІА-2002: IV Міжнар. наук.-техн. конф. К., 12-14 квітня 2002 р.* – К, 2002. – С. 15-18
174. Мисечко Є.М. Методичні аспекти гуманізації освіти // *Вісник Житомирського інже.-технол. ін-ту*. – 2001. – № 7. – С. 283–287.
175. Грищенко В.І., Вовк М.І., Котова А.Б. Проблемно-орієнтовані інформаційні простори в глобальній моделі інформатизації // *Науково-технічна інформація* – 2001. – № 2. – С. 21–23.
176. Козлакова Г. Порівняння досвіду застосування інформаційних технологій навчання // *Сучасні системи вищої освіти порівняння для України*. – 1997. – № 1. – С. 153–168.
177. Беспалько В.П. *Слагаемые педагогической технологии*. – М.: Педагогика, 1989. – 190 с.
178. Дичковський С.І. Критерії ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання // *Гуманітарні*

науки. – 2006. – № 1. – С. 56–62.

179. Бондаревская Е.В. Личностно-ориентированное образование: опыт разработки парадигмы. – Ростов-на-Дону: РГПУ, 1997. – 28 с.

180. Дичковський С.І., Борсук П.С., Іванов С.В. Парадигма неперервної освіти: методичні аспекти становлення у вищій школі // Гуманітарні науки, 2003. – № 1. – С. 8–13.

181. Іванов С.В., Борсук П.С., Дичковський С.І. Система дистанційної освіти в Україні: сучасні напрями розвитку // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С. 12–19.

182. Міністерство освіти і науки України. Освітній портал. [Електронний ресурс] // Про стан і перспективи розвитку дистанційного навчання в Україні. Дистанційна освіта. – Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/04.html>.

183. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2005 р. № 1153 Про затвердження Державної програми „Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці” на 2006 – 2010 рік // Офіційний вісник України. – 2005. – № 49. – С.40-41.

184. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 13. – С. 6–11.

185. Скибицкий Э.Г. Дидактическое обеспечение процесса дистанционного обучения // Дистанционное образование. – 2000. – № 1. – С. 21–25.

186. Кушерець В.І. Тенденції розвитку дистанційної освіти. – // Трибуна. – 2003. – № 11/12. – С. 5 – 7.

187. Дмитриева Н.А. К вопросу об электронном учебнике культуры [Електронний ресурс] // Проблеми шкільного і вузівського підручника: Зб. наук. праць. Вип. 1. – Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. – 115 с. – Режим доступу до збірн.: <http://www.vesna.org.ua/txt/zbirk/pidr-v1/13.html>.

188. Петренко В.И. Новые информационные технологии в учебном процессе [Електронний ресурс] // Проблеми шкільного і вузівського підруч-

ника: Зб. наук. праць. Вип. 1. – Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. – 115 с. – Режим доступу до збірн.: <http://www.vesna.org.ua/txt/zbirk/pidr-v1/15.html>.

189. Медведева С.Н. Проектирование компьютерных технологий обучения для профессиональной математической подготовки по специальности „Прикладная математика и информатика”: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Казань, 2000. – 20 с.

190. Зелісько Л. До проблеми культурологічної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2001. – № 1. – С. 126–133.

191. Волов В.Т. Современное состояние и перспективы развития дистанционного образования в России // Инновации в образовании. – 2001. – № 4. – С. 5–10.

192. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение. - М.: МЭСИ, 1997. - С. 50 – 55.

193. Information Space of Culture and its Role in Spiritual Development of a Person and Society / V. Gritsenko, M. Vovk, A. Kotova, V. Uferov // Intern. Conf. „The Role of Information Technoogy in Cultural Development”. – Tehran, 2001. – P. 13.

194. Дичковський С.І. Активація вивчення гуманітарних дисциплін засобами дистанційного навчання // Проблеми та шляхи розвитку вищої технічної освіти: VI Міжнар. наук.-техн. конф. К., 6 – 7 червня 2002 р. – К., 2002. – С. 205–208.

195. Полат Е.С. Дистанционное обучение: организационные и педагогические аспекты // ИНФО. – 1996. – № 3. – С. 13–16.

196. Onine resources for distance education [W:] Z.L. Berge, M.P. Collins (red.) / Computer mediated communication and the online classroom. – N.-Y., 1996. – V. III. Distance learning. – P. 219-237.

197. Волов В.Т. История дистанционного образования // Инновации в образовании. – 2001. – № 3. – С. 115–126.

198. Дерешко Б.Ю. Информатизация образования: опыт и проблемы // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2001. – № 4. – С. 78–83.
199. Краснова Г.А., Беляев М.И., Соловов А.В. Технологии создания электронных обучающих средств. – М.: МГИУ, 2001. – 223 с.
200. Дичковський С.І. Поглибити зміст навчального матеріалу. З практики впровадження моделі кредитно-модульної системи при викладанні дисципліни „Культурологія” у вищому технічному навчальному закладі // Гуманітарні науки – 2005.– № 1– С.31–36.
201. Дичковський С.І. Дистанційна освіта: учора, сьогодні, завтра // Шлях освіти – 2005.– № 2 – С. 26 – 33.
202. Дичковський С.І., Уваркіна О.В. Культурологічна підготовка спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі засобами дистанційного навчання //Якісна освіта ХХІ століття: проблеми і пошуки. : Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Донецьк., 14 березня 2009р. – Донецьк., 2009. – Т. 2. - С.171 – 176.
203. Дичковський С.І., Русакова Т.І. Кредитно-модульна система як уособлення підсумку контролю знань у моделі Болонського процесу (на прикладі викладання дисципліни „Культурологія”) // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. Філософія, культурологія. – 2005. – № 1. – С. 181–185.
204. Власенко К. Застосування електронного підручника у викладанні дисциплін харчового профілю // Вища освіта України – 2008. – № 4 – С.78–84.
205. Борсук П.С., Дичковський С.І., Іванов С.В. Проблеми становлення дистанційної освіти у вищому навчальному закладі // Образование и виртуальность. – Харьков-Ялта, 2004. – Вып. 8. – С.33–37.
206. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: Валгус, 1980.– 334 с.
207. Борсук П.С., Дичковський С.І., Іванов С.В. Розробка та реалізація мультимедійних навчально–методичних комплексів з гуманітарних дисциплін при дистанційній формі навчання // Образование и виртуальность. – Ха-

рьков-Ялта. – 2004. – Вып. 8. – С.283–286.

208. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: [Пер. с нем]. – М.: Педагогика, 1991. – 238 с.

209. Безверха В.С. Педагогічні умови використання у школі тестового контролю знань // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 53–58.

210. Дичковський С.І. Історичний аспект культурологічної підготовки спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі // Гуманітарні науки. – 2007.– № 2 – С. 93–106.

211. Уваркіна О.В., Дичковський С.І. Педагогічні умови оптимізації та підвищення ефективності культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання // Гуманітарні науки – 2008. – № 1 – С.18–26.

212. Дичковський С.І., Уваркіна О.В. Культурологічна підготовка спеціалістів технічного профілю у вищому навчальному закладі засобами дистанційного навчання //Якісна освіта ХХІ століття: проблеми і пошуки. : Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Донецьк., 14 березня 2009р. – Донецьк., 2009. – Т. 2. - С.171 – 176.

Додаток А

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**„ЗАТВЕРДЖУЮ”**Проректор університету
з навчальної роботи

_____ М.С.Кулик

«__» _____ 2003 року

Робоча навчальна програма**дисципліни "Культурологія"**

Для технічних спеціальностей

заочної та дистанційної форми навчання

кафедра дистанційного навчання

Інститут заочного та дистанційного навчання

Курс 1

Лекції - 34

Практичних занять - 34

Самостійна робота - 40

Всього 108

Семестр 1

Іспит - 1 семестр

Робочу навчальну програму з дисципліни "Культурологія" складено на основі робочих навчальних планів технічних спеціальностей та затверджено на засіданні кафедри дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання „3" вересня 2003 року.

Робочу навчальну програму склав
доцент кафедри дистанційного навчання

С.І.Дичковський

Робочу навчальну програму обговорено на засіданні кафедри дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання, протокол № 1 від 3 вересня 2003 року.

Завідувач кафедри дистанційного навчання

П.С.Борсук

Робоча навчальна програма обговорена та ухвалена на засіданні Навчально-методично редакційної ради Інституту заочного та дистанційного навчання, протокол № 1 від „5" вересня 2003 року.

Голова НМРР

Н.С.Шаповал

1. Мета і завдання дисципліни „Культурологія”, її місце у навчальному процесі

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни

Основною метою дисципліни є формування в студентів системи знань про сутність культури як особливої форми людської діяльності, про різновиди та типологічні ознаки культури, роль культурологічних знань у формуванні особистості, здатної для подальшого інтелектуального і духовного зростання.

1.2. Завдання викладання навчальної дисципліни

1. Поглибити знання студентів про основні засади теорії та головні етапи історії світової й української культури.
2. Сформувати в студентів навички користування понятійним апаратом культурології.
3. В процесі вивчення дисципліни вдосконалити навички самостійного мислення студентів.
4. Сформувати систему критеріїв оцінювання явищ культури.
5. Навчити студентів використовувати здобуті знання для підвищення індивідуального освітнього рівня.

1.3. Місце навчальної дисципліни в системі професійних знань

Навчальна дисципліна „Культурологія” містить у собі як складові частини теорію і історію культури, систему основних категорій, виклад найважливіших культурологічних концепцій; розглядаються особливості української культури, її своєрідність і самобутність, місце в світовому культурному контексті. Вивчення культурології озброює знаннями, навчає мислити системно і сприяє формуванню високоосвіченого спеціаліста, здатного вирішувати складні професійні завдання.

1.4. Інтегровані вимоги до знань та вмінь з навчальної дисципліни

В результаті вивчення дисципліни «Культурологія» студенти повинні **знати:**

- основні поняття і терміни культурології;
- найважливіші школи і концепції світової і вітчизняної культурології;
- основні етапи світового і національного історико-культурного розвитку;
- місце української культури в європейському і світовому культурологічних контекстах;
- досягнення і здобутки української культури, її суть, своєрідність і самоцінність;
- особливості світогляду, систему цінностей, особливості менталітету, архетипи свідомості українців;

вміти:

- виокремлювати теоретичні, прикладні, ціннісні аспекти знань з культурології;
- розрізняти культурні епохи, напрямки, течії та художні стилі в мистецтві;
- здійснювати порівняльний аналіз різних етапів і типів культур;
- розкривати зв'язок національної культури із загальносвітовим культурним простором;
- працювати з культурологічними текстами; формувати та обґрунтовувати особисту позицію щодо явищ культури; аналізувати їх з естетичних і етичних позицій;
- використовувати здобуті знання в професійній сфері та повсякденному житті.

1.5. Міждисциплінарні зв'язки навчальної дисципліни

Зміст навчальної дисципліни „Культурологія” базується на комплексній системі підготовки високоосвіченого фахівця. Дисципліна взаємопов'язана з такими гуманітарними та соціально-економічними дисциплінами, як „Філософія”, „Етика та естетика”, „Релігієзнавство”, „Соціологія”, „Політологія”, „Історія України”, „Основи психології та педагогіки” тощо.

2. Зміст навчальної дисципліни

Передбачається послідовний виклад основних питань теорії та історії культури. Приділяється належна увага розгляду української культури в контексті світової. Предметом аналізу виступають як типологічні риси окремих культур, так і ознаки їх своєрідності і самобутності. Таким чином культурний процес постає як багатовимірне взаємопов'язане явище.

2.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ п/п	Назва теми	Обсяг навчальних занять (год.)		Самостійна робота студента (год.)
		Лекції	Практичні	
1.	Культура та її вивчення	2	2	2
2.	Культура і природа	1	2	2
3.	Культура і цивілізація	1	2	2
4.	Періодизація і типологія культури	2	2	2
5.	Еволюція культури	2	-	2
6.	Архаїчна культура	2	2	2
7.	Культура Давнього Сходу	2	2	2
8.	Культура Античності	2	2	2
9.	Культура Західної Європи в Середні віки	2	2	2

10.	Культура Відродження	2	2	2
11.	Культура Нового часу	2	2	2
12.	Європейська новочасна культура в ХІХ ст.	2	2	2
13.	Європейська культура Новітнього часу	2	-	4
14.	Українська культура як цілісна система	1	2	2
15.	Витоки української культури	1	2	2
16.	Козаччина як культурне явище	2	2	2
17.	Староукраїнська барокова культура	2	2	2
18.	Новочасна українська культура	2	4	2
19.	Українська культура Новітнього часу	2	-	2
	РАЗОМ	34	34	40
	ВСЬОГО		108	

2.2. Проектування дидактичного процесу з видів навчальних занять

2.2.1. Лекційні заняття, їх зміст і обсяг

Номер теми лекції та назва	Зміст лекції	Обсяг лекції (годин)	Самостійна робота (годин)
1	2	3	4
1. Культура як соціальне явище	<p>Культурологія як наукова дисципліна. Культурологічні парадигми: еволюціоністська, явище психологічна, функціоналістська, структурно-антропологічна, соціологічна, аналізу культурної свідомості. Культурологічні школи ХХ століття: суспільно-історична, натуралістична, соціологічна, структурно-символічна. Діяльнісний підхід у культурології. Культурологія як здійснення діалогу культур.</p> <p>Історія розвитку поняття культура. Різноманітність визначень культури як відображення складності й багатозначності самого феномена. Сучасні наукові визначення культури. Проблема культурогенезу. Основні категорії культури: час, простір, людина - універсальний контекст культури. Перші історичні форми культури. Первісний синкретизм і його подолання в подальшому розвитку культури. Ціннісна природа культури. Поняття культурної норми і культурної цін-</p>	2	1

	ності. Класифікація і ієрархія цінностей. Еволюція цінностей. Ціннісний аспект міжкультурних комунікацій; співвідношення універсального і унікального. Функції культури. Сенси культури: культура як пошук сенсу людського буття.		
2. Культура і природа	Ідеї географічного детермінізму як розкриття впливу природних факторів на виникнення і розвиток цивілізації. Проблема співвідношення природи і культури. Людина як продукт біологічної і культурної еволюції. Вчення про ноосферу в працях В.І.Вернадського і П.Тейяра де Шардена. Екологічні проблеми людства і підходи до їх вирішення. Екологічна свідомість Сходу і Заходу. Культура і цивілізація в контексті екології. Культура - основа подолання суперечностей між людиною і природою.	1	1
3. Культура і цивілізація	Багатозначність поняття „цивілізація“. Визначення цивілізації за Ф.Броделем, М.Вебером, П.Сорокіним, О.Шпенглером, Н.Я.Данилевським, А.Тойнбі, А.Н.Уайтхедом. Співвідношення між цивілізацією і культурою. Культурний вимір цивілізації. Типологія цивілізації. Сім світових цивілізацій за Ю.В.Яковцем. Концепція двох типів цивілізаційного розвитку: традиційного (східного) і техногенного - західно-європейського. Культура як соціогенетичний код цивілізації. Цивілізація як універсальний код культури. Перспективи взаємодії культури і цивілізації. Специфіка і основні риси технологічної цивілізації. Криза техногенної цивілізації і її суть. Шляхи виходу із кризи.	1	1
4. Періодизація і типологія культури	Періодизація культури. Поняття типу культури і типології. Типологізація як науковий метод типологія дослідження культури. Багатоманітність культури типологічних побудов культури. Критерій і підстави для типологічної класифікації культури. Ідеальні культурні типи за М.Вебером. етнографічний критерій. Історична типологізація культури. Просторово-регіональний критерій. Поняття національної культури. Релігійний	2	1

	критерій. Життєво-циклічні (вікові) принципи класифікації культури. Молодіжна субкультура. Масова культура. Проблема контркультури. Основні типологічні моделі культури. Культурно-антропологічна модель Г. Спенсера, Е.Б.Тайлора. Типи культур у функціональній теорії Б.Малиновського. Соціально-типологічна модель культури в теорії локальних цивілізацій О.Шпенглера, А.Тойнбі. Аполлонічна і діонісійська моделі культури Ф.Ніцше як виявлення природних начал. Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна. Концепція культурно-історичних типів Н.Я.Данилевського. типологія культури Г.Гегеля. Концепція Ф.Нортропа. Вісь світового часу К.Ясперса.		
5. Еволюція культури	Еволюція як вияв соціокультурної культури динаміки. Джерела і фактори соціокультурних змін. Прогрес і регрес в культурному розвитку, проблема критеріїв. Внутрішня динаміка культури: зародження, розвиток, стабілізація, розквіт, занепад - загальна схема лінійного, часового розвитку. Зовнішня динаміка культури; міжцивілізаційна система зв'язків; впливи, дифузії, міжкультурні агресії. Кризові явища і процеси сходжень. Специфіка сучасної кризи. Ідеї класичного еволюціонізму. Багатоманітність еволюційних концепцій.	2	2
6. Архаїчна культура	Міф як форма архаїчної культури. Визначення міфу. Міф як заперечення індивідуальності і свободи. Первісні вірування: тотемізм, фетишизм, магія. Подальший перехід функцій міфу до релігій, мистецтва і філософії. Роль міфу у сучасній культурі. Трансформація міфологічних образів у архетипи і символи. Дослідження міфу у працях визначних вчених ХХ ст.	2	1
7. Культура Давнього Сходу	Класифікація давніх культур згідно з теорією осьового часу К.Ясперса. Доосьові культури Давнього Сходу. Культура шумеро-аккадського Дворіччя (Месопотамії). Культура Давнього Єгипту. Давньосхідна модель світу. Людина в давньосхідних культурах. Післяосьові культури Давнього Сходу.	2	1

	Людина і світ в давньосхідних культурах. Людина і світ в індо-буддистському типі культури. Людина і світ в даосько-конфуціанському типі культури. Людина і світ в японо-буддистському типі культури. Людина і світ в арабо-мусульманському типі культури.		
8. Культура Античності	<p>Антична культура - фундамент європейської цивілізації. Людина і світ в давньогрецькій культурі. Естетичні й етичні основи світогляду давніх греків (калокагатія, атональність). Своєрідність давньогрецького антропоцентризму. Роль міфології в формуванні уявлень про світ. Давньогрецьке мистецтво - внесок у скарбницю світової культури. Досягнення науки. Давньогрецька філософія як основа європейської раціоналістичної філософської традиції. Давньогрецька культура у її зв'язках і взаємодії з давньоримською. Проблема самобутності давньоримської культури. Система цінностей давніх римлян. Релігійно-міфологічні уявлення. Людина і світ в давньоримській культурі.</p> <p>Відмінності давньоримських світоглядних позицій від давньогрецьких і їх вияв у мистецтві скульптури. Відображення світогляду давніх римлян у філософських течіях епікуреїзму, стоїцизму, неоплатонізму. Розвиток науки, насамперед історії і права. Римська архітектура. Література давнього Риму. Внесок давнього Риму у світову культуру.</p>	2	1
9. Культура Західної Європи в Середні віки	<p>Загальна характеристика. Соціокультурна ситуація в Західній Європі періоду раннього Середньовіччя. Християнська свідомість - основа середньовічного менталітету. Особлива роль християнського віровчення і християнської церкви. Середньовічне світобачення. Людина в середньовічній культурі. Наукова культура в середні віки. Середньовічні університети. Художня культура середньовічної Європи. Романський стиль. Готичне мистецтво і архітектура. Храм як модель світобудови і як літопис. Середньовічна література музика і театр. Роль культури середньовіччя в загальноку-</p>	2	1

	льтурному процесі.		
10. Культура Відродження	Соціально-економічні передумови культури Відродження. Відмітна риса доби Ренесансу в Італії - підсилення індивідуалістичних прагнень людини. Антропоцентризм, гуманізм, пантеїзм - філософська основа Відродження. Синтез ідеалів античності і модифікованого середньовічного християнства. Світ і людина в мистецтві Ренесансу. Видатні особистості Відродження. Титани Відродження. Розквіт літератури та мистецтва. Північне Відродження і його особливості, традиції, домінуючі види мистецтва, теми і жанри. Криза ренесансного світогляду як пролог культури Нового часу.	2	1
11 . Культура Нового часу	Соціально-економічні передумови культури Нового часу . Наукові досягнення доби. Рационалізм як спосіб світосприйняття. Деїзм як філософська основа Просвітництва. Основні суспільні ідеї і видатні особистості Просвітництва. Сильова різноманітність європейської культури Нового часу. Культурне протиставлення стилів як різних образів світу. Людина і світ у бароко. Людський вимір стилю рококо. Класицизм та його ідеал людини.	2	1
12.Європейська новочасна культура в XIX ст.	Соціально-економічні зрушення та їх наслідки. Прогрес науки і техніки. Зміни в стилі наукового мислення. Еволюціонізм. Досягнення філософії. Класична німецька філософія, позитивізм, „філософія життя“. Марксизм. Основні стилі і напрямки в мистецтві. Романтизм. Реалізм. Натуралізм. Символізм. Імпресіонізм. Формування індустріального типу цивілізації. Тенденція до дегуманізації культури.	2	1
13. Європейська культура Новітнього часу	Завершення становлення індустріальної цивілізації і перехід до постіндустріальної. Друга наукова революція. Революційні зрушення у всіх галузях знань. Формування суспільства споживання, Неопозитивізм і екзистенціалізм - основні філософські напрямки доби. Авангард і модернізм у мистецтві: спільне і відмінності. Стиль модерн. Фовізм. Експресіонізм. Кубізм. Футуризм.	2	3

	Сюрреалізм. Досягнення реалізму в літературі. Італійський неореалістичний кінематограф. Неомодернізм. Поп-арт та інші течії неоавангарду. Драма абсурду. Новий роман. Виникнення масової культури. Молодіжна культура і контркультура. Культура постмодернізму. Постмодернізм як спосіб життя. Постмодернізм у філософії і науці. Мистецтво постмодернізму: живопис, музика тощо. Постмодернізм - перехідний етап в перехідну епоху.		
14. Українська культура як цілісна система	Наукова періодизація української культури. Основні періоди розвитку української культури. Національна культура як своєрідність вітчизняної культури. Історико-культурна самобутність України. Історична доля України і її культура. Відображення національних особливостей. Архетипи української свідомості. Етнос і нація. Національне і загальнолюдське в культурі. Культурологічна проблематика в українській інтелектуальній традиції (І. Франко, М.Костомаров, І. Нечуй-Левицький, Д. Донцов, Є.Маланюк, І.Огієнко, М.Хвильовий). Українська культура в дослідженнях сучасних вітчизняних культурологів (М.Попович, С.Кримський, В.Скुरатівський, А.Макаров, О.Забужко). Перспективи розвитку української національної культури в сучасну добу. Україна - світ безмежних можливостей.	1	1
15. Витоки української культури	Індоевропейські традиції в духовній культурі українців. Праслов'янські витоки української культури . Культура слов'янського язичництва. Київська Русь у культурно-політичній перспективі України. Київська Русь у перспективі „Захід-Схід”. Культурно-політичний сенс роздрібненості. Автохтонність української культури.	1	1
16. Козаччина як культурне явище	Перші документальні свідчення про українських козаків. Значення слова козак. Соціальна претензія козацтва на статус рицарства. Структура козацької явище корпорації. Запорізьке козацтво як військово-релігійний орден. Запорізька Січ як пограничне явище на межі двох світів. Творення козацької ле-	2	1

	генди - українського національного міфу. Образ козака як захисника віри. Особливий характер козацької релігійності. Козацькі звичаї і ритуали з точки зору сміхової культури. Риси міфологічного образу козака. Роль козацтва в культуротворчих процесах.		
17. Староукраїнська барокова культура	Стилістика староукраїнської культури. Іконографія у українська XVIII ст. Портретний живопис. Десакралізація культури, посилення її світського характеру, Орієнтація культури на символіку, геральдику, алегорії, подвійний і потрійний сенс. Київ як культурний центр. Українське барокове мистецтво. Вертеп. Українська пісня і дума. Видатні особистості доби Бароко. Мазепа - видатний будівничий доби. Відомі тогочасні архітектори і їх творіння. Архітектурний стиль українського бароко. Бароковий храм як текст. Осмислення світу у філософському доробку Григорія Сковороди. Сковорода як мислитель і втілення типу барокової людини.	2	1
18. Новочасна українська культура	Культура України в першій половині XIX ст. Новий „культурний ландшафт" України. Нові соціальні механізми культури. Нові вищі навчальні заклади і центри культури. Класицизм і романтизм як загальноєвропейське явище та їх вияв у національній культурі. Традиціоналізм і романтизм в культурі України. Українська романтика і слов'янська ідея. Образ України у творчості Тараса Шевченка. Культура України у другій половині XIX - поч. XX ст. Доба реалізму. Література і театр. Українське музичне мистецтво. Доля національного романтизму. Традиція й модерн. Традиція та авангард у мистецтві.	2	1
19. Українська культура Новітнього часу	Хронотоп української культури Новітнього часу. Модерністська модель світу в українській інтерпретації. Неоміфологізм культурної свідомості. Комуністичний тоталітаризм в культурі України радянської доби. Міфологія радянського тоталітаризму. Соцреалізм як ідеологічна доктрина. Людина в українській культурі Новітнього часу.	2	2

	Постмодерністська модель світу в українській інтерпретації.		
--	---	--	--

2.2.3. Практичні заняття, їх зміст і обсяг

Номер практичного (семінарсько-го) заняття та назва	Зміст заняття	Обсяг заняття (годин)	Обсяг самостійної роботи (годин)
1	2	3	4
1. Культура та її вивчення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сутність культури. Історія розвитку поняття культура. Сучасні наукові визначення культури. 2. Проблема культурогенезу. Основні категорії культури. 3. Ціннісна природа культури. Цінність як критерій. Класифікація, ієрархія та еволюція цінностей. 4. Функції культури. 5. Смисли культури; культура як пошук сенсу людського буття. 6. Становлення культурології як наукової дисципліни. 7. Основні культурологічні парадигми та наукові школи культурології. 	2	1
2. Культура і природа	<ol style="list-style-type: none"> 1. Еволюція поглядів на співвідношення природного і культурного 2. Теорія ноосфери в працях В.І.Вернадського і Тейяра де Шардена. 3. Взаємодія людини і природи на сучасному етапі: два погляди на проблему. 4. Глобальні проблеми людства і екологія культури. 5. Екологічна свідомість Сходу і Заходу. 6. Культура і цивілізація в контексті екології. 	2	1
3. Культура і цивілізація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Багатозначність поняття „цивілізація”. Визначення цивілізації. 2. Співвідношення між цивілізацією і культурою за А.Тойнбі і П.Сорокіним. 3. Типологія цивілізації. 4. Два типи цивілізаційного розвитку: традиційний і техногенний. 5. Специфіка і основні риси техногенної ци- 	2	1

	вілізації; її криза і шляхи виходу із кризи.		
4.Періодизація і типологія культури	<ol style="list-style-type: none"> 1. Періодизація культури. 2. Типологізація як науковий метод дослідження, культури 3. Критерій і підстави для типологічної класифікації культури. 4. Молодіжна субкультура. 5. Масова культура. 6. Основні типологічні моделі культури. 	2	1
5. Архаїчна культура	<ol style="list-style-type: none"> 1. Міф як форма архаїчної культури. Визначення міфу. Міф як заперечення індивідуальності і свободи. 2. Первісні вірування: тотемізм, фетишизм, магія. Подальший перехід функцій міфу до релігій, мистецтва і філософії. 3. Роль міфу у сучасній культурі. Трансформація міфологічних образів у архетипи і символи. 4. Дослідження міфу у працях Г.В.Ф. Гегеля, З.Фрейда, К.Г.Юнга, Дж. Фрезера, Л.Леві-Брюля, К.Леві-Строса, А.Ф.Лосева. 	2	1
6. Культура Давнього	<ol style="list-style-type: none"> 1. Класифікація давніх культур згідно з теорією осьового часу К.Ясперса. Сходу 2. Доосьові культури Давнього Сходу - культура шумеро-аккадського Дворіччя (Месопотамії) і давньоєгипетська культура. 3. Давньосхідна модель світу. Людина в давньосхідних культурах. 4. Післяосьові культури Давнього Сходу. Людина в даних типах культур. 5. Людина і світ в індо-буддистському типі культури. 6. Людина і світ в даосько-конфуціанському типі культури. 7. Людина і світ в японо-буддистському типі культури. 8. Людина і світ в арабо-мусульманському типі культури. 	2	1
7. Культура Античності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Антична культура - фундамент європейської цивілізації. 2. Людина і світ в давньогрецькій культурі. Естетичні й етичні основи світогляду давніх греків 	2	1

	<ol style="list-style-type: none"> 3. Роль міфології в формуванні світоглядних уявлень. 4. Давньогрецьке мистецтво. 5. Досягнення науки. Давньогрецька філософія 6. Світ і людина в давньоримській культурі. 7. Досягнення давньоримської культури в галузі історіографії і права, архітектури і будівництва. 8. Загальнолюдське значення античної культури 		
8. Культура Західної Європи в Середні віки	<ol style="list-style-type: none"> 1. Загальна характеристика. Соціокультурна ситуація в Західній Європі періоду раннього Середньовіччя. 2. Роль християнського віровчення і церкви у становленні середньовічної культури. 3. Середньовічне світобачення. Людина в середньовічній культурі. 4. Наукова культура в середні віки. Середньовічні університети. 5. Художня культура доби. Романський стиль. Готика. Середньовічна музика і театр. 6. Храм як модель світобудови і як літопис. 7. Роль культури середньовіччя в загальнокультурному процесі 	2	1
9. Культура Відродження	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відродження як доба переходу від культури Середніх віків до Нового часу, 2. Синтез ідеалів Античності і модифікованого середньовічного християнства в культурі Ренесансу. 3. Антропоцентризм, гуманізм, пантеїзм як філософська основа Відродження. 4. Ренесансний ідеал людини. 5. Видатні особистості і титани Відродження. 6. Розквіт літератури та мистецтва. 7. Особливості Північного Відродження. 8. Відродження - поворотний пункт в еволюції західної культури. 	2	1
10. Культура Нового часу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціально-економічні передумови культури Нового часу. 2. Зростання ролі науки і раціонального пізнання світу в європейській культурі. Ідеї Просвітництва в європейському культурному житті 18 ст. та його вплив на 	2	1

	<p>подальший розвиток культури.</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Сильова різноманітність європейської культури. Людина і світ у бароко. 4. Людський вимір стилю рококо. 5. Класицизм та його ідеал людини. 		
11. Європейська	<ol style="list-style-type: none"> 1. Соціально-економічні зрушення та їх наслідки. 2. Прогрес науки і техніки. Зміни в стилі наукового новочасна мислення. Еволюціонізм, культура в 3. Досягнення філософії. Класична німецька ХІХ ст. філософія, позитивізм, „філософія життя“. Марксизм. 4. Основні стилі і напрямки в мистецтві. 5. Формування індустріального типу цивілізації. Тенденція до дегуманізації культури. 	2	1
12. Українська культура як цілісна система	<ol style="list-style-type: none"> 1. Основні періоди розвитку української культури. 2. Національна своєрідність вітчизняної культури, 3. Український менталітет. Архетипи української свідомості. 4. Культурологічна проблематика в українській інтелектуальній традиції. 5. Українська культура в дослідженнях сучасних вітчизняних культурологів. 6. Перспективи розвитку культури України. 	2	1
13. Витоки української культури	<ol style="list-style-type: none"> 1. Індоевропейські традиції в духовній культурі українців. 2. Праслов'янські витоки української культури 3. Культура слов'янського язичництва 4. Київська Русь у культурно-політичній перспективі України. 5. Київська Русь у перспективі „Захід-Схід“. 6. Культурно-політичний сенс роздрібненості. 	2	1
14. Козаччина як культурне явище	<ol style="list-style-type: none"> 1. Походження козацтва 2. Козацькі звичаї і ритуали, 3. Запорізька Січ як пограничне явище на межі двох світів. Запорізьке козацтво як військово-релігійний орден. 4. Образ козака як захисника віри. 5. Творення козацької легенди - українсько- 		

	го національного міфу. 6. Роль козацтва в культуротворчих процесах.		
15. Староукраїнська барокова культура	1. Особливості староукраїнської культури. Іконографія у XVIII ст. і портретний живопис. 2. Посилення світського характеру культури, 3. Українська пісня і дума. 4. Архітектурний стиль українського бароко. Бароковий храм як текст. 1. Осмислення світу у філософському доробку Григорія Сковороди.	2	1
16. Новочасна українська культура	1. Культура України в першій половині XIX ст. 2. Класицизм і романтизм в національній культурі, 3. Українська романтика і слов'янська ідея. Образ України у творчості Тараса Шевченка. 4. Друга половина XIX ст. - поч. XX ст. - доба реалізму в українській культурі. 2. Українське музичне мистецтво і театр. 6. Модерн і авангард у національній культурі на зламі століть.	2	1

3. Самостійна робота студента і контрольні заходи

Номер тижня	Зміст самостійної роботи студента	Обсяг (год.)	Форма контролю	Номер тижня, коли проводиться контроль
1	2	3	4	5
1	Повторення лекційного матеріалу за темою 1 та підготовка до практичного заняття №1.	2	тест	1
2	Вивчення лекційного матеріалу за темами 2,3 та підготовка до практичного заняття №2	3	тест	2
3	Повторення лекційного матеріалу за темою 4 та підготовка до практичного заняття №3	2	тест	3
4	Повторення лекційного матеріалу за темою 5 та підготовка до прак-	3	тест	4

	тичного заняття №4			
5	Повторення лекційного матеріалу за темою 6 та підготовка до практичного заняття №5	2	тест	5
6	Повторення лекційного матеріалу за темою 7 та підготовка до практичного заняття №6 Повторення лекційного матеріалу за темою 8 та підготовка до практичного заняття №7	2	тест	6
7	Повторення лекційного матеріалу за темою 9 та підготовка до практичного заняття №8	2	тест	7
8	Повторення лекційного матеріалу за темою 10 та підготовка до практичного заняття №9	2	тест	8
9	Повторення лекційного матеріалу за темою 11 та підготовка до практичного заняття №10	2	тест	9
10	Повторення лекційного матеріалу за темою 12 та підготовка до практичного заняття №11	2	тест	10
11	Повторення лекційного матеріалу за темою 13 та підготовка до практичного заняття №12	2	тест	11
12	Повторення лекційного матеріалу за темою 13 та підготовка до практичного заняття №12	3	тест	12
13	Повторення лекційного матеріалу за темами 14, 15 та підготовка до практичного заняття №13	3	тест	13
14	Повторення лекційного матеріалу за темою 16 та підготовка до практичного заняття №14	2	тест	14
15	Повторення лекційного матеріалу за темою 17 та підготовка до практичного заняття №15	2	тест	15
16	Повторення лекційного матеріалу за темою 18 та підготовка до практичного заняття №16	3	тест	16
17	Повторення лекційного матеріалу за темою 19 та підготовка до практичного заняття №16	3	тест	17

4. Навчально-методичні матеріали з дисципліни

Основна рекомендована література

1. Історія світової культури: / За ред. Л.Т.Левчук . - К., 2000.
2. Культурологія: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. Г.В.Драча. - Ростов н/ Д., „Феникс“, 2001.
3. Культурологія: Учебное пособие / Составитель и ответственный редактор А.А.Радугин. - М., 2001.
4. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. вид. / За загальн. Ред. П.В.Яртіся. - Львів, 1994.
5. Малуґа Ю.Я. Культурологія. - М., 2002.
6. Мамонтов С.П. Основы культурологии. - М., 2001.
7. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ ст. - К., 2002.
8. Полікарпов В.С. Лекції з історії світової культури. - К., 2002.
9. Попович М. Нарис з історії української культури. - К., 1994.
10. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / За ред. М.Заковича, - К., 2000.
11. Шевнюк О.Л. Українська та зарубіжна культура. - К., 2002.

Додаткова література

1. Бахтин М.М. Творчество Рабе и народная культура средних веков и Ренессанса. -М., 1985.
2. Бокань В. Культурологія. - К., 2000.
3. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. - М., 1987.
4. Энциклопедический словарь по культурологии. -М., 1997.
5. Історія української культури / Під заг. ред. І.Крип'якевича. - К., 1994.
6. Культура і побут населення України. - К., 1993.
7. Культура Українського народу. - К., 1994.
8. Лобас В.Х. Українська і зарубіжна культура. - К., 2000.
9. Лосев І.В. Історія і теорія світової та вітчизняної культури. Європейський контекст. - К., 1995.
10. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. - М., 1983.
11. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. - К., 1992.
12. Огієнко І. Українська культура. - К., 1991.
13. Семчишин Я. Тисяча років української культури. - Львів, 1993.
14. Сорокин. Человек. Цивилизация. Общество. - М., 1992.

15. Тайлор Э. Первобытная культура. - М., 1989.
16. Українська культура /За ред. Д. Антоновича. - К., 1993.
17. ХейзингаЙ. Осень средневековья. -М., 1988.
18. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. - К., 1990-1991.- т. 1-3.

Додаток Б

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

Культурологія

Методичні рекомендації та
контрольні завдання для студентів
Інституту заочного та дистанційного навчання технічних спеціальностей

Київ 2003

Містить методичні рекомендації та контрольні завдання.

Для студентів Інституту заочного та дистанційного навчання технічних спеціальностей.

Методичні рекомендації та контрольні завдання розроблені відповідно до навчальної та робочої програми з дисципліни „Культурологія” для студентів технічних спеціальностей заочної та дистанційної форми навчання та обговорено на засіданні кафедри дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання, протокол № 1 від 3 вересня 2003 року.

ЗМІСТ

Загальні методичні вказівки

Тема 1. Вступ у культурологію

Тема 2. Культурогенез

Тема 3. Функції культури

Тема 4. Матеріальна і духовна культура

Тема 5. Школи і концепції культурології

Тема 6. Релігія як форма культури

Тема 7. Мистецтво як феномен культури

Тема 8. Етика в контексті культури

Теми контрольних робіт з культурології

Питання для підготовки до складання іспиту (заліку)

Список літератури

Загальні методичні вказівки

Основною метою дисципліни культурологія є формування у студентів системи знань про сутність культури як особливої форми людської діяльності, про різновиди та типологічні ознаки культури, роль культурологічних знань і формування особистості, здатної для подальшого інтелектуального та духовного зростання.

Також поставлено завдання поглибити знання студентів про основні засади теорії та головні етапи історії світової й української культури. Сформувати в студентів навички користування понятійним апаратом культурології. У процесі вивчення дисципліни вдосконалити навички самостійного мислення студентів. Сформувати систему критерій оцінювання явищ культури. Навчити студентів використовувати здобуті знання для підвищення індивідуального освітнього рівня.

З метою перевірки опрацювання студентами навчального матеріалу до навчального плану введена контрольна робота.

Тема 1. Вступ у культурологію

Об'єкт і предмет культурології. Поняття "культури". Концепції розвитку культури. Література: [3][7][8][9][12][15][20][23]

Методичні вказівки.

Під час вивчення теми студенти мають засвоїти у **який спосіб відбувається поділ на предмет та об'єкт**. Взагалі поділ на предмет і об'єкт є доволі штучним. Він зумовлений необхідністю "наклеїти" мовну позначку на ту сукупність рис, властивостей і проявів, що об'єднана у сталу комбінацію нашою здатністю мислити узагальнено. Досить часто в роз-

мовній мові і навіть у довідниках ці поняття вживаються синонімічне. Однак розділяти їх необхідно. Визначення предмету є важливим елементом руху думки у напрямку тієї точки, де сконцентровано увагу людини. Сконцентрувавши увагу на предметі, ми, тим самим, включаємо його у коло нашої свідомості, робимо його частиною себе, нашої здатності мислити і діяти. Отже, там, де є **об'єкт**, йдеться про об'єктивне, "байдуже" ставлення до чогось. На відміну від об'єкта, **предмет** передбачає особистісну зацікавленість, **мотив** для приділення уваги. Тому, власне, нас завжди цікавить предмет, але починаємо ми з об'єкта.

Як визначають сучасні дослідники, у цілому **культурологічні науки** ще знаходяться в стадії поступової **демаркації** по предмету і об'єкту перш за все з філософією культури, а також з низкою історичних, соціологічних, філологічних та інших соціальних та гуманітарних наук. Однак у загальному плані **об'єктом культурології є культура, а її предметом - способи осмислення культури від найдавніших часів дотепер в аспектах смислу (або семантики), значущості (або цінності) і семіотики (або способів вираження цього смислу і цієї значущості).**

Отже, можна досить ймовірно стверджувати, що культура є об'єктом культурології у тій мірі, у якій предметом її є сама людина, а спосіб, яким культурологія досліджує свій предмет, визначається самим дослідником в залежності від сили та особистісного смислу мотивів, що рухають ним у цьому напрямку.

Виміри культури. Визначення культури та виміри культури - це різні речі. Визначення культури, як і будь-яке визначення, має відображати сутність явища. Вимір культури - це і є саме явище. Культуру можна визначити як сукупність її вимірів. Однак таке визначення не наблизить нас до розуміння її сутності. Коли йдеться про вимір, пропонується спосіб або принцип розуміння, що відображує цілісність культури у певному її аспекті. Наприклад, виміром культури може бути проголошено її художній, політичний або економічний аспекти тощо. Отже, **узагальнені та класифіковані за певними ознаками види людської діяльності можна вважати вимірами культури.**

Культура - царина розуму і дії. Як цілісність вона виявляє себе у єдності двох перспектив, що мають принципово незавершений, відкритий характер. З одного боку це суспільний рух - накопичення матеріальних цінностей, технологій, знань, художніх витворів тощо.

З іншого боку - сама культура постає як спроба досягнути множини вимірів культурної діяльності у їхній цілісності, виявити сутність культури, порівнюючи і аналізуючи багатство її проявів. Тому культура не тільки практична діяльність людини, але й способи усвідомлення цієї діяльності.

Серед найбільш визнаних концепцій розвитку культури можна назвати **циклічну**, засновником якої вважається італієць Джамбатісто Віко (1668-1740 рр.) (подальшого розвитку ця концепція дістала у працях О.Шпенглера, А.Тойнбі, М.Данилевського), **еволюціоністську** Л.Моргана, Е.Тейлора та **антропологічну (функціональну)**.

Згідно з **циклічною концепцією розвитку** Дж.Віко кожен народ проходить цикл у своєму розвитку, який включає три епохи: дитинство, або бездержавний період, юність, для якої характерно формування держави і підкорення героям, зрілість, де стосунки між людьми регулюються совістю та усвідомленням свого обов'язку. Досягнувши вищого ступеню розвитку, люди знову падають на нижчий.

О.Шпенглер у роботі "Присмерк Європи" (1923 р.) висловив думку, що всесвітня історія з її категоріями "людство, ціль, прогрес" ніколи не існувала. Він вважає, що у історії немає єдиної цілі, немає всезагальної логіки. Рух історії характеризується народженням і вмиранням культурних організмів. Кожен культурний організм народжується, проходить свій шлях і вмирає. Коли він виснажується, то стає цивілізацією. Немає історичної єдності Античності і Європи. Немає у них ні спадкоємності ні духовної спорідненості. Античність не тільки далека, але й не має впливу на сучасність.

В еволюціоністській теорії культури висувається і обґрунтовується принцип єдності людського роду та спорідненості потреб різних народів у формуванні культури. Е.Тейлор, аналізуючи культуру первісного суспільства, зробив висновок, що розвиток того чи іншого народу відбувається прямолінійно, від простого до складного. Л.Морган у розвитку суспільства виділяв такі основні стадії: дикість, варварство, цивілізацію. Провідна ідея еволюціонізму -прямолінійність культурного прогресу та "необхідність" для кожного народу пройти всі необхідні стадії розвитку.

Антропологічна або функціональна концепція культури представлена в працях англійського етнографа Броніслава Малиновського (1884-1942 рр.), французького етнографа К.Леві-Строса (1908-1991 рр.), американського етнографа А.Кребера. Сутність цієї концепції полягає у тому, що виникнення і розвиток культури пов'язується з потребами людства. Б. Малиновський ділить потреби, що обумовили виникнення культури, на первинні, похідні та інтегративні. Первинні потреби спрямовані на продовження роду і забезпечення його життєдіяльності, їм відповідає розвиток знань, освіти, вдосконалення середовища. Похідні потреби спрямовані на виготовлення та вдосконалення знарядь праці, їм відповідає розвиток економіки і культури господарювання. Інтегративні потреби проявляються у необхідності згуртування і об'єднання людей, у потребі авторитету. Задоволенню цих потреб відповідає політична організація суспільства. Відмінність між культурами обумовлена різними способами задоволення потреб.

Питання для самоперевірки

1. Визначте предмет і об'єкт культурології
2. як пов'язані між собою предмет, об'єкт і суб'єкт культурології
3. поясніть відмінність між поняттями «визначення культури» і «вимір культури»
4. назвіть виміри культури. Визначте специфіку різних вимірів культури
5. охарактеризуйте культурологічні теорії : циклічну, еволюційну, функціональну.

Тема 2. Культурогенез

Культура як результат антропо- і соціогенезу. Основні етапи антропо- та соціогенезу. Походження релігійних вірувань. Походження мистецтва. Цілісність результатів антропо- та культурогенезу. Принципи класифікації культурної еволюції та її основні етапи. Література:[3][7][8][9][12][15][20][23]

Методичні вказівки

Під культурогенезом розуміють процес зародження матеріальної і духовної культури людства, який відбувався у тісному взаємозв'язку зі становленням і розвитком знаряддевої діяльності та соціальних закономірностей.

Якщо розуміти культуру як цілісну сукупність предметних та духовних умов реалізації соціальної сутності людини, як універсальний світ людського буття, в якому розвиваються багатогранні людські якості, а людину - як продукт біологічної і культурної еволюції, то генезу культури слід розглядати як одну з особливих сторін становлення суспільного способу життя. Саме в процесі становлення людини визріли ті численні феномени, які у своїй цілісності складають її культурний світ.

Культура є інтегративним результатом антропогенезу, тією специфічною сферою, яка створена людиною в ході свого становлення. У ній знаходить свій вияв універсальна позиція людини у світі, її відношення до природного доквілля, до свого власного історичного минулого та майбутнього.

Дослідження антропо- і культурогенезу мають становити цілісність. Принцип цілісності означає, що слід розглядати не тільки розвиток біологічних, соціальних, психічних і

тілесних особливостей людини. Формування руки і мозку як природних органів праці, становлення системи механічних засобів праці, становлення самої праці в єдності технічної та соціально-утворюючої функції, становлення свідомості в індивідуальній та суспільних формах, розвиток колективності слід розглядати у взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Зазначимо, що культуротворча діяльність передбачає здатність людини до усвідомленої праці, яка забезпечується функціонуванням складно організованого **мозку**, етапи формування якого відбивають етапи становлення свідомості. Також культуротворча діяльність неможлива без участі людської **руки** - природного органу праці. Поряд з розвитком мозку і органів мови формуванню руки належить важлива роль. Рука має найбільше представництво у мозку, правомірно стверджувати, що вона є "найрозумнішим" органом тіла. Розвиток руки і мозку тісно пов'язані. У неандертальця, наприклад, об'єм мозку майже дорівнював об'єму мозку сучасної людини, але його структура була нерозвиненою. Такою ж недостатньо розвинутою була і рука: малорухлива кисть, обмежене протиставлення великого пальця всім останнім.

Формування руки, як і формування мозку, розкриває одну з сторін становлення праці і тому висновки щодо еволюції мозку та передніх кінцівок також повинні бути задіяні у відтворенні процесу культурогенезу.

Потреба у виробленні нових способів колективного існування зумовлювала швидке зростання інтелектуальних здібностей пралюдей, ускладнення їхніх навичок, розширення кола знань. Виживання виду дедалі більше залежало від володіння життєво необхідною інформацією, а не просто від силової переваги у внутрішньовидовій боротьбі. Зміст знань і зростання їхнього обсягу потребували нових методів оволодіння ними, їх нагромадження й передання. Культурно-еволюційний розвиток сприяв формуванню значно довшої, універсальнішої **негенетичної форми пам'яті**. Нагромаджена інтенсивнішою роботою мозку життєво необхідна інформація на рівні буття пралюдини уже не могла бути генетичне засвоєною й переданою, бо якість, кількість і швидкість отримання інформації не збігалася з умовами генетичного кодування. Первинний механізм негенетичного наслідування за принципом "роби як я" дав змогу передавати наступним поколінням сприятливі навички поведінки, ту найпростішу інформацію, котру можна засвоїти шляхом імітації. Ускладнення і розширення інформації пралюдиною потребувало спеціалізації, виникнення засобу специфічного культурного кодування - **мови**, а також системи цілеспрямованого навчання.

Поступове зростання ділянок мозку, з якими пов'язана свідомо психіка, мова та вищі людські емоції, предметна діяльність, досягнення у мисливстві становили складний комплекс, який означав найвищі досягнення біологічного розвитку. Це спричинило на етапі переходу до пізнього палеоліту вихід на історичну арену сучасної людини - **Homo sapiens** з усіма притаманними їй фізичними і психічними якостями та соціальними характеристиками.

Формування суспільних відносин на етапі переходу до суспільної людини було формуванням **комуналістичної** власності на предмети споживання та засоби діяльності. Першим об'єктом комуналістичної власності був найважливіший для виживання пралюдини продукт - м'ясо. Усі члени праобщини мали однаковий доступ до нього, що й стало могутнім чинником виживання праобщини навіть у критичний період її життя. Поява таких відносин означала початок формування виробничих відносин у власному розумінні цього слова.

Комуналістична власність на м'ясо не могла не привести до комуналістичної власності на всі інші продукти харчування, зокрема й на продукти збиральництва. Це означало, що з'явилися перші ознаки розподілу праці - **мисливство та збиральництво**. За цих умов створення речей, насамперед кам'яних знарядь, перетворювалися на процес відтворення комуналістичної власності, тобто на процес не лише технічний, а й соціально-економічний. Поступово мисливство, що давало основні засоби до життя, набувало ново-

го змісту. Скільки б членів праобщини не брало участь у полюванні, отриманий продукт надходив не до учасників полювання, а до всієї праобщини, в якій кожен її член мав право на отримання своєї частки. Так поступово формувалась об'єктивна, відмінна від біологічної, соціальна основа для успішного подолання кризових явищ і збереження життя колективу.

Отже, виникнення комуналістичної власності на всі продукти праобщини стало чинником формування власне виробничих відносин як основи соціальних стосунків між людьми. Суто біологічна система домінування почала замінюватися системою рівноправних стосунків між членами колективу.

Первісна людина знаходилась у полоні міфологічного мислення, поза міфічними уявленнями вона не могла існувати. Міфологія була засадовою стосовно осмислення нею світу. Як зазначає український культуролог Мирослав Попович, на відміну від легенд, казок та іншого фольклору, міфологія характеризується такими головними ознаками:

- 1) міфи є **історичними оповіданнями**, тобто сприймаються як правда, як знання про те, що було в минулому насправді;
- 2) міфи формулюють **зразки і норми поведінки** для тих, хто в них вірить;
- 3) міфи виконуються разом з **ритуалами**, відтак учасники ритуальних дійств переживають міф щоразу як повторення тих подій, про які в ньому розповідається.

Отже для первісної людини міф за своїм значенням був конкретністю, справжньою реальністю.

Міф є **священна, сакральна** історія, тобто він розповідає про сакральні події і не вимагає ні підтверджень, ні пояснень, навпаки, все пояснюється через міф і "підтверджується", якщо збігається з міфом. Норми поведінки, такі як заборони - табу, а також вказівки, **проскрипції** сприймаються як священні, недотримання їх може мати надприродні катастрофічні наслідки. Через участь у ритуальних дійствах людина ніби входить знову в той час, про який розповідає міф; це - **сакральний позаісторичний час**, головна особливість міфологічного світогляду, властива всім народам.

Релігійні уявлення первісної людини не були ізольованим духовним феноменом. Генеза релігійних вірувань є невід'ємною складовою становлення всього цілісного культурного комплексу первісності.

Проблема походження релігійних вірувань одна з найбільш складних, оскільки досі не існує єдиного погляду щодо генези надзвичайно складного явища духовного життя, специфіки світоглядних уявлень первісної людини.

Одна з найбільш вмотивованих точок зору орієнтує на те, що первісні світоглядні уявлення слід відносити до релігійної свідомості, оскільки в них містяться найважливіші елементи релігії - віра у надприродні сили та спеціальні ритуали, спрямовані на нейтралізацію негативного впливу цих сил на людину.

Релігія як суспільна форма свідомості формується разом із формуванням індивідуальної здатності пралюдини до свідомого мислення та мовного спілкування, виникненням первісного мистецтва.

Релігійні вірування реалізуються в обрядовій формі. Поза обрядом релігія як система ілюзорних вірувань існувати не може, тому що втрачається можливість через молитву, або якісь інші обрядові дії, впливати на надприродні сили у бажаному для людини напрямі.

У генезі духовного світу людини когнітивне, емоційне і вольове знаходилось у нерозривному зв'язку між собою. Неважко зробити припущення, що психічний стан первісної людини характеризувався чималим напруженням, острахом усього внутрішнього духовного і зовнішнього предметного. І як засіб подолання такого емоційного стану виникає релігія, яка на етапі появи Homo sapiens стає надійним засобом для подолання руйнівних емоцій, створення позитивного тону до життя, внесення в душу людини спокою й упевненості в правильності власних дій. Виникають первісні форми релігії - **фетишизм, анімізм, магія, тотемізм**. Релігія в умовах повної залежності людини від внутрішніх духов-

них сил і сил навколишньої природи, слабкої технічної забезпеченості та непередбачуваності конкретних результатів своїх трудових зусиль забезпечує створення психічних умов для успішної соціальної та культуротворчої діяльності.

У комплексі питань антропо- і культурогенезу одним з головних є проблема походження мистецтва, яка не менш складна, ніж проблема походження релігії, з якою мистецтво тісно пов'язане.

Сучасна наука нагромадила великий за обсягом матеріал з цієї проблеми, за яким творцем найдавніших витворів мистецтва була людина розумна - *Homo sapiens*.

Мистецтво виникає водночас з реальними потребами життя, наприклад, добуванням їжі тощо, воно є одним із способів осмислення дійсності. Не випадково першими художніми образами, створеними людиною, були зображення звірів - тих живих істот, з якими у величезному напруженні людина стикалася під час полювання. Художня творчість виникає як необхідність емоційного освоєння того, що пов'язане з мисливською діяльністю.

Найповніше походження мистецтва розкривається відтворенням процесу становлення художнього образу. Археологічні комплекси раннього палеоліту, відомі під назвою "Ведмежі печери" демонструють виробничо-емоційний зв'язок і є генетичне первинним зображувальним комплексом. Кістки і черепи печерного ведмеда, викладені у темних, важкодоступних місцях печер були демонстраційними об'єктами, які мали не лише обрядове, а й зображувальне значення. Вони не містять жодних штучних елементів для зображення звіра.

Наступний крок до історії мистецтва - так званий натуральний макет. Він являє собою спеціально створену споруду, яка складається з двох різних за своєю природою речей: штучно зліпленої з глини основи та прилаштованих до неї натуральних шкір і голови забитого на полюванні звіра. На цьому етапі вже присутні елементи умовності, тобто того головного, що лежить в основі будь-якого виду мистецтва. Однак ці елементи умовності ще не набувають загального характеру, вони не витісняють натуральні елементи, а співіснують з ними в межах єдиного зображувального комплексу.

Подальша еволюція натурального макету здійснюється на шляху нагромадження елементів умовності й повільного усунення елементів натуральності. Основа з глини все більше ускладнюється, вона обростає штучними деталями, які раніше передавалися натуральними частинами тіла звіра. Врешті-решт усе зображення звіра - основа і всі деталі на ній, передається за допомогою штучних засобів. Глиняний символ набуває характеру художнього образу. Так виникає найдавніша глиняна скульптура, виконана без використання натуральних частин тіла зображуваного звіра.

З появою найдавнішої скульптури штучно створені людиною предмети навколишнього світу за силою емоційного впливу замінюють реально існуючі предмети.

Отже, формування художнього образу здійснюється шляхом протиставлення двох начал - *натурального і умовного*, що завершується повною перемогою умовного, яке у своїй цілісності створює підґрунтя мистецтва - художній образ.

Однією з важливіших передумов вивчення будь-якого генетичного процесу, зокрема антропо- і культурогенезу, є розуміння єдності результату і процесу, який його породжує.

Сучасна наука обстоює моністичний погляд на людину і спосіб її буття в світі. **Монізм** людини означає єдність біологічного, духовного і соціального. Оскільки результатом антропогенезу став вихід на історичну арену людини як цілісної істоти, цей процес необхідно осмислювати як цілісний. Відтак, формування людини як носія соціального і культуротворчого процесу (тобто її біологічних, соціальних, психічних і тілесних особливостей) та чинників соціальності (розвиток праці, свідомості, колективності) слід розглядати як сторони єдиного цілісного процесу.

Становлення людства було одночасно становленням первісної культури. Первісна культура - це синкретичне утворення, її не можна подібно до культури пізніших періодів розділити на окремі, відносно самостійні види. Якщо антропогенез розглядати з позицій культурогенезу, то наслідком його стало створення не тільки духовної сфери життя людини,

а й суспільної предметності - особливого культурного феномену, що становить ґрунтовну основу єдності людського світу, базис будь-якої культури, тому що без виробництва та відтворення предметних форм немає і не може бути культури, духовності, моралі, мистецтва.

Із завершенням антропогенезу закінчується праісторія людства і починається розтягнутий більш ніж на 2 млн. років тривати повільний і дуже складний перехідний період до людини -свідомого творця своєї історії та культури.

Антропогенез мав багатозначні наслідки:

- елементарна за змістом знаряддева діяльність тварин перетворюється на працю, яка є не лише складною технічною, а й соціальноутворюючою діяльністю;
- елементарні матеріально-речові засоби діяльності репрезентовані необробленими природними предметами, перетворюються на складну двочленну систему засобів виробництва
- виготовлення знарядь, призначених для добування предметів споживання та виникнення спеціалізованих знарядь, тобто знарядь для виготовлення знарядь праці;
- психіка тварин, в основі якої лежали інстинкти та асоціації, перетворюється на свідому психіку людини;
- голосове спілкування тварин, яке виконувало лише комунікативну роль, перетворюється на членороздільну мову з її комунікативною та семантичною функціями, яка набуває, крім фонемного, лексичного і синтаксичного рівнів;
- складні відносини трансформуються в суспільні зв'язки між людьми, об'єднаними у суспільство.

Первісне суспільство існувало на різних територіях Старого і Нового світу в різний час. Процес переходу від суто біологічних закономірностей розвитку людини як виду до культурних закономірностей її існування окреслюється досить широкими хронологічними рамками. У їх межах антропогенез, який розпочався близько двох з половиною мільйонів років тому, доповнений соціогенезом (близько 1,6 млн. років), завершився появою *Homo sapiens sapiens* -людини сучасної (35-40 тис. років тому). Розвиток людини як біологічної істоти закінчується у кінці мезоліту - на початку неоліту і з точки зору морфологічної будови вона відповідає сучасним стандартам: за способом існування повністю вивільняється з біологічно - інстинктивної форми, всі біологічні інстинкти взяті під соціальний контроль. Людина остаточно перейшла у стадію культурно - еволюційного розвитку. Розпочинається найбільш стрімкий та значущий стан еволюційного процесу, коли людина продовжує своє вдосконалення за рамками біологічно-природного обмеження у сфері культурно-духовного саморозвитку.

З переходом до виробничої діяльності по виготовленню штучних знарядь праці, до наслідування через передачу знань необхідної для виживання інформації, до використання мови як засобу специфічного кодування цієї інформації та спілкування, із становленням соціальних стосунків в організації свого існування людина включилася в нову стадію еволюції, коли рушійними силами стали колективні творчі можливості людства, яке існує та розвивається засобами культури. Отже, людина є продуктом складного і досить тривалого еволюційного процесу - висхідного, а ніяк не прямолінійного. За визначенням П'єра Тейяра де Шардена, це була "еволюція навпомацки", вона відбувалася повільно, шляхом спроб і помилок, і ці особливості значно ускладнюють намагання визначити моменти виникнення людини і ту межу, яка відділяє її від царства тварин. У той же час сучасна наука досить чітко окреслює період - 30-40 тисяч років тому, коли *Homo sapiens* набув нинішнього вигляду й лишився єдиним представником цього виду, що дає підстави констатувати завершення біологічної та перехід до суто культурної еволюції.

Визначення принципів періодизації 40 - тисячної культурної еволюції є досить складною проблемою. Попри те, що існує чимало варіантів періодизації, це не заважає появи нових підходів до проблеми.

Спроби періодизувати розвиток людської культури були здійснені в античні часи. Давньогрецький епічний поет архаїчного періоду Гесіод, який жив у VIII столітті до нашої ери у поемі "Теогонія" вперше в художній формі передав властиві багатьом народам первісного світу уявлення про циклічність часу і відповідні зміни культур. Він поділяв усю історію людства на п'ять віків: золотий, срібний, мідний, героїчний та залізний. У Гесіода, як і в культурі народів Стародавнього Сходу, відбився "регресивний" спосіб світосприйняття. Оскільки Гесіод жив у період розпаду традиційних общинних відносин у Греції, прихильником яких він був, то з його точки зору еволюція від золотого віку до залізного була регресивною, людство поступово втрачало моральні якості. Таке членування часу під назвою "гесіодових поколінь" з пізнішим вилученням "епохи героїв" стало класичним для античної культури. Згодом, коли культурні досягнення греків ставали дедалі значнішими й античне суспільство усвідомило значення культурних надбань, погляди на розвиток людства оформилися в концепцію, побудовану за принципом прямої еволюції. Саме такі погляди відображені у грецького трагіка Есхіла в "Прометей прикутому". Один з кращих героїв Есхіла - титан Прометей був уособленням творчих сил афінян. Він не лише викрав вогонь із небес і навчив людей ним користуватися, але й показав, як видобувати та обробляти метали, дарував людям науку про числа та відкрив мистецтво письма. Саме міфи і твори про Прометея відображали уявлення греків про шлях розвитку людства від первісного примітивізму до ремісництва і науки.

Давньогрецький філософ Демокрит та римський філософ і поет Лукрецій Кар на противагу попереднім поглядам висловили думку, що досягнення людства пояснюються його розвитком від тваринного способу життя до рівня античного суспільства суто людськими потребами, необхідністю і зусиллями, спрямованими на їх задоволення. У поемі "Про природу речей" Лукреція містяться здогадки про використання каменю та металу для виготовлення засобів праці, про походження мови, права і релігії як найважливіших проявів людської культури. Це свідчило про формування ідеї культурної еволюції, хоча єдиних поглядів щодо чіткого визначення її основних рубежів не було.

У період Середньовіччя, коли панував релігійний світогляд, єдиним і незаперечним джерелом уявлень про історію людства і його культуру був біблійний міф про створення Богом Світу, перших людей, про покоління, котрі пішли від них після вигнання прашурів із раю.

З початком наукового вивчення історії людства стають можливими нові підходи до періодизації культури.

Шведський біолог К.Лінней виділив людину з ряду приматів і назвав її *Homo sapiens* (людина розумна). Французький вчений Ж.Кондорсе виділив у історії людства послідовно змінювані ступені господарської діяльності - **полювання й рибальство, скотарство й землеробство**. Шотландський філософ А.Ферпосон розбив історичний процес на три епохи: **дикість, варварство, цивілізація**. Ці принципи періодизації культурно-історичного процесу широко використовувалися в XVII-XIX століттях, що давало змогу історичній науці плідно вивчати як далеке минуле, так і тогочасні суспільні процеси.

Наука про первісне суспільство досягає значного розвитку у другій половині XIX століття. У цей же час формуються як самостійні науки етнографія, археологія, антропологія. Концепція дослідження у цих галузях знань ґрунтувалася на ідеї еволюції. **Еволюціонізм** утвердився в науці після публікації в 1959 році праці Ч.Дарвіна "Походження видів шляхом природного відбору", в якій відкинуто домінуюче доти уявлення про незмінність видів тварин та рослин, доведено закономірність розвитку органічного світу від нижчих форм до вищих у процесі пристосування до умов навколишнього середовища та під дією природного відбору. Адепти цих поглядів - еволюціоністи - історики та етнографи І.Баховен (Швейцарія), Л.Морган (США), Г.Спенсер, Е.Тейлор (Англія), Д.Мак-Леннон (Шотландія) та інші намагалися створити схему основних етапів первісної історії, реконструювати процес створення найважливіших культурних надбань.

Принципи періодизації культурно-історичного процесу в залежності від **рівня розвитку виробничих сил суспільства** обґрунтував у своєму економічному творі "Капітал" К.Маркс. У статті "Роль праці в процесі перетворення мавпи на людину" Ф.Енгельс заклав підвалини наукового розуміння процесу становлення людського суспільства, вказав на вирішальне значення трудової діяльності в еволюції людини та її культури.

Поряд із марксистською культурологією, яка обстоює концепції висхідної культурно-історичної еволюції людства існує значна кількість концепцій, у яких заперечується ідея єдиного культурно-історичного простору і часу. Цю наукову тенденцію заклав німецький вчений О.Шпенглер у праці "Присмерк Європи"; у якій він провіщає занепад західноєвропейської культури. О.Шпенглер заперечував поступальний розвиток культур, стверджуючи існування їх коловороту. Він розглядав культурно-історичні типи як замкнені, ізольовані, не здатні до продуктивного діалогу. Всі явища культури, на його думку, мають значущий смисл лише для певного локального типу. Внутрішня цілісність кожної великої культури, за О.Шпенглером, має основою певний "дух" ("прафеномен"), який розкривається на кожній стадії її історичного поступу.

Ідею культурно-історичного розвитку людства як коловороту локальних цивілізацій розвинув англійський мислитель А.Тойнбі у творі "Дослідження історії", з деякими припущеннями до цієї ж наукової тенденції належить концепція російського вченого Л.Гумільова щодо етногенезу.

Концепцію культурно-історичних типів, в основі якої - заперечення лінійного розвитку людства, розробив російський соціолог М. Данилевський. Він наголошував на неповторності кожної локальної культури: єгипетської, китайської, давньоєврейської, індійської, іранської, євразійської, грецької, римської, арабської, європейської.

Німецький філософ К.Ясперс намагався вибудувати **єдину схему історії культури**. Зокрема, "прометеївська" доба визначається процесом формування людини, закладенням підвалин її соціального існування, появою вогню, знарядь праці, мови, табу, людських колективів. Доба "великих культур давнини" охоплює шумеро-вавилонську, єгипетську і давньокитайську культури. "Осьовий час" є добою заснування дихотомії Захід - Схід, періодом, коли локальні культури поступаються місцем світовій історії людства. У п'яти окремих світових культурах - грецькій, іудейській, іранській, індійській та китайській - у середині I тис. до н. е. в "осьовий час" діяльність релігійно-філософських "учителів людства" сприяла привнесенню в культурну свідомість персоналістичних цінностей, духовних проблем буття особистості. Доба "розвитку техніки" передбачає створення нових інформаційних технологій.

Важливою підставою для культурної типології є також **домінантні типи соціальної консолідації**. А.Флієр виділяє **кровний** (домінування кровних зв'язків у суспільстві, збережених у формах сучасної сім'ї) та **етнічний** (ґрунтується на досвіді спільного проживання на спільних територіях, спільній господарчій діяльності та обороні) **типи культур**. У добу виникнення буржуазних націй здійснюється становлення **національного типу культур**, у межах якого знижується значимість станової диференціації і починають домінувати загальнонаціональні стандарти соціальної адекватності, культурної компетентності, національний економічний інтерес.

Спроби по-новому поглянути на шлях, який пройдений людством, знайти найбільш суттєві культурні ознаки, які об'єднують і тримають складну конструкцію людської цивілізації, тривають і дотепер. Сучасне культурологічне знання представлене різними типологіями. Культура класифікується **за змістом** (регресивна, прогресивна, традиційна, модерністська, стагнаційна, репресивна), **за основним споживачем** (масова, елітарна), **за кількістю домінуючих стилів** (мовностильові, полістильові). Підставою для класифікації виступають **художньо - стильові ознаки**: ренесанс, бароко, класицизм, рококо, романтизм, реалізм, модерн, модернізм, постмодернізм. Культури класифікуються за їх **домінантними формами** (парадигмами), згідно з якими виокремлюються міфологічна, релігійна, наукова культури. Підставами для розрізнення культур використовуються **домінантні**

форми мислення: партикуляризм (акцентування специфічного, асоціативність) і універсализм (узагальнення і абстрактне мислення).

Сучасна історична типологія культури ґрунтується на **синергетичній методології**, за якою соціокультурні утворення еволюціонують шляхом самовдосконалення, невпинно рухаючись до вищих рівнів самоорганізації, розкриваючи різноспрямовані можливості їхньої подальшої динаміки. Соціокультурний процес не розглядається як однозначно детермінований розвитком способу виробництва, що впливало з марксистської теорії поділу на п'ять формаційних періодів. Поліфакторна кореляція культурних елементів задає імовірнісну логіку становлення суспільного буття, яка передбачає безліч варіантів майбутнього.

У концепції українського дослідника Ю.Павленка відповідно до принципів **стадійності, нелінійності, дискретності, поліваріантності та цивілізаційної унікальності соціокультурних організмів** представлена така соціокультурна структура світової історії: первісне суспільство; формування передумов ранніх цивілізацій, що починається з "неолітичної революції"; ранні цивілізації давнини (III-I тис. до н.е.); традиційні цивілізації (від початку I тис. до н.е. до "осьового часу"); індустріальне суспільство та макроцивілізація (починаючи з XVI ст.).

Полілінійність соціокультурної типології пояснює можливість безвихідних ліній (наприклад, кочівництво), зупинок розвитку (застиглість східних культур), ліній нереалізованих можливостей (цивілізації поливного землеробства), наскрізних ліній європейського і східного шляхів розвитку.

Розглянуті принципи періодизації культурної еволюції є найпоширенішими і найуживанішими в різних галузях науки. Вони дають змогу виділити й детальніше вивчити найзначніші епохи всесвітнього культурного процесу. Це - культура збирання й полювання, епоха неолітичної революції і ранньої землеробської культури, культура Стародавнього Сходу, антична (грецька й римська культура), європейська культура, у якій виділяють періоди Середньовіччя, Відродження, Реформації, Просвітництва та культуру XIX-XXI століття.

Питання для самоперевірки

1. Що означає принцип цілісності щодо дослідження антропота культурогенезу?
2. Назвіть основні етапи антропо- та соціогенезу?
3. Яким було світосприйняття первісної людини?
4. У чому полягали причини міфологічного світосприйняття у первісні часи?
5. Яке місце посідав ритуал у житті первісної людини?

Тема 3. Функції культури

Сфери культури. Функції культури Література:[3][7][8][9][12][15][20][23]

Методичні вказівки

Культура постає перед нами як багатогранне явище, що є результатом історичного розвитку. Смыслове ядро культури формується шляхом взаємодії матеріальних і духовних чинників. Людина створює себе в процесі культурної діяльності.

Сутність культури можна зрозуміти лише крізь призму діяльності людини: особистої, суспільної, планетарної. Культура не існує поза людиною, разом з тим ні суспільство, ні соціальні групи, ні людина не існують поза культурою. Прийнято виділяти такі **сфери культури**

- технологічну, до якої належать знаряддя праці і техніка їх використання;
- соціальну, яка включає відносини між людьми, що виникають в суспільній системі

(органі) і відповідні типи поведінки (економічна, політична, моральна, військова і професійна культура);

- ідеологічну, до якої входять знання, ідеї, філософія, наука, художня культура, міфологія, звичаї і традиції, релігія.

Виходячи з людинотворчої сутності культури, виділяють такі її **основні функції**: *гуманістичну, адаптаційну, пізнавальну, аксіологічну, інформаційну, комунікативну, регулятивно-нормативну, світоглядну, виховну*. Одна з головних функцій - **гуманістична**. Гуманістичний характер культури визначається її здатністю забезпечувати всебічний розвиток здібностей та сутнісних сил людини, самореалізацію та самоутвердження людини ж особистості, повне розкриття її можливостей, реалізацію свободи людини в усіх сферах життєдіяльності. На всіх історичних етапах свого існування - від виникнення і до наших днів, культура спрямована на розвиток і вдосконалення людини. Тому не випадково все наполегливіше сьогодні видатні мислителі наголошують на тому, що подальший розвиток людства і його існування залежать від розвитку культури, культивування людяності, любові до всього живого, утвердження в усіх сферах життєдіяльності ідеалів і цінностей гуманізму. Інакше не може бути мови не лише про соціальне - культурний прогрес людини і людства, а й про їхнє існування взагалі. Саме про це наголошував у своїй праці "Благоговіння перед життям" європейський мислитель-гуманіст **Альберт Швейцер** (1875 - 1965 рр.).

Важливу роль відіграє **адаптаційна** функція культури, яка дає можливість пристосуватися людині до існуючих в суспільстві оцінок і форм поведінки. Кожна людина як і кожне покоління, приходять в світ, який знаходиться на визначеному рівні розвитку культури. Щоб жити в цьому світі, людині необхідні всі культурні здобутки, досягненні суспільством. Вони адаптують її до оточуючого середовища, пристосовують до дійсності, допомагають здійснити свою життєдіяльність. Культура пропонує людині систему дій, яка пов'язує її з оточуючою дійсністю, шляхи і способи рішення проблем, які постають перед нею. Кожна людина проходить ряд стадій соціалізації - засвоєння людиною певних соціальних норм. Суспільство в цілому перед обличчям будь-яких катаклізмів (екологічної кризи, війни, епідемії) черпає в культурі силу, способи і форми свого відродження і подальшого розвитку.

Наступною за значущістю є **пізнавальна** функція культури, яка дозволяє людині краще і глибше пізнати оточуючий світ, себе, суспільство. Речі, створені людиною мають якесь предметне призначення. Для того, щоб правильно їх використати, необхідно спочатку засвоїти способи користування ними. Таким чином, різноманітна діяльність людини є джерелом пізнання. Окрім того, в суспільстві існують форми збереження знання: мораль зберігає знання про людські стосунки, філософія і релігія дає світоглядну систему знання про світ, наука - розглядає сутнісні сторони і зв'язки світу. Культура дозволяє успішно засвоювати ці форми знання в різноманітних сферах діяльності.

Аксіологічна або **ціннісна** - **орієнтаційна функція** дає можливість виробити ціннісні орієнтації людини, коригувати норми поведінки та ідентифікувати себе у суспільстві. Так, моральна культура орієнтує людину в межах системи цінностей, що концентрується навколо протилежності добра і зла; мистецька культура забезпечує ціннісну орієнтацію в межах протилежності прекрасного і потворного, трагічного і комічного; наукова культура - вибудовує орієнтації, об'єднані прагненням до істини.

Слід відмітити важливу роль **інформаційної** функції культури, яка дає людству і суспільству відповідну інформацію. Вона настільки важлива, що деякі вчені вважають її основою, а іноді навіть зводять культуру до інформації. Ця функція виконує передачу, трансляцію нагромадженого соціального досвіду як за вертикаллю (від попередніх поколінь до нових), так і за горизонталлю (обмін духовними цінностями між народами), дозволяє людям здійснювати обмін знаннями, навичками, вміннями, здібностями, своїми сутнісними силами. Вона виявляється через спілкування людей, в їх практичній взаємодії, перш за

все - в спільній трудовій діяльності. Тому інформаційна функція тісно пов'язана з пізнавальною і комунікативною функціями.

Комунікативна функція забезпечує можливість спілкування. Спілкування за своїм характером буває безпосереднім і опосередкованим. Безпосереднє спілкування - це пряме засвоєння надбань культури. Воно доповнюється непрямим, опосередкованим - коли реалізується через засвоєння культурної спадщини. У наші дні, з появою і бурхливим розвитком засобів масової інформації, незмірно зростає роль опосередкованого спілкування. Культура з одного боку регулює пряме й непряме спілкування людей, а з іншого - збагачує і саме спілкування, яке правомірно розглядати як явище культури. Воно активно сприяє розвиткові людини, примноженню її духовного багатства, виступає важливим засобом відчуження між людьми, важливо наголосити на тому, що спілкування людей здійснюється за допомогою мови та мистецтва, які формують скарбницю культурних цінностей.

У зміст **регулятивно-нормативної** функції культури входить регулювання поведінки людей через систему норм, правил, вимог у всіх сферах суспільного життя, у відповідності з якими формуються установки і ціннісні орієнтації, способи поведінки, спосіб життя людей.

Світоглядна функція культури формує світогляд людини, через який вона включається в різні сфери суспільства. **Виховна** функція культури виступає як універсальний фактор саморозвитку людини, сприяє духовному і моральному розвитку особистості, формує стереотипи поведінки.

Культуру прийнято розподіляти на **матеріальну і духовну** культури. Матеріальний і духовний елементи культури тісно пов'язані між собою. У матеріальній культурі обов'язково присутнє духовне начало, оскільки вона завжди є втіленням ідей, знань і завдань людини.

Питання для самоперевірки

1. Що включає в себе смислове ядро культури?
2. Які сфери культури виділяють вчені?
3. Охарактеризуйте соціальну сферу культури.
4. Охарактеризуйте технологічну та ідеологічну сфери культури.
5. Чим визначається гуманістичний характер культури?
6. Яку роль відіграють адаптаційна і світоглядна функції культури у розвитку суспільства?
7. Поясніть точку зору німецько-французького мислителя-гуманіста А. Швейцера про значення цінностей гуманізму для розвитку людства.
8. У чому полягають відмінності між інформаційною та комунікативною функціями культури?
9. Розкрийте значення пізнавальної та аксіологічної функцій культури.
10. Охарактеризуйте регулятивно-нормативну і виховну функцію культури.

Тема 4. Матеріальна і духовна культура

Матеріальна культура та її основні види. Духовна культура як результат духовної діяльності людей. Основні види духовної культури.

Література: [3][7][8][9][12][15][20][23]

Методичні вказівки

Необхідно з'ясувати, що **матеріальна культура** це світ речей, створених або перероблених людиною. Це також і досягнення, які виражають головним чином рівень освоєння людиною сил природи. **Основними видами** матеріальної культури є **виробнича культура, побутова культура, фізична культура**.

Виробнича культура є найважливішим елементом матеріальної культури, оскільки саме вона визначає якість життя, в якому розвивається та чи інша локальна культура і впливає на нього. Трудова діяльність створює подвійний зв'язок людини з виробництвом; людина створює знаряддя праці, а знаряддя праці, в свою чергу, створює, змінює і удосконалює людину. Отже, виробнича культура починається із взаємовідношень людини і техніки. Важливою складовою зазначеної культури є професійна, виробнича, технологічна і технічна культури.

Наступним елементом матеріальної культури є *побутова культура*. **Побутова культура** - це матеріальне середовище, помешкання (квартира, будинок, виробництво) в якому людина проживає і, одночасно, відношення людини до нього. Вона включає в себе також і організацію цього середовища, в якому проявляються естетичний смак, ідеали і норми. Культура побуту передбачає функціональність, естетичну організованість - дизайн і економичність речового середовища. Іншою стороною побутової культури є відношення до навколишнього середовища. Там, де люди дозволяють собі псувати все те, що їх оточує, говорити про рівень культури важко. У кінофільмі "Репетиція оркестру" видатний кінорежисер Федеріко Феліні (1920-1993 рр.) такий вандалізм людей пов'язує з символічною картиною кінця світу, покладаючись на те, що його головним симптомом є утрата культури по відношенню до всього, що оточує людину. Справжня побутова культура формує ставлення людини до речей так, як вони на те заслуговують: як до речей, що прикрашають або полегшують нашу діяльність, роблять її більш людською, вносячи в неї тепло, затишок і добрі почуття.

Складовою матеріальної культури є і **фізична культура**. Це культура ставлення людини до власного тіла. Вона спрямована на підтримку фізичного і духовного здоров'я та включає в собі здібності людини володіти своїм тілом. Фізична культура виникає лише тоді, коли головною метою стає оволодіння всіма особливостями свого організму, вміння ним користуватися, постійно зберігаючи працездатність і врівноваженість, адекватно реагуючи на швидку зміну умов життя і праці.

Кожна людина по-різному може реалізувати свій творчий потенціал і повнота цього творчого самовираження досягається через створення і використання різних видів *духовної культури*. **Духовна культура** - це світ ідей, задумів, пов'язаних з існуванням людини у світі. Духовна культура - це і результат духовної діяльності людей, духовні досягнення, що свідчать про рівень і глибину пізнання природи і суспільства, широту світогляду. Найбільш значущими видами духовної культури є *міф, релігія, мораль, мистецтво, наука*.

Міф - історично перша світоглядна форма відображення дійсності, в якій художнє, моральне, пізнавальне та практично-перетворююче освоєння світу дані в синкретичній, взаємоопосередкованій єдності. Сутність міфу полягає в тому, що він становить собою підсвідоме смислове споріднення людини з силами безпосереднього буття - чи то буття природи, чи суспільства.

Релігія - це форма свідомості, яка вирішує проблеми душі. В релігії закладено унікальний досвід людства, пов'язаний з баченням загальної картини світу з розумінням відношення природи і людини, космосу і суспільства одне з одним. Німецький соціолог і історик **Макс Вебер** (1864-1920 рр.) вважав, що основою релігії є пошук смислу багатьох явищ дійсності, а саме таких, як екстремальні: народження, життя, смерть, страждання, любов, моральний вибір. На його думку, всім цим сторонам людського життя з найдавніших часів надається надприродний смисл. Одночасно з'являється і ідея рятування людства від нещастя, ідея нагородження за страждання, яка пронизує повсякденне життя людей, надаючи йому смислу і значення. На відміну від міфу обожествляється не природа, а надприродні сили людини і, передусім, дух з його свободою і творчістю.

Більшість вчених вважають, що серед явищ духовної культури найдавнішою є мораль. Дослідження етнографів і антропологів доводять, що спільна діяльність людей в первісному суспільстві вимагала не тільки створення знарядь праці, але і вироблення певних норм взаємодії і деяких заборон, викликаних необхідністю. Однією із перших заборон є

табу - система заборон на виконання певних дій. Окрім заборон, в процесі життєдіяльності складаються норми взаємодії між людьми, які закріплюються у *звичаях*, перетворюючись в *традиції*. Отже, мораль - форма суспільної свідомості, яка регулює дії людини в суспільстві. Підґрунтям моралі є *моральні норми*, які лежать в основі різноманітної діяльності, досягненні мети. Норми моралі підтримуються суспільною думкою, звичною поведінкою суспільства в цілому, або якогось визначеного прошарку, і самою людиною.

У кожному суспільстві і соціальній сфері мораль має *характерні риси*. По-перше, це вироблені шляхом історичного розвитку уявлення про добро і зло, обов'язок, совість, справедливість. Вони реалізуються і підтримуються суспільною оцінкою, схваленням або засудженням, втілюються в неписані норми і правила, які існують на буденному рівні. По-друге, моральність, реальна вдача і вчинки людей, які можуть співпадати з загальним уявленням про добро і зло, так і відрізнятися від нього. По-третє, це етикет - манери поведінки людей. Окрім того, в суспільстві існує філософське осмислення людини через категорії **етики** - вчення про мораль як одну з форм суспільної свідомості, її сутності, закони історичного розвитку і ролі в суспільному житті. Моральна культура тісно пов'язана з правовою культурою: наскільки моральною є функціонуюча в суспільстві правова система, як вона розглядає права людини до такої міри вона і гуманна. Важливо наголосити, що всі сторони моралі і моральної культури реалізуються в поведінці людей, у вчинках, здійснених ними, вихованні. Німецький філософ **Іммануїл Кант** (1724-1804 рр.) говорив: "Дні речі наповнюють душу завжди новим і все більш сильним здивуванням і благоговінням, чим частіше і довше ми розмірковуємо про них, - це зоряне небо наді мною і моральний закон в мені" (Кант І. Сочинення. - В 6 т. Т. 4. - М., 1965. - С. 499)

Характеризуючи мораль як один із видів духовної культури, варто наголосити на тому, що мораль не існує в суспільстві сама по собі - вона взаємозв'язана з іншими культурними феноменами, є всепроникаючою формою духовної культури, оскільки без неї неможлива ніяка діяльність людини і суспільства, без неї ця діяльність стане саморуйнівою. Особливо глибоко мораль пов'язана з релігією та мистецтвом.

Мистецтво - це особливий вид духовно-практичного освоєння дійсності за законами краси. Особливість цього освоєння полягає у тому, що воно виступає у художньо-образній формі. Якщо мораль виступає як всепроникаюче явище, без якого неможлива ніяка форма людської життєдіяльності, то мистецтво відтворює в своїх творах увесь Всесвіт людини, ті її сторони, які бажані або небажані для неї, всі форми її поведінки. Воно несе в собі безмежний світ фантазії і вимислу з одного боку, і виступає як Істина, Добро, Краса - з іншого. Саме мистецтво виробляє естетичний смак, бо одне з його функціональних призначень - бути носієм естетичних ідеалів.

На відміну від моралі, мистецтва і релігії, **наука** виникла значно пізніше. Вона, як і інші види духовної культури, має подвійну природу. Наука відображає діяльність, пов'язану з отриманням знань про оточуючий світ і одночасно всю сукупність цих знань, результат пізнання, здійснює вплив на інтелектуальну культуру суспільства, розвиває і поглиблює логічне мислення, в тій чи іншій формі впливає на моральні норми і всю систему моральності суспільства, на мистецтво і навіть, у деякій мірі на релігію.

Вагомою складовою духовної культури є також *інтелектуальна культура та культура мови*. Інтелектуальна культура включає в себе вироблені суспільством і прийняті людством цінності - філософські, наукові, політичні, естетичні, релігійні, моральні. Культура мови проявляє і виражає інтелектуальну культуру людини.

Матеріальна і духовна сфери культури знаходяться в постійній взаємодії. Саме це лежить в основі виникнення змішаних матеріально - духовних різновидів культури. Деякі теоретики виділяють такі види культури, які включають в себе обидві культури - і матеріальну і духовну. До них належать *економічна, політична, правова, екологічна, естетична культури*.

Питання для самоперевірки

1. Що таке матеріальна культура?
2. Назвіть основні види матеріальної культури.
3. Проведіть порівняльний аналіз між виробничою, побутовою та фізичною культурами.
4. У чому полягає сутність духовної культури?
5. Охарактеризуйте види духовної культури міф і релігію.
6. Дайте характеристику моралі як одному з найдавніших видів культури.
7. Яку роль відіграє мистецтво у розвитку суспільства та житті людини?
8. Назвіть види духовної культури.

Тема 5. Школи і концепції культурології.

Основні теоретичні концепції культурології. Циклічна концепція культурології. Провідна ідея еволюціоністської концепції культури. Антропологічно-функціональна концепція культурології. Психологічна концепція культури. Соціальна концепція культури. Концепція ігрової культури. Теологічна концепція культури. Структуралістська концепція культурології. Українська культурологічна думка. Школи культурології.

Література:[3][7][8][9][12][15][20][23]

Методичні вказівки.

Вивчаючи цю тему необхідно з'ясувати, що **культурологія** це інтегроване наукове знання, яке виступає системотворчим фактором вивчення культури як цілісної системи, методологічною основою всього комплексу наук про культуру.

Походження терміна "культурологія" пов'язане з працями американського антрополога Леслі Уайта (1900-1975 рр.), який виділив культурологію як самостійну науку в комплексі соціальних наук, яка відмежувалася від антропології.

Дослідження культури має глибокі філософські традиції, в контексті яких проблеми культури розглядалися як проблеми філософії історії так і філософії культури. В кінці XIX -початку XX ст. спостерігається зрушення філософської проблематики в бік культурології як самостійного і самозначущого напрямку дослідження, пов'язаного переважно з питанням про кризу європейської культури, яке викликала інтерес у найбільших мислителів XX ст.: О.Шпенглера, Й.Хейзинги, Е.Гуссерля, М.Хайдеггера.

Філософія і культурологія тісно переплітаються в творчості провідних філософів XX ст. Окрім того, культурологія спирається на матеріали антропології, психології, етнології, історії. В наш час теоретичне дослідження культури як цілісного універсального явища здійснюється поряд з історичними, філологічними та іншими підходами.

Сучасні культурологічні концепції беруть початок із європейської філософії XIX-XX ст., коли відбувалася своєрідна переоцінка цінностей культури, усвідомлення її кризи. Криза культури усвідомлюється як розпад внутрішньої єдності, протиставлення її раніше єдиних ідеалів і цінностей, які втілювалися в раціоналістичному образі європейської культури.

Більшість культурологів сходяться на тому, що в розвитку культурології можна виділити **декілька основних теоретичних концепцій**. Ними є такі домінуючі напрями: *циклічний (або циклічних коловоротів, еволюціоністський, антропологічний (або функціональний, психологічний, соціологічний, ігровий, теологічний, структуралістський*.

Основоположником **циклічної концепції** вважається італійський філософ Дж. Віко (1668-1740 рр.). вчений вважав, що кожний народ проходить цикл в своєму розвитку, який включає три епохи: *дитинство*, або бездержавний період, де провідна роль належить жерцям; *юність*, для якої характерне формування держави і підкорення героєм; зрілість людського роду, де відносини між людьми регулюються совістю та усвідомленням свого обов'язку. Формою правління в цей період є монархія або демократична республіка,

досягнувши вищого ступеню розвитку, люди знову падають на нижчий. Епоху Середньовіччя Віко трактує як "друге варварство" (див. Є.А.Подольська. В.Д.Лихвар, К.А.Лванова. Культурологія. - К., 2003. - С.11). Циклічна концепція дістала подальший розвиток у працях М.Данилевського, О.Шпенглера, А.Тойнбі.

Видатному німецькому філософу О.Шпенглеру (1880-1936 рр.) належить ідея *циклічного коловороту*: кожен культурний організм народжується, проходить природний шлях, досягає свого розквіту і помирає, набуваючи форму цивілізації. Цивілізація, досягнувши розквіту в Європі, свідчить про вичерпність життєвого пориву, занепад Європи.

Спираючись на великий етнографічний матеріал, О.Шпенглер виділив вісім зрілих культур: єгипетську, індійську, вавилонську, китайську, греко-римську ("аполонівську"), візантійсько-арабську, західноєвропейську ("фаустівську"), культуру майя. Вчений стверджував, що у кожній культурі є власна душа, яка реалізується у безлічі індивідуальних життів. Душа кожної культури унікальна, тому так важко проникнути до внутрішнього світу людей іншої культури, зрозуміти природу їх символів, почуттів, вірувань: "Кожній великій культурі притаманна таємна мова світовідчуття, зрозуміла лише тому, чия душа належить до цієї культури" (див. Шпенглер О. Закат Європы. - Т. 1. - М., 1993. - С.342).

Отже, в основі кожної культури лежить душа, а культура - символічне тіло, життєве втілення цієї душі. Але все живе - смертне. Живі істоти народжуються, щоб реалізувати свої духовні сили, які потім згасають зі старістю і відходять в небуття разом зі смертю. Така доля всіх культур, які народжуються в цьому світі: "Кожна культура проходить вікові щаблі окремої людини. У кожній є своє дитинство, своя юність, зрілість і старість. Культура народжується в ту хвилину, коли із прадушевного стану з вічного дитинства людства пробуджується і відокремлюється велика душа... Яка розцвітає на ґрунті суворо відмежованого ландшафту, до якого вона залишається прив'язаною чисто вегетативно. Культура помирає, коли ця душа реалізувала всі свої можливості у вигляді народів, мов, вірувань, мистецтв, держав, наук", (див. Шпенглер О. Закат Європы. - Т. 1. - М., 1993. - С.264-265).

Але що значить померти? Смерть культури - це вичерпання її душі, коли її смисли вже не надихають людей, погляди яких тепер звернені не до реалізації культурних цінностей, а до утилітарної мети і благоустрою життя. Цей період Шпенглер пов'язує з настанням епохи цивілізації: "Як тільки мета досягнута і всі внутрішні резерви вичерпано і реалізовано назовні, культура раптово ціпеніє, відмирає, її кров звертається, сили надломлюються - вона стає цивілізацією, (див. Шпенглер О. Закат Європы. - Т. 1. - М., 1993. - С.264). Яйцо культура перестає притягувати і надихати людські душі, вона приречена. З цих позицій Шпенглер вбачає небезпеку, яку несе з собою цивілізація. Він нічого не має проти зручностей і досягнень цивілізації, але він попереджає проти цивілізації, яка витісняє істинну культуру: "Культура і цивілізація - це живе тіло духовності і її мумія", (див. Шпенглер О. Закат Європы. - Т. 1. - М., 1993. - С. 538). Життєвий цикл культури Шпенглер визначив у тисячу років, після чого вона втрачає творчий потенціал розвитку і перероджується на цивілізацію.

Російський соціолог **М. Данилевський** (1822-1885 рр.) у роботі "Росія і Європа" також розробив концепцію циклічних коловоротів, що послідовно проходять у своєму розвитку стадії народження розквіту, занепаду і смерті.

Англійський соціолог **А. Тойнбі** (1889-1975 рр.) у своєму творі "Дослідження історії" висунув ідею культурно-історичного розвитку людства як коловороту визначених у просторі та часі локальних цивілізацій. Кожна **локальна цивілізація** проходить у своєму розвитку чотири стадії: *виникнення, росту, надлому і розпаду*, після чого зона гине, а її місце займає інша цивілізація. Кожній цивілізації притаманна власна культура. За виведеним Тойнбі *"законом культурної радіації"* між цивілізаціями існують широкі культурні контакти і різнобічні взаємовпливи: "Цивілізація є певним ступенем розвитку культури окремих народів і регіонів" (див. Тойнбі А. Постыжение истории: Сборник. - М., 1991.— С. 83).

Еволюціоністська концепція культури представлена в працях Е. Тейлора, Л. Моргана, Л. Уайта, Г. Спенсера, Дж. Фрезера. Аналізуючи культуру первісного суспільства у своєму дослідженні "Первісна культура", **Е. Тейлор** (1832-1917 рр.) зробив висновок, що розвиток того чи іншого народу відбувається пряmlinійно, від простого до складного. Тейлор як еволюціоніст вбачав свою мету в тому, щоб показати культурну єдність і однотіпність розвитку людства на шляху від "дикунства" до "цивілізації". Він ототожнює культуру і цивілізацію: "Культура або цивілізація з етнографічної точки зору складається у цілому із знання, вірування, мистецтва, моральності, законів, звичаїв, традицій і звичок, засвоєних людиною як членом суспільства" (див. Культурологи в вопросах и ответах / Под ред. проф. Г. В. Драча. - М., 2002. - С.21).

Американський вчений **Л. Морган** (1818-1881 рр.) у розвитку суспільства виділяє такі основні стадії: дикість, варварство, цивілізацію.

Л. Уайт у своїй книзі "Еволюція культури" виділив такі підсистеми культури: *соціальну, технологічну, ідеологічну і поведінкову*.

Провідна ідея еволюціонізму - це пряmlinійність культурного процесу та обов'язкова вимога для кожного народу пройти всі необхідні стадії розвитку.

Антропологічна, або функціональна концепція культури представлені в працях англійського етнографа і соціолога Б. Малиновського (1884-1942 рр.), англійського культурантрополога А. Редкліфф-Брауна та американського етнографа А. Кребера (1876-1960 рр.). Ще Г. Спенсер у ХІХ ст. запропонував розглядати суспільство як єдине ціле, а його елементи як функціональні складові цього цілого. В культурології одними із перших зробили цей напрямок англійські вчені Б. Малиновський і А. Редкліфф-Браун, які розглядали культуру як ціле, кожний елемент якої (одяг, орнамент, релігія і ритуали) виконують свою функцію. Відмовляючись від принципів історизму і еволюціонізму, прибічники функціоналізму стали розглядати культури як самостійні системи і функціональні організми. "Культура, - зазначає Малиновський, - це єдине ціле, яке складається частково із автономних, а частково узгоджених між собою інститутів. Вона об'єднує в собі ряд моментів, таких як спорідненість крові, суміжність середовища існування, пов'язаних зі спільною діяльністю, спеціалізація якої - використання влади в політичних цілях. Кожна культура зобов'язана своєю цілісністю і самодостатністю тому факту, що вона служить задоволенню всього спектру базових, інструментальних і інтегральних потреб" (див. Малиновський Б. Научная теория культуры. - М, 1998). Отже, виникнення і розвиток культури пов'язується з потребами людства. **Б. Малиновський** ділить *потреби*, що обумовили виникнення культури, на *первинні, похідні та інтегративні*. *Первинні потреби* спрямовані на продовження роду і забезпечення його життєдіяльності (розвиток знань, освіти, житлових умов). *Похідні потреби* спрямовані на виготовлення та вдосконалення знарядь праці (розвиток економіки і культури господарювання). *Інтегративні потреби* виявляються у необхідності згуртування і об'єднання людей, у потребі авторитету (політична організація суспільства). Відмінність між культурами обумовлена різними способами задоволення потреб (див. Є.А.Подольська, В.Д.Лихвар, К.А.Іванова. Культурологи. -К., 2003.- С.12).

Психологічна концепція ґрунтується на ідеї психологічної обумовленості культуротворчості людства. Австрійський психоневролог **З. Фрейд** (1856-1939 рр.) у своїй роботі "Тотем і табу" тлумачить культуру як спосіб приборкання людської агресивності й деструктивності, пов'язаних із дією природного потягу до задоволення. Він розглядав психічне життя людини як багаторівневе явище, глибинним рівнем якого є несвідоме, що має сексуальну й агресивну складові. Перша є джерелом психічної енергії (лібідо) і перебуває в конфлікті зі свідомістю. Внаслідок цього конфлікту особистість - також багаторівневе явище. З. Фрейд створює поняття про механізми захисту особистості від руйнування. До цих механізмів він відносить такі: *компенсація* - механізм відшкодування браку або дефекту якихось фізичних або психічних якостей; *витіснення* небажаного у сферу підсвідомого; *раціоналізація* - спроба усвідомлення пояснення або виправдання підсвідомих мотивів;

ідентифікація себе з іншою особою, яка має, на думку суб'єкта, якості, яких бракує в неї самої; *сублімація* - трансформація неусвідомлюваних сексуальних імпульсів у творчість (мистецтво, науку); *регресія* - повернення до подоланих стадій розвитку.

Отже, З.Фрейд створив оригінальну і життєздатну теорію, в основу якої поклав явище, непідвладне свідомості. Його погляди вийшли за межі психології й позначилися на стані розвитку різних форм культури ХХ ст. Він розглядав культуру як систему норм і заборон, що знімає психологічний конфлікт між прагненнями людини.

Швейцарський психолог, культуролог К. Юнг (1875-1961 рр.) увів у науку поняття *колективного підсвідомого* як загальнолюдського досвіду пам'яті про минуле, що є фундаментом формування психіки. Використовуючи емпіричні наукові принципи, міфологію, релігію і мистецтво, вчений одним із перших розглядає формування особистості не з точки зору природознавства, а з точки зору історії людської культури. Особистість формує її соціокультурне оточення. Ця думка Юнга виражена в його дослідженнях "Архетип і символ", "Про відношення аналітичної психології до поетико-художньої творчості", "Психологічні типи" та інші.

Провідне місце в психології Юнга займає теорія підсвідомого, яке реально існує і завжди активно проявляється як всередині людини так і у взаємовідносинах між людьми. На відміну від Фрейда, він спробував заглибитись у глибину підсвідомого більше, ніж це вдалося Фрейдю. Юнг надав ще одного виміру розуміння підсвідомого: вроджений досвід людства, успадкований від своїх предків (колективне несвідоме).

Вчений розрізняв два рівні підсвідомого: *індивідуальне і колективне*. **Індивідуальне підсвідоме** - сфери підсвідомого, що містять у собі утворення, які раніше перебували у свідомості, але згодом забувалися або витіснялися. **Колективне підсвідоме** - найглибший рівень психічної діяльності, що включає природжений досвід минулих поколінь людей і перебуває нижче рівня індивідуального підсвідомого. Воно посідає більш глибокий рівень, невідоме людині і містить акумуляований досвід минулих поколінь, включаючи і напівтваринний період в історії людства. Колективне підсвідоме - це універсальний еволюційний досвід, що становить основу особистості людини.

Підсвідоме постійно відтворює символи, значення яких ширше індивідуального досвіду. Ці схеми-символи Юнг називає архетипами. **Архетипи** - праобрази, вроджені психічні структури, які є результатом історичного розвитку людини, форми колективного підсвідомого, які відіграють у культурі конструктивну роль. Завдяки їм можливий зв'язок епох і поколінь, збереження духовної цінності культур. Досліджуючи міфологію і художню творчість найдавніших цивілізацій, Юнг виявив, існування символів, які властиві всім архаїчним культурам, причому навіть таким, які були на стільки віддалені в часі і просторі, що прямий контакт між ними був неможливий. На цій підставі ним було визначено чотири архетипи, які трапляються частіше, ніж інші - це *персона, аніма, анімус, тінь, самість*.

Персона - це така маска, яку кожен з нас надягає, спілкуючись з іншими людьми. Вона представляє нас такими, якими ми хочемо щоб нас сприймали в суспільстві. Персона може не відповідати справжній особистості індивіда,

Аніма і анімус відбивають припущення Юнга про те, що кожна людина має певні психологічні риси, які є характерними для протилежної статі.

Тіні - це зворотний темний бік "Я". Тінь найбільш глибоко укорінена в тваринному минулому людини. Юнг писав, що тінь підштовхує нас чинити щось таке, чого в нормальному стані ми ніколи собі не дозволяємо.

Найбільш важливим архетипом є **самість**. Поєднуючи і гармонізуючи всі аспекти підсвідомого "Я", створює єдність і стабільність особистості. Завдання самості - інтеграція різноманітних підсистем особистості (див. Максименко С.Д. Загальна психологія. - К., 2000).

Аналізуючи різні типи суспільства, Юнг вважав, що якщо колективне домінує над індивідуальним, то це призводить до витіснення індивідуального в підсвідоме, де воно перетворюється в некероване, внаслідок чого відбувається моральна деградація мас. Прик-

ладом цьому можуть служити тоталітарні режими. Але також небезпечне і суспільство іншого типу, в якому відбувається експансія розуму, результатами якого є падіння моралі і смаків, зникнення стимулів до творчості, зростання хвиль психозу. Це стосується не лише соціального, але й індивідуального буття. Щоб уникнути цих крайнощів, потрібно за допомогою свідомості зрозуміти підсвідомість.

Соціологічна концепція представлена в працях німецького історика і соціолога А. Вебера (1768-1958 рр.) і російського соціолога П. Сорокіна (1889-1968 рр.). Основні проблеми досліджень **А. Вебера** - криза європейської культури і криза Німеччини. В своїх працях "Історія культури як соціологія культури", "Третя або четверта людина. Про смисл історичного буття", "Німеччина і криза європейської культури" відкидає історичний оптимізм і стверджує, що інтегративній (третій людині) загрожує знищення від четвертої дезінтегрованої людини, поява якої означає дегуманізацію суспільного життя внаслідок розвитку бюрократії, удосконалення техніки і моральний розпад особистості. Загалом Вебер виокремив три основних антропологічних типи: *допримітивний, хтонічно-магічний, прометеївський*, на зміну яким приходять четвертий тип людини. Саме цей перехід характеризує кризу сучасної Європи, вихід із якої він вбачає в відродженні духовності. Якщо культура може розглядатися як сфера історії, то вона окреслює визначальну роль по відношенню до неї і інших сфер - суспільної і цивілізаційної. Саме тому А. Вебер надає культурно-перетворюючу роль духовному життю. Велику значення має його думка про те, що культура кожного народу становить собою визначену духовну цілісність, яка одночасно проявляється в його (народу) природній сутності, в державі та історії. Таким чином, культура постійно, самовідновлюється шляхом збагачення і поглиблення.

Російський соціолог П. Сорокін (1889-1968 рр.) розумів культуру як систему значень - цінностей, за допомогою яких підтримується інтеграція суспільства. У своїй роботі "Соціальна і культурна динаміка" він виокремлює три типи культури: *ідеаціональну, ідеалістичну, чуттєву*. **Ідеаціональна** система культури базується на принципі надвідчуттів та надрозумності Бога як єдиної реальності і цінності. До такого типу культури він відносить передусім Середньовічну європейську культуру: "Панівні звичаї і традиції, спосіб життя, мислення підтримували свою єдність з Богом як єдину і вищу мету, а також, своє негативне ставлення до чуттєвого світу, його багатства, радостей і цінностей" (див. Сорокін П. Социодинамика культуры // Человек. Цивилизация. Общество. - М., 1902. - С. 430.) До цього ж типу, на його думку, належать культури Брахманської Індії, Буддистська і Лаоїстська, грецька з VIII- по кінець VI ст. до н. е.

Ідеалістичну систему культури П.Сорокін розглядає як проміжну між ідеаційною і чуттєвою, так як домінуючі цінності цієї культури, орієнтуються як на Небо, так і на Землю. До такого типу культур належать західноєвропейська культура XIII-XIV ст., давньогрецька культура V-IV ст. до н. е. **Чуттєва** система культури базується і об'єднується навколо домінуючого принципу: об'єктивна дійсність і смисл її чуттєві: "Тільки те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо і сприймаємо через наші органи чуттів - реальне і має смисл. Все те, що знаходиться поза межами суттєвої реальності, є нереальним, неіснуючим, (див. Сорокін П. Социодинамика культуры // Человек. Цивилизация. Общество. - М., 1902. - С. 430). Формуватися чуттєва культура починає наприкінці XVI ст. і досягає свого апогею в середині XX ст. Ця культура намагається звільнитися від релігії, моралі та інших цінностей ідеаційної культури, її цінності сконцентровані навколо повсякденного життя в реальному світі. Саме чуттєву культуру П.Сорокін звинувачує в деградації людини, в знеціненні основних цінностей. У відповідності до своїх методологічних установок П. Сорокін уявляв історичний процес розвитку культури, на його думку, культура є сукупністю всього створеного або визнаного суспільством на тій або іншій стадії його розвитку. В ході свого розвитку суспільство створює різні **культурні системи**: пізнавальні, релігійні, естетичні, етичні, правові, політичні. Головною властивістю всіх культурних систем є їх об'єднання в систему **культурних надсистем**. Кожна з таких культурних надсистем має властиву їй ментальність, власну систему істини і знання, власну філософію і світогляд, свою релігію,

своє мистецтво, права, закони, кодекс поведінки, власну економічну і політичну організацію, власний тип особистості з властивим лише йому менталітетом і поведінкою. П. Сорокін вірив в те, що культура не загине, поки живе людина.

Ігрова концепція культурологічної думки розглядає гру як основу виникнення і функціонування культури. Найбільш яскравими представниками цієї концепції є Й. Хейзинга, Х. Ортега-і-Гассет, Г. Гессе, Е. Фінк.

Гра в концепції голландського культуролога **Й. Хейзинги** (1872-1945 рр.) - це культурно-історична універсалія. В своїй роботі "Homo Ludens" він піднімає найглибші пласти історії і розвитку культури - ігрові. "Культура, - пише він, - не виникає із гри, як живий плід, що відокремлюється від материнського тіла, - вона розвивається в грі як гра. Вся культурна творчість є грою: і поезія, і музика, і людська думка, і мораль, і всі можливі форми культури" (див. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнього дня. - М., 1992). Хейзинга розглядав ігрові елементи не тільки як якості художньої діяльності, але й як основу всієї культури. Гра старша за культуру. Всі основні риси гри були сформовані ще до виникнення людського суспільства в ігровій поведінці тварин. Гра супроводжує культуру протягом всієї її історії і характеризується багатьма культурними формами.

Культуроформуючі якості гри пов'язані з тим, що для зміни оточуючого середовища засобами різноманітної матеріальної діяльності людина мала здійснювати попередньо аналогічну роботу у власній уяві, тобто "програти" діяльнісний процес. Однак Хейзинга не зводить ігровий елемент лише до духовного прояву. Гра присутня у всіх сферах матеріальної культури і визначає зміст її форм.

Неабияку функцію в реалізації ігрового початку виконують ідеали соціального життя, які визначають духовне життя суспільства, У визначені моменти історії гра набуває драматургічної основи в реалізації соціально-моральної ідеї. Суспільні ідеали містять багато ігрового, так як вони пов'язані з мріями, фантазіями, утопічними уявленнями, які можуть бути вираженими лише в ігровому просторі культури. Відповідно концепції Хейзинги, цілі епохи "грають" у втілення ідеалу, як, наприклад, культура Ренесансу, яка намагалась відродити ідеали античності.

Роль гри в історії культури не завжди була великою, але ігровий інстинкт, на думку вченого, може проявитися в будь-який момент, втягуючи в процес гри і окремого індивіда, і людські маси. Витіснення гри почалося в XVIII ст., коли суспільством оволоділо тверезе, прозаїчне поняття користі, що й привело до втрати вільного духу культури. Ця ситуація є найкращим показником кризи європейської культури ХХ ст.

Іспанський філософ **Х. Ортега-і-Гассет** (1883-1955 рр.) у роботі "Дегуманізація мистецтва" здійснює аналіз сучасного культурного стану в аспекті гри. Будучи запеклим критиком масової культури, що заповонила Європу в нашому столітті, Ортега-і-Гассет протиставляє їй справжню "живу" культуру, яку людина робить власним надбанням, звертаючись до неї як до сили спонтанної внутрішньої потреби. Саме гру він тлумачить як засіб врятування культури від "повстання мас". Гра ним протиставляється буденності, утилітаризму буття натовпу. Життя еліти як носія культуротворчості Ортега-і-Гассет зосереджує у сфері ігрової діяльності і протиставляє духовну еліту масовому суспільству і масовій культурі, які орієнтовані на виробництво і споживання примітивних норм і цінностей.

Як важливий феномен людського буття серед чотирьох інших - смерті, праці, володарювання і любові - розглядав гру німецький філософ **Є. Фінк**. В своєму науковому дослідженні "Основні феномени людського існування" Фінк стверджує те, що ігровий елемент пронизує все людське життя і визначає спосіб розуміння буття. На відміну від Хейзинги, Фінк вважає гру найважливішим засобом реалізації людської діяльності, яка не властива тваринному світу. Фантазія притаманна лише людині. У грі, основою якої є фантазія, вона реалізує високі духовні потенціали. Так відбувається піднесення людини над природою і народження культури.

Швейцарський письменник **Г. Гессе** (1877-1962 рр.) в романі "Гра в бісер" надає логічного завершення філософській традиції ігрового тлумачення культурних процесів. Гра в

бісер в його романі - це гра з усіма смислами і всіма цінностями світової культури. Майстер, який володіє грою в бісер, може відтворити і прожити увесь духовний зміст світової культури. Цим автор розкриває сутність гри як культурного явища, що має здатність відтворення множинності смислових ситуацій людської життєдіяльності (див. Шевнюк О. Л. Культурологія. - К., 2004. - С.38). На відміну від Ортеги-і-Тассета, Г.Гессе заперечує можливість врятування культури через елітарну культуру.

Теологічна концепція ґрунтується на систематизованих принципах релігійного віровчення. Вона полягає в тому, що людська діяльність стає культурогенною в тій мірі, в якій її пронизує ідея Бога.

Російський філософ **М.Бердяєв** (1874-1948 рр.) вважав, що культура народилася з культу, отже, витоки її сакральні. У дослідженні "Смисл історії" він розглядає людину як творця культури, виявляє драматизм стосунків культури та людини.

Німецький філософ **К. Ясперс** (1883-1969 рр.) створив концепцію осьового часу, яка була спробою виявити універсальний смисл культурної історії. В своїй роботі "Джерела історії та її мета" він стверджує, що лише історія людства може дати масштаб для осмислення того що відбувається в наш час. Згідно Ясперсу, світ історії культури європейської (християнської) свідомості заключається у відповідності з біблійною символікою між гріхопадінням людини і настанням "гармонічного співзвуччя душ в царстві вічних духів". Причому головною подією історії вважається "поява Сина Божого", яка названа Г.Гегелем "віссю" світової історії.

Проблема, яку розглядає Ясперс, є проблемою співвідношення "осьового часу" і сучасної історичної ситуації. В його концепції культура і історія - фактично синоніми: "до-історія" - це "німа культура", а історія - "розмовляюча культура". Саме в цьому контексті визначається "осьовий час", якому притаманні такі риси: універсалізм, рефлексивність, гуманність. В "осьовий час", на думку Ясперса, повністю формується справжня духовна людина. За його визначенням, в період з 800 по 200 рр. до н. е. зроблено якісний ривок свідомості людства, що виразився одночасно у грецькій філософії, іудаїзмі, іранському зороастризмі, індійському буддизмі, китайському конфуціанстві та даосизмі, які є джерелами єдності культур Сходу і Заходу.

Отже, ми можемо говорити про три типи культури у концепції Ясперса: про *архаїчну культуру* (як культуру "німоти", пов'язану з буттям людини), *культуру цивілізацій доосьового періоду* ("культуру слова" і культуру свідомості), *універсальну культуру осьового часу* ("культуру духу").

Англійський соціолог **А. Тойнбі** також розглядає культуру як шлях реалізації людиною свого божественного покликання. Він розкрив діалогічну сутність розвитку культури у своїй концепції "Виклику і Відповіді". Перешкода сприймається творчим началом як Виклик, Відповіддю на який стає акт культуротворчості. А. Тойнбі визначає розвиток культури як серію Відповідей, що дає людський дух на Виклик природи і суспільства. При цьому можливі різні Відповіді на один і той самий Виклик, відповідно можливі різні варіанти культурного розвитку. Прогрес людства Тойнбі вбачає у духовному вдосконаленні та сходженні до синкретичної релігії.

Провідне місце в сучасній культурології займає **структуралізм**, основні ідеї якого зроблені в працях К. Леві-Строса, М. Фуко, Ж. Лакана, Р. Варта, Ю. Лотмана.

Структуралістська концепція виникла на шляху поширення методів сучасного мовознавства та семіотики. Структуралізм базується на таких уявленнях: *по-перше*, культура є сукупністю знакових систем і культурних текстів; *по-друге*, існують неусвідомлені універсальні інваріантні психічні структури, що визначають реакцію людини на оточення; *по-третє*, культурна динаміка визначається як рух не самих цих структур, а їх конфігурацій.

Французький антрополог **К. Леві-Строс** (1908-1990 рр.) розробив структуральний метод для дослідження формальних структур людської ментальності. В своїх працях "Міфологіка", "Первісне мислення" він аналізує культурні елементи традиційних суспільств як

мов культури і намагається виявити такі, що повторюються. Згідно з його концепцією, структура культури пояснюється як сукупність відносин, які залишаються стійкими протягом тривалого історичного періоду або в різних регіонах світу. Вони діють як підсвідомі механізми психіки, які регулюють всю духовно-творчу діяльність людини. К. Леві-Строс стверджує, що "підсвідоме містить в собі структуру, що є сукупністю регулярних залежних суспільних відносин, які укорінені в індивіді і перекладені на мову спілкування, (див. Культурологія: Курс лекцій/под, ред. А.А. Радугина. -М, 2003. -С. 45).

Французький дослідник **Р. Варт** здійснює аналіз культури на основі лінгвістичних засобів метамови. Він визначає культурний текст як нелінійний багатовимірний простір, де поєднуються і дискутують одне з одним різні види письма. Окрім того, він стверджує, що світогляд сучасної людини вибудовується навколо мовних структур.

Естонський вчений **Ю. Лотман** в дослідженні "Структура художнього тексту" застосовує методи вивчення мови для дослідження творів мистецтва як знакових систем. На його думку, структура тексту подібна семіотичній структурі культури, що дозволяє отождивити культуру і текст. Культура в концепції Лотмана виступає як своєрідний текст - своєрідний код, який забезпечує активність багатьох текстів. Ключовим в його структурно-семіотичній теорії є поняття "*семіосфери*" - функціонально однозначних систем (мова, міф, текст), які не проявляються самі по собі, а існують в семіотичному потоці, що надає їм можливість відокремити "своє" від "чужого", розкодувати зовнішню інформацію, щоб ввести до своєї мови.

В культурологічній концепції Ю. Лотмана зустрічається таке поняття як "*модель культури*". яке виражає ідею цілісності і спільності культурного типу. Семіосфера відрізняється від моделі культури тим, що дозволяє виявити внутрішню структуру культури і показати її зсередини. Через поняття "модель культури" він вирішує важливу проблему - показує як складається певний тип культури. Основою структурно-семіотичної типології культури є "*монада*". Монадою може виявитися як культура, так і вмішений в ній текст. Щоб семіотичний механізм міг діяти, потрібно, щоб монади різних культур доповнювали одне одного, якщо вони структурно рівні. Як приклад можна назвати однопорядкові структури: природничі мови, міфи, літературні твори, мистецтво. Лотман описує контакт між різними культурними типами як зустріч різних структур, які, вступаючи в близькі стосунки, породжують новий зміст, інформацію, і сприяють відтворенню культурного типу. Отже, культура - це відкрита система. Для власного вивчення вона залучає елементи іншої культури, і, як наслідок, взаємодія культур завжди діалогічна.

В цілому, концепцію Ю. Лотмана можна виразити через такі констатації:

- культура - це своєрідна структура;
- поняття культури рівнозначне поняттю "семіосфери" і "моделі культури";
- "монада" - це основа структурно - семіотичної типології культури;
- семіотична типологія культури виступає в якості фундаменту діалогу культур.

Представлені культурологічні концепції вплинули на розвиток **української культурологічної думки**. Проблеми та місце української культури серед світових культур розглядали такі видатні особистості як М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко. І. Крип'якевич, І. Огієнко, М. Грушевський. В. Липинський, Ф. Вовк, Д. Донцов, їх традиції продовжують розвивати сучасні українські культурологи М. Попович, С. Кримський, В. Горський. О. Забужко, В. Скуратівський, які зараховують українську традицію до світового загальнокультурного простору, віднаходячи в цьому діалозі неповторну значущість вітчизняної духовності.

Провідними **школами культурології** є:

- американська антропологічна школа, яка в свою чергу поділяється на три самостійні школи: *історичну* (Боас, Кребер, Вісслер, Лоуї), *етнопсихологічну* (Кардинер, Бенедикт, Мід), *культурноеволюційну* (Л. Уайт, М. Салінс та ін.);

- духовно-історична школа - напрямок, що виник у німецькому літературознавстві на межі XIX-XX ст., який розвинувся на основі ідей "філософії життя" Ніцше та Дільтея;

- тартусько-московська школа - напрямок у російськомовній семіотиці, лінгвістиці, літературознавстві, культурології (Б.Сгоров, Ю.Лотман, Б.Успенський, В.Топоров);

- культурно-історична школа - напрям у культурній антропології першої половини ХХ ст. (О.Шпенглер, А.Тойнбі).

- школа "анналів" ("нова історична наука") - науковий напрямок, що виник у Франції в ХХ ст. Досліджує суспільство у його цілісності, розкриває глибинні структури, що існували протягом великих часових періодів (М.Блок, Л.Феврон).

Проаналізовані культурологічні концепції та школи не заперечують одна одну, взаємодіють у своєму намаганні проникнути в сутність феномена культури, відображають його складність і багатофакторність. Кожна з зазначених концепцій є зрізом суперечливої, але цілісної і відкритої культури людства. У цілому розуміння феномену культури набуває своєї повноти лише з урахуванням взаємовпливу культур, їхнього взаємодоповнення.

Питання для самоперевірки

1. Що таке культурологія?
2. У чому полягає сутність циклічної концепції або концепції циклічних коловоротів?
3. Обґрунтуйте своє ставлення до еволюціоністської концепції культури.
4. Дайте оцінку антрополого-функціональній концепції.
5. Охарактеризуйте психологічну концепцію культури.
6. У чому полягає сутність соціологічної концепції?
7. Дайте свою оцінку ігровій культурологічній концепції.
8. На чому ґрунтується теологічна концепція культурології?
9. Розкрийте концепцію "осьового часу" К. Ясперса.
10. У чому полягає структуралістська концепція культури?
11. Назвіть представників української культурологічної думки.
12. Які культурологічні школи вам відомі?

Тема 6. Релігія як форма культури.

Зміст поняття релігія. Критерії класифікації релігійних віровчень та функціональні елементи релігії. Особливості взаємодії духовної культури та релігії. Генезис релігії.

Література: [3][7][8][9][12][15][20][23]

Методичні вказівки

Відомо, що слово "релігія" латинського походження religio - благочестя, побожність, предмет культу. Але ще в давнину етимологія цього терміна виводилась по-різному. Цицерон і його прибічники виводили його від "relegere" і зв'язували із совістю, інші, зокрема Лактацій пояснювали значення "religare" як спілкування з Богом. Святий Августин Блаженний зауважував, що в латинській мові немає слова, яке б визначало ставлення людини до Бога. Відтоді "слово релігія заповнило цю прогалину".

Неоднозначність поняття, складність визначення й трактування підводять нас до визначення феномена релігії в історії цивілізації. Релігія є своєрідним явищем духовного життя людства. Як форма суспільної-свідомості вона завжди виконувала світоглядну функцію. Численні етнологічні дослідження ХІХ-ХХ ст. доводять, що зачатки релігії виникли приблизно в епоху верхнього палеоліту (40-50 тис. років тому) вже на досить високій стадії розвитку первісного суспільства. Тоді людина почала не тільки виділяти себе з довколишнього світу, відокремлюватись від природи, але й робила спроби визначити своє міс-

це. А "судження про світобудову є завжди судженням про Бога". Саме стосунки людини з Богом є, за визначенням теологів, сутністю релігії.

Інтерес до релігії викликаний об'єктивними процесами розвитку людства, становлення і зростання національної свідомості; він пов'язаний з самим процесом усвідомлення людиною своєї сутності, місця в світі, сенсу життя. Багатогранність такого явища як релігія, зумовлює вивчення її багатьма науками, серед яких насамперед теологія, релігієзнавство, філософія, культурологія, соціологія, психологія, історія, етнографія та інші. Релігія є невід'ємною частиною культури як окремої особистості, так і цілих народів і націй. Незаперечним є зв'язок релігії зі світовим культурним процесом. Вона розглядається філософами та культурологами як складова, а почасти як основа "життя духу", процесу, що "тісно зв'язаний з проблемами людини, її становленням і реалізацією її сутніх якостей". Поширеною є точка зору, що релігія — це сфера духовного спілкування людей з надприродними силами. Соціологи розглядають її як духовну основу, яка може стимулювати соціальну активність. "Віра в існування Бога може формувати різне ставлення до дійсності, проявляючись у різній соціальній поведінці, яка коливається в широких межах - від мирського служіння до чернечого відчуження від світу - у примиренні з існуючим порядком чи протесті проти нього". Саме тому, свідчить історія, прогресивні соціальні ідеї часто-густо знаходили свій вияв у релігійній формі.

Марксизм-ленінізм з позицій пануючої ідеології визначав релігію як "опіум для народу". Наведений вислів К.Маркса був за радянських часів пануючою ідеологічною доктриною і визначав ставлення до вивчення релігії лише з точки зору "наукового атеїзму". Цим, зокрема, пояснюється "непопулярність" і "неактуальність" географічних досліджень релігійного життя.

Релігія - це елемент духовного життя, вона водночас є сферою ідеологічної діяльності. Вона включає в себе відправлення різних *культів* (дійства, обряди, свята). Цьому слугують відповідні об'єкти (церкви, монастирі, місця збору релігійних громад, мечеті тощо).

Релігія - складне соціальне явище, яке, з точки зору системного підходу, можна розглядати як самодостатню цілісність, якій властиві структурність, ієрархічність певним чином зв'язаних елементів. Водночас релігія - відкрита система, складова духовного життя людства, його культури.

Можна виділити щонайменше три головні *соціальні функції* релігії: 1) "життя духу"; 2) морально-етичне нормування повсякденного життя; 3) діяльність по відправленню культів. Діяльність по відправленню культів, або наданню населенню релігійних (певною мірою культурних) послуг, за формами сполучається з діяльністю в сфері обслуговування населення, зокрема її культурно-просвітницького блоку.

Діяльність по наданню релігійних послуг концентрується в храмах - культових спорудах спеціального призначення. Вони становлять матеріально-речову основу релігійної діяльності, виступають елементами соціальної інфраструктури.

З певної системи вірувань випливають відповідні морально-етичні норми, які формують поведінку людини в повсякденному житті, закріплюючись у традиціях, звичаях, звичках та формах соціального контролю за їх дотриманням. Морально-етичні норми певною мірою регулюють життєвий ритм (щоденний, річний) системою обрядовості, впливають на особливості харчування та одягу, творчий процес. Вони формують ставлення до оточуючого середовища, нарешті формують свою систему цінностей, згідно з якою діють і живуть люди, людські спільноти.

Релігію як певну єдність, цілісність, можна розглядати як систему, що складається з конкретних релігій, релігійних течій, напрямів, сект, кожна з яких посідає своє місце в ієрархізованій структурі. В основі цього поділу лежать відмінності в сутності віровчення. Зарубіжні джерела розрізняють релігії за міфологією на *універсальні* (буддизм, християнство, іслам) та *національні* (решта релігій та релігійних течій). Найбільш поширеними є статистичний (за кількістю віруючих та їх питомою вагою в загальній чисельності населення) та картографічний (за ареалом поширення), що також враховують як кількісні, так і

територіальні темпи поширення. За цими характеристиками виділяють *сім світових релігій: християнство; іслам; індуїзм; буддизм та синтоїзм; конфуціанство та даосизм, що об'єднують більше половини населення Землі.*

Кожна з цих релігій самодостатня, розвивається за властивими їй внутрішніми законами, має свої догмати, історію розвитку та поширення, систему морально-етичних норм і цінностей, відповідні культові споруди, організацію і є самостійним компонентом загальної системи. Кожна релігія має свої елементи, які і є тими "цеглинами", з яких складається релігійний процес.

Функціональним елементом кожної конкретної релігії чи релігійної течії є громада - поєднання людей за певною релігійною ознакою.

Поєднання людей, які проживають у поселеннях різного типу і форм, за релігійною ознакою навколо культової споруди утворює відповідну "зону впливу" її діяльність, ареал, у межах якого індивідууми здійснюють свою релігійну діяльність. Таким чином, культова споруда (храм) і прилегла територія, зайняті релігійною громадою (парафіями), утворюють соціум, що є елементом територіальної структури тієї чи іншої релігії.

З'ясуємо суть зв'язку релігії та духовної культури. Філософія свого часу розробила поняття "духовне виробництво" для характеристики виробництва ідей, знань, уявлень, художніх цінностей. Ймовірно, саме продукти духовного виробництва в широкому розумінні й складають елементи духовної культури.

Стосовно православ'я дану ідею на початку ХХ ст. розвивав російський релігійний філософ П.Флоренський (1882 - 1937 рр.), який доводив, що саме релігія створює культуру, складає її зміст, виконує ті самі функції, що й мистецтво, наука, мораль. Похідним тут є етимологічне виведення ним поняття "культура" з слова "культ". Оскільки слово "культура" має корінь "культ", вважав православний мислитель, то й сама культура, культурні цінності є лише похідними культу.

Сучасні православні богослови, йдучи за Флоренським, визначають духовну культуру як неземне, надприродне явище, обмежують її лише релігійними ідеями та морально-релігійними вимогами. При цьому не беруться до уваги матеріальна основа культури, її значення, нерозривна єдність матеріальної і духовної сторін культури.

Подібна точка зору існує в католицькій та протестантській релігії. Зокрема, в пастирській конституції, схваленій II Ватиканським собором (1962-1965 рр.), підкреслюється, що християнське віровчення оновлює і очищає духовну культуру, підносячи її розвиток на новий щабель. Протестантська теологія також розглядає релігію як субстанцію духовної діяльності людини, як форму осмислення і правильного сприйняття культурних цінностей.

У свою чергу, представники мусульманської культури називають іслам "цивілізаторською релігією" і стверджують, що всім досягненням в науці, культурі мусульманський світ зобов'язаний ісламу.

Таким чином, наведені богословські системи вважають релігію тією єдиною основою, лише на ґрунті якої могла виникнути і досягти висот духовна культура.

З наукової точки зору духовна культура виступає механізмом передачі нагромаджених суспільством різноманітних цінностей і традицій, охоплює сферу духовного виробництва, куди входять такі форми суспільної свідомості як філософія, мистецтво, політика, право, етика, наука, релігія. Наукова концепція виходить з органічної єдності матеріальної культури. При цьому під підході переважаюча роль надається матеріальним основам культури.

Духовній культурі властиві певні особливості: вона має історичну обумовленість, фіксує національні особливості, включає в себе загальнолюдські цінності. Все це є характерним для усіх феноменів духовної культури, у тому числі релігії, яка також створюється людством і служить людству.

Культура, як правило, модифікує становлення релігії, але утвердившись, релігія починає змінювати культуру так, що подальший розвиток культури йде під значним впливом релігії. Е. Дюркгейм підкреслював, що релігія оперує в основному колективними уявлен-

нями, й тому згуртованість і зв'язок головні її регулятори. Цінності релігії сприймаються спільнотою єдиновірців, тому релігія діє насамперед через мотиви консолідації, за рахунок одноманітної оцінки навколишньої реальності, життєвих цілей, сутності людини.

Світські цінності більш умовні, вони легше піддаються перетворенням і інтерпретаціям за духом часу. Спільна тенденція проявляється тут в тому, що в розвитку культури поступово посилюються процеси секуляризації, тобто звільнення культури з-під впливу релігії.

Релігія виникла в свідомості людей під впливом умов суспільного буття, труднощів пізнавального процесу, потреби виходу із безвиході, а також емоційного ставлення людини до дійсності. Ця сукупність причин і умов, які створюють необхідність і можливість виникнення та відтворення релігійного відображення дійсності складає джерело та корені релігії.

Ранні, первісні вірування прийнято класифікувати за групами, які наведені нижче.

1. Фетишизм - віра в надприродну силу, якою начебто наділені неживі предмети (як природні, так і штучно створені людиною) та зв'язане з цією вірою поклоніння ним.

2. Анімізм - термін, що об'єднує два різних поняття: віра в те, що кожна жива істота має в собі двійника - душу, яка може залишити свого носія, тим самим позбавивши його життя; віра в існування безтілесних істот - духів, ангелів, демонів, богів та богинь.

3. Культ предків, або мертвих, - уявлення про те, що люди, які жили на світі раніше - пращури або родичі - продовжують своє існування після смерті і можуть втручатися в справи живих.

4. Тотемізм - віра в те, що певне етнічне утворення - рід, плем'я або об'єднання племен - генетично походять від тієї чи іншої тварини або рослинного виду й - рідше - від різних явищ природи і неживих предметів і зв'язане з цим уявленням релігійне поклоніння цьому виду, явищу або предмету.

5. Полідемонізм - споріднене з анімізмом в іншому його значенні уявлення про те, що світ населений надприродними істотами - демонами, добрими або злими стосовно людей.

6. Уособлення сил природи - зображення фантазією різних явищ, сил і предметів природи у вигляді людських або людиноподібних істот, поведінка яких ідентична поведінці останніх.

7. Шаманізм - віра в здатність окремих людей, доводячи себе до стану екстазу, спілкуватись із духами та використовувати їх силу для лікування, керування стихіями та інших практичних цілей.

8. Магія - система певних дій та закликань, за допомогою яких начебто можна впливати на явища природи або на інших людей.

9. Політеїзм - віра в існування багатьох богів. Одним із різновидів політеїзму є генотеїзм, при якому та чи інша етнічна чи соціальна група людей, не заперечуючи реального існування інших богів, обирає для поклоніння одного з них, укладаючи з ним договір (заповіт), спрямований проти інших груп та їх богів. Там, де боги політеїстичного пантеону утворюють у фантазії людей більш або менш єдиний колектив, звичайно главою цього колективу вважається деякий головний бог. Таку систему вірувань можна назвати *супретеїзмом* (від лат. *supremus* - найвищий).

Аналізуючи співвідношення між культурою і релігією не можна обминути особливості взаємодії духовної культури і релігії, які включають такі підходи:

1) Історико-генетичний підхід: релігія визначається як головний фактор, регулятор духовності, змін цивілізації. Гегель вважав релігію однією з форм активності абсолютного духу. Релігія виступає чинником, який може подолати протиріччя між культурою і цивілізацією.

2) Аксіологічний або ціннісний підхід ґрунтується на усвідомленні цінностей. Цінності - стрижень духовної культури. Релігія - універсальна форма духовності, найвища форма пізнання.

3) Гносеологічний підхід: релігія - як форма людських духовних устремлень.

4) **Морально-нормативний підхід**: релігія дає норму поведінки, норму сприйняття світу, релігія - виключно моральна доктрина.

5) **Культурно-антропологічний підхід**, в якому досить відчутно проявилась атеїстична думка. Релігія - подолання протиріч у підсвідомості людини, певний інструмент для задоволення культурних потреб.

Вплив релігії на духовну культуру може здійснюватися прямо і опосередковано: через ставлення суспільства до релігії опосередковано. Взаємозв'язок духовної культури і релігії - проблема суспільства.

Питання для самоперевірки

1. Що таке релігія?
2. Охарактеризуйте соціальні функції культури.
3. Які джерела релігії розрізняють за міфологією?
4. Назвіть сім найбільших світових релігій.
5. Які релігії належать до світових?
6. Охарактеризуйте регіональні та місцеві релігії.
7. Що таке секуляризація?
8. У чому полягає сутність співвідношення між культурою та релігією?
9. У чому полягають гносеологічний, морально-нормативний, культурно-антропологічний підходи взаємодії духовної культури і релігії?
10. На які групи прийнято класифікувати ранні вірування первісної культури?

Тема 7. Мистецтво як феномен культури

Зміст поняття "мистецтво". Основні теоретичні концепції генези мистецтва. Класифікація видів мистецтва. Функції мистецтва. Стиль і художній метод. Література: [2][4][7][11][16][23]

Методичні вказівки

Відомо, що стародавні греки називали мистецтвом вміння створювати речі у відповідності з існуючими правилами. До мистецтва вони відносили, окрім архітектури і скульптури, також ремісництво, арифметику і взагалі будь-яку справу, у якій потрібно діяти за правилами. У такому розумінні мистецтво усвідомлювалося на протязі двох з половиною тисячоліть - до XXI ст. В XVII-XVIII ст. ремесла й наука поступово перестали називатися мистецтвом. Французький філософ Ш. Батте у XVIII ст., відзначаючи мистецтво як «творення прекрасного», виділив 7 видів «вишуканих мистецтв»: живопис, скульптуру, архітектуру, музику, поезію, красномовність, танок. З тих пір цей перелік став набагато довшим. Але поняття мистецтва зараз використовується досить неоднозначно.

Якщо спробувати лаконічно визначити, що таке мистецтво, то можна сказати, що це "образ" - образ світу і людини, перероблений у свідомості художника і виражений ним за допомогою візуальних, аудіальних чи мовних засобів.

Намагаючись зрозуміти природу мистецтва, дослідники бачили в ньому і реалізацію інстинкту прикрашання і наслідування природі, і засіб спілкування між людьми і джерело пізнання світу, і своєрідне кодування інформації, розглядали мистецтво як гру, задоволення, прояв ірраціонального і несвідомого початку в людині, як спосіб самовираження людства через особистість художника.

Античний мислитель Демокрит вважав, що мистецтво виникає з безпосереднього наслідування природі (саме в античності з'являється термін "мімесис" - наслідування). Спостерігаючи за діями тварин, комах, птахів, люди навчилися "від павука - ткацтву, від ластівки

- будівлі будинків, від співочих птахів - співу".

Первісне мистецтво було *синкретичним*. Його синкретичність полягала у тому, що воно існувало в нероздільній єдності з іншими формами матеріальної і духовної діяльності; в тому, що вказані три його аспекти нерозривно супроводжували один одного у всіх творах мистецтва, і у тому, що різні художні засоби - графічні, пластичні, звукові, мовні, хореографічні — використовувались сукупно, а тому живопис, музика, слово, танець не розділялись як особливі форми мистецтва. Не було тоді й поділу між творцями, виконавцями і споживачами мистецтва, кожен міг виступати у будь-якій із цих ролей.

В сучасній культурологічній думці найпоширенішою є класифікація мистецтв у залежності від використання у них знакового матеріалу. Виділяють візуальні, аудіальні (слухові), мовні, синтетичні (слухово-зорові), просторові, часові, зорові мистецтва.

Від групи *візуальних* мистецтв у свою чергу виокремлюються два класи - статичні, або «матеріальні», коли художні твори втілюються у нерухомому знаковому матеріалі (живопис, графіка, скульптура), і динамічні, - це твори, у яких рух є головним семіотичним засобом. Динамічні мистецтва втілюються, головним чином, у пластиці рухів людського тіла (пантоміма, танець).

Існує три основні види *візуальних* (або *пластичних* чи *образотворчих*) мистецтв - живопис, графіка, скульптура. Окремо виділяють декоративно-ужиткове мистецтво та архітектуру. У *аудіальних* (слухових) мистецтвах використовуються семіотичні засоби, які сприймаються на слух. Наприклад, музика. Тут оперують тільки одним типом знакового матеріалу - комбінаціями звуків, що розрізняються за їх силою, тоном, ритмом, тембром тощо.

Велике значення має *мовне* мистецтво, усне й письмове (література, живе слово, художнє читання). Не зважаючи на те, що вербальні, мовні знаки - слова, фрази - сприймаються нами візуально (у письмовому тексті) і аудіально (в усній мові), мовне мистецтво не є ні візуальним, ні аудіальним, бо зримий або відчутний на слух зміст слова сам по собі не є ще його знаковим матеріалом. Художня цінність візуально сприймаючого літературного тексту все-таки визначається не його зовнішнім виглядом, а вербальними засобами, тобто мовними знаками разом з їх значенням. Сутність цього виду мистецтва полягає у зв'язку слів з їх значенням, а не просто зі звучанням слів. Тобто знаковий матеріал мовного мистецтва - це мовні знаки, які не сприймаються тільки зором або слухом, а беруться одночасно з їх значеннями. Тому мовне мистецтво - це особливий тип мистецтва, основою якого є знаковий матеріал вербальної мови.

Синтетичні мистецтва - ті, в яких твори виникають у процесі інтеграції художніх засобів кількох видів мистецтва (зорово-слухові). До них належать акторська гра, театр, кіно, цирк та інші. Знаковий матеріал, що використовується у синтетичних мистецтвах, - це синтез візуального, аудіального, вербального знакового матеріалу. Наприклад, сценічні мистецтва - це синтез живого слова, музики, пантоміми, танцю, статичних мистецтв. Частина з них належить і до групи мистецтв часових - тобто тих, твори яких мають певну тривалість у часі, - опера, балет, кіно.

У наш час виникає новий вид синтетичного мистецтва, що опирається на розвиток комп'ютерної техніки, - створення «віртуальної реальності». Можливо, що цей вид з часом стане принципово новим видом мистецтва, у якому зникає межа між мистецтвом і дійсністю. Якщо засобами комп'ютерної техніки буде імітуватися вплив зовнішніх стимулів на всі інформаційні канали людини, то це буде сприйматися нею як повна ілюзія реальності. Твір «віртуального» мистецтва стане еквівалентом реального життя.

Основним видам образотворчих мистецтв притаманний і поділ на жанри. З XVII ст. з'являється усталена ієрархія жанрів, у якій кожен жанр посідає певний щабель відповідно до попиту на роботи, створені в ньому. Виділяють 6 основних жанрів, що можуть бути характерними майже для всіх видів образотворчих мистецтв за рідким виключенням. Розташовуються вони в ієрархії таким чином:

- історичний, міфологічний, біблійний жанри (зображення історичних подій, сюжетів з античної міфології та біблійних подій) посідають один щабель, є рівними за значенням;

- портрет;
- пейзаж (міський, сільський, морський - так звана "марина" тощо);
- побутовий жанр (зображення сцен з повсякденного життя);
- натюрморт (з фр. "мертва природа");
- анімалістичний жанр (зображення тварин).

Ця схема була незмінною впродовж не одного сторіччя, і лише художня культура останніх десятиліть її майже зламала.

Однією з найважливіших граней мистецтва є процес функціонування мистецького твору в суспільстві.

Проблема *функцій* (від лат. *functio* - виконання, здійснення) належить до фундаментальних теоретичних питань культурології.

Питанням функціональності займалися ще з часів античності, зокрема у теоретичних розробках Арістотеля цій проблемі було приділено значну увагу. Давньогрецький філософ чітко виділив три основні функції мистецтва: виховну, пізнавальну та емоційного впливу.

Сучасна культурологічна наука значно розширила арістотелівську модель.

У літературі зустрічаються й інші варіанти виділення і класифікації функцій і завдань мистецтва. Розглянемо декілька функцій мистецтва, які найчастіше використовуються.

Рекреативна функція Найбільш простий й найменш вимогливий підхід до мистецтва: воно служить для відпочинку й розваги. У ньому шукають засіб психічної розрядки, закуток, де людина може усамітнюватися від напруг і турбот буденного трудового життя. Щоб виконувати цю функцію, мистецтво має бути легкодоступним, не вимагати особливих зусиль для сприйняття.

Воно має бути «приємним», захоплювати і у якійсь мірі розважати людину. Багато людей нічого іншого від мистецтва не чекають, їх спілкування з мистецтвом обмежено тим, щоб посидіти ввечері біля телевізора, послухати легку інструментальну музику або естрадну пісню, потанцювати на дискотечі тощо. Більше того, якщо для сприйняття і розуміння художнього твору потрібно поміркувати, то це викликає у них незадоволення.

На рекреативну функцію орієнтується масова культура. До неї відносяться, наприклад, багато телесеріалів («мільні опери»), кіно-бойовики, детективна література, чисельні вокально-інструментальні ансамблі.

Виховна функція її специфічною особливістю є наявність в усіх формах суспільної свідомості: релігії, політиці та ін. В мистецтві надзавданням виховної функції є формування цілісної гармонійної особистості, використання різних механізмів впливу для досягнення цієї мети. Пізнаючи дійсність, художник через систему відповідних художніх прийомів впливає на людину, виховує її, стимулюючи процес емоційного сприйняття твору.

Звідси - заклики поєднати рекреативну і виховну функцію: повчати, розважаючи. Одна з найважливіших проблем, що зазвичай піднімається в зв'язку з виховною функцією мистецтва - проблема «позитивного героя». Від письменника чи художника очікують створення образів, що можуть служити прикладами, еталонами моральної поведінки, зразками для наслідування. У залежності від соціальних і моральних ідеалів, які користуються авторитетом у культурі, у якості позитивних героїв можуть зображуватися безгрішні праведники, мудреці, патріоти, революціонери, романтики, просто чесні і порядні люди. Безсумнівно, багато чудових творів мистецтва виконують виховну функцію. Тетяна в пушкінському романі «Євгеній Онегін», доблесні мушкетери в романі Олександра Дюма - усі вони вплинули на цілі покоління читачів. Не тільки безумовно позитивні герої, але й інші персонажі мають виховне значення: їхня поведінка дає приклади, які показують, як

слід і не слід вчиняти (життя лермонтовського «героя нашого часу» Печоріна, злочин Раскольникова).

Пізнавальна-евристична функція, (мистецтво як знання й просвіта).

З художніх творів багато чого можна довідатися. У живопису перед нами з'являються зображення історичних подій, портрети видатних діячів, національні особливості побуту, одягу.

Ще Ф. Енгельс відмічав, що з романів Бальзака можна дізнатися про життя французького суспільства більше, ніж із праць усіх істориків, економістів, статистів тієї епохи разом взятих. Картини І.Левітана відтворюють вигляд російського ландшафту, пейзажі М.Періха дають нам враження про гори Північної Індії, давньогрецькі статуї доносять до нас відомості про античні ідеали краси. Читаючи історичні повісті і романи, можна почерпнути масу вражень, які не можна отримати, вивчаючи безпосередньо справжні історичні документи. Художник передає дух епохи, національний колорит культури набагато краще, ніж етнограф чи історик.

Так, мистецтво здатне відобразити ті сторони життя, які недоступні науці.

Отже, мистецтво - засіб просвітництва (передача досвіду, фактів) і освіти (передача навичок мислення, узагальнення системи поглядів). Воно виступає «книгою життя», яку читають навіть ті, хто не любить інших підручників. Пізнавальна інформація, що міститься у мистецтві, дуже велика. Воно істотно поповнює наші знання про світ. Відомий англійський теоретик мистецтва Дж. Рескін вважав, що великі нації записують свою автобіографію у трьох книгах - у книзі слів, у книзі справ і у книзі мистецтва. Але, вказував він, лише остання заслуговує на повну довіру. У цьому судженні характерним є те, що мистецтво наочно і правдиво, найбільш безпосередньо відображає ідеали, сумніви, злети, поривання і загальне світовідчуття, є засобом пізнання світу й самопізнання особистості.

Сугестивна функція (від лат. *suggestio* - навіювання) пов'язана з певною гіпнотичною дією мистецтва, його впливом на людську психіку. Сугестивне начало чітко простежувалося ще у доісторичному мистецтві, коли перед початком полювання наші пращури «вбивали» тварину, намальовану стародавнім митцем. Вагоме навантаження покладалося на сугестивну функцію середньовічним мистецтвом іконопису й архітектури, адже вважалося, що «собор повинен був стати Біблією для неписьменної людини». Навіювальна гіпнотична сила мистецтва також виразно виявляється у маршах, покликаних вселяти бадьорість у крокуючі колони бійців. При першому наближенні може скластися враження, що сугестивна функція споріднена з виховною. Безперечно, між ними існують певні спільні риси, проте ототожнювати сугестивну і виховну функції не можна у зв'язку з тим, що виховна орієнтована на сферу свідомого, тоді як сугестивна пов'язана з позасвідомим людської психіки.

Соціальна функція. Інтерес до соціального аспекту мистецтва з боку його практиків і теоретиків виявляється в ХХ ст. Дослідженням соціальної природи мистецтва активно займався французький філософ і письменник Ж.-П.Сартр (1905-1980 рр.), який висунув концепцію його «соціальної заангажованості». Німецький теоретик Т.Адорно (1903-1969 рр.) назвав «ідеологічним» мистецтво зазначеного періоду, а його співвітчизник В.Беньямін (1892-1940 рр.) проголосив ідею «політизації мистецтва».

Необхідно враховувати, що в 20-30-х роках ХХ ст. неодноразово виникали ситуації, коли соціальна функція мистецтва висувалася на перше місце саме митцями: Б. Брехтом, Д.Хартфілдом, І.Ейслером - у Німеччині, В.Маяковським, В.Мейєрхольдом, С.Ейзенштейном - в Росії. О.Довженком, Ф.Кричевським - в Україні. На думку художників, мистецтво повинно було повести аудиторію на «барикади», примусити її розпочати активні дії у вирішенні соціальних і політичних проблем. Отже, наприкінці 20-х років митці сприймали соціальну функцію мистецтва через ідею політичного та ідеологічного виховання народу, адже жорсткі ідеологічні обмеження ще не стали обов'язковою нормою його розвитку. У цьому сенсі показовою виявилася ситуація, що склалася у межах колишнього Радянського Союзу, її трагічність полягала у тому, що поступово щирі бажання ми-

тців були перекреслені вимогами безапеляційного, сліпого підкорення командно-адміністративній системі.

Особливу роль у мистецтві радянського періоду відіграла теорія «соціального замовлення».

Ленін у статті «Партійна організація і партійна література» (1905 р.) проголосив принцип «партійності мистецтва». Марксистсько-ленінська теорія вимагала від діячів мистецтва «служіння справі будівництва комунізму». У СРСР Комуністична партія здійснювала керівництво літературою і мистецтвом. Офіційно визнаним і загальнообов'язковим для радянського мистецтва був метод «соціалістичного реалізму», основою якого була комуністична ідейність, зображення дійсності "з точки зору пролетаріату". Усякі спроби відступу від "лінії партії" суворо каралися.

Взагалі, прагнення поставити мистецтво на службу владі - давня тенденція, що з'явилася задовго до соціалізму. Так, ще в давнину при дворі жили поети, художники, музиканти, що повинні були прославляти своїх владик. Так, Леонардо да Вінчі фактично жодної картини не написав за власним бажанням, як і не створив жодної скульптури Мікеланджело. Також на замовлення Людовіка XIV були створені драматичні твори Мольєром. На «замовлення» працювала значна частина митців доби Просвітництва. Але цінність мистецтва залежить від того, хто виконує функції замовника і на кого покладається завдання виконання цього замовлення. Скажімо, соціальні вірші Д.Бедного виявилися лише кон'юнктурними одномиттєвими агітками «бедного Дем'яна». тоді як геніальний «Реквієм» Моцарта, також написаний «на замовлення», назавжди залишився у скарбниці світової культури.

Отже, як можна переконатися, справжнім випробувачем для мистецтва виявляється час. І тільки витримавши це випробування, твір мистецтва може вважатися духовною пам'яттю людства, у чому, власне, і полягає його надзавдання.

Функція передбачення ("кассандрівське начало", або мистецтво як передбачення). Основою цієї функції є давньогрецький міф про дочку Пріама і Гекуби - Кассандру, яка провістила падіння Трої у період її найбільшого розквіту.

У мистецтві завжди жило «кассандрівське начало» здатність провіщати майбутнє, вчений може робити умовиводи про майбутнє, а художник його образно уявити.

У літературі, яка часто пророчила майбутнє, найбільшою мірою живе дух Кассандри. Задовго до появи першого реального підводного човна 80 тис. лье під водою пройшов «Наутілус» із роману Жюль Верна. Політ у космос чи дія лазерного проміння, раніше, аніж реалізуватися в житті, здійснювались на сторінках «Аеліти» і «Гіперболоїда інженера Гаріна».

Компенсаційна функція. Ця функція дає змогу людині у процесі сприймання художнього твору пережити - ті почуття, яких вона була позбавлена в реальному житті. Адже досвід відношення до світу, відображений мистецтвом, примножує й розширює реальний життєвий досвід особистості. Перефразовуючи О.С. Пушкіна, можна сказати, що мистецтво «сокращает нам опыт быстротекущей жизни»: воно допомагає пережити багато чужих життів як своє і збагатитися досвідом інших людей, запозичити його як приклад до свого життя.

Слово "стиль" походить із давньогрецької мови, де воно спочатку означало паличку для писання на восковій дощечці, але потім одержало переносне значення - "почерк". Спершу під почерком розумілись графічні особливості письма окремої людини, а потім і своєрідність художньої мови.

Згодом терміном «стиль» почали позначати й особливості індивідуальної манери художника, що втілювалося в його творах - (кубістичний період творчості Пікассо), а також особливості мистецтва цілих епох (античність).

У сучасній культурологічній думці зустрічаються такі визначення художнього стилю:
1) сукупність художньообразних засобів і прийомів, що належать конкретному митцеві;

2) єдність естетичних ідеалів і творчих методів, що визначає типові риси багатьох творів мистецтва в певну епоху.

В мистецтві давнини художні стилі були єдиними для всієї культури. Давньоєгипетська, давньогрецька, давньоримська культури були «моностильними». У них цілком панували міфологічні і релігійні канони, що визначали загальні характерні риси художніх творів у різних видах мистецтва. Ці канони змінювалися повільно, живописець чи письменник міг вносити лише незначні нововведення.

А вже наприкінці європейського Середньовіччя виокремилися два різних стилі в художній культурі Європи - романський і готичний, риси яких згодом почали співіснувати. У "полістильній" культурі доби Відродження виникає ситуація багатоваріантності, коли творець-художник має можливість вибрати естетичний ідеал і засоби його вираження.

Для більш детального аналізу є доцільним розглянути історичну зміну художніх стилів у процесі розвитку європейської культури.

Давній Єгипет

Особливостями давньоєгипетського мистецтва є: монументальність, грандіозність, статичність, розміреність, стриманість, що переходить у похмурість. Зразок: піраміда Хеопса, піраміда Хефрена і сфінкс.

Від культури Древнього Єгипту йде традиція створювати грандіозні споруди, що символізують абсолютну духовну велич держави і її вождя. Похмура урочистість усипальниць, храмів - це і є пряме продовження давньоєгипетського художнього стилю.

Давня Греція

Світосприйняття давніх греків знайшло своє підтвердження у їхніх архітектурних спорудах, які, на відміну від єгипетських і вавилонських, не принижували людину, а, навпаки, породжували життєстверджуюче начало та почуття впевненості: ансамбль афінського *акрополя* з його головним храмом - *Парфеноном*. У цей період було розроблено специфічну систему підпорядкування несомих і несучих частин будівлі в архітектурі - ордер, що в перекладі з латинської означає порядок. У давньогрецькій архітектурі їх було три: *дорійський, іонійський і коринфський*.

Ордерна система - це пропорційність, немов у людській постаті, ясність, урівноваженість, оптимістичність. Класична Греція цінувала канон, заснований на почутті міри. Взагалі, грецьке мистецтво втілює ідеали краси у творах мистецтва відчутного і зримого: в архітектурі, скульптурі, драмі. Древній грек прекрасний насамперед тілесною красою. Класична грецька скульптура - це, передусім, гімн прекрасному людському тілу ("*Доріфор*" та "*Діадумен*" Поліклета).

Давній Рим

Існує твердження, що певною мірою давньоримське мистецтво - це "тиражування" грецького мистецтва. Але тут перед мистецтвом ставиться нове завдання - звеличувати особистість правителя і прославляти його владу. Тому римське мистецтво (Колізей, Пантеон, тріумфальні арки) передусім відбивало ідеї державності та військової могутності Римської імперії.

Велике досягнення римської скульптури - створення психологічного портрету.

Європейське Середньовіччя

Найважливіші фактори, що визначили характер середньовічного мистецтва, - це християнська релігія та церква.

Так, естетичні мотиви у ньому були замінені етичними. Церква наполягала на тому, що мистецтво має бути морально-виховним, даючи насолоду, воно повинне благотворно впливати на людську душу.

Багатьма ідеологами середньовічної культури мистецтво трактувалося як Біблія для неграмотних, а художник - оповісник Божої волі. Зокрема, середньовічний теолог Фома Аквінський розглядав мистецтво як утилітарний засіб створення відповідного настрою у віруючих. Так і за Августином Блаженим, повинен подібатися не сам твір мистецтва, а та божественна ідея, яка міститься в ньому.

Середньовічна архітектура (романський та готичний стилі) повною мірою втілила християнську ідею.

Для романського мистецтва характерна масивність і геометричність. Найохочіше архітектори використовували паралелепіеди, циліндри, напівциліндри, конуси і піраміди.

Романський собор - це масивна споруда з товстими стінами, маленькими вікнами. Саме такий собор найбільшою мірою реалізовував образ рятувальної печери, у якій можна сховатися від суєтного світу. Стіна тому і товста, що повинна ізолювати від зовнішнього простору, заповненого тлінними турботами про хліб насущний. Також вираженням християнських цінностей, прагненням до Бога виступив інший середньовічний стиль - готичний. На відміну від романської, готична будівля здавалася більш легкою і прозорою від безлічі величезних вікон. Характерні риси готики - це стрільчасті арки, стрільчасті вікна, високі башти, увінчані тонкими шпильями. Висота найбільших готичних соборів сягає 150 метрів.

Масивні стіни приховуються за численними рельєфами та скульптурами (передусім релігійні сюжети). Найвідоміші готичні собори: Нотр-Дам у Парижі, Нотр-Дам у Реймсі, Шартський собор та собор в Ам'єні.

Відродження

В епоху Відродження народжується нове мистецтво. Цей стиль воскрешає ідеали античності, протиставляючи їх канонічним релігійним формам мистецтва. Він тяжіє до ясності, гармонійності, тілесності, урівноваженості, симетричності, орієнтованості на людину як міру речей. Але реабілітація античного мистецтва, запозичення його архітектурних і скульптурних форм, наслідування йому, реставрація древніх пам'яток - це лише одна сторона Відродження. Головне - прагнення показати людину-титана, обдарованого безмежними творчими можливостями, гармонійно розвиненого, сильного духом і тілом.

Найвидатніші митці Відродження, які наочно втілили ідеал, - Леонардо да Вінчі, Рафаель Санті та Мікеланджело Буонарроті.

Не дивлячись на нетривалість ренесансної доби, спадщина геніїв Відродження була тим матеріалом, що впливала на мистецтво аж до нашого століття, виступила джерелом великих художніх стилів.

Маньєризм

У 11 половині XVI ст. та на початку XVII ст. в європейському мистецтві формується ще один стиль, який стає завершальним етапом Ренесансу та сповіщає про початок бароко. Маньєризм - придворне мистецтво світського характеру, сповнене манерних постав людських постатей, театральності, картинності, деякої штучності, нервовості. Йому властиві складні композиції, любов до хвилястих S-подібних ліній, ускладненість. Все маньєристичне мистецтво сповнене відчуття трагізму і розгубленості - митці вже не мають колишніх взірців для наслідування, адже титани Ренесансу, відійшли у вічність, а нових ще немає. Тому художники опинилися перед прірвою пустоти - старих ідеалів УЖЕ немає, а нові ЩЕ не створені, і творча особистість розгублено шукає шлях до самовираження. З Італії, батьківщини маньєризму, стиль переходить до Франції, а потім поширюється і на Іспанію, Нідерланди, далі - на Схід Європи. Ці ідеї втілювалися в творчості живописців Россо Фьорентіно, Франческо Приматіччо, Аньоло Бронзіно, скульптора Бенвенуто Челліні, не минуло навіть пізні періоди творчого шляху Леонардо да Вінчі і Мікеланджело Буонарроті.

Бароко

Бароко (від італ. Вагоссо - дивний, вибагливий, химерний) - один із найзагадковіших стилів мистецтва. Йому властиві гіперболічність, афектованість, патетика Бароко - це мистецтво, побудоване на контрастах, асиметрії, мистецтво, що тяжіє до грандіозності, переважання декоративними мотивами та елементами, наповненими знаковим змістом символів та алегорій.

Найвідоміші, майстри *архітектури* бароко: Джованні ЛЛоренцо Берніні, Франческо-Бартоломео Растреллі.

Живопис бароко представлений багатьма талановитими художниками, найвідоміші з яких -Дієго Веласкес в Іспанії, Пігер Рауль Рубенс у Фландрії та Рембрандт Харменс ван Рейн у Голандії.

Класицизм

Від ренесансного мистецтва класицизм успадкував схилення перед античністю як епохою, що створила зразкову красу.

Художня культура класицизму була суворо регламентованою. Митці повинні були дотримуватися певних вимог та правил. Головним їх завданням вважалося належне наслідування поданим раніше зразкам. Зразковим вважалося античне мистецтво. Завдання художників, скульпторів та літераторів класицизму полягало в тому, щоб наблизитися до цього ідеалу.

Орієнтуючись на античну класику, митець сприймав її як звід канонів, як утілення непорушних правил.

Детальне відтворення елементів античного мистецтва у творчості класицистів досягло величезних масштабів: колони як улюблений елемент стаффажу, зразкова статура героїв живопису і скульптури; п'ять дій у трагедії; сюжети з грецької і римської міфології й історії, втілені в розписі стель, барельєфах.

Таким чином, специфіка окремих творчих методів перетворилися на сурову систему правил, а сама творчість - на наслідування.

Теоретичне обґрунтування класицизму отримав у поемі-трактаті Школа Буало-Депрео "Поетичне мистецтво". В літературі усі жанри було розділено на "високі" та "низькі". Змішувати елементи поезики "високих" та "низьких" жанрів не дозволялося.

Серед письменників-класицистів помітно виділяються французькі драматурги Корнель, Расін та Мольєр.

Засновником першої хвилі стилю класицизм у живопису був французький художник Нікола Пуссен. Але існує і друга хвиля, так званий класицизм Жака-Луї Давида, тобто виокремлюють класицизм XVII та XVIII ст.

Рококо

Характерна його риса - складність, грайливість, витонченість форм, асиметричність, примхливість ліній, які нагадують силует мушлі. Деякі дослідники вважають, що мистецтво рококо є виродженням бароко. Але це новий стиль, хоча деякі риси є подібними. Мистецтво рококо досягає вершин віртуозності, вишуканості і блиску, але втрачає монументальність та солідність, що властиві бароко. Рококо входить до інтер'єру, втілюється в оздобленні меблів, посуду, фарфору, декоративних тканин, житла.

Дрібні, ажурні форми у декорі, ламані ритми вишуканого менуету, хитромудрі і витончені колізії у комедіях Бомарше, популярний жанр роману в листах, витончене мистецтво флірту, еротичність, "галантні свята" і "пастуші сцени" у живопису, пасторалі у музиці - все це створює образ цілком певної епохи.

В живопису стиль рококо представлений творами Франсуа Буше та "галантними святами" Жана-Антуана Ватто. Але не слід забувати, що рококо, як і бароко, в першу чергу далося взнаки в декоративно-ужитковому мистецтві, а потім уже і в інших видах.

Романтизм

Романтизм формується в XIX ст. як реакція на прозаїчний спосіб життя з його практицизмом, загальною погонею за матеріальними благами.

Саме протиставлення високої мрії та буденної дійсності стає однією із найбільш суттєвих і визначальних рис романтизму.

У романтизмі розвивається ідея генія як особистості, що живе за своїми законами, виступає проти думок більшості й обдаровує світ несподіваними своїми відкриттями.

В усіх видах мистецтва романтики повністю відкидали регламентацію та нормативність, пропагували право митця на творчу свободу та безмежну фантазію.

Романтизм - це не просто напрям у художній культурі, це психологічний стан творчої особистості, готовий виникнути кожний раз, коли вразлива людина-творець перебуває у

стані розпачу, розладу з оточуючим середовищем, вважає його недосконалим і намагається виправити, що заздалегідь приречено на невдачу. Це боротьба з вітрянками, прозора й крихка.

Романтичний герой - це надзвичайна особистість у надзвичайних (екзотичних) обставинах. Такий герой був утіленням романтичного бунту проти буденної дійсності, уособленням мрії про людину, яка не здатна змиритися з бездуховним світом, яка зуміє протистоїти натовпу, "сірій масі філістерів". Зразки такого типу героїв ми знаходимо у творчості Байрона, Шеллі та Кітса.

В живопису, найбільшою мірою романтичні ідеї втілені у картинах Ежена Делакруа та Теодора Жеріко, яких вважають фундаторами напрямку.

Романтична традиція зміцнилася і дотепер виявляється у примхах моди: вона виражається в прагненні додати одягу чи зачісці незвичайні, фантастичні, вигадливі обриси, нехай навіть зовсім непрактичні і незручні, але обов'язково не схожі на те, що носять усі.

Взагалі, романтизм суттєво вплинув на розвиток мистецтва тим, що індивідуальний стиль будь-якого письменника, живописця чи музиканта став цінуватися вище, ніж його «цехова» приналежність.

Реалізм

Цей стиль виступає одночасно і як протилежність іншим великим стилям і напрямкам - класицизму, романтизму, - і як їхній синтез.

Художні та естетичні засади реалізму ґрунтувалися на принципах правдоподібного зображення життя в тих самих формах, які притаманні "оригіналу" - конкретно-історичній дійсності. Не перетворювати світ, спираючись на художню уяву та власні ідеали, а виводити широкі узагальнення, "типові характери у типових обставинах" - такий основний принцип реалістичного мистецтва.

Уже в 40-і роки XIX ст. з успіхом у цьому стилі працювали такі прославлені літератори як: П'єр Жан Беранже, Стендаль (Анрі Марі Бейль), Проспер Меріме, Оноре де Бальзак, Гюстав Флобер, Чарльз Діккенс, Уільям Теккерей, Шарлотта Бронте та Генріх Гейне.

Реалізм у живопису пов'язують із творчістю Гюстава Курбе, Франсуа Мілле, Оноре Дом'є та художників "барбізонської школи", яка дістала свою назву від невеличкого сільця Бар бізон неподалік Парижа. Група молодих живописців - Т. Руссо, Ж.Дюпре, К. Тройон, Ш.Добіньї - приїхала у Барбізон малювати етюди з натури, оскільки жорсткі, консервативні і далекі від життя вимоги академії були для них неприйнятні і заважали творчому розвитку, їх об'єднало бажання уважно вивчати природу, правдиво її зображувати.

Мистецтво модернізму

Внаслідок загострення духовної кризи на порозі XX ст. європейська художня культура вступає на новий етап розвитку, що отримав назву "епоха модернізму".

Відсутність єдиного стрижневого художнього стилю - характерна риса принципово багатостильної доби модернізму.

Що ж поєднує різні стилі мистецтва епохи модернізму? Які загальні риси модерністського мистецтва?

1. Модернізм протиставляє себе мистецтву минулого і виступає за пошук новизни, в якому можуть і навіть повинні бути відкинуті будь-які художні канони.

2. Мистецтво модернізму відкидає висунутий ще Арістотелем непорушний принцип мімезиса (наслідування), згідно з яким мистецтво зобов'язане відбивати, копіювати дійсність. Художник-модерніст не зображує реальний світ, а створює за допомогою уяви і таланту свій світ, що може не мати нічого спільного з реальним («світ Малевича», «світ Пікассо», «світ Далі»).

3. У модернізмі заперечуються традиційні естетичні й етичні вимоги до мистецтва. Він не прагне ні до краси, ні до гармонії. Головне — екзотичність, що повинна вразити, «струснути» публіку. Безглуздість буття, хвороба, каліцтво, смерть - особливо цікаві для нього теми.

4. Стилiстичнi прояви модернiстського мистецтва нетривалi. Вони з'являються, здобувають популярнiсть i сходять зi сцени за кiлька рокiв, а то й мiсяцiв.

Народження нового стилю нерiдко має епатажний характер i починається зi скандалу в колах богеми, що перескакує потiм на сторiнки газет. Напiвбогемна публiка поспiшає на «непристойну» виставку картин чи у кафе, де читають вiршi поети, що «впали на дно вульгарностi». Спершу вона жахається, потiм вважає себе залученою до нових художнiх вiянь. Рекламнiсть - найважливиша умова популяризацiї нового стилю: нехай краще лають, нiж мовчать.

Не дивлячись на свою суперечливiсть, модернiзм внiс у культуру чимало цiнного. Оскiльки пошук нових форм нiчим не обмежувався, художник мiг черпати натхнення з будь-якого джерела.

Крiм того, важливими були i технiчнi вiдкриття у художнiй творчостi, зробленi модернiстами: знайденi символiзмом можливостi збагачення художнiх мов, сюрреалiстична передача подвiйностi зображуваного, конструктивiстська словотворчiсть, розвинута абстракцiонiстами семантика кольору та лiнii.

Серед розмаiття модернiстичних стилiв, напрямiв, шкiл можна видiлиш найвагомiшi: символiзм, фовiзм, експресiонiзм, футуризм, кубiзм, сюрреалiзм та абстракцiонiзм. Цьому багатству проявiв хронологiчно передували iмпресiонiзм i постiмпресiонiзм.

Импресiонiзм

"Импресiон" з французької перекладається як "враження". Така назва культурної течiї походить вiд назви картини К.Моне "Враження. Схiд сонця". Незвичнiсть манери художника полягала в тому, що вiн намагався втiлити на картинi не предметний свiт, а те враження, яке викликає вiн у митця.

Програма iмпресiонiзму найкраще поставала зi статей Е.Золя, який узяв пiд захист новий напрям у мистецтвi, уподобавши тезу: твiр мистецтва є кутком природи, сприйнятим через темперамент.

Импресiонiсти розклали колiр на основнi складники спектру, намагаючись не змiшувати фарби на палiтри i використовуючи оптичне сприймання ока, яке зливає не певнiй вiдстанi окреми мазки у загальний живописний образ.

Композицiйна довершенiсть сюжету картини, де ранiше ретельно виписувалися всi деталi, що так чи iнакше "працювали" на iдейний задум твору, тепер замiнюються етюдною спонтаннiстю, запрограмованою iлюзiєю незавершеностi, розмитiстю подробиць.

Улюбленi жанри iмпресiонiстiв - пейзаж i портрет.

Але живопис iмпресiонiстiв сприймався досить критично, глядачi, якi звикли до живопису на релiгiйнi та мiфологiчнi сюжети, не були готовi сприйняти улюблену iмпресiонiстами тематику. скажiмо, сiльський пейзаж, оскiльки вона вважалася негiдною темою для мистецтва. А яскрава палiтра та вiдсутнiсть чiтким контурiв у картинах iмпресiонiстiв iнтерпретувалася просто як невмiння малювати. Високо оцiненi зараз полотна К.Моне. К.Пiсарро, О.Ренуара були оголошенi мазнею та шарлатанством.

Як творчий метод iмпресiонiзм проiснував вiдносно недовго. Художники влаштували лише 8 виставок за 12 рокiв, але художнiй внесок iмпресiонiстiв величезний: вони вiдкрили для глядача новi художнi засоби, пригорнули увагу до нових образiв, тем, iнакше представили на колiр та принципи композицiї.

Розпадаючись, iмпресiонiзм породив у самому собі протилежнi течiї. Художники, яких в Iсторiї мистецтва зазвичай називають постiмпресiонiстами, - П.Сезанн, В.ван Гог, П.Гоген. Їх творчiсть стала iншою, наступною сторiнкою iсторiї мистецтва. З'явилася на вiть поняття "сезанiзм", настiльки сильним був вплив Сезанна на живопис представникiв наступного

творчого поколiння.

Символiзм

Прийшовши на змiну iмпресiонiзму, символiзм являв собою стиль, для якого характерний вiдхiд вiд тверезого, розумного сприйняття повсякденного життя. Вiн позбавляє ре-

човий світ змісту і спонукує шукати за ним інший, таємничий, ірраціональний світ, символи, які не можуть бути зрозумілі розумом, адже до схованого в них символічному змісту можна лише прилучитися, як до таємниці. Звідси містичність символістського переживання. Для символізму прекрасно те, що таємниче. Цей ідеал краси веде художника до пошуку загадкового, дивного, екзотичного.

Спочатку символізм оформився в поезії, потім схопив прозу, музику, живопис: Верлен, Рембо, Малларме, Мережковський, Брюсов, Бердслі та Клімт

Фовізм

У 1905 р на виставці в Парижі художники Анрі Матісс, Андре Дерен, Моріс Вламік, Альбер Марке та інші демонстрували свої твори, які за різке протистояння кольорів і спрощеність форм критика назвала творами "дикунів", а весь напрям дістав назву "Фовізм".

Фовісти не рахувалися ні з якими встановленими у європейському живопису законами композиції, перспективи, ліпки об'єму. Вихідний пункт фовізму - писав глава фовістів Анрі Матісс - рішуче повернення до синіх, червоних, зелених кольорів. Головне - це звучання кольору.

Експресіонізм

Початок експресіонізму як художньої течії був покладений у 1905 р. У геометричне спрощених формах, через повну відмову від передачі простору, через незгармонізовані тони Е.Л.Кірхнер, Е.Хенкель та інші передавати свій жах перед сучасним і майбутнім, відчуття власної неповноцінності, безнадійності і беззахисності у світі.

Експресіонізм - це спроба показати внутрішній світ людини, її переживання. Колір, вважали експресіоністи, має свій глибокий зміст та здатність викликати певні емоції.

Експресіонізм знайшов прояв і в літературі: з'являється жанр "*драми крику*" (Г.Кайзер, Е.Толлер).

На екранах з'являється експресіоністичне кіно: "Кабінет доктора Калігарі", "Гомункулус", "Носферату".

Футуризм

Про утворення *футуризму* (від лат. "майбутнє") заявив італійський письменник Філіппо Марінетті, наголошуючи на кончині мистецтва минулого і народженні мистецтва майбутнього. Батьківщина футуризму - Італія, тому більшість саме італійських імен пов'язана з цим напрямом: У.Боччоні, Н.Карра, Дж.Северіні, Дж.Балла. Вже сама назва напряму говорила про їх намір створювати нове мистецтво, мистецтво майбутнього і про їх рішучий відхід від традицій.

Основоположник футуризму Марінетті в маніфесті "футуристичної літератури" висунув його основні риси: головним елементом поезії є хоробрість, зухвалість, бунт, література повинна прославляти рух, швидкість, агресію; вся традиційна культура та її цінності вмерли для нових поколінь. Футуристи намагалися створити урбаністичне мистецтво, яке б прославляло культ техніки та індустріальних міст. Вони милувалися світом, де все рухається і безперервно змінюється, динамічною юрбою, машинами, які мчать на великих швидкостях. Вони поставили собі за мету відтворити у живопису цей динамізм. Для втілення такого поєднання футуристи використовують прийом *дивізіонізму*, тобто рух передавався завдяки повторенню деталей предмета (наприклад, шляхом зображення безлічі ніг). Кінь, який біжить, твердили футуристи, має не чотири, а двадцять ніг. - і всі двадцять ніг намагалися зобразити, тобто перенести на полотно кілька стадій руху одночасно.

Сюрреалізм

Сюрреалізм, що виник у першій чверті ХХ ст., одержав своє ім'я від *фр. surrealisme* - *надреальність*. Назва цього стилю виражає його головну ідею: потрібно стати над реальністю. Вперше принципи сюрреалізму були сформульовані в "Маніфесті сюрреалізму" поетом А.Бретоном. Теоретично сюрреалізм ґрунтувався на філософії інтуїтивізму Анрі Бергсона (пізнання істини можливе лише з допомогою інтуїції, творчість є ірраціональним, містичним актом), на філософії Вільгельма Дільтея, який наполягав на ролі фантазії і

випадкового в мистецтві, а також на вченні про психоаналіз Зигмунда Фрейда, якого сюрреалісти вважають своїм ідеологом: вже у першому маніфесті говорилося, що реальний світ слід замінити містичним світом підсвідомого. А сновидіння та галюцинації визнавалися джерелом натхнення.

Поети намагались відтворити потік думок і вражень, створюючи безглуздий набір фраз. Художники ввели принципи "з'єднання нез'єднуваного"- поєднання в одному творі образів позбавлених логічних взаємозв'язків.

Найяскравішим представником сюрреалізму вважається іспанський художник Сальвадор Далі.

Сюрреалістична суміш дійсності з ілюзією знайшла втілення в драматургії (відома п'єса Йонеско, де головні герої - люди-носороги), у кіномистецтві (Фелліні, Бунюель, Бергман).

Кубізм

Кубісти намагались привести складну дійсність до простих геометричних форм. З кубізмом в різні часи була пов'язана творчість багатьох митців, проте найголовнішу роль у становленні нового напрямку відіграли іспанець Пабло Пікассо та француз Жорж Брак. Зародження кубізму теоретики пов'язують з картиною П.Пікассо "Авіньйонські дівчата". Зображуючи п'ять оголених фігур, художник пропонує глядачеві небачене досі трактування людського тіла. Фігури складаються з окремих площин, мають викривлені пропорції. Геометризація форм, що була накреслена в "Авіньйонських дівчатах", стала однією з характерних ознак образотворчої мови кубістів.

Абстракціонізм

Початок абстракціонізму (від лат. "далекий від дійсності") припадає на 10-ті рр. ХХ століття, а друга хвиля його розквіту почалася вже після Другої світової війни (*супрематизм, неотастицизм* тощо). Абстракціонізм - це безпредметне мистецтво, яке повністю відмовляється від зображення реальної дійсності і людини.

Його основоположниками стали художники Піт Мондріан, Василь Кандинський і Казимир Малевич.

Художній метод.

Також одним із важливих понять естетичного тезауруса, тобто сукупності понять, є *художній метод*, який має численні моделі інтерпретацій і тлумачень.

Найкоректнішим є визначення художнього методу як засобу пізнання дійсності, що в історії світової культури і мистецтва поданий двома основними різновидами.

Розробкою проблеми методу через аналіз художньої творчості займалися античні філософи Платон і Аристотель, теоретичні моделі яких можна вважати передвісниками дослідження нереалістичного і реалістичного методів у мистецтві.

Згідно з позицією Платона, справжні митці переживають «божественну еманацию» - силу, що «забирає в них розум і робить їх своїми прислужниками», адже через них «говорить сам бог». У такий спосіб філософ наполягав на тому, що художника не можна навчити творити, адже цей процес загадковий. Він не піддається логічному тлумаченню, і митці «зовсім не знають того, про що вони творять».

Платон інтерпретував творчість через інтуїтивно-позасвідоме начало, позбавлене раціональних компонентів. Тому можна сказати, що він безпосередньо вплинув на формування і розвиток нереалістичного методу в мистецтві. Адже філософи ірраціоналістичної орієнтації А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, С.Кьєркегор, З.Фрейд, А.Бергсон, які визнавали себе послідовниками Платона, надали своїми концепціями теоретичного підґрунтя нереалістичним напрямом: футуризму, кубізму, абстракціонізму, експресіонізму, сюрреалізму тощо.

Під зовсім іншим кутом зору аналізував специфіку художньої творчості учень Платона Аристотель, який через свою теорію «*мімесісу*» - наслідування дійсності реконструював основні принципи раціоналізму. Філософ вважав, що мистецтво відтворює дійсність, яка «містить у собі істину» і, згідно з його концепцією, художній твір може з'явитися тоді, ко-

ли «виникає спільний погляд на споріднені речі», а самі митці добре розуміють і «знають причини того, що створюється».

Позицію Арістотеля можна тлумачити як прообраз *реалістичного методу*, що зумовив причину виникнення таких художньо-мистецьких стилів, як класицизм та реалізм.

Питання для самоперевірки

1. Як визначається мистецтво?
2. Які ви знаєте теорії походження мистецтва?
3. Які є види мистецтва?
4. Які ви знаєте функції мистецтва?
5. Як ви розумієте поняття "стиль"?
6. Які стилі мистецтва ви знаєте?
7. Що таке художній метод?

Тема 8. Етика в контексті культури

Що таке етика і яка її роль в контексті культури. Сучасне розуміння терміна етика. Роль етики в сучасному світі. Світоглядні засади та ціннісні орієнтації моральної свідомості. Культура і мораль.

Література:[2][4][7][11][16][23]

Методичні вказівки

На початку вивчення цієї теми необхідно нагадати, що термін *етика* утворено від давньогрецького слова *ethos*, що спершу означало "місцеперебування", "житло", пізніше набуло значення "звичай", "вдача", "характер". Від цього слова Арістотелем (384-322 рр. до н.е.) було утворено прикметник *ethikos* - етичний, що вживався для характеристики людських чеснот, рис вдачі, характеру. Науку, яка вивчає прояви характеру людини в стосунках з іншими людьми, Арістотель та його учні першими почали називати етикою (праці Арістотеля з цього питання відомі під назвами "Нікомахова етика", "Євдемова етика", "Велика етика"). Таким чином, існування етики як науки, якщо вести відлік часу від Арістотеля, налічує понад 2 тисячі 300 років. Хоча етична проблематика існувала і до нього - у давньогрецьких філософів і мудреців, у Давньому Китаї та Індії - саме Арістотель надав етиці статусу науки.

За аналогією до грецького слова *ethikos* римський письменник, оратор і мислитель Цицерон (106-43 рр. до н.е.) від слова *mos* (характер, вдача, звичай) утворює слово *moralis* - "той, що стосується вдачі, характеру, звичаїв", а вже в IV ст. н.е. тогочасні філософи починають широко вживати термін *moralitas* - мораль.

Відтоді поняття етика й мораль стали загальнопоширеними. При цьому терміном етика позначається головним чином наука про мораль, а під мораллю розуміють переважно предмет цієї науки.

Етика опирається на філософію, на її духовний потенціал, на філософське тлумачення інтегрального (сукупного) досвіду людини. Етико-моральні вчення (системи) постають на основі загальнофілософських світоглядних концепцій. До сфери етики належить широке коло духовних пошуків людини - сенсу людського буття, орієнтирів людського існування, надіндивідуального змісту життя окремої людської особистості, морального вдосконалення в особистісному та загальнолюдському вимірах. Ці духовні пошуки людиною визначальних смислоутворюючих цінностей і моральних норм потребують свого узагальнення, формування уявлень про добро і зло, свободу й справедливість, визначення моральних ідеалів і критеріїв поведінки. Етику як науку цікавить передусім вибір належного - як обирати і обґрунтовувати конкретну систему цінностей, вироблених тією чи іншою куль-

турою, як шукати підходи до вирішення принципових моральних проблем, як розробляти критерії моральної досконалості людини. Етико-моральні цінності не можуть бути зведені до якихось потреб людини. Навпаки, вони якраз і визначають сенс існування людини.

Особлива роль духовних цінностей виявляється в тому, що вони забезпечують взаємозв'язок, взаємовплив та взаємозбагачення культур. Духовні цінності становлять основу культури, тому що визначають характер людської діяльності.

Прийнято вважати, що в загальнолюдській культурі центральне місце належить моральній культурі.

Під мораллю розуміють певну форму суспільної свідомості, сукупність принципів, правил, норм поведінки. Моральність означає втілення даних принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними.

Мораль - це предмет етики, а моральність - втілення у реальне життя системи моральних норм і настанов. Етика у своїй сутнісній основі є наукою філософською, інколи її ще визначають як моральну або практичну філософію. Серед численних визначень моралі зупинимося на такому:

"Мораль постає як такий практично-оцінний спосіб відношення людини до дійсності, котрий регулює поведінку людини з точки зору протиставлення добра і зла" .2

Що це означає?

1) Мораль як предмет етики являє собою концентрований вияв саме практичного, активно-перетворювального ставлення людини до життя. Духовні витoki моралі лежать в царині людської волі, практичного розуму (І.Кант), тому етику як науку цікавить насамперед вимір належного: як належить чинити, поводитися, спілкуватися, до чого прагнути.

2) Можливість оцінки моральних явищ - сутнісна риса моралі. Коли виникає потреба оцінювати поведінку людини як добру або злу, справедливу чи несправедливу тощо - мораль вступає в свої права.

3) Мораль осмислюється як особливе відношення людини до дійсності. До сфери компетенції моралі входять відносини особи з особою, особи з групою, до якої вона належить, розуміючи під останньою сім'ю, колектив або суспільство в цілому.

У ХХ ст. сфера моралі розширилася, включивши в себе стосунки людини зі світом живої природи. Ознакою високої моральності стало визнання природних прав не тільки людини, а й усього живого, що знайшло вираз у етиці "благоговіння перед життям" А.Швейцера.

Космічне самоусвідомлення сучасного людства ставить перед ним проблему морального осмислення своїх відносин з рідною планетою і Всесвітом в цілому.

4) Особливої моральної значущості набувають усі попередні положення в ситуаціях протистояння добра і зла.

Так само, як людське пізнання дійсності орієнтоване на ідеал Істини, як естетичне, чуттєво-емоційне освоєння світу людиною спрямоване до ідеалу Краси, так і моральне ставлення людини до реальності в будь-якій з її форм зорієнтоване на ідеал Добра.

Єдність ідеалів Істини, Добра й Краси ще з античності символізує гармонію й цілісність людської культури; звідси з необхідністю випливає висновок про незамінне місце моралі в культурі людства.

Таким чином, етика як наука на емпіричному рівні описує мораль, на теоретичному - її пояснює; цим вона сприяє утвердженню моральних норм і цінностей, які служать моральними орієнтирами в духовно-практичній діяльності людини.

Як філософська дисципліна етика здатна стимулювати власний пошук особистості в царині морально-духовних цінностей.

З'ясуємо сучасне значення терміна "етика". "Філософський енциклопедичний словник" дає два значення: 1) філософська дисципліна, об'єктом вивчення якої є мораль, моральність; 2) система моральних норм і цінностей, що є характерною для певної культурної спільноти, соціальної чи професійної групи людей. Як філософська наука, етика досліджує сутність і функціонування моралі, розглядає специфіку формування моральних норм

і цінностей, їх функціонування і зміни, з'ясовує моральні аспекти людської свідомості, діяльності, спілкування і світовідношення.

Як ми вже зазначали, термін "етика" з'являється вперше у працях Аристотеля в IV ст. до н.е. Філософ античності визначив їй місце між психологією та політикою; разом з останньою вона утворює галузь практичного пізнання; інші сфери пізнання, за Аристотелем, - умоглядно-теоретична і творчо-виробнича.

З розвитком філософської науки в античному світі філософи-стоїки визначили місце етики поруч із фізикою (пізніше метафізикою) та логікою; такий розподіл набув сили традиції в європейській філософській культурі.

Наступний важливий етап розвитку етики зв'язаний з ім'ям Канта, який поєднав підходи Аристотеля і стоїків: практичний розум як основу моральності з ідеєю свободи як протилежності світові природних закономірностей.

Новий пік інтересу до етики як практичної філософії припадає на кінець XX ст., коли етику почали розглядати у взаємозв'язку з економікою, політикою, філософією права (трансцендентальна прагматика Апеля, Габермаса).

Водночас упродовж усієї історії етики простежується її зв'язок з філософською антропологією.

Нині маємо такі структурні різновиди етичної науки:

а) описова, або дескриптивна, етика досліджує реальні феномени моральності в їх історичному, соціальному, етичному аспектах;

б) нормативна етика, завдання якої - концептуалізація нормативно-ціннісного підходу до моральності; дослідження проблем регуляції поведінки, кодифікація і систематизація принципів моралі;

в) власне філософсько-методологічна теорія моралі, яку в XX ст. стали називати метаетикою (якщо брати до уваги аналіз мови моралі, дослідження значень моральних термінів і суджень).

За іншими критеріями розрізняють етику загальну і прикладну (зокрема, професійну); макроетику (предмет якої моральні норми і принципи, здатні до універсалізації) і етику локальних спільнот (зокрема, етнетику).

Напрями в етиці визначені за характером осмислення основних етичних проблем:

- евідемонізм (в основі осмислення моральної проблематики принципу щастя);

- гедонізм (основоположним є принцип насолоди);

- утилітаризм (виходить з ідеї корисності);

- перфекціонізм (утверджує досконалість як вищий критерій моральних цінностей).

За способом обґрунтування моралі загалом виділяють:

- теологічну етику, що базується на авторитеті Святого писання;

- автономну етику, що прагне обґрунтувати мораль, виходячи із її власних даних;

- соціально-апробативну етику, яка виводить усвідомлення обов'язку з суспільних очікувань і вимог та ін.

В етичній науці традиційно поділяють етичні концепції та погляди на дві гілки:

- етика обов'язку і етика блага;

- етика справедливості та етика турботи, піклування.

Деонтологічною зветься етика, яка вважає певні дії добрими, інші - поганими незалежно від наслідків, а з огляду на їхню відповідність чи не відповідність принципам, переконанням, обов'язку.

Телеологічною зветься етика, яка оцінює моральність дії залежно від її результату. Класичним прикладом деонтологічної етики є етика Канта, телеологічної - етика Бентама, Дж.Ст.Мілля. Дихотомія деонтологічної і телеологічної етики конкретизується Вебером у протиставленні етики переконання та етики відповідальності. Комунікативна теорія (Алель, Габермас) прагне поєднати ці дві гілки етики, що знайшло відображення в принципі універсалізації, сформульованому Габермасом.

Аксіологія (філософська теорія цінностей) розглядає моральні проблеми у перспективі цінностей. Теорія цінностей формується у XIX-XX ст. Поняття цінностей увів у філософський вжиток Кант. Він протиставив сферу моралі, в якій індивід виявляє свою свободу, сфері природи, яку трактує як поле дії необхідності, і тим самим окреслює головні питання аксіології: значення, вибору, повинності, належності, обов'язковості, оцінки ставлення тощо.

У XX ст. більшість видатних філософів звернулися до розробки теорії цінностей, наприклад, Гартман, Террі, Дьюї, Шелер, Плеснер, Гелен.

Попри всі розбіжності їх позицій щодо розуміння цінностей, незаперечним постає твердження: тільки завдяки актам духовної діяльності можливо увійти в світ цінностей.

Різні аспекти теорії цінностей подані в працях таких сучасних філософів, як Бахтін або Деррида.

Етична думка в проблемно-тематичному спектрі охоплює:

- а) проблеми власне моралі як певної нормативно-ціннісної системи;
- б) проблеми моральності як галузі практичних стосунків, звичаїв, вчинків;
- в) проблеми смисложиттєвого пошуку і внутрішнього самовизначення людини.

В історичному процесі конкретна тематика філософської етики зазнає істотних змін.

В античній етиці головна увага приділялася моральним чеснотам і шляхам духовного вдосконалення людини. В християнській етиці Середньовіччя на перший план виходять проблеми внутрішнього душевного життя людини, свободи волі і Божественного провидіння, вибору між добром і злом.

В епоху Ренесансу утверджується етика й ідеологія гуманізму, яка відводить особистості вищий щабель в ієрархії цінностей, обстоює ідеал її всебічного і гармонійного розвитку, водночас засвідчуючи амбівалентність (суперечливість, двоїстість) і драматизм суто індивідуального самоствердження.

Доба Реформації і Новий час формують етичні підвалини активної людської діяльності, зокрема у господарсько-виробничій сфері; актуальною постає проблема осмислення суспільного життя й відносин з позицій етичної науки.

Етика XX ст. усвідомлює завдання розробки проблематики інтерсуб'єктивності (явище, яке виходить за сферу індивідуальної свідомості); прав і свобод людини, цінності кожної людської індивідуальності в її наявному бутті, утвердження принципової цінності життя як такого.

Перед сучасною етикою постає низка гострих проблем. Це масштабна проблема осмислення стосунків людини із світом, співвідношення етики й політики, проблеми в галузі прикладної етики (педагогічної, лікарської, підприємницької, наукової) тощо.

Формується екологічна етика. З'являються нові етичні дисципліни, як-от біоетика.

Отже, людство все ясніше усвідомлює важливість для свого існування етичної проблематики і в особі своїх вчених, філософів-етиків докладає зусиль до її розробки і своєчасного вирішення.

Духовні цінності культури.

Кожна культура неминуче виробляє певну окреслену систему духовних цінностей - релігійних, пізнавальних, естетичних та природно-етичних. Культурні цінності становлять основу кожної культури, визначають її зміст і спрямованість діяльності її представників. Найвищі духовні цінності - істина, добро, краса, святість - визначають загальний характер людської діяльності. Теорія цінностей, аксіологія, започаткована І.Кантом, була розвинена у працях М.Шелера (1874-1928 рр.) та Н.Гартмана (1882-1950 рр.), але її витoki знаходимо в багатьох світоглядних вченнях. Етика, як світоглядна дисципліна, входить до системи загальнолюдського осмислення дійсності, яке включає ціннісні орієнтації, вироблені певним типом культури.

Моральні цінності.

Етична аксіологія вивчає природу і структуру моральних цінностей. Мораль цікавлять тільки такі прояви людини, які в принципі можуть і повинні бути оцінені - здатність до

оцінювання людини та її вчинків є сутнісною рисою моралі. З цієї точки зору етика розглядає мораль як практично-оцінний спосіб відношення людини до дійсності (О.І.Титаренко). Серед сукупності морально-духовних цінностей можна виокремити смислоутворюючі цінності (смыслосодержательні, "самоцінності"), які наповнюють смислом людське життя.

Моральні цінності є орієнтиром для людської свідомості, яка включає в себе моральні ідеї, уявлення, погляди, святині. Обираючи певні моральні цінності, людина тим самим формує свою поведінку і діяльність, визначає те, заради чого вона діє. У своїх діях і намірах людина і виявляє рівень своєї моральної свідомості.

В результаті взаємодії і взаємопроникнення різних культур, світоглядних та етичних вчень, релігій, мистецтва, формується спільний загальнолюдський світ моралі, що відображає спільний моральний досвід людства. Цей досвід узагальнюється в спільних, універсальних, моральних цінностях, ідеалах, критеріях; формуються фундаментальні норми і правила, що діють за будь-яких соціально-історичних умов. Скажімо, різні релігії ставлять до людини принципово схожі моральні вимоги, дають заповіді, засновані на загальнолюдських засадах любові, співчуття, духовного самовдосконалення, жертвовності тощо.

Найвищою моральною цінністю є ідея Добра, блага. Від розуміння добра залежить зміст і напрям всякого етичного вчення, моральна поведінка кожної людини. В більшості етичних вчень зовнішнє буття розглядається як благо, добро - якщо у світі добра немає, тоді мораль стає непотрібною. Отже, добро можна тлумачити як зміст усіх моральних вимог взагалі. Англійський етик Дж. Мур стверджував, що ідея Добра раціональному розумінню не піддається в принципі, але кожна людина інтуїтивно розуміє значення цього поняття.

Ідея справедливості теж із найдавніших часів займає центральне місце в суспільній свідомості. Справедливість є моральною і правовою основою людських стосунків та суспільного життя взагалі. Зміст поняття справедливості тлумачиться з двох точок зору.

Перша з них розглядає справедливість як відплату. В багатьох етичних вченнях ще від самих початків культури визначено так зване „золоте правило моральності, засноване на принципі відплати: "не чини іншому того, чого не бажаєш самому собі" (Сократ, Конфуцій, Скворода та ін.).

Друга точка зору розглядає справедливість як основу розподілу цінностей між людьми: розподіляти певні цінності (матеріальні чи духовні) можна порівну або відповідно до конкретних заслуг чи привілеїв. Ідеї справедливості та рівності людей мають принципове значення для розвитку людських цивілізацій і культури. Тлумачення справедливості та рівності (нерівності) становить основу права - юстиції (jus - лат. справедливість), ідеї соціальної справедливості є рушієм вдосконалення суспільства, в якому наявна система розподілу матеріальних і духовних цінностей визначається змістом і формою суспільної моралі.

Великого значення розробці ідей справедливості та рівності надають усі релігійні системи. Буддизм проголошує духовну рівність людей. Християнство та іслам сповідають принципову рівність усіх людей перед Богом як божих створінь. Конфуціанство та індуїзм визнають нерівність як суспільний закон, але обстоюють принцип справедливості як вищий закон Буття (Неба). Глибоку морально-правову ідею "нерівної рівності" обґрунтував в своєму етичному вченні український філософ-мораліст Г.Скворода. В європейській культурі зародились і розвинулись ідеї рівності громадянських прав і свобод, побудови суспільних відносин на принципі "рівності можливостей". Етико-правові засади людської рівності є виправданими до певної межі, за якою вони вироджуються в засади загальної "зрівнялівки". В ХХ ст. соціальні експерименти з впровадженням зрівняльних засад справедливості та рівності призвели до глибоких екологічних і духовних катастроф, наслідки яких ми ще до цього часу відчуваємо в нашому житті.

Моральні ідеали.

Особистісний вимір моральних засад і цінностей формується як моральний ідеал. Етичні вчення всіх світових релігій подають свої моральні ідеали у персоніфікованій формі -

на прикладі життя і моральної досконалості конкретної особи, святого. Інститут святих - морально досконалих людей - притаманний християнству та ісламу, даосизму і конфуціанству, буддизму та джайнізму. Для християн моральними ідеалами є Ісус Христос, Мати Божа, апостоли, отці церкви, мученики за віру, аскети і подвижники. Десятки і сотні усних переказів та "житій святих" дають зразки моральної поведінки, підказують шляхи морального вдосконалення віруючим протягом тисяч років. Моральні ідеали різних культур мають дуже схожі моральні виміри (ознаки), хоч і розвинулись в різних соціокультурних середовищах.

XX століття, незважаючи на кризові явища в духовній сфері, дало найвищі зразки втілення моральних ідеалів на прикладі життя конкретних особистостей - М.Ганді, А.Швейцера, М.Л.Кінга, Матері Терези, які стали знаковими постатями для всього людства. *Проблема свободи*.

Жодне серйозне етичне вчення не поминуло проблеми свободи людської діяльності, в якій саме і проявляється зміст моральної свідомості. Дія людини стає моральною лише тоді, коли вона відбувається внаслідок вибору людини між добром і злом. Вибір же передбачає свободу людини, в умовах якої вона і здатна вибирати. Проблема свободи людської волі постійно привертає до себе увагу стиків, філософів, теологів на протязі всієї історії розвитку культури. Серед мислителів, які зробили найвагоміші внески в дослідження проблеми свободи потрібно назвати св. Августина, І.Канта, А.Шопенгауера, Ф.Ніцше. на сучасне розуміння свободи вплинули погляди С.К'єркегора, Е.Гартмана, М.Бердяєва.

Традиційно існують два протилежні підходи в дослідженні проблем свободи людини. Волюнтаризм розглядає волю як вищу етичну засаду буття взагалі та вищий принцип моральності. Фаталізм вбачає в кожній події й людському вчинку прояв фатуму - невідвортної долі. З обома цими напрямками ми зустрінемося в подальшому розгляді окремих етичних вчень.

Етика спирається на сукупний культурно-духовний потенціал, адже до сфери інтересів етики належить широке коло духовних пошуків людини з метою свідомого самовизначення, морального самообмеження.

Завдяки культурі людина осмислює і переживає світ, формує світобачення і світовідношення. Залежно від змісту і напрямку культурної традиції певної спільноти постає специфічний тип соціокультурного життя з виробленими світоглядними і ціннісними орієнтаціями. Окремі етичні вчення, маючи в своїй основі фундаментальні, універсальні засади людського світовідношення і моралі, одночасно несуть в собі і своєрідні, неповторні характерні риси свого соціокультурного середовища. Традиційно виділяються від кількох (8 - за О.Шпенглером) до кільканадцяти типів *культур*: єгипетська, китайська, японська, індійська, вавилонська, антична ("аполлонійська"), арабська, західноєвропейська ("фаустівська"), давньоамериканська та інші.

Поняття культурно-історичного типу можна тлумачити як локалізовані в часі і просторі великі соціокультурні формації, що в своїй сукупності утворюють всесвітню історію.

Розвиток філософсько-етичної думки в XX столітті був складним і суперечливим. Перед новочасною людиною постали нагальні етичні проблеми, що вимагали свого розв'язання. Процес перегляду застарілих етичних концепцій супроводжувався усвідомленням необхідності руйнування світоглядних стереотипів і пошуків альтернативних рішень. Зокрема, це стосується традиційної європейської соціокультурної парадигми, що спрямовувала людину до свідомої раціональної діяльності, формувала активне ставлення до світу. Нині так званий "фаустівський" (О.Шпенглер) тип європейської культури, гаслами якої були підкорення природи і перетворення світу, переживає кризу, так само як і традиційне розуміння ідеї суспільного прогресу.

Доводиться констатувати, що прогрес цивілізації опосередковано, через низку причин і наслідків, стає причиною морального занепаду людини. На думку одного з провідних етиків XX ст. Р.Ленуара, "найбільшим прогресом нашої доби є кінець ідеї прогресу".

Альтернативними до діяльнійшої концепції культури і ідеї суспільного прогресу в ХХ ст. виступили інтуїтивно-іраціональне світовідношення, філософія "недіяння", біоетика, "жива етика", космічна етика, теорія ноосфери В.Вернадського, етика "благоговіння перед життям" А.Швейцера, християнський еволюціонізм Т. де Шардена тощо.

Один із авторитетних сучасних етиків Р.М.Гейер обґрунтував етичний принцип "універсалізації етичних норм" та пріоритетності (переваги) загальнолюдських моральних норм над спільнотними.

У ХХ ст. розвинулася і світоглядно-етична тенденція до об'єднання релігії і науки, прикладом чого є життя і етичні концепції Т. де Шардена.

Етика ХХ ст. приділяє пильну увагу моральним аспектам глобальних проблем сучасної цивілізації, розробці етичних основ взаємодії культур, поглибленню уявлень про суть Добра і Зла.

Дж.Мур у своїх "Принципах етики" обґрунтував поняття добра як провідну ідею людської моральної свідомості. Ідея добра є ціннісним центром останньої, протиположною злу як особливій реальності. Історія ХХ ст. дає багатющий матеріал для дослідження проблеми добра і зла.

Український етик В.Малахов слушно зауважив, що втрата людством моральних орієнтирів була б страшнішою, мала б більш згубні наслідки, ніж усі світові війни. У ХХІ ст. етико-моральне самоусвідомлення людини, перегляд світоглядних засад існування набуває вирішального значення. Перефразовуючи Достоевського, можна сказати, що культурі нині належить роль рятівниці людства. Якщо ж згодиться з А.Швейцером в тому, що етика - це і є культура, то доводиться покладати на неї надію на порятунок, вихід людства із системної кризи, в якій воно перебуває, і віднайдення нової гармонії зі світом.

Питання для самоперевірки

1. Коли і в якій культурі етика сформувалася як самостійна галузь знань?
2. Який філософ запровадив термін етика?
3. Хто запропонував термін мораль?
4. Як співвідносяться поняття етика й мораль?
5. Дайте визначення моралі.
6. В чому полягає завдання етики як науки про мораль?
7. Аргументуйте думку: етика здатна стимулювати власний пошук особистості в царині морально-духовних цінностей.
8. Яку роль відіграє етика в сучасному світі?

Теми контрольних робіт з культурології

1. Головні етапи історичного осмислення культури
2. Форми культури
3. Культурологічні теорії та школи
4. Шлях людини до культурології
5. Категорії культурології
6. Міф - первісна форма світогляду
7. Релігія як вид духовної культури
8. Поняття релігії
9. Культурні досягнення Давнього Китаю
10. Прогрес в культурі
11. Єгипетські божества
12. Ведична культура
13. Феномен Давньогрецької культури
14. Головні риси Середньовічної духовної культури

15. Види і жанри мистецтв
16. Характеристики мистецьких стилів
17. Основні риси італійського Відродження
18. Античність як колыска європейської цивілізації
19. Зміст поняття "мистецтво"
20. Модернізм і постмодернізм: загальна характеристика
21. Функції мистецтва
22. Романтизм як тип культури
23. Стиль і художній метод в мистецтві
24. Духовні цінності культури
25. Зміст поняття "культура"
26. Культура і мораль
27. Функції культури
28. Феномен масової культури
29. Українська культура в контексті європейських культур

Питання до іспиту з дисципліни «Культурологія»

1. Предмет і об'єкт культурології
2. Поняття «культура». Загальна характеристика
3. Відмінність та єдність понять «культура» і «цивілізація»
4. Функції культури
5. Форми культури
6. Світоглядна спрямованість культурології
7. Циклічна концепція розвитку культури (Дж.Віко, О.Шпентлер, Дж.Тойнбі)
8. Еволюціоністська концепція розвитку культури (Е.Тейлор, Морган)
9. Функціональна концепція розвитку культури (Б.Малиновський, КЛеві-Строс)
10. Марксистська концепція розвитку культури (К.Маркс, Ф.Енгельс)
11. Матеріальна і духовна культура: відмінність і єдність
12. Основні форми духовної культури
13. Мистецтво як вид духовної культури
14. Релігія як вид духовної культури
15. Філософія як вид духовної культури
16. Функції мистецтва
17. Історичні типи культури
18. Відмінні риси первісної культури
19. Міф як первісна форма світогляду
20. Античність як колыска європейської культури
21. Періодизація античної культури
22. Етичні і естетичні основи світогляду давніх греків
23. Особливості давньогрецького мистецтва
24. Зв'язок міфології та мистецтва Еллади
25. Здобутки давньоримської культури: архітектура, скульптура, право, література
26. Релігійна система Давнього Єгипту
27. Ведична культура
28. Особливості розвитку середньовічної культури
29. Характерні особливості середньовічного мистецтва
30. Готичний стиль у художній культурі середньовічної Європи
31. Романський стиль у художній культурі середньовічної Європи
32. Періодизація і загальна характеристика епохи Відродження
33. Творчість Леонардо да Вінчі
34. Творчість Рафаеля

- 35.Творчість Мікеланджело
- 36.Загальна характеристика та періодизація епохи Нового часу
- 37.Науково-природничі досягнення Нового часу: Г.Галілей, І.Ньютон, Г.-В.Лейбніц, Б.Паскаль
- 38.Основні суспільні ідеї та особливості культурного життя західної Європи 17ст.
- 39.Політико-економічні та моральні засади епохи Просвітництва (18ст.)
- 40.Мистецтво бароко
- 41.Романтизм як тип культури
- 42.Вплив ідеї реформації на розвиток західної культури і цивілізації
- 43.Сутність сучасної інформаційної культури
- 44.Сутність постмодернізму як течії сучасної культури
- 45.Феномен масової культури
- 46.Українська культура в контексті європейських культур
- 47.Поняття «субкультура» і «контркультура»
- 48.Глобальна криза сучасної культури стилі та напрями в культурі 19ст.

Список літератури

1. *Байбурин А.К.* Ритуал в системе знаковых средств культуры //Этно — языковые функции культуры. - М., 1991.
2. *Выстроен А.Н.* Мир культуры (Основы культурологии). - М., 2002.
3. *Гуревич П.С.* Культурология. - М., 2003.
4. *Енциклопедичний словник культури ХХ ст.* АГРАФ. — К., 2003.
5. *Історія світової культури / Керівник авт. колективу Л.Т. Левчук.* - К.: Либідь, 2000.
6. *Історія української культури.* -У 5-ти тт.-Т.1.- К.; Наук, думка, 2001.
7. *Культурология в вопросах и ответах / Под. ред. проф. Г.В.Драча* - М.: Гардарики, 2002.
8. *Культурология.* Курс лекцій /Под. ред. А.А.Радугина. - М., 2003.
9. *Культурология /За заг. ред. В. М. Пічі.* - Львів, 2003.
10. *Культурология ХХ ст.* - Енциклопедія. - 2 т. - СПб Університетська література. Алетея, 1998.
11. *Максименко С.Д.* Загальна психологія. - К., 2000.
12. *Махновський Б.* Научная теория культуры. - М., 1998.
13. *Подольська Є.А., Лихвар В.Д., Іванова К.А.* Культурология: Навч. пос. - К., 2003.
14. *Полікарпов В. С.* Лекції з історії світової культури. - К., 2002.
15. *Попович М.В.* Нарис історії культури України.- К.: "АртЕк", 2001.
16. *Розин В.М.* Культурология. - М., 2003.
17. *Столяр А.Д.* Происхождение первобытного искусства. - М., 1985.
18. *Тойнби А.* Постигание истории: Сборник. - М., 1991.
19. *Хейзинга Й.* Homo Ludens. В тени завтрашнего дня. - М., 1992
20. *Шарден Т. Де.* Феномен человека. - М., 1987.
21. *Шевнюк О.Л.* Культурология. Навч. посібник. - К., 2004.
22. *Шпенглер О.* Закат Европы. Т. 1. - М. 1993.
23. *Гуревич П.С.* Философия культуры. - М., 2001.

Додаток В

Тестові завдання з дисципліни „Культурологія” для студентів технічних спеціальностей заочної та дистанційної форми навчання

Тестові завдання розроблені відповідно до навчальної та робочої програми з дисципліни „Культурологія” для студентів технічних спеціальностей

заочної та дистанційної форми навчання та обговорені на засіданні кафедри дистанційного навчання Інституту заочного та дистанційного навчання, протокол № 1 від 3 вересня 2003 року.

1. ВСТУП У КУЛЬТУРОЛОГІЮ

Тестові завдання

1. Виберіть вірну відповідність поняттю "об'єкт":

предмет
річ
все, що існує поза нашою свідомістю
все, що ми можемо мислити
все, що може нас зацікавити
узагальнена свідомістю стала комбінація проявів
навколишнього середовища

2. Виберіть вірну відповідність поняттю "предмет":

все, що може нас зацікавити
річ
все, що ми можемо мислити

3. Об'єктом вивчення культурології як науки є:

культура
суспільство
людина
наука
все перелічене

4. Головним предметом вивчення культурології є:

людина
культура
прояви культурної діяльності людини в певних історичних умовах
цінності, способи їх позначення та відтворення

5. Найсуттєвішою ознакою культури є:

сукупність матеріальних і духовних надбань людства
майстерність у певному виді діяльності
спосіб передачі і реалізації досвіду
все, що має смисл

6. Не можна назвати проявом культури...

війну
мир
хаос
гармонію

7. Сутність циклічної концепції розвитку культури полягає у:

проходження культурами певних ступенів розвитку і повернення на нижчий
проходження культурами однакових ступенів розвитку

8. Сутність еволюціоністської концепції розвитку культури полягає в:

обов'язковості проходження всіма культурами певних стадій розвитку
відсутність прямолінійності у розвитку різних культур

9. Сутність антропологічної концепції культури:

культури розрізняються способами задоволення потреб
культури розрізняються видами потреб

10. Смысл – це:

явище або предмет, що позначається певним знаком
явище або предмет, що позначається декількома різними знаками
здатність свідомості позначати речі знаками
спосіб яким представлено денотат у знаку

11. Потреба — це:

вимога істоти до світу
спосіб бачення світу і себе істотою
спосіб бачення світу істотою

12. Найсуттєвіша риса свідомості — це:

відображення світу
утворення нових смислів
здатність до віри

13. Найсуттєвіша ознака свідомості людини — це:

відображення світу
утворення нових смислів
здатність до віри

14. Функція надання предмету імені:

спосіб пізнання світу
досягнення певної мети діяльності
утворення мови
всі перелічені

15. Найбільш правильне визначення цінності:

корисна річ
ідеал
результат пізнання
будь-яка річ

16. Сфера перебування цінності:

об'єктивна реальність
свідомість
відношення людина-світ
всі три сфери одночасно
в залежності від точки зору дослідника

17. Чим у міфах визначено появу перших цінностей:

діяльністю людини
даром богів
розвитком інтелекту
розвитком навичок та вмій
необхідністю задоволення потреб

18. Культурна функція трикстера полягає у:

руйнувати позитивні культурні здобутки людини
перевіряти дійовість результатів культурної діяльності людини
спонукати до творчості нового в культурі
уюсблявати спосіб творення порядку та хаосу

19. Найбільш значущий культурний наслідок утворення мови — це:
 можливість накопичувати і передавати інформацію
 створювати другу реальність
 спілкуватися

20. Мета діяльності людини — це:
 підтримання життя
 досягнення цінностей
 задоволення потреб
 позбавлення незадоволенням життя

21. Результат діяльності людини — це:
 культура
 задоволення потреб
 накопичення матеріальних та духовних цінностей
 смерть

22. Ідеал — це:
 поєднанням в людині моральних чеснот, мистецької
 обдарованості і фізичної розвинутої
 недосяжною мрією про досконалість суспільного життя
 цінністю, що рухає розвитком

23. Культурологія науки вивчає:
 спосіб втілення цінностей у науковій діяльності
 характер класифікації цінностей
 матеріальні та духовні цінності
 цінність наукових теорем і відкриттів для розвитку культури

24. Абстрактне мислення притаманне:
 вченому
 митцеві
 дитині
 будь-кому
 нікому
 всі відповіді невірні

25. Наука — це:
 спосіб систематизації дійсності
 спосіб пізнання дійсності
 спосіб сприйняття дійсності
 спосіб перевірки знань про дійсність

26. Об'єктивне знання — це:
 спосіб нашого ставлення до дійсності
 усвідомлення відображення
 міра людської свободи

27. Символ можна визначити як:
 знак образу
 знак предмета
 позначення предмета або явища
 літера, число або їхня комбінація

28. Суттєвою рисою числа є:
 здатність описувати кількісну сторону явища
 здатність описувати якісну сторону явища

здатність описувати образ явища
бути основою математичного числення
однозначність

29. Суттєва відмінність між безпосередньою і науковою мовою — це:

здатність класифікувати явища
наявність цілей
відмінність способів передачі інформації
лаконічність

30. Головною причиною суперечливого характеру сучасного розвитку науки і культури є:

обмеженість засобів науки у способах систематизації світу
неможливість описати науковими засобами апріорні умови буття світу
обмеженість наукової мови описування культури
принципова відмінність функціонування поняття "цінність" у науковому і культурному вжитку

31. Розташуйте подані поняття у порядку зменшення дії закону "виключеного третього".

На першому місці найбільше підлягання її закону, на останньому — найменше:

математика
право
етика
міфологія

2. КУЛЬТУРОГЕНЕЗ

Тестові завдання

1. Поява людини сучасного вигляду співпадає з початком:

пізнього палеоліту
неоліту
мезоліту

2. Культура є інтегративним результатом:

космогенезу
біогенезу
антропосоціогенезу

3. Виникненню мови як засобу специфічного культурного кодування сприяло:

ускладнення і розширення інформації
неможливість передачі навичок поведінки шляхом імітації
розвиток негенетичної форми пам'яті

4. Перші штучні галькові знаряддя праці зафіксовані в археологічну епоху:

ашельську
муст'єрську
олдовайську

5. Спеціалізовані знаряддя праці з'являються в:

ашельську епоху
муст'єрську добу
олдовайську епоху

6. Чоппери та чоппінги є знаряддями праці:

штучними
природними
спеціалізованими

7. Найпоширеніше знаряддя пізнього палеоліту — *різець* є знаряддям:
 поліфункціональним
 спеціалізованим
 природним

8. Засадничими щодо осмислення світу архаїчною людиною були:
 міфи
 легенди та казки
 релігійні уявлення

9. Допомогали регулювати поведінку та взаємини первісної людини з оточуючим середовищем:
 заборони — табу
 закони
 логічно вмотивовані правила

10. Соціальним механізмам наслідування зразків поведінки у первісні часи характерні:
 усвідомленість
 автоматизм, запрограмованість
 доведення правильності норм і правил

11. Первісні світоглядні уявлення людини слід віднести до:
 форм релігійної свідомості
 генетичних форм кодування
 негенетичних форм наслідування

12. Поховальний обряд у первісні часи був:
 релігійним ритуалом
 об'єктивізацією первісних міфів
 усвідомленням суті людської смерті

13. Виникнення первісного мистецтва пов'язане:
 з реальними потребами життя первісної людини
 необхідністю емоційного осмислення дійсності
 усвідомленням сутності людської смерті

14. Археологічні комплекси раннього палеоліту — "Ведмежі печери" є об'єктами:
 демонстраційними
 обрядовими
 штучними

15. Формування художнього образу в первісному мистецтві здійснювалося шляхом:
 протиборства натурального й умовного начал
 домінування натуральних елементів
 домінування умовних елементів

16. Моністичний погляд на людину і спосіб її буття у світі відбиває:
 домінування духовного начала
 єдність біологічного, духовного і соціального
 перевагу біологічних чинників

3. ФУНКЦІЇ КУЛЬТУРИ ЯК НАУКИ

Тестові завдання

1. Функція культури, яка дає можливість пристосуватися людині до існуючих у суспільстві оцінок і форм поведінки:
 пізнавальна

гуманістична
інформаційна
адаптаційна

2. Функція культури, яка дає людству і суспільству відповідну інформацію:

аксіологічна
інформаційна
виховна
світоглядна

3. Функція культури, яка виконує роль спілкування:

виховна
регулятивно-нормативна
комунікативна
аксіологічна

4. Функція культури, яка виробляє ціннісні орієнтації людини, коригує норми поведінки, ідентифікує її у суспільстві:

регулятивно-нормативна
аксіологічна
гуманістична
комунікативна

5. Регулювання поведінки людей через систему норм, правил, вимог у всіх сферах суспільного життя людей здійснює:

гуманістична функція
виховна функція
аксіологічна функція
регулятивно-нормативна функція

6. Функція культури, яка сприяє духовному і моральному розвитку особистості, формує стереотипи поведінки:

виховна
адаптаційна
світоглядна
гуманістична

7. Функція культури, яка забезпечує всебічний розвиток здібностей та сутнісних сил людини, реалізацію свободи людини в усіх сферах життєдіяльності

виховна
аксіологічна
комунікативна
гуманістична

4. МАТЕРІАЛЬНА І ДУХОВНА КУЛЬТУРА

Тестові завдання

1. Матеріальна культура — це:

світ речей, створених або перероблених людиною
світ ідей, задумів, пов'язаних з існуванням людини у світі
досягнення, які виражають рівень освоєння людиною сил природи
результат духовної діяльності людей

2. Основними видами матеріальної культури є:

політична культура
економічна культура
виробнича, побутова та фізична культура
релігія

3. Духовна культура — це:

світ ідей, задумів, пов'язаних з існуванням людини у світі
світ речей, створених або перероблених людиною
результат духовної діяльності людей
культура ставлення людини до власного тіла

4. Найбільш значущими видами духовної культури є:

політика, економіка, міф, релігія, право
право, екологія, мораль, мистецтво, міф
наука, економіка, право, релігія, мораль
міф, релігія, мораль, мистецтво, наука

5. До матеріально-духовних видів культури належать:

естетична, політична, економічна, екологічна, правова
міф, релігія, мораль, мистецтво, наука
політика, релігія, мистецтво, економіка, міф
право, наука, мораль, екологія, мистецтво

6. Форма свідомості, яка вирішує проблеми душі:

міф
релігія
мораль
мистецтво

7. Вислів "Дві речі наповнюють душу завжди новим..., — це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені", — належить:

А.Веберу;
О.Шпенглеру
І.Канту;
М.Бердяєву

5. ШКОЛИ І КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ**Тестові завдання****1. Основоположником циклічної концепції вважається:**

Дж. Віко
О.Шпенглер
Й.Хейзинга
А.Вебер

2. Ідея циклічного коловороту належить:

Ю.Лотману
К.Ясперсу
О.Шпенглеру
М.Данилевському

3. Скільки зрілих культур виділяє О. Шпенглер у своїй праці "Присмерк Європи":

5
10
8
4

4. Кому належить вислів: "Культура і цивілізація — це живе тіло духовності і її мумія":

П.Сорокіну
К.Ясперсу
О.Шпенглеру

К.Леві – Стросу

5. Вперше виділив культурологію як самостійну науку в комплексі соціальних наук, яка відмежувалася від антропології:

- Г. Спенсер
- Б. Малиновський
- Л. Уайт
- К. Юнг

6. Вислів "Цивілізація є певним ступенем розвитку культури окремих народів і регіонів", належить:

- А. Тойнбі
- Л. Уайту
- Е. Тейлору
- К. Юнгу

7. Хто вивів у культурології "закон культурної радіації":

- А. Вебер
- А. Тойнбі
- Й. Хейзинга
- Е. Тейлор

8. Еволюціоністська концепція культури представлена у працях:

- Дж. Віко, О. Шпенглера, М. Данилевського
- Б. Малиновського, А. Редкліфф-Брауна, А. Крешера
- Е. Тейлора, Л. Моргана, Л. Уайта
- А. Вебера, П. Сорокіна, М. Вебера

9. Такі основні стадії у розвитку суспільства як дикість, варварство, цивілізація виділив:

- Л. Морган
- Б. Малиновський
- А. Вебер
- З. Фрейд

10. Антропологічно-функціональну концепцію культури розробили:

- Е. Тейлор, Л. Морган
- З. Фрейд, К. Юнг
- Б. Малиновський, А. Кребер
- А. Вебер, П. Сорокін

11. Виникнення і розвиток культури пов'язує з потребами людства:

- Л. Уайт
- Б. Малиновський
- З. Фрейд
- А. Тойнбі

12. Яка концепція ґрунтується на ідеї психологічної обумовленості культуротворчості людства:

- соціологічна
- антропологічна
- психологічна
- ігрова

13. Поняття колективного підсвідомого, уведене в культурологію:

- Ю. Лоцманом
- А. Тойнбі
- К. Юнгом

З.Фрейдом

14. Соціологічна концепція представлена у працях:

А.Вебера, П.Сорокіна
М.Бердяєва, М. Еріха
З.Фрейда, К.Юнга
Й.Хейзинги, Е.Фінка

15. "Культура кожного народу становить визначену духовну цілісність", — стверджував:

О.Шпенглер
Е.Тейлор
А.Вебер
П.Сорокін
Й.Хейзинги

16. Три типи культури: ідеаціональну, ідеалістичну, чуттєву у праці "Соціальна і культурна динаміка" виділив:

П.Сорокін
А.Вебер
М.Вебер
М.Бердяєв

17. Культурологічна концепція, яка розглядає гру як основу виникнення і функціонування культури:

соціальна
психологічна
теологічна
ігрова

18. Представники ігрової концепції:

М.Бердяєв, К.Ясперс, А.Тойнбі
Й.Хейзинга, Х. Ортега-і-Гассет, Е.Фінк
Дж.Віко, О.Шпенглер, М.Данилевський
Е.Тейлор, Л.Морган, Л.Уайт

19. Вислів "Вся культурна творчість є грою: і поезія, і музика, і людська думка, і мораль, і всі можливі форми культури" — належить:

Г.Гессе
Е. Фінку
Й.Хейзинзі
Х.Ортега-і-Гасету

20. Представники теологічної концепції

К.Леві-Строс, Р.Барт, Ю.Лотман
М.Бердяєв, К.Ясперс, А.Тойнбі
Й.Хейзинга, Г.Гессе, Е.Фінк
Л.Уайт, Е.Тейлор, Л.Морган

21. Культурологічна концепція, яка стверджує, що людська діяльність стає культурогенною в тій мірі, в якій її пронизує ідея Бога:

соціальна
еволюціоністська
структуралістська
теологічна

22. Розвиток культури як серію Відповідей, що дає людський дух на Виклик природи і суспільства визначив:

А. Тойнбі
К. Ясперс
М. Бердяєв
П. Сорокін

23. Концепцію "осьового часу" в культурології вивів:

М. Бердяєв
О. Шпенглер
К. Леві-Строс
К. Ясперс

24. Представниками структуралізму є:

Г. Спенсер, Е. Тейлор, Дж. Фрезер
К. Леві-Строс, Ю. Лотман, Р. Барт
М. Бердяєв, А. Тойнбі, П. Сорокін
О. Шпенглер, М. Данилевський, А. Тойнбі

25. Поняття "семіосфера", "монада", "модель культури" ввів до культурології:

К. Леві-Строс
Р. Барт
Ю. Лотман
М. Фуко

26. Сучасні українські культурологи:

Б. Олійник, І. Драч, Л. Костенко, Д. Павличко
С. Кримський, М. Попович, В. Скуратівський, О. Забужко
П. Мовчан, Л. Танюк, Б. Ступка, В. Горський
М. Попович, В. Горський, Р. Іванченко, Г. Лозко

5. РЕЛІГІЯ ЯК ФОРМА КУЛЬТУРИ

Тестові завдання

1. Релігія — це:

елемент духовного життя, який є водночас сферою ідеологічної діяльності
форма свідомості, яка вирішує проблеми душі
вид суспільних відносин, які регулюють дії людини у суспільстві
вчення про мораль як одну з форм суспільної свідомості

2. Значення релігії як спілкування з Богом пояснював:

Цицерон
Лактацій
Августин Блаженний
Сократ

3. Релігія виконує такі соціальні функції:

"Життя духу", моральне нормування життя, діяльність по відправленню культів
компенсаційну, сугестивну, рекреативну
інформаційну, виховну, гуманістичну
пізнавальну, аксіологічну, нормативну

4. Сім найзначніших світових релігій:

християнство, іслам, індуїзм, буддизм, синтоїзм, конфуціанство, даосизм
даосизм, християнство, ведична релігія, кришнаїзм, іудаїзм, протестантизм, католицизм
індуїзм, буддизм, іслам, даосизм, протестантизм, православ'я, мусульманство
християнство, конфуціанство, іслам, іудаїзм, зороастризм, джайнізм, католицизм

5. Хто стверджував, що саме релігія створює культуру, складає її зміст, виконує такі функції як мистецтво і мораль:

М.Бердяєв
П.Сорокін
П.Флоренський
О.Мень

6. Теорія прамонотеїзму стверджує:

Бог дав людині не лише розум, але і віру у єдину істоту надприродні сили і дух з його свободою і творчістю систему вірувань, де боги політеїстичного пантеону утворюють єдиний колектив, який очолює головний Бог релігійну систему, основою якої є тотемізм, родовий культ, міфологія, магія

7. Головні регулятори релігії, такі як колективне уявлення, згуртованість і зв'язок визначив:

Конфуцій
П.Флоренський
М.Бердяєв
Е.Дюркгейм

8. Віра в надприродну силу неживих предметів — це:

фетишизм
анімізм
тотемізм
політеїзм

9. Віра в існування багатьох богів — це:

магія
політеїзм
шаманізм
полідемонізм

10. Уявлення про те, що світ населений надприродними істотами — це:

тотемізм
анімізм
полідемонізм
фетишизм

11. Віра в те, що певне етнічне утворення генетично походить від тварини або рослини — це:

політеїзм
магія
тотемізм
шаманізм

12. Віра в те, що кожна жива істота має душу, — це:

фетишизм
полідемонізм
культ предків
анімізм

13. Віра в здатність окремих людей спілкуватися з духами — це:

шаманізм
полідемонізм
магія
анімізм

14. Система певних дій та заклинань, за допомогою яких можна впливати на явища природи та людей — це:

фетишизм
шаманізм
тотемізм
магія

15. Уявлення про те, що пращури існують після смерті та впливають на справи живих — це:

анімізм
тотемізм
культ предків
політеїзм

16. Супремотеїзм — це:

система вірувань, де боги політеїстичного пантеону утворюють єдиний колектив, який очолює головний Бог

віра в те, що кожна жива істота має душу
віра в існування багатьох богів
віра в надприродну силу, якою наділені неживі предмети

17. Загальнодержавні боги народів Дворіччя:

Ан, Енліль, Енкі
Осіріс, Маат, Гор
Зевс, Гера, Гермес
Юпітер, Нептун, Меркурій

18. Якій із релігій належить міф про всесвітній потоп:

египетській
вавілонській
індійській
китайській

19. Вмираючий і воскресючий бог рослинності у Єгипті — це:

Сет
Маат
Гор
Осіріс

20. У Стародавній Індії найбільш вшанованими богами були:

Агні, Сур'я, Вара
Сет, Гор, Осіріс
Ан, Енліль, Енкі
Зевс, Гера, Гермес

21. Веди — це:

богословські твори, які встановлювали правила жрецького ритуалу
релігійна система, основою якої є тотемізм, родовий культ, міфологія, магія
4 збірники релігійних заклинань, ритуалів і пісень: Рігведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа
жертвоприношення і магія

22. У якому столітті сформувались у Китаї конфуціанство і даосизм:

III–II ст. до н. е
IV–III ст. до н. е
V–IV ст. до н. е
VI–V ст. до н. е

- 23. Вчення про велике Дао — загальний закон і Абсолют, що панує скрізь і всюди, є основою:**
індуїзму
даосизму
конфуціанства
ісламу
- 24. Кому із філософів належить вислів "Я передаю, а не створюю":**
Лао-Цзи
Фалесу
Конфуцію
Платону
- 25. Головними, стрижневими в античній культурі були:**
релігія і мистецтво
релігія і література
релігія і філософія
релігія і міфологія
- 26. Скільки богів у римлян відали дитинством:**
10
100
43
25
- 27. Добрі римські божества:**
мани
ларви
пенати
демони
- 28. Юпітер — це бог:**
злаків, родючості, виноробства
покровитель ремесел
війни
неба, дощу і грому
- 29. Церера — це богиня:**
злаків і родючості
покровителька матерів
покровителька краси
полювання
- 30. Особистість проголошується центром Всесвіту в:**
добу античності
добу Середньовіччя
добу Відродження
добу Просвітництва
- 31. Засновником буддизму є:**
Заратуштра
Лао-Цзи
Конфуцій
Сіддхартха Гаутама Шакьямуні
- 32. Назва середньовічної філософії, що створила систему логічних аргументів для теоретичного виправдання догматів церкви:**

схематизм
схоластика
стоїцизм
софізм

33. Назвіть мислителів, які вважали містику найдавнішою формою універсального досягнення буття:

М.Вебер, М.Реріх, І.Кант
Ф.Енгельс, К.Маркс, В.Ленін
М.Бердяєв, В.Соловйов, К.Леонтьєв
К.Цюлковський, В.Вернадський, А.Чижевський

34. Для якої культури найбільш характерною рисою є культ померлих:

грецької
єгипетської
римської
візантійської

35. Служителі культу, які виконували роль посередників у спілкуванні між богами, духами та людьми, — це:

знахарі
жерці
шамани
ворожбити

36. Система поглядів, яка спростовує віру в Бога, — це:

акмеїзм
архаїзм
атеїзм

37. Назвіть священну книгу, в якій викладені основи християнства:

Біблія
Коран
Тора
Талмуд

38. У чому полягає культурологічна функція релігії:

сприяє розповсюдженню визначеної культури
культтивує у суспільстві лише релігійну культуру
розглядає культуру як творіння батьків церкви
сприяє розповсюдженню різноманітних містичних вірувань

7. МИСТЕЦТВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ

Тестові завдання

1. Стародавні греки називали мистецтвом:

лише архітектуру і скульптуру
лише арифметику і філософію
будь-яку справу, у якій потрібно діяти за правилами

2. Перші свідчення про виникнення мистецтва пов'язані з добою:

палеоліту
мезоліту
неоліту

3. Прибічник "ігрової" теорії походження мистецтва:

Даламбер

Хейзінга
Конт

4. Прибічник "імітативної" теорії походження мистецтва:

Даламбер
Хейзінга
Дарвін

5. Прибічник "магічної" теорії походження мистецтва:

Огюст Конт
Анрі Брейль
Лукрецій Кар

6. До візуальних мистецтв належить:

музика
архітектура
акторська гра
живопис

7. До аудіальних мистецтв належить:

музика
живопис
пантоміма

8. Мовне мистецтво використовує знаковий матеріал

який сприймається на слух
який сприймається за допомогою органів зору
який сприймається за значенням

9. До синтетичних мистецтв належать:

пантоміма
театр
музика

10. Акторська гра — це:

аудіальне мистецтво
синтетичне мистецтво
візуальне мистецтво

11. Засновником нереалістичного методу в мистецтві вважають:

Платона
Арістотеля
Плотіна

12. Засновником реалістичного методу в мистецтві вважають:

Платона
Арістотеля
Плотіна

13. До нереалістичних напрямів чи стилів у мистецтві належить:

футуризм
натуралізм
класицизм

14. До реалістичних напрямів чи стилів у мистецтві належить:

кубізм

класицизм
сюрреалізм

15. Засновник кубізму в мистецтві:

Пабло Пікассо
Василь Кандінський
Казимир Малевич

16. Художник-сюрреаліст:

Анрі Матісс
Сальвадор Далі
Ван Гог

17. Стиль у мистецтві, який використовував принцип дивізіонізму:

футуризм
сюрреалізм
фовізм

18. Стиль у мистецтві, який використовував негармонуючі кольори (синій, червоний, зелений):

кубізм
фовізм
сюрреалізм

19. Художник-фовіст:

Матісс
Марінетті
Северіні

20. Стиль у мистецтві, головне завдання якого — наслідувати поданим раніше зразкам:

реалізм
класицизм
романтизм

21. Художники, які зображували на своїх полотнах не реальний світ, а своє враження:

символісти
імпресіоністи
реалісти

22. Художник-імпресіоніст:

Енгр
Мілле
Моне

23. Напрямок мистецтва, в основі якого лежить протиставлення високого ідеалу та реальної дійсності:

романтизм
реалізм
імпресіонізм

24. Художник-романтик:

Делакруа
Коро
Пуссен

25. Стиль у мистецтві, для якого характерні примхливі лінії, схожі на силует мушлі та овальні форми:

класицизм
бароко
рококо

26. Художник бароко:

Веласкес
Ватто
Буше

27. Найвідоміші митці Відродження:

да Вінчі, Рафаель, Мікеланджело
да Вінчі, Рубенс, Рембрандт
да Вінчі, Рембрандт, Боттічеллі

28. Середньовічний архітектурний стиль, для якого характерні декоративність, стрільчасті арки, витягнутість вгору:

романський
ампір
бароко
готичний

29. Мистецтво трактувалося як Біблія для безграмотних в період:

античності
Середньовіччя
Відродження

30. Середньовічний архітектурний стиль, для якого характерні масивність та геометричність:

романський
ампір
готичний

31. Моностильність характерна для:

культури Нового часу
давньоєгипетської культури
культури модернізму

32. Функція мистецтва, яка дає змогу людині пережити ті почуття, яких вона була позбавлена в реальному житті:

комунікативна
компенсаційна
виховна

33. Функція мистецтва, завданням якої є формування цілісної гармонійної особистості через систему відповідних художніх прийомів:

рекреативна
виховна
сугестивна

34. Сугестивна функція:

пов'язана з впливом на позасвідоме людської психіки
орієнтована на сферу свідомого
полягає в організації колективної свідомості

35. У готичному стилі не побудований:

Нотр-Дам де Парі

Реймський собор
Вормський собор

36. Філософія інтуїтивізму Анрі Бергсона та вчення про психоаналіз Зігмунда Фрейда стали теоретичним підґрунтям стилю:

імпресіонізму
романтизму
сюрреалізму

37. Класицизм XVIII століття воскресив дух:

Давнього Сходу
античності
Середньовіччя

38. Теорія, згідно з якою мистецтво виникає як засіб статевого привабливості, належить:

Вейнегеру і Гросу
Шилеру і Спенсеру
Даламберу

39. Давньогрецький міф про дочку Пріама і Гекуби — Кассандру — лежить в основі:

пізнавально-евристичної функції
компенсаційної функції
функції передбачення

40. Вислів, що мистецтво — це утилітарний засіб створення відповідного настрою у віруючих, належить:

Фомі Аквінському
Августину Блаженному
Епікуру

8. ЕТИКА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Тестові завдання

1. Авторство терміна етика належить:

Платону
Сократу
Аристотелю
Марку Аврелію

2. Мораль – це:

форма суспільної свідомості
сукупність усвідомлюваних людьми норм, приписів, правил поведінки
регулятор людської поведінки з позицій протиставлення добра і зла
усе вищезазначене

3. Співвідношення між етикою і мораллю є таким (зайве викреслити):

етика — наука, предметом(об'єктом) вивчення якої є мораль
етика і мораль — рівноправні, незалежні одна від одної сфери пізнання
етика не створює нових форм моралі, а дає їм закінчені формулювання
етика — галузь філософії яку розглядають як практичну філософію (Аристотель) або моральну філософію (В. Соловйов)

4. Вислів "Людина — міра всіх речей" належить:

Протагору
Архімеду
Діогену
Демокріту

5. Гасло "Пізнай самого себе" належить:

Аристотелю
Платону
Сократу
Демокріту

6. Провідним напрямком у післяаристотелівській елліністичній філософії став:

епікуреїзм
стоїцизм
скептицизм
усі вищезазначені

7. Суто християнськими доброчинностями є:

віра
надія
любов
усе вищезазначене

8. Вищою моральною силою в конфуціанстві є:

небо
традиція
ритуал
дао

9. Основним поняттям конфуціанської етики є:

жень — благородство
сяо — синівська поштивість
лі — правила
дао — шлях доброчинності

10. Основним етичним принципом даосизму є:

споглядальне недіяння
існування в гармонії з природою
пізнання дао
усе вищезазначене

11. Сократ вважав головними моральними чеснотами:

приборкання пристрастей (стриманість)
мужність
справедливість
усе вищезазначене

12. Основні доброчинності за Платоном:

мудрість
мужність
помірність
усе вищезазначене

13. Етичні концепції гуманізму Відродження стверджували ідеал людини:

яка усвідомлює свою самоцінність
відлюдника — аскета
людини — творця, мислителя
людина, яка має моральне право на чуттєві насолоди

14. Людина в концепції просвітників це:

машина з кісток та м'яса

істота, позбавлена свободи волі і здатності до творчості
природна істота
усе вищезазначене

15. Першим сформулював думку, що свобода є пізнаною необхідністю:

Б.Спіноза
Б.Паскаль
Г.В.Ф.Гегель
К.Маркс

16. Підґрунтям моралі згідно з поглядами Б. Паскаля є:

розум
душа
серце
віра

17. Поняття суспільно-історичного прогресу ввели до наукового обігу:

гуманісти
просвітники
діячі Великої французької революції
філософи-матеріалісти

18. Етичний ідеал просвітників:

діяльна освічена людина, що керується розумом
релігійна людина, що живе за християнськими заповідями
людина байдужа до суспільної діяльності, метою якої є індивідуальне щастя
людина, що усвідомлює свою самоцінність і моральне право на чуттєві насолоди

19. Етичний ідеал просвітників, висловлюється у етичній формулі Вольтера:

"Давайте доглядати наш сад"
"Я мислю, отже, я існую"
"Усе на краще у цьому найкращому зі світів"
"Якби Бога не було, його слід було вигадати"

20. Просвітницький проект "досконалого суспільства" передбачав:

природні права людини
політичні права
забезпечення потреб кожного члена суспільства
усе вищезазначене

21. Український мислитель Г.Сковорода висунув ідею:

двох натур і трьох світів
спорідненої праці
кордоцентризму
антеїзм
усі вищезазначені

22. Центральними моральними проблемами, що розробляла німецька класична філософія XIX століття, були:

співвідношення знання і віри
проблема свободи
роль моральної інтуїції
усі вищезазначені

23. Етична концепція, згідно з якою людина — цар і володар природи, запропонована філософом:

І.Кантом
Ф.Гегелем

Л.Фейербахом
К.Марксом

24. Подальша розробка тези про підпорядкованість людині природи, належить:

К.Марксу
Л.Фейербаху
Г.Спенсеру
Ф.Ніцше

25. Марксизм тлумачить людину як:

природну, точніше, предметну істоту частину природи
універсальну людину, співрівну природі суспільну і тому універсальну істоту

26. Центральним поняттям марксового матеріалізму є:

матерія
практика
людина
природа

27. Культура, релігія і мораль за Фрейдом є результатом:

придушення і витіснення інстинктів
сублімації енергії підсвідомого
пригнічення природних бажань і прагнень
усього вищезазначеного

28. Фрейд висловив твердження, що:

культура робить людину глибоко нещасною
природа людини залишається егоїстичною і антисоціальною
людина в глибині душі вороже ставиться до культури і моралі
усе вищезазначене

29. Концептуальними основами фрейдизму є (зайве викреслити):

концепція психоневрозу
вчення про підсвідоме
принципи психоаналізу
ідея колективного підсвідомого

30. Мораль за Фрейдом є:

сферою тиску, примусу й несвободи
регулятивом людської поведінки
особливим відношенням людини до дійсності
суспільним явищем, витоки якого лежать в царині волі і розуму

31. Вчення Фрейда можна охарактеризувати як (зайве викреслити):

спробу раціонального аналізу ірраціональних і потаємних прагнень людини
суто філософське осмислення людського буття
одну з концепцій походження культури
теорію структури людської особистості

32. Смысловим ядром екзистенціалізму є:

проблема свободи вибору
концепція гармонійного існування в світі природи
проблема морального обов'язку
проблема людського щастя

33. Основою етичних поглядів екзистенціалістів є:

розуміння життя як буття людського духу
 усвідомлення суб'єктивності окремої людини
 осмислення смислу буття "зсередини", а не раціонально
 усе вищезазначене

34. Екзистенціалізм вбачав у просвітницькому раціоналізмові:

позитивні соціальні ідеї
 прогресивний напрямок суспільної думки
 спосіб мислення, що вичерпав себе
 джерело соціального зла

35. Ідею свободи як універсальної характеристики людського існування висунув філософ:

М.Хайдеггер
 К.Ясперс
 М.Бердяєв
 Ж.-П.Сартр

36. Смысл буття відкривається людині в граничних (кризових) ситуаціях вибору — вважав філософ:

М.Хайдеггер
 К. Ясперс
 Ж.-П.Сартр
 А.Камю

37. Розуміння свободи екзистенціалізмом передбачає:

відповідальність людини за свій вибір
 самотність людини в світі
 відмову від власної індивідуальності
 втрату сенсу життя

38. Найважливіші людські цінності з погляду екзистенціалістів:

свобода вибору і відповідальність за нього
 гідність і самоповага
 стійкість і здатність про опору життєвим обставинам
 усе вищезазначене

39. Екзистенціалізм стверджує, що наслідком відмови від відповідальності є:

втрата людиною своєю індивідуальності
 перетворення її на частку людської маси
 конформна поведінка (конформізм)
 усе вищезазначене

40. Найвища людська цінність — це "радість людського спілкування", згідно з висловом:

Ж.-П.Сартра
 А.Камю
 Ф.Кафки
 А. де Сент-Екзюпері